This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

839.308
K14

B 971,651

UNIV
OF
MICH

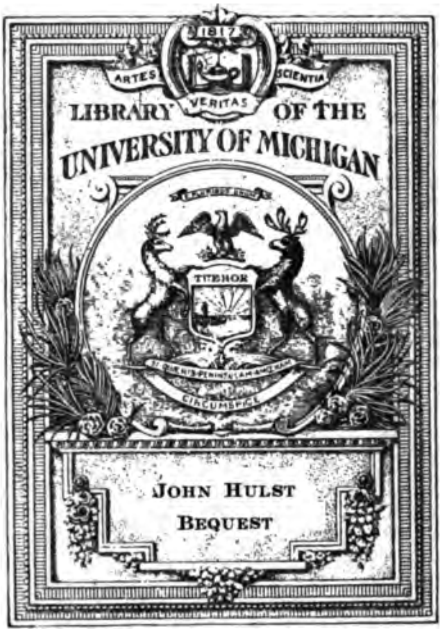
1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
JOHN HULST
BEQUEST

MIDDELNEDERLANDSCHE

EPISCHE FRAGMENTEN,

MET AANTEEKENINGEN

UITGEGEVEN DOOR

Dr. G. KALFF.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1885.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

INLEIDING.

Het doel, dat ik beoog met het uitgeven dezer »Epische Fragmenten," is het vergemakkelijken van de studie onzer Middelnederlandsche epische poëzie.

De epische gedichten toch, die slechts gedeeltelijk voor ons bewaard zijn gebleven, staan verspreid in allerlei tijdschriften en slechts enkele werden afzonderlijk uitgegeven. Aan velen, vooral onder de jongere vakgenooten, zijn sommige dezer fragmenten slechts bij name bekend en hoe weinigen bezitten alle tijdschriften of verzamelwerken, waarin deze gedichten zijn opgenomen. Ik heb dus gemeend, geen onnut werk te verrichten met eene nieuwe uitgave van een aantal onzer Middelnederlandsche epische fragmenten. Dat ik uit het vrij groote aantal daarvan eene keuze heb moeten doen, zal duidelijk zijn voor ieder, die nagaat, welke fragmenten ons zijn overgebleven.

De volgende lijst kan daarvan een denkbeeld verschaffen.

1. AIOL. Nieuwe en reeds bekende fragmenten uitgegeven door Prof. J. Verdam in: Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde 2e Jaargang, 209—287.

2. AUBRI DE BORGENGOEN. *

3. VAN DEN BERE WISSELAU. *

4. BEERTE METTEN BREDEN VOETEN [1]) uitgegeven door Prof. H. E. Moltzer in de Aanteekeningen op zijne uitgave van: FLORIS ENDE BLANCEFLOER (Bibl. van Middelned. Lett. 23e Afl.) blz. 131—145.

5. DOON DE MAYENCE *

6. FLANDRIJS. Uitgegeven door Dr. Joh. Franck (Strassburg, Karl. J. Trübner. London, Trübner & Co. 1876) in: Quellen u. Forschungen etc. herausgeg. von B. ten Brink etc. XVIII.

7. FLOVENT. *

8. GERAERT VAN VIANE. *

9. HUGE VAN BORDEEUS. *

---

[1]) Zóó wordt zij: Floris ende Bl. vs. 3971 genoemd: „Baerte hietsi metten breden voeten;" de fragm. hebben: *Beerte.*

10. CASSAMUS. Uitgegeven door Dr. E. Verwijs in de Bibl. van Middelned. Lett. 2e Afl. (1869). Een ander fragment door A. Willems in Taal- en Letterbode II, 158—166.

11. LANCELOT. Uitgeg. door Prof. M. de Vries in: Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk. 3e Jaarg. Een ander fragment in Vad. Mus. IV, 309—323.

12. LIMBORCH. Uitgeg. door Prof. M. de Vries. Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk. 3e Jaarg.

13. LOYHIER EN MALAERT. *

14. LORREINEN (LAIDOEN). *

15. MALEGIJS. Uitgeg. door Prof. J. Verdam in Taal- en Letterbode VI, 113—148.

16. MERLIJN. Nederlandsch Museum, 1880. Uitgeg. door K. Stallaert. (Fragment van 338 verzen; vs. 1—326 = vs. 25275—25598 der uitgave van Dr. Van Vloten — het verschil van 2 versregels steekt hierin, dat S. het opschrift van een hoofdstuk medetelt, dat niet in Van Vloten's uitgave is opgenomen: »Hort hier tusschen den coninc Ban den strijt // Ende tusschen Claudase dies droech nijt." vs. 327—332 = vs. 26124—26129 der uitgave van Dr. Van Vloten; vs. 333—338 = vs. 26070—26075).

17. NEVELINGEN-LIED. *

18. OGIER VAN ARDENNEN. Taal- en Letterbode VI, 241—267.

19. PARTHONOPEUS VAN BLOYS [1]). Uitgegeven door J. H. Bormans. Ander fragm. door Dr. E. Verwijs in Hand. en Meded. Mij. v. Ned. Lett. 1872.

20. RENOUT VAN MONTALBAEN. Uitgeg. door Dr. J. C. Matthes in: Bibl. van Mnl. Lett. 15e Afl. 1875.

21. RIDDER METTEN ZWANE. *

22. ROELANDS-LIED. *

23. PARLEMENT VAN TROYEN. door Prof. J. H. Gallée in: Tijdschr. voor Ned. Taal- en Lett. 2e Jaarg.

24. VALENTIJN EN NAMELOOS. *

25. WILLEM VAN ORINGEN. *

26. GWIDEKIJN (WITTEKINT) VAN SASSEN. *

Alle fragmenten in deze verzameling op te nemen, zou, van mijn standpunt beschouwd, onnoodig en verkeerd zijn; onnoodig — omdat verscheidene fragmenten als die van *Aiol*, *Flandrijs*, *Cassamus*, *Lancelot*,

---

[1]) Reeds was het laatste vel van dit boek gedrukt, toen mij een nieuw Parthonopeus-fragment onder de oogen kwam. Het werd uitgegeven door W. Seelmann in het „Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung. Jahrgang 1885 XI. Norden und Leipzig 1886." p. 170 — 171. Dit fragment bevat vs. 5968 — 6101 der uitgave van Bormans en daaronder een twintigtal nog niet of slechts gedeeltelijk bekende regels.

Limborch, *Malegijs*, *Ogier van Ardennen*, *Renout van Montalbaen* reeds beter zijn uitgegeven, dan ik het zou kunnen doen en verkeerd — omdat sommige fragmenten zooals die van *Parthonopeus*, *Cassamus*, *Renout van Montalbaen* op zich zelf reeds een boekdeel vullen en aan mijne verzameling een onnoodig grooten omvang zouden hebben gegeven. Ik heb dus uit de 26 genoemde fragmenten eene keuze gedaan en de veertien door mij met * aangewezene opgenomen.

Uitgesloten heb ik de fragmenten, die in een der latere tijdschriften (Taal- en Letterbode, Tijdschrift voor Ned. T. en L.) of afzonderlijk zijn uitgegeven, zoodat zij voor de meesten gemakkelijk bereikbaar zijn; daaronder rangschik ik de fragmenten van *Aiol*, *Flandrijs*, *Cassamus*, *Lancelot*, *Limborch*, *Malegijs*, *Ogier van Ardennen*, *Parthonopeus van Bloys*, *Renout van Montalbaen*, *Parlement van Troyen*. Opgenomen daarentegen heb ik diegene, welke in een der vroegere tijdschriften zijn opgenomen en moeilijker te verkrijgen zijn of waarvan de uitgave m. i. te wenschen overliet door het gemis aan eene behoorlijke inleiding als anderszins; zoo b.v. de fragmenten van *Aubri de Borgengoen*, *Van den Bere Wisselau*, *Doon de Mayence*, *Flovent*, *Geraert van Viane*, *Gwidekijn van Sassen*, *Huge van Bordeeus*, *Lorreinen* (*Laidoen*), *Nevelingen-Lied*, *Valentijn en Nameloos*, *Willem van Oringen.*

Den *Ridder metten Zwane* nam ik op, ofschoon dit fragment in de Taal- en Letterbode voorkomt, omdat het tot dusver niet bekend was, tot welk gedicht dit fragment behoorde en het nu dus in een geheel ander licht verschijnt. In »*Loyhier en Malaert*" werden hier voor het eerst verscheidene, gedeeltelijk onuitgegeven, fragmenten tot een geheel vereenigd. Het *Roelandslied* onderging eene geheele verandering en werd daarom hier opgenomen, hoewel het afzonderlijk is uitgegeven. Niet opgenomen heb ik een klein fragment, dat te vinden is in het Belg. Museum, IX, 218, omdat ik geen voldoenden grond heb, om dit stukje onder de voortbrengselen der epische poëzie te rangschikken; ik vermeld het slechts om der wille van de volledigheid. Over de wijze, waarop ik ben te werk gegaan bij het uitgeven dezer fragmenten nog het volgende: Overal heb ik getracht een zoo zuiver mogelijken tekst te geven; niet overal kon ik daarbij den gedrukten tekst vergelijken met een handschrift. Meer dan eens kon ik niet ontdekken, waar zich tegenwoordig het handschrift bevindt, dat ten grondslag heeft gelegen aan de uitgave van een der fragmenten; andere waren zoo verspreid (te Berlijn, Brussel, Weenen, Neurenberg) dat ik met het oog op het groote aantal gedichten; die ik hier uitgeef heb afgezien van eene vergelijking met het hs. Echter heb ik dat niet in alle gevallen behoeven te doen. Het hs. van het fragment

van *Aubri de Borgengoen*, dat zich te Leiden bevindt en dat van *Loyhier en Malaert*, dat gedeeltelijk te Leiden, gedeeltelijk in het bezit van Prof. Verdam is, werd door mij met de gedrukte teksten vergeleken [1]). Bovendien stelde een artikel van Prof. Moltzer (zie bl. 154) mij in staat, eenige verkeerde lezingen te herstellen in de hs. van den *Geraert van Viane* en en van den *Valentijn en Nameloos*, die door hem met de uitgegeven teksten werden vergeleken. Nog eene opheldering ben ik schuldig aangaande het Roelandsiied. Tot dusverre verschenen de verschillende fragmenten van dit gedicht afzonderlijk. Daar ik slechts aan ééne Mnl. vertaling van het Fransche origineel geloof, heb ik hier uit de verschillende deelen één geheel samengesteld. De gronden voor deze beschouwing en de wijze, waarop ik bij de samenstelling te werk ben gegaan, vindt men aangegeven in de inleiding van het Roelandslied en de aanteekeningen onder den tekst.

Bij elk fragment voegde ik eene inleiding, om den lezer, voor zooveel mij mogelijk was, op de hoogte te brengen van de plaats, welke het gedicht bekleedt in de Geschiedenis der Letterkunde. Uitvoerige Glossaria zijn tegenwoordig minder noodig dan vroeger — moge het ras voortgaande Mnl. woordenboek ze al minder en minder noodig maken. Echter heb ik in eene woordenlijst de merkwaardige woorden in onze fragmenten voorkomende vermeld; zoowel die, welke in de aanteekeningen verklaard zijn als eenige, waarvan ik de beteekenis niet ken. Alle eenigszins belangrijke eigennamen heb ik in eene lijst samengebracht; bij de studie der Epische poëzie, ook bij het onderzoeken van gedichten of fragmenten, die men niet kan thuis brengen, zijn de eigennamen dikwijls van groot nut.

Dat aan dit werk veel ontbreekt — niemand is er meer van overtuigd dan ik zelf. Echter hoop ik, dat de studie onzer epische poëzie er door vergemakkelijkt zal worden en dat het anderen moge opwekken, daaraan hunne krachten te besteden.

Ik mag niet eindigen zonder mijnen hartelijken dank te betuigen aan Prof. Verdam. Met mij ontwierp hij het plan tot deze uitgave en dikwijls stond hij mij bij met zijne uitgebreide kennis van het Middelnederlandsch.

Ook bij de inrichting van het geheele werk en het nazien der proeven verleende hij mij zijne hulp. Mocht ik hem door de uitgave dezer tot nu toe zoo verspreide fragmenten van eenigen dienst zijn bij het volbrengen der grootsche taak, waaraan hij een deel van zijn leven wijdt, dan zou mij dat eene aangename voldoening zijn.

AMSTERDAM, 12 Augustus 1886. G. KALFF.

1) De nog niet uitgegeven stukjes van het hs. dat den *Loyhier en Malaert* bevat heeft, heb ik aangeduid met den naam: (Matthes).

I.

HET NEVELINGEN-LIED.

In 1855 opende Serrure het eerste deel van zijn Vaderlandsch Museum met eene nieuwe uitgave der twee fragmenten van het Nevelingen-lied. Het eerste was reeds verscheidene malen uitgegeven, zooals b. v. door Mone, V. d. Hagen, Meyer e. a.; het tweede werd hier voor de eerste maal gedrukt [1]). Wat het hs. zelf betreft, zoo deelt Serrure ons mede: „De Codex, waeruit die blaedjens gerukt zijn, was in octavo formaet en in de tweede helft der 13de eeuw door eene goede, zeer leesbare hand, geschreven. Elk blad bevatte zes-en-dertig verzen aen iedere zijde en tusschen elken regel is er een lijn getrokken, even als in het St. Galler handschrift van het duitsche Nibelungen-lied. De strofen zijn niet afgedeeld, maer de rust of caesuer van elk vers door eenen punt aangeduid." [2]) Over den inhoud zullen wij wel niet behoeven te spreken; inhoudsopgaven vindt men o. a. bij Serrure en in Jonckbloet's Gesch. der Ned. Lett. (3e dr.) Middeleeuwen I, 147—156.

Onze fragmenten behelzen een gedeelte der 16de en een gedeelte der 17de Aventiure. Het is mij niet gelukt te ontdekken, naar welke redactie van het epos onze vertaling is bewerkt; dit schijnt mij trouwens niet wel mogelijk, indien men slechts 144 verzen ter vergelijking heeft. Maar ook zonder dat kan men door vergelijking met den zoogenaamden „gemeenen tekst" [3]) zich althans in hoofdzaak eene meening vormen omtrent de wijze, waarop de vertaler zich van zijne taak gekweten heeft. Veel lof kan hem daarvoor niet worden gegeven. Hij begreep het origineel maar ten deele en waar hij den zin wel vatte, is zijne vertaling vrij onbeholpen en stijf. Dikwijls bedient hij zich van stopwoorden of onbe-

---

1) Later daaruit overgenomen in Germania I, 213—217.

2) T. a. p., bl. 23.

3) Het St.-Galler Hs. uitgeg. door F. H. v. d. Hagen. Breslau, 1820.

teekenende invoegsels, die niet in het origineel gevonden worden; ik wijs b. v. op I, vs. 18: „secghic u sonder waen"; vs. 20: „hine maket niet lanc"; vs. 34: „dies was hi wel blide"; vs. 37: „gewaerliker dinc"; II, vs. 16: „dat secgic u te waren"; vs. 34: „Die mord seid si hen op, dat doe ic u verstaen"; vs. 39: „dat doe ic u verstaen". Dat de vertaler het Duitsch niet altijd begreep, blijkt b. v. uit I, vs. 5 der Mnl. bewerking. Wij vinden daar nl. den regel:

. . . . do wart vil lůte ein horn
z'einer stunt geblasen . . . .

weergegeven door:

. . . . doe wart lude een horen
voer sine tente geblasen . . . .

De Nederlandsche bewerker verhaalt, dat Zegevrijt een boog had, die „met huden overtogen was" (vs. 39—40); in het Duitsch wordt dit van den *pijlkoker* gezegd en dat is dan ook wel zoo waarschijnlijk (vs. 3824—3826):

hei, waz er richer borten   an sinem chochaere truoch!
von einem pantel   was dar-uber gezogen
ein' hut, durch die suͤze;   ouch fůrt er einen bogen,

De kleeding van Siegfried is rijk en wordt vrij uitvoerig beschreven; die van Zegevrijt bestaat slechts uit „enen roc van swarten cordewane", dien hij „boven alle sine cledre" draagt. De Nederlandsche bewerker vermeldt in het geheel niet het beroemde zwaard Balmung (Palmunc), waaraan het Duitsch eene afzonderlijke strofe wijdt.

Tusschen I, vs. 72 en II, vs. 1 (het eind van het eerste en den aanvang van het tweede fragment) zijn eenige verzen weggevallen, die beantwoordden aan vs. 3869—4160 van den „gemeenen tekst" en waarin de moord op Siegfried, Chrimhilde's weeklachten enz. verhaald worden. De trek, dat Chrimhilde niet kan besluiten den geliefden man te laten begraven, toen men het lijk van de baar hief (vs. 4215), is door den Nederlandschen bewerker weggelaten. In II, vs. 69—72 daarentegen is een trek toegevoegd: in het Duitsch blijven papen en monniken met het overige „gezinde" bij het lijk (vs. 4241—4244):

Zen herbergen giengen   die liute vander stat.
pfaffen unde muͤnche   si beliben bat
und allez sin gesinde   das ez des heldes pflach:
si heten naht vil arge   unt vil muͤlichen tach.

In de Nederlandsche vertaling is dit geworden:

Doe ghingen alle wege   die portren van der stat.
Papen ende moenke   si bleven daer om dat
Dat si lasen ende songen   ende baden onsen Here
Dat hi die siele ontfinge   duer siere moeder ere.

Men ziet, hoezeer het geestelijk element versterkt is; hadden wij meer van de vertaling over, en waren er meer zulke plaatsen aan te wijzen, dan zou het vermoeden, dat een geestelijke de bewerker is, eenige zekerheid kunnen verkrijgen.

Ten slotte wijs ik nog op eene plaats uit de Brabantsche Yeesten, die schijnt aan te wijzen, dat toen (in de eerste helft der 14de eeuw) de Nevelingen nog niet geheel vergeten waren. In een door Willems gepubliceerd fragment der Brabantsche Yeesten lezen wij:

Dat te Loven woonde een man,
Die waer so utermaten groot,
Ende so sterc, dat sijns genoot
Niewer en waer, teenigher stede:
Ic segghe u wel die waerhede:
Hi soude wel eenen beere binden [1]).

Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Jan Boendale bij deze vergelijking aan Zegevrijt heeft gedacht, die den beer naar welgevallen bindt en ontbindt (vgl. I, vs. 25—26, vs. 53). Geernout en Wisselau kunnen hem echter ook voor den geest hebben gestaan.

EERSTE FRAGMENT.

I. A. *Daer* was gereet die spise   vele ende diere genoech.
Ay, *wat* men al wiltbraets   ter cokenen wert droech.

*Gunt*her hiet doe tekenen   den iageren uitvercoren
Dat hi ontbiten woude;   doe wart lude een horen
Voer sine tente geblasen: dat was sine orconde,
Dat men dien selven coninc   ter herbergen vonde.

*I. Zegev*ryts iagere   seide: „Ic hebbe vernomen
*Bi tbla*sen van den horne,   dat wi souden comen
*Ter herb*ergen sciere;   dat doe ic u verstaen."
*Hi blie*s met sinen horne   ende antwerdde saen.

1) Belg. Mus. I, 28.

Doe sprac die here Zegevrijt: „Wi selen rumen dwout!”
Ende hi reet haestelike; die here coene ende bout
Stoerde in sinen wege een dier gremmelijc [1]):
Het was een starc bere. Doe sprac die coninc rijc:

„*Wi selen* goet spel hebben nu te derre stont;
„*Ic sie* enen bere. Nu laet den spoerhont!
„*Met ons* sal die bere ter herbergen gaen,
„*Soe wine* vaen ende binden seghic u sonder waen.”

Die hont wart ontbonden, die bere voert spranc,
Ende saen soe reet Zegevrijt; hine maket niet lanc.
Die bere liep in een broec. Het moeste alsoe wesen!
Hi ware voer den iagere gerne doe genesen.

Doe viel van sinen perde [2]) die selve iagere goet.
Hi vloe na wel sere. De bere waes onbehoedt;
Hine conste niet geloepen, Hi vinkene metter hant,
Sonder enege wonde hine wel vaste bant,

Alsoe dat hine conste comen te gere [3]) were.
Doe sat hi op sijn ors saen ende leide voer hem dien bere.
Hi voerdene den coninc duer sine overmoet,
Omme blide te makene sine gesellen goet.

Ay, hoe blidelike die coene degen reet!
Groet soe was sijn gere, lanc ende daertoe breet;
Een diere swert soe had hi gegort ane sine side;
Die horen was van goude, dies was hi wel blide.

Van betren iagecledren en hoerde noit man sagen,
Enen roc van ziden mochte men hem sien dragen,
I. B. Ende enen hoet van sabele, gewaerliker dinc!
Het was een dier [4]) goutboert daer die horen ane hinc!

---

1) Het St.-Galler hs. (uitgave van v. d. Hagen, Breslau, 1820) heeft: *grivvelich;* de andere echter: *gremelich*, *grymeclich* (en *gemehelich*).

2) *Vallen* moet hier de bet. hebben van; *zich werpen;* zooals men ook in het Mnl. zeide: „*in een scip vallen*”, voor: *zich in een schip werpen.* Vgl. Oudemans i. v.

3) Hs. *ter gere.*

4) Het hs. heeft duidelijk *die.* Ik acht *dier* beter dan *dic*, dat men ook zou kunnen lezen. Het Duitsch heeft dan ook: „*richer* (*guter*) *borten*”.

Ende enen hornen boge hadde hi oec an heme,
Met huden overtogen, alse iageren geteme.
En constene gespannen anders en geen man,
En ware met gewerke, hi en waert selve dan.

Boven alle sine cledre hadde hi enen roc ane,
Wel gemaect na heme van swarten cordewane.
Sint ic u die waerheit al besceden moet,
Soe voerde hi eenen koker al vol strale goet,

Van harden stale gemaect vier groete vingre breet;
Wat hiere mede geraecte, dat bleef doet gereet.
Rechte alse een iagere Zegevrijt, die helt, reet.
Het sagenne doe comen des coninx helde gemeet.

Sie liepen iegen heme ende ontfingen doe
Wel den coenen here: daer was menech vroe.
Hie beette van den orse, den bere hi ontbant,
Entie honde liepen na den bere te hant.

Die bere woude ten woude daer hijt voer hem sach.
Doe vloe uten wege elc al dat hi mach.
Die bere van den lieden duer die cokene ran.
Doe vloe van de*n*[1]) bere die coc ende menech man.

Hi warp over rucge wat dat hi daer vant,
Scotelen ende teilen, die spise darin te hant.
Doe spranc op met haesten Guntheer daer hi sat;
Die bere liep doe sere. Hoert, wies hi doe bat:

Dat men ontbonde die honde, daer si gebonden lag*en*.
Die iageren waren blide, doe si dat gesagen.
Met bogen ende met sprieten was daer menech doe,
Die den bere volghden, daer hi henen vloe.

Daer waren soe vele honde, dat niemen daer ne sc*oet*.
Die liede ende die honde maecten geruchte groet.
Die bere vloe wel sere wat hi geloepen can.
Doe seide daer wel menech: „Het ware een crachtech m*an*

„Dine mochte meistren ende weder vaen."
Zegevrijt hi vinckene ende doeddene wel saen.

---

1) Hs. *de*.

TWEEDE FRAGMENT.

II. A. *Si clagede metten gasten*[1] *want hem was harde leit,*
Daer en hadde hem[2] nieman die rechte *mare geseit*,
Doer wat die edel here verloren heft sijn lijf.
Doe weende met Crimelden menechs porters wijf.

Si dade smede halen ende werken enen sarc
Van selvre ende van goude, mekel ende starc;
Doe dademenne[3] spalken[4] met hardden stale goet.
Doe was daer wel menech, die hadde droeven moet.

Die nacht was vergangen endo het begonste dagen.
Doe hiet die edele vrouwe in die kerke dragen
Zegevrite den doeden, den here van Nederland.
Ay, wat men al vrouwen doe daer droeve vand!

Doe men brachte ter kerken Zegevr*ite dien* here,
Songen alle die papen utermaten *sere*.
Doe quam die coninc Guntheer daer t*en* like[5] gevaren
Ende Hagene quam met heme, dat secgic u te waren.

Die conine seide: „Suster, ic mach wel drueve sijn,
Dat ic dus hebbe verloren den lieven swager mijn."
„*Du ne* doerftene[6] niet clagen," sprac dat edel wijf,
„*Haddi* gewilt, broeder, hi hadde behouden dlijf!

Nu[7] *is* mijn welvaren voerwert meer gedaen!"
Daer bi sal men die waerheit harde wel verstaen:
Dat es een groet wonder, doch cest dicke gesciet,
*Daer*men den barsculdegen bi den doeden siet,

---

1) Serrure: *geeste*. Heremans veranderde dit te recht in *gasten* naar den Duitschen tekst: („Si chlageten mit den gasten", V. d. Hagen) vs. 4161.

2) Het hs.: *hen*.

3) Serrure leest: *ende dademenne*, dat m. i. geen goeden zin geeft.

4) In V. d. Hagens uitgave der Nib. (vs. 4167): „man hiez in vaste *spengen* mit stahel, daz was guot"; dus: met stalen banden beslagen. In het Hohen-Ems-Münch. hs.: „*vaste spangen*".

5) Serrure: *enlike*. Deze emendatie is van Heremans. Het Duitsch kan hier niet vergeleken worden; daar leest men nl.: „Zuo dem wuffe", dat blijkbaar door den vertaler niet werd begrepen.

6) Door H. aldus verbeterd uit het *doerstene* van Serrure.

7) Serrure leest: *Soe*. Maar dit zou alleen passen, indien (wat hier niet het geval is) eene gevolgtrekking volgde.

Soe bloedt hi harde sere.   Op den selven dach
Dat[1]) Hagene wardt besculdecht,   doe hi den here an sach,
Die wonde bloedde doe,   alsi dede eer.
Doe mochtemen daer scouwen   een ongenoege seer.

Doe sprac die coninc Guntheer: „Ic wilt u doen verstaen,
Het[2]) versloegene scakeren,   hine heves niet gedaen."
*D*oe antwerdde Crimelt: „Het es mi wel becant;
*Go*d latene noch gewreken   siere vriende hant.

*Gu*ntheer ende Hagene   ghi hebbet beide gedaen!"
*D*ie mord seid si hen op,   dat doe ic u verstaen.
*S*i doeghde in hare[3]) herte   harde groete noet.
*D*oe quamen dese twee heren   daer sine vonden doet.

II. B. *Geernoet haer broeder*   *ende Ghiseleer dat kint*;
Om Zegevrite weenden,   den here wel gemint.
Si waren beide drueve,   dat doe ic u verstaen.
Doe begonste men misse   voer die ziele saen.

Geernoet ende Ghiseleer   seiden: „Suster mijn,
„Nu getroest u selven   edel vrouwe fijn!
„Wi willen u sijn gehelpech   die wile dat wi leven."
Hare en conste niemen   troest genoech gegeven!

Sijn sarc was gereet   doe omtrent middach,
Men hieffene van der baren,   daer hi doe op lach;
In enen dieren pellen   dat men den doden want;
Daer was menech droeve,   doe ic u becant.

Oec was harde drueve   Ute, die edele vrouwe;
Om Zegevrite den here   hadsi groeten rouwe.
Alsi dat vernamen,   dat men misse sanc
Ende men offren soude,   wardt daer groet bedranc.

Ay! wat men al offranden   doe ten outare droec*h*
Voer des heren ziele!   hi hadde eren genoech!
Crimelt, die vrouwe,   tote ere maget sprac:
„Ic moet duer sine siele   dogen groet ongemac,

---

1) Liever zou ik om der wille van de constructie lezen: „*Her* Hagene enz."
2) Serrure: „*Hem versloegene*", door Heremans te recht in *Het v.* veranderd.
3) Het hs. heeft duidelijk „*here*", evenals in vs. 44.

„Ende wille voer hem deilen doen mijn roede goud;
„Occ willic siere zielen altoes wesen hout."
Meer dan hondert messen men daer dies daeghe*s* *sanc*.
Doe was in die kerke harde groet bedranc.

Doe misse was gesongen, sprac ver Crimelt saen
Te Zegevrijts vrienden: „Ghine selt niet henen *gaen*,
Maer helpen mi wachten den lieven here mijn.
In verblide nemmermeer!" sprac die vrouwe fijn.

„Drie dage ende drie nachte selen wi wachten dlijc,
„Ende ic saelt bescouwen elker dagelijc.
„Hier binnen sal mi comen, ocht God wilt, die doet!
„Soe waric verledecht van wel groeter noet!"

Doe ghingen alle wege die portren vander stat.
Papen ende moenke, si bleven daer om dat.
Dat si lasen ende songen ende baden onsen Here,
Dat hi die siele ontfinge duer siere moeder ere.

II.

VAN DEN BERE WISSELAU.

Serrure gaf dit fragment voor het eerst in zijn geheel uit in het Vaderlandsch Museum (II, 253—284). Daar gaf hij ook eene uitvoerige beschrijving van het handschrift, dat uit de eerste helft der 14de eeuw dateert en tevens het een en ander omtrent het gedicht zelf. Ik laat hier het overzicht voorafgaan, dat Prof. Jonckbloet er van geeft, om hetgeen daarna volgen zal, duidelijker te maken [1]:

„Koning Karel is met zijn gevolg in het land van den reuzenkoning Espriaen gedrongen, dien hij noodzaakt hem op zijne burcht te ontvangen. De overwinning is hem hoofdzakelijk bezorgd door Wislau, den beer, een monster, dat aan zekeren Geernout, die het ten onder gebracht had, gehoorzaamt. Om den reuzen schrik in te boezemen, gelast deze den beer, met wien hij in eene onbekende taal „in de gargoensche tale" spreekt, om zoodra zij in het kasteel zijn, Espriaan's kok in den ziedenden soepketel te werpen, dan den ketel in de eetzaal te brengen en ten aanzien van allen de verbrande overblijfselen van den kok op te peuzelen. Dat dit de reuzen met schrik vervult, zal men begrijpen. Om hun ook ontzag in te prenten voor zijne makkers, die zij als dwergen beschouwen en minachten, begon Geernout een worstelstrijd met den beer, dien hij echter vooraf gelast had zich te laten overwinnen, zooals ook geschiedde."

Serrure en vóór hem Mone wezen er reeds op, dat de namen Espriaen en Geernout ons aan de Duitsche heldensage herinneren. De bekende dichter en geleerde Ludwig Uhland heeft eenige jaren later het Middelnederlandsche gedicht besproken in eene uitvoerige beschouwing van den „Rosengarten von Worms" [2], en aan dat stuk zal ik het een en ander ontleenen.

1) Gesch. der Ned. Lett., I, 162 (3de uitg.).
2) Vgl. Germania, VI, 307 vlgg.

Espriaan of Aspriaan, zooals hij in de Duitsche sagen wordt genoemd, is een ontzagwekkende reus, die o. a. ook in het gedicht van Koning Rother voorkomt als koning van het verre reuzenland [1]). In eene Noorsche sage bevindt hij zich onder het gevolg van koning Osantrix, die naar de hand eener Hunsche prinses dingt; hij wordt vergezeld door zijne drie broeders: Widolf „mit der Stange", Atgeir en Aventrod. Widolf (elders Widolt) wordt door zijne broeders wegens zijne wildheid als een geboeide leeuw aan een keten medegevoerd; want laat men hem los, dan slaat hij met zijne ijzeren stang woedend om zich heen.

Een deel dezer sage nu kan als tegenhanger van het Middelnederlandsche fragment dienen: „Widga, Thidriks strijdgenoot in een gevecht van den held van Bern en Attila tegen koning Osantrix, is door Widolf's stang neergeslagen, door den vluchtenden vijand gebonden en meegevoerd. Hierop doen Wildifer, een ander strijder van Thidrik, en Isung, diens voornaamste speelman, gezamenlijk eene poging om den gevangene door list te bevrijden. Wildifer laat zich in eene berenhuid naaien en wordt zoo door zijn gezel bij den halsband geleid. In 's konings hof aangekomen, slaat Isung meesterlijk de harp en op die tonen dartelt en huppelt zijn beer, dien hij *Vizleo* (Wisselau) noemt, tot verbazing van allen. Osantrix wil nu ook den moed van het dier op de proef stellen; op eene schoone vlakte worden in tegenwoordigheid eener groote menigte zestig groote jachthonden op Wizleo losgelaten. De koning is ook aanwezig, vergezeld door zijne dienstmannen, onder welke zich de geboeide Widolf bevindt, geleid door zijn reusachtigen broeder Abentrod. De beer grijpt den grootsten brak en slaat daarmede twaalf der beste honden dood. Toornig gaat de koning met ontbloot zwaard op den beer los en brengt hem een houw in den rug toe; het zwaard doorklieft de berenhuid maar stuit af op de „bronie" daaronder. Als Osantrix dan naar de zijnen wil terugkeeren, rukt Wildifer zijn zwaard uit de handen van den speelman, loopt den koning na en houwt hem het hoofd af. Ook tegen de reuzen Aventrod en Widolf keert hij zich en verslaat hen. Widga wordt bevrijd en keert terug tot Thidrik."

Uhland legt dan verder uit, dat dit berengevecht eigenlijk thuis hoort in de optochten, welke bij de lentefeesten gehouden werden; de ontwaakte beer, de bode van den zomer, behaalde dan de zege op den winterreus. Voor ons doel is deze uiteenzetting echter minder noodig en wij keeren dus tot het Nederlandsche gedicht terug.

Met Prof. Jonckbloet geloof ik, dat het een oorspronkelijk werk is, al heeft de dichter misschien niet veel meer gedaan dan samenvoegen, wat hem uit Duitsche liederen en andere gedichten bekend was geworden.

Reeds Serrure merkte op, dat het tooneel in den Wisselau ons eenigszins aan het verhaal van de berenvangst uit het Nibelungenlied herinnert.

1) Vgl. overigens: Die Deutsche Heldensage, 248 en pass.

En dat is ook zoo. Immers ook Siegfried bindt en ontbindt den beer naar welgevallen, evenals Geernout dat doet, ook daar loopt het dier in de keuken en jaagt (evenals Wisselau op Espriaen's burcht) alles op de vlucht:

Die bere van den lieden duer die cokene ran.
Doe vloe van den bere die coc ende menich man.
Hi warp over rugge wat dat hi daer vant,
Scotelen ende teilen die spisen daerin te hant [1]).

En de houding van Gunther in de Nederlandsche vertaling herinnert aan die van Espriaen:

Doe spranc op met haesten Guntheer daer hi sat,
Die bere liep doe sere, hoert, wies hi doe bat:
Dat men ontbonde die honde daer si gebonden lagen.

Dat men in de 13de eeuw hier te lande eenigszins bekend moet zijn geweest met de Duitsche heldensage, blijkt ook nog uit eene plaats in den St. Servaes, die waarschijnlijk „lang vóórdat het eerste Vlaamsche gedicht het licht zag" in Limburg werd vertaald (nl. vóór 1170) [2]). Men leest daar nl. (2, 115):

Soe mocht dich wale myne gheysel slaen
Sprach Attila die Bodelinghes son [3]).

En zoo wordt in de *Eneit* gewag gemaakt van het zwaard *Miminc* [4]). Maerlant vermeldt Diederik van Bern en in het gedicht „Van vier heeren wenschen", dat niet zoo heel veel later dan de vertaling van het Nibelungen-lied kan worden gesteld en dus waarschijnlijk tot de 13de eeuw moet worden gebracht, treden vier hoofdpersonen uit het Duitsche epos op: Hagen, Gunther, Geernout en Rudegeer. Hagen wenscht zich bij die gelegenheid „Scimminc ende Mimminc", het ros en het zwaard van den in de Duitsche heldensage dikwijls voorkomenden held Wittich, die ook in den „Rosengarten" onder de gezellen van Diderik van Bern genoemd wordt. Deze Wittich wordt nog in den aanvang der 14de eeuw in den roman van Limborch genoemd. Wij lezen daar:

Morant scoet op al met overmoede
Ende seide: „du daets alse de vroede
Dattu names mi miin swerd,
Dat menegher marc es wert;
Het smeede Wilant
Ende es Mimminc ghenant,
Het voerde Wedege die coene.

1) Vgl. Nevel. Lied, I, 29.

2) Gesch. der Ned. Lett. I, 137.

3) In: Müllenhoff's Zeugnisse und Excurse zur Deutschen Heldensage XXVII (Z. f. d. A. XII, 362). Bodeling (Botelung) is de naam van Attila's vader. Zie: Die Deutsche Heldensage. 68.

4) Die Deutsche Heldensage, 56.

Terecht merkt V. d. Bergh op, dat de Nederlandsche vorm van den naam *Wedege* (Wittich, Wettige, Wetige) er op wijst, dat er eene Nederlandsche bewerking der sage bestaan heeft, waarin de held aldus genoemd wordt.

Al is de oogst van bewijsplaatsen schaarsch, het is toch niet te loochenen, dat de Duitsche heldensage hier te lande in de 13de en 14de eeuw bekend was. Aan eene traditie van vroegere tijden, die in den mond des volks was blijven leven, moeten wij daarbij niet denken, maar eer aan eene van buiten aangebrachte kennis. Men kan zich, naar ik meen, veilig neerleggen bij de zienswijze van Müllenhoff, die zegt, dat „de bekendheid met de Duitsche heldensage in de Nederlanden over 't algemeen en ook bij Henrik (van Veldeke) .... zeker niet voortkwam uit inheemsche bronnen. Veeleer waren het (Neder)rijnsche en Nederduitsche liederen, die zich nog in de 13e eeuw en later met andere volksliederen en Hoogduitsche gedichten daarheen verbreidden, evenals naar het Noorden." Ik geloof dus wel, dat de dichter van ons fragment bekend was met een deel der Duitsche heldensage en daardoor opgewekt werd iets in dien trant te leveren. Met dat deel der heldensage heb ik het oog op gedichten als de Rosengarten en Laurin, die in de 13de en 14de eeuw en ook later in Duitschland zeer geliefd waren. Over den Rosengarten sprekende, zegt Scherer: „Das Gedicht strebt nach volksthümlich drastischer und komischer Darstellung. Es lenkt in die ehemals verlassenen, von den niedrigen Spielleuten aber wohl unausgesetzt betretenen Bahnen des rohen Effectes wieder ein." [1]) En Koberstein: „Einige (Dichtungen) ...... in welchen er selbst (Diederik van Bern) auftritt, sind als blosse Einkleidungen einzelner unabhängiger Volkstraditionen von Riesen und Zwergen in das Gewand dieses Kreises anzusehen, dem sie ursprünglich fremd gewesen zu sein scheinen: dahin gehören die Dichtungen von Laurin, Ecke und Siegenot." [2]), Met zijne verhalen over reuzen en zijne ruw-komische tooneelen sluit de Wisselau zich wel aan bij dergelijke voortbrengselen der epische kunst. Ik vestig ook de aandacht hierop, dat het Mnl. gedicht geschreven is in eene versmaat, die sterk aan die van den Laurin herinnert: twee aan twee rijmende korte versregels, die dikwijls slechts drie heffingen tellen en welker lengte zeer ongelijk is [3]). Het komt mij derhalve waarschijnlijk

---

1) Gesch. der D. L., bl. 128. 2) Grundriss etc., I, 138.

3) Men leze b.v. als een staaltje deze regels uit den Laurin (Z. f. d. A., XI, 501, vs. 9 vlgg):

Hye lebete gar an alle schande
Dy bestin in dem lande
Dy warin alle under tan
Wan het waz eyn forste lobesam
Und dy seynen dinstes phlegin
Wy seldin sy vorlegin
Ore fromekeyth
Schande und lastir waz on leyth
Uñ wo sü gesasssin
Wy selden sy vorgassin
Sy pristen on vor alle man
Den edlen Bern lobesam.
Do sprach sich Wetige Wylandes son etc.

voor, dat het gedicht ontstaan is in het Oosten of Zuid-Oosten van ons land, waar men de meeste bekendheid met de Duitsche poëzie mag verwachten. Ook uit de taal, waarin het geschreven is, zou ik dat opmaken. Woorden als: *vresam* (vs. 10, 619, 692) en vormen als: *si selen* (vs. 249, 319, 325, 333 en pass.); *portenere* (vs. 343); *besteti di* (vs. 395); *du bist* (vs. 508); *alse of hi verwonnen were* (vs. 569) en *weren* (3de pers. Plur.) vs. 575; *sotc vrient* (vs. 63); *gevodet* || *gehodet* (vs. 581); evele *mote* di gescien (vs. 478); *conc* (vs. 533, 543); te *mote* (vs. 701) schijnen mij toe ook op het Oosten of Zuid-Oosten van ons land te wijzen (Brabant of Limburg). Het juiste tijdstip te bepalen, waarop ons gedicht werd geschreven, is onmogelijk, zoolang er niet meer van ontdekt is. Waarschijnlijk moet het tot de 13de eeuw gebracht worden, omdat Maerlant, gelijk men weet, „van bere Wiselauwe die snodelhede" vermeldt; met Prof. Jonckbloet geloof ik, dat het tot de oudste voortbrengselen onzer letterkunde behoort, maar verder kan men vooralsnog niet gaan. De dichter is zeker geen ontwikkeld of geleerd man geweest, maar eer een volksdichter; zoowel de inhoud als de vorm van zijn gedicht geven aanleiding dat te veronderstellen. Men treft vrij wat assoneerende rijmen aan, als *verwan* || *vresam* (vs. 9—10); *belgen* || *helden* (vs. 262—263); *belanc* (?) *lant* (vs. 416—417); *ketel* || *lepel* (vs. 443—444 en 462—463); *coke* || *sope* (vs. 468—469); *rocke* || *cnoppe* (vs. 616—617); *man* || *vresam* (vs. 618—619); of b.v. vier rijmwoorden als: *staen* || *gaen* || *waen* || *Espriaen* (vs. 53—56). Sommige tooneelen zijn schilderachtig en hier en daar heeft het fragment een zekere frischheid van voorstelling en eene ruw-komische kracht, die ons doen betreuren er niet meer van over te hebben; hoewel men dit doet, kan men toch van oordeel zijn, dat Serrure overdrijft, als hij van „dat heerlijk dichtstuk" spreekt.

Eindelijk vestig ik nog de aandacht op vs. 386: „daer ic vormaels ave *las*", eene uitdrukking, die betrekking schijnt te hebben op mondelinge voordracht.

A. r°. kol. 1. Wisselau balch s*in*en *m*oet,
Datti op sine were scoet,
Ende sloech met sinen clauen
In sine ogebrauen,
Ende trac dattine velde;
Onwerde dattine quelde.
Hi liet hem *leggen* *ne*der.
Dese ne *stont op weder.*
D*oene* *Wisse*lau verw*an*,
Riep de rese vresam:
„Helpe, coninc Espriaen,
Brenc hir alle dine man,
De duvel heten — bestaen,
Often iemen mach verslaen.

Blijfti lange in u lant,
Gi sijt alle gescant,
Mi heefti verslonden
Nu tesen stonden!
Hi gelact ofti honger*de sere*!
Ay! die mi minen sp*ere*,
In de zee, so verre, ontdeet.
God gevem leede gereet!
Waer mi mijn spere,
So verloric niet mijn ere
Dus vore enen viant.
Die duvel heiten[1]) hier gesant!"
Dit horde de coninc Espriaen:
„En mach hijr *niet langer staen*
Nu van groten scande[2]).
Ic sie an genen[3]) sande
Minen kempe verslagen;
Dat en canic niet gedragen;
Hi was mi van herten hout.
Nie en was man so stout,
Die mi wilde wederstaen,
Hine hads met *sca*de gedaen.
Nu heves wonder mi,
Waer iemen *so* starc si[4]),
Diene mochte vellen,
Die duvel uter hellen
En hadt seker gedaen!"
Doe seide de coninc Espriaen:
„Gereet u wapene openbare,
Ende laet ons gaen daernare."
Si waren daer met eene*n* saen.
A. r°. kol. 2 Doen nam de coninc Espriaen
Sine man bi handen,
Ende gingen op den sande
Die rese ge.. tegen [5]).
Dit sach d*ie cone* degen,

---

1) Hs. *hieten; heiten* = heeften.

2) *Scande* is hier van het mannel. znw. *scant* (*scint*) afgeleid, dat o. a. in den Wapene Martijn (I, 843: *den helscen scent* en Vierd. Martijn, vs. 451: *den swaren sint*, l. met Verdam: *scint*) voorkomt; het heeft dezelfde bet. als het vrouwel. *scande*.

3) Hs. *gene*. 4) Hs. *starc sie*.

5) S. vult aan: Ge*rnout*. Dit kan m.i. bezwaarlijk. Gernout toch is geen reus en wordt dan ook in vs. 504 en 578 door de reuzen „clene worme" en „clene man" genoemd.

Ende sprac te *Wisselau*we:
„Trec ut dine clauwe
Ende laet dijn eten staen.
Ic sie van gere borge gaen,
Na minen besten waen,
Den coninc Espriaen
Met vreseliken resen.
Here! wat sal onser weren! [1])
Ic siere hem vele volgen.
Ic wane hi es verbolgen,
Ende sere scelden sal *te hant*,
Dat sin kempe es *gescant.*
Wisselau, sote vrient,
Hier en soutu beiden *twent*;
Mac di wech ende vlie,
Dat di de coninc niet en sie.
*La*ti weder binden,
Tote wi ondervinden
. . en [2]) si . . . . groet,
So es . . . dinen moet,
So ontbindic u, te waren,
Eer si di dare ontvaren,
Ontlopen ofte ontrinnen.
Machtuse an I. side gewinnen.
In hars selfs gewout,
Sine wildent om h . . gout[3]);
Of si ons met nide bestaen,
S*o* vanc enen saen,
Ende treckene onwerde
Neder *op* *d*ie erde;
*Ende toe*chten dine cracht,
Ende doe hem dattu macht,
Dattu heves gedaen desen."
Wisselau liet sin eten wesen,
Watti was gereet d . . . .
Inden kiel g . . . . . . [4])
Daer hi sine . . . . . .
Ende liet*en* . . . .
De . . . .
Do . . . .

1) S. teekent aan: *weren*, aldus". Men leze: *wesen* (quid nobis fiet?).
2) S. vult aan: *willen*. Ik betwijfel de juistheid van deze aanvulling.
3) L. *hondert pont gout?*
4) Serrure vult aan: d*are* // *gevaren*; maar welken zin geven die woorden?

A. r°. kol. 3. . . . . haren bere ge . .
. . . .
Doe ginc die coninc Espriaen
Vaste bi den resen staen
Ende vragede openbare,
Wie dorsten verw*aren*,
Die sine*n* kimpe hadde verslagen.
„En *c*ant *niet* verdragen
Dien lachter no dese scande.
Magickene in desen sande
En . . . . ons verwaren
Ic loent hem M. marc te ware*n*.
Hi war in meneger goet
Comen dor min
. . . .[1])
Beide lude ende wale."
Doe antwerde Gernout
. . . n . . en I. here stout[2]):
„Hort dat, her coninc mijn,
Wi . . . k . . . dijn
d . . . . b. . . . . . .
Wi . . . k . . . . . .
Recht ende genade hebben ondersceet,
Dat wi daden es ons leet,
. . . b . . ons . . out,
. . . en kwam dinen kempe stout
Hi seide hi soude ons allen vaen
Ende binden ofte doen *slaen*.
Doe balch hi . . . . . .
Diere hem lettel . . . . .
Datti iemene gewike,
Sijn si arḿ ofte rike,
Op datti verbolgen es.
Dijs sijt seker ende gewes,
Quamer C. also groet
Alse dese, hi had se doet,

---

1) Het rijm wijst aan, dat hier een regel moet zijn uitgevallen. Die regel kan echter ook vóór vs. 103 zijn uitgevallen. Men zou kunnen lezen:
Hi waer in meneger noet
Comen dor min *wille*,
Beide lude ende *stille*."

2) Lees: Een kempe ende een here stout?

Eer du geaets een cl*aue*
Die coninc seide W*isselauwe*[1])
. . . . dien sou*d* . . .
. . . . moch . . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. r°. kol. 4. . . . . tic . . . . . .
Hi dede datti . . . . . .
Hi spranc ute. . es . . .
Alse de wilde weder . . .
Ende sloech na . . . . .
. . . . ter . . . . . .
. . . .
Wisse . . . .
D . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
De. . . . .
. . . .
Daer hi wa . . . . . .
Maer . . d . . . . . .
. . ene . . . .
Den ma. . . . .
Doe . . . .
. . . . . si . . . . .
Karel ende . . . .
ten . . . .
Spae . . . .
Ende sp. . . . .
. . . . . t . . s . .
. . . . d . . . .
. . . .
macht . . . .
datti . . . .
al i . . . .
d . . . .
h . . . .

1) Serrure vult aan: claue || Wisselauwe. Maar wat beteekent dan vs. 126? en in vs. 127 kan geen datief (Wisselaue) staan.

d . . n . . . .
on . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. v°. kol. 1. . . . . sant
. . . . . . ic gescant
. . . . et getale
. . . . . . u also wale
. . . . de*r*like
. . . . . . *h*aestelike
. . . . st wan
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . en
. . . nen . . gen u heren
. . . . . . t allen goeden
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . nc . . .
. . . . . . de ge. . .
. . . . nomen
. . . .
. . . . gern . . w dan
. . . . bere hadde geleet
. . . . . . hadde gereet
. . . . epe saen
. . . . es aen
. . . .

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
[1] . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. vo. kol. 2. Doe seide coninc Espriaen:
„Gi *selt* uwen kimp laten staen
Gebonden in den kiele
Semmi mine ziele!
Quam hi op minen zale
Hi verbete ons allen wale;
Dat ware mine scande.
Dien coensten van den lande
Dien latic over niet varen,
Wil hi mi niet daren,
No doen enege scande
. . . . te . . ande [2]
Semmi den here de mi geboet!
Hets de duvel of sin genoet."
W . . . *vr*agdene hi
„Esser dar *da*n mere,
Dan er met desen bracht?"
Doe wert Gernout bedacht
Ende sprac vele sciere:
„Ic hebbe sier bruder viere

1) Serrure heeft zich hier blijkbaar in het tellen vergist: bij hem staan 8 verzen tusschen 225 en 230.

2) Serrure vult aan: „met clauwe ofte met tande".

Gebonden in den kiele
Semmi mine ziele!
Die sin vreselike gevaen;
Si selen mit ons ops*t*aen,
*I*c salse met ons leiden,
D*oe*t ons genoech gereiden;
Dat segic u wale,
Si at*ent* *t*enen mal*e*
Al dattu [1]) in I. nacht
Gereid*es* met diere cracht.
IJdel sijn hare magen,
Si en aten in drien dagen
*B*arelyc maer een broet.
Dese hebben honger groet."
Met sorgen sprac Espriaen:
„ . . . an u genaden staen
. . . . et belgen
. . . .*he*lden
. . . . en
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. vº. kol. 3. . . en . . . . . . .d
Maer de coninc Espriaen
En dorste niet langer staen.
De reussche heren
Begonden weder keren
Alle op hare borge.
Met wel groter sorge
Ofte de ander IIII. ontbonden [2]),
Dat sise in corten stonden
Souden bringen toter doet,
Dat was haer anxt groet.
Doen hiet bringen Gernout
Wisselauwe, den hi was hout,
Sinen roc diere
Van IIII. quarteneren,
Dien hi deede maken,
Doen hie ten hove tAken

1) Hs. *dat.*
2) L. Oftsi?

Met Karel was gevaren[1]).
Dien gaf hi Wisselau te waren
Ende dedene hem ane.
Dat dedi[2]), ic wane,
Dattem te bat souden scouwen
Beide heren ende vrouwen,
En uut achte[3]) te mere
Ende oec dor der werelt ere;
Ende hi hem oec b . . iet[4])
Doen hi hem te kempe sciet.[5])
Doen hi den roc hadde ane,
Gingen si alle sane
Tote Espriaens borge
Met wel groter sorge,
Karel ende sine man.
Wisselau mede gaen began.
Gernout leiden doe
Ende sprac den bere toe:
„Alsic in den borch come,
Soutu dichten dinen vrome[6]),
Ende wi jegen den coninc spreken,
So soutu ons ontbreken,
. . . . . c dan weten
. . . . . eet dat eten
. . . . binnen
. . . .
. . . .
. . . . ie
. . . . dan hiere[7])
A. v°. kol. 4. Die harste bi den viere,
Eist gesoden of gebraden.
Dus selesi di ontraden.
Dan merct wel wie hi si,
Den meester coc ende scart hem bi,
Nemen bi den hare,
Ende scouten int sop openbare.

---

1) Hs. *gevaen*.
2) Hs. *dede*.
3) ?
4) S.: be*l*iet. Maar wat beteekent het vers dan? l. *behiet?*
5) *Sceden* heeft hier den zin van: uitkiezen.
6) D. i.: Dan moet gij op uw voordeel bedacht zijn.
7) S.: *die spise brenc* dan hiere.

Alse dandere dat gesien,
Selesi alle vortvlien.
Dan nem den ketel saen
Ende comer met tons gegaen,
Ende doe dat ic di rade
In sconinx kemenade [1]).
Set neder den ketel
Vore sconinx setel,
Dan nem den coc uut sop,
Des selen wi maken ons scop,
Ende eten dan al in dinen mont."
Hoe wel de bere dit verstont,
Karel en wiste haer tale niet,
No dat reussce diet;
Sine wisten niet haer tale,
Maer Wisselau verstont se wale.
Doe hi ter borch quam binnen
En wilde hi niemen minnen
Sonder Gernoude sinen here.
Hort van den portenere,
De vore de porte stont.
Doe hi*ne* [2]) sach ter stont,
Began hi van d*aer* te vlien.
Hine dorsten niet anesien.
Hi vloe, hi riep met wee:
„o Wi! o wach! o wee!
Here coninc Espriaen,
Hier comt de duvel gegaen!
Hi es soe starc ende soe groet;
Hier es goeder hulpen noet."
Doe seide de coninc Espriaen:
„Laet, dorper, din geselle staen,
Hets I. kempe eerlic;
Mijn goede kempe Eeric [3]),
Hine conden niet wederstaen.
Dese en moesten te *were* staen;
B. rº. kol. 1. Hi comt met sinen here,
Ic willene gerne eren;
Ende willen ge*noech* geven,
Wille hi met ge*make* leven,

---

1) Hs. *kemenelde*.
2) Hs. *Doe hi*.
3) Serrure leest: ceric; waarschijnlijk is hier echter een eigennaam bedoeld.

Na minen besten waen."
Noch w . den coninc Espriaen
. . . . moede [1])
Dattie kempe goede
Darom . . . . . nam [2])
. . . . quam
Dese de borch sal
De rese . . . al
Dat si hebbe nu hare stat.
Karel vore den coninc sat
M . . . . Geernoude vanc
Die . . . . dwanc
. . . . gout
. . . .
Vertrakene . . . .
Des goeden Geernouts knecht.
Si hadden groten sorge,
Hoe si uter borge
Souden metten live ontgaen,
Of so resen wilden bestaen[3])
Met groten nide,
Dar si waren blide,
Dat Wisselau haer geselle was,
Daer ic vormaels ave las;
Ende si hadden groeten troest,
Dat si seker verloest
Met hem souden wesen,
Bestonden se de resen.
Doe si saten in de sale,
. . . . dese tale:
" . . . . mi
. . . . t besteti di
. . . . .genoet
. . . . net so groet
. . . . .uwen
. . . . .ouwen
. . . . u volgen
. . . . n
. . . . . . n niet ontfaren
. . . . . . en te waren."

---

1) L. Noch was den c. E. || Droef in sinen moede?
2) L. Darom sinen ende nam?
3) L. Of se *die* resen? Vgl. vs. 395.

Doe antwerde Gernout,
Die coen was ende bout:
B. r°. kol. 2. „Espriaen, dats waer,
Kinlijc ende openbaer,
Dese kempe, dese here
Doet mi dicke grote ere.
Hore wijs [1]) ic di trouwe geve,
Hines no mijn maech no mijn neve,
No nieuwer belanc [2]).
Ic verwan hem in sijn lant,
Datti mijn man wert sciere,
Ende siere broeder viere,
Die doen alle mijn gebot
In enen winke, wete God!
Ic dorste desen wel bestaen,
Ende soudene te doet slaen."
Doe antwerde de coninc,
Dats waerlike dinc:
„Ic en cans niet getrouwen."
Mettien quamen gevlowen
Scinkers ende drossaten
Die hars selfs so vergaten,
Dat *si* vloen in de zale [3])
Dies daric mi [4]) vermeten wale,
Dat se so drongen over een,
Datter selc brac sin been,
Selc sin arm, selc sin hoeft.
Alle de coke, dijs geloeft,
Vloen schiere op een paras,
Ende riepen: „O wi! o las!
Here coninc Espriaen,
In de cokene es gegaen
Die duvel barlike!
Hi slint warlike

---

1) Wijs d. i. wies.

2) Serrure leest: *belant*. Ik kan niet nagaan, wat dat zou kunnen beteekenen; *belanc* is, dunkt mij, het vereischte woord waar van *verwantschap* sprake is. Zie Mnl. Wdb. i. v. Waarschijnlijk moet men *no* in vs. 415 schrappen en in vs. 416 daarentegen *na* invoegen; dus:

Hines mijn maech no mijn neve,
No nieuwer na belanc.

3) Hs. *Dat vloen*.

4) L. aldus in plaats van: *nu*.

Al datter es gereet,
Rou, gesoden, God weet!
Wine moegen *met* hem niet gesijn,
Gine wilt ons gehulpech sijn!
Die liefste[1]) coc Brugigal
Es nu verscout al
In den groten ketel.
Beide crauwel ende lepel
Brecti an dine want.
Hi woest noch *he*den al u *l*ant
Ende etet al da*t*ter es *b*innen[2]).
En cond*i* oec niet ontrinnen,
Ghi . . . .[3])
B. r°. kol. 3. Sidi man, sidi wijf."
Doe sat Gernout ende loech,
Ende sach waer Wisselau sloech
Den ketel, dar Brugigal
In lach verscout al.
Die coninc Espriaen
Wart op en wilde vlien saen,
Op ene*n* torre de was vast;
Maer Gernout, sin gast
Trackene[4]) datti neder sat.
Wisselau vor hem trat[5]),
Hi sette neder den ketel,
Ende en eiscede crauwel *no* lepel.
Sijn poten stac hi int sop;
Des hielden haer scop
Karel ende sine genoete.
Vleeschstucken vele, groete
Trac hire uut van den coke,
Dien hi scoude in den sope.
Ay! hoe soetelike hijt at!
Doe hi vor den coninc sat,
Hi sachen wredelike an.
Alle de rese, sine man,

---

1) Hs. *liefsten*. Misschien moet men lezen: *Dijn liefste*.

2) Hs. *dart s innen*.

3) Serrure vult aan: „Ghi latet hier u lijf". Dit kan echter bezwaarlijk een goeden zin opleveren met den volgenden regel. Misschien moet achter *ontrinnen* (vs. 453) een punt staan en dan: „Ghi latet alle hier u lijf".

4) Hs. *tractene*.

5) Hs. *trac*.

Waren vervart soe,
Dat si op de balken clommen hoe.
Doe spraken si alle, te waren:
„Evele moetstu gevaren,
Ende evele mote di gescien,
Dattu ets, daer wi toe sien
Onsen coc ende onsen knecht,
Die ons dicke wel heeft berecht.”
Doe seide de coninc Espriaen:
„Laet uwen kempe wech gaen;
Hi es lelec ane te scouwen.
Dus [1]) mochdi mi getrouwen,
Ic magene niet aensien.
Helpt mi dat ic moege vlien
Ende dat ic moege ontfaren.
Hier en settem niemen ter waren
Van al minen knechten;
Hoe soudic iegen hem gevechten?
Du seits onwaer.
Du dorst evele bestaen, [2])
Dattu . . . iene va . .
. . . .
B. rº. kol. 4. Des en canic niet betrouen
Mine knecht sin mi ontvlouen
Ende hebben hem geborgen
Met wel groter sorgen;
Sine dorstent niet gesien.
Dat en mochte niet gescien,
Dor luste dorstes bestaen [3]),
Ende *hem* doc*t* woudes slaen,
Ende du so clenen worme bist.”
Dit seidi al dor list:
Hi hopede, datti soude
Verbiten Geernoude
Ende alle die hem volgen,
Op datti worde verbolgen.
Ende dan waendine scieten
Met staken ende met spieten,

---

1) L. Dies (Diis)? Ook *dus* is echter mogelijk. Vgl. Mnl. Wdb. i. v. *also*.
2) Hier schijnt een regel te zijn uitgevallen.
3) Dattunc dorstes bestaen?

Met sniden ende met *scachten*,
Dit waren sine ged*achte*.
Doe sprac Geernout
Te Wisselaue, dijn hi *was hout*
In gargoensche tale[1]),
Dat niemen dar wale
Sonder Wisselau en vernam:
„De coninc es tonswert gram,
Wi selen te samen springen,
Beide worstelen ende wringen.
Wisselau, ic ben dijn vrient,
Du en sout mi biten twent,
Al sla ic u sere;
Ic ben Ghernout, u here.
Comt dijn clau in mine huut,
So es onse vrienscap uut.
Strijdt niet lange daer weder,
Laet u werpen ter neder,
Dan selewi met eren
Te lande weder keren."
Doe dese tale was ged*aen*,
Sprac Ghernout de cone *saen*[2]):
„Espriaen, here,
Dor u minne ende u *ere*
Doe ic Wisselaue . . . .
Wetu da es v . . . . ?"
„Jaet," sprac Ger . . . .
. . . .
. . . .
B. vº. kol. 1. *Bei*de nacht ende dach."
Doe spranc op Gernout,
Een cone helt stout,
Ende gaf den bere enen slach,
Datti en horde no en sach.
Alse doe verquam de bere,
Spranc hi op sinen here,
Den goeden Geernoude,
Alse of hine biten woude,

1) *Gargoensch* is waarschijnlijk identisch met *jargon*, dat ook reeds een zeer oud woord is. Littré i. v.

2) Of moet men lezen: „ten coninc saen"?

Alse hi oec hadde gedaen,
Hadde hi de tale niet verstaen,
Die hem Gernout hiet,
Daer hijt al omme liet.
Doe dedi de gelike
Alse of hine gruwelike
Al verb*iten* soude.
D*oe* *wr*anc hi Gernoude
Algader in sine claen;
Maer hine wildes niet slaen [1],
Dattem iet dade wee.
Dus worstelden si twee,
Wel so lange wile,
Dat men ene fransoise mile
Met gemake soude gaen.
Doe weec de bere saen,
Doe werpene onwerde
Gernout op de erde,
Ende ginc sitten boude
Neder, dar hi woude.
Doe lach met luste [2] de bere,
Alse of hi verwonnen were,
Ende en dorste niet opstaen.
Doe waende Espriaen,
Dat de clene heren
Also sterc weren [3].
Doe seiden alle de resen:
„O wi! ho mach dit wesen,
Dat dese clene man
Dien kempe dus [4] verwan!
*War*e *was* hi gevodet,
Bi wie was hi gehodet?
*Bi welker mo*der gesoget,
*Die selke cr*acht toget?
. . . .
. . . .
B. vº. kol. 2. Die den camp hadde begonnen,
Dien heeft hi verwonnen.

---

1) D. i. Hij wilde hem volstrekt niet (niets van hem) slaan.
2) D. i. liste.
3) Al(le) so?
4) Hs. *dijs*.

. . . was hi geborgen
Nu comt hi in sorgen
Den coninc onsen here
Dese kimpen vele mere [1]),
Die . . onsen sloech te *doet* [2]),
Dine roert hant no voet;
Ende es so ontdaen,
Hine dar niet op staen.
Here, wane quam u de starcheit,
Dat gine so sciere hadt geleit
Neder toter erden?
Wat sal onser gewerden?
Die duvel, diene hier brachte,
Verlaets ons met siere krachte,
Dat si ons niet en onteren
Van lieve no van heren."
Doe sprac Geernout:
„Stant op, kimpe stout,
Du heves geten, God weet!
Al dat hier was gereet,
Gesoden ende gebraden,
Al heefstuut verraden [3]),
En can niet geweten,
Wat wi selen eten."
Die coninc ende sine man
Lachen began.
Wisselau spranc op sine voete,
Ende scudde onsoete [4]).
Van sinen rocke
Sprongen wel diere cnoppe.
Doe loech Karel ende sine man
Ende sprac ten bere vresam:
„Waeromme machtu dijn cleet sliten?
Dine darf man niet verbiten [5])
Datti verwan dijn here."
Het dochte den bere onnere,

---

1) L. Bi desen k.?

2) Serrure vult in: „Die bere onsen s. t. d." Ik kan niet nagaan, wat dit moet beteekenen en stel voor te lezen: „Die den onsen s. t. d."

3) *Verraden*, d. i. afhandig maken door list, afnemen, ontstellen. Zoo ook Rijmbijbel. vs. 32472.

4) L. „Ende scudde hem onsoete."

5) L. „verwiten".

Datti clagede sijn cleet
Ende van herten leet [1]).
Doe vergramden sin moet
Ende scorde sinen roc goet
Datti hem dochte te lanc
. . . . d . . anc
. . . .
B. vº. kol. 3. Springen alsem goet dochte.
Hi werpen in den viere,
Ende lach neder sciere,
Ende warmde sine side.
Inden sale wide
En was rese so starc,
Diene om M. marc
Hadde geheten opstaen,
Ofte van der stede *gaen*,
Alse een jonchere hi sat;
Hi was warme van dat hi at,
Van vleesce ende van brode.
De resen quamen node
Ieweren bi den viere;
Hi dochtem ongehiere.
Doe sprac de coninc Espriaen:
„Laet sonder bant niet staen
Uwen kempe in der borge;
Mine man hebben [2]) sorge.
Ic wilse nedergaen [3]),
Si selen ons gereiden saen
Dijs wi selen leven.
En weet u wat geven,
Hi hevet al geten, God weet!
Dat hier was gereet.
Hi en heet ons niet laten!
God moeten verwaten [4]),
Datti nie int lant quam.
Ic ben te hem wart gram,

1) L. vs. 628 en 629 in omgekeerde volgorde.

2) L. hebbens.

3) Misschien hetzelfde als het 17de eeuwsche *ondergaen*, d. i. iemand aan boord komen, hem polsen.

4) Serrure drukt deze twee verzen (vs. 660–661) in tegenovergestelde volgorde. M. i. is deze volgorde juister.

Maer u, lieve heren,
Willic gerne eren,
Want ic ben u *h*out."
Doe antwerde Gernout:
„Hi es nu so sat,
Hine comt heden van der stat.
Hi wille nu hier
Raste hebben an dit vier.
Ic geve u allen vrede
Op uw gedane rede,
Dat gine stoet no en slaet
Ende dat eten gereiden gaet."
Blodelike dat sijt angingen,
Dat sijt eten gereiden gingen.
Doe gereden si genoech.
. . . . vor droech,
B. v°. kol. 4. Sprac de coninc Espriaen:
„Sal u kimpe medegaen?
Des sijt here gewes,
Ic ete node dar hi es.
Hi es so lelecke . . . .
Ic weet . . . . . . e [1]),
Hier nes scinker no drossate,
Die hem droege datti ate."
Doe sprac Gernout,
Die Wisselaue was hout:
„S . g . s . die worden sat [2]).
Dar ter taflen niet en at [3]).
Hi docht hoe hi den heren,
Behouden siere eren,
Uten lande brochte,
Dat waren sine gedochte
Ende den bere vresam saen,
Die hem den scade hadde gedaen.
Hoe dicke Espriaen sach
Opten bere, dar hi lach,
Of hi begonde rechten:
Datti met sinen knechten

1) S. vult aan: „*H. e. s. l. ane te sine // I. w. niet wie hem diene.*"
2) L. *Sine gasten* die worden sat, *Mar hi* etc.
3) S.: „*Dart t. t. n. e. a.*" Hoe kan dat echter ooit een zin geven? Blijkbaar ordt hier gesproken over Espriaen, zooals uit het verband (met vs. 692—697) uidelijk wordt. Naar het mij voorkomt zijn vóór vs. 690 eenige verzen uitgevallen.

Vander taflen mochte ontrinnen.
Daer sat hi met on*minne*
In sins selfs sale.
Hem en was te mode wale.
Alsi doe volaten
Ende biden viere saten,
Sprac men om [1] slapen gaen.
Doe seide Espriaen:
„Sal u kempe slapen met u?
Gi heren, dat so . . . nu
Sal men u. . . . .
In ere leven . . . . . .
Men sal de . . . . . .
Beide b . . . .
Quamen. . . . .
Ende quame . . . . . .
Ende worde . . . . . .
Hi hadse s. . . . . . .
Des seldi . . . .
Dor uwes . . . ."
Doe antwerde G*ernout*,
Hi was vroet ende *stout*,
„Ic sals mi . . . . . .
. . . .

1) L. om *een*.

III.

HET ROELANDSLIED.

In 1838 kende Mone nog geen hs. van eene Middelnederlandsche vertaling der „Chanson de Roland"; uit een zeldzaam volksboek en uit vermeldingen van andere Mnl. schrijvers maakte hij echter op, dat zulk eene vertaling moest bestaan hebben[1]). Dat dit werkelijk het geval was, bleek in 1840, toen Holtrop een fragment dier vertaling in het licht zond[2]). In 1851 ontdekte Ruelens een tweede fragment, en in 1858 gaf Serrure het gevondene op nieuw uit, vermeerderd met een derde fragment (door hem reeds in 1835 gevonden) en met het poëtische gedeelte van het volksboek[3]). In 1864 gaf Bormans dit alles te zamen met een vierde fragment op nieuw in het licht[4]). In eene breedvoerige „Introduction" en in sommige zijner „remarques" trachtte hij licht te verspreiden over onze vertaling. Den aard van zijn werk kenschetst hij zelf in deze woorden: „Mon travail, il faut bien que je le répète, n'a pour but que d'écarter les ronces et les broussailles, d'aplanir le chemin pour ceux qui voudront un jour soumettre nos fragments à un examen plus profond etc."[5]) Zekerlijk hebben wij reden, Bormans dankbaar te zijn voor hetgeen hij deed: hij was de eerste, die onze Mnl. fragmenten aan een nauwgezet onderzoek onderwierp; hij heeft de teksten, zooveel hem mogelijk was, gezuiverd en hersteld, en eindelijk heeft hij door de vergelijking der fragmenten onderling en met den Oxfordschen

---

1) Uebersicht, bl. 36.

2) Konst en Letterbode van 1840.

3) Vad. Mus., II, 1—96.

4) La Chanson de Roncevaux, Fragments d'Anciennes rédactions thioises, avec une introduction et des remarques par J. H. Bormans, Bruxelles, 1864.

5) Introd., p. 57.

tekst den weg aangewezen, die gevolgd moest worden. Dat hij des ondanks het werk niet ten einde bracht, is gedeeltelijk toe te schrijven aan de groote verwarring, die in onze fragmenten heerscht, aan den gebrekkigen toestand waarin zij tot ons kwamen, aan het ontbreken van kritische hulpmiddelen enz. Na zich zoo lang met bedorven teksten te hebben beziggehouden, begaf hem de moed [1]) en hij liet het werk aan anderen over. Ook is hem bij zijn onderzoek hinderlijk geweest, dat hij (hoezeer onbewust) steeds beheerscht werd door een vooroordeel. Dat onze fragmenten uit het Fransch vertaald waren, wilde hij wel zoo ongeveer aannemen, maar toch niet geheel. Vaderlandsliefde had bij hem de gedachte aan een „prototype thiois" doen ontstaan, waarvan ook de Fransche „Chanson" zou afstammen [2]); dit nevelbeeld zweefde hem blijkbaar steeds voor oogen en belette hem helder te zien. Op dat prototype komen wij later terug; wij hebben ons nu in de eerste plaats met onze fragm. bezig te houden. Sedert 1864 is voor het onderzoek der „Ch. de R." veel gedaan. Wie zich daarvan wil overtuigen, behoeft maar een vluchtigen blik te werpen in de „Notice bibliographique et Historique sur la Chanson de Roland", die bijna 100 met kleine letter gedrukte bladzijden beslaat in het grootsche werk van Léon Gautier [3]). Onder de kritische hulpmiddelen, die daar opgesomd worden, is er geen dat voor ons onderzoek zulke uitnemende diensten bewijst als de uitgave der Ch. de R., door Theodor Müller, een toonbeeld van Duitsche vlijt [4]). Het Oxfordsche hs. ligt aan deze uitgave ten grondslag, maar in de noten wordt een schat van aanhalingen uit andere redacties gegeven, die het mogelijk maken onze fragmenten op vele plaatsen ook daarmede te vergelijken. Het is deze uitgave, die ik doorloopend geciteerd heb; van tijd tot tijd zullen de uitstekende uitgave van Léon Gautier [5]) en die van den „Roman de Roncevaux" [6]) (een der gewichtigste „remaniements") ons ook van dienst zijn.

Wat is ons nu overgebleven van onze Mnl. bewerking der Chanson de Roland? Wij hebben 4 fragmenten: het Brusselsche (B.), groot 80

---

1) Introd., p. 46.

2) Zie Introd., p. 59—61.

3) Les Epopées Françaises (2me éd. entièrement refondue), III, bl. 493—591. Over onze fragmenten zie men vooral p. 502, 531, 547, 578.

4) La Chanson de Roland. Nach der Oxforder Handschrift herausg., erläutert etc. von Theodor Müller. Erster Theil. Göttingen, 1878.

5) La Chanson de Roland. Texte critique, traduction et commentaire, Grammaire et Glossaire par Léon Gautier. 11e éd. Tours, 1881.

6) La Chanson de Roland et le Roman de Roncevaux des XIIe et XIIIe siécles publiés — — — par Francisque Michel. Paris, 1869.

verzen, het Haagsche (H.), groot 332 verzen, het fragment van Looz (L.), dat 565 regels telt en dat van Rijssel (R.), dat uit 379 versregels bestaat.

Eindelijk nog het Volksboek uit de 16de eeuw, dat half proza, half poëzie is; het poëtische gedeelte, dat 1247 verzen telt, vormt echter op zich zelf een geheel en is zonder twijfel eene omwerking van een ouder stuk, dat ook tot de Mnl. bewerking heeft behoord. Deze vier fragmenten en het Volksboek bevatten niet ieder een afzonderlijk deel van het Fransche epos, maar loopen van tijd tot tijd parallel en dat is ons een gewichtig hulpmiddel bij de onderlinge vergelijking. Om een denkbeeld te geven van de wijze, waarop de verschillende fragmenten aan overeenkomstige deelen der „Chanson de Roland" beantwoorden, weet ik niet beter te doen dan hieronder eene tabel te laten volgen, die deze verhoudingen duidelijk kan maken.

B. = Ch. vs. 882—1005 (Lacune tusschen vs. 40—41 = Ch. 914—987).
H. = Ch. vs. 1082—2112 (Lacune tusschen vs. 168—169 = Ch. 1239—1980).
L. = Ch. vs. 1059—2607 (1ste Lacune tusschen vs. 170—171 = Ch. 1207—1260; 2de Lacune tusschen vs. 186—187 = Ch. 1282—2095; 3de Lacune tusschen vs. 248—249 = Ch. 2148—2200).
R. = Ch. vs. 1680 (+ 3 verzen eener andere redactie) —2065 (1ste Lacune tusschen vs. 30—31 = Ch. 1702—1724; 2de Lacune tusschen vs. 192—193 = Ch. 1830—1918).
V(olksboek) = Ch. 844—2011 (Lacune tusschen vs. 1222—1223 = Ch. 2019—2355). Daarna nog een kort slot ongeveer = Ch. 2355—2393.

Kan men uit deze tabel opmaken, op welke wijze elk fragment als geheel aan een deel der Chanson beantwoordt, uit de volgende moge duidelijk worden, welke de verhouding is der verschillende fragmenten onderling, tot Vb.[1]) en de Chanson.

Vb.	B. en L.	H.	Ch.
vs. 1—4			
5			vs. 844.
9—18			848—851.
19—24			852—854.
27—52			855—872.
53—70	B.		873—881.
71—170	1—40+41—47		882—989.
171—188	47—80		990—1005.
189—200			1006—1016.
Ontbr.			1017—1050.

1) Met deze afkorting zal ik voortaan het Volksboek aanduiden.

Vb.	L.	H.	Ch.
201—250	(1—2)		1051—1092.
217	3		1059.
217—238	3—24		1059—1079.
239—250	25—36	1—11	1082—1092.
251—254	37—40	12—15	1093—1096.
255—280	41—70	16—43	
(275—280	65—70	40—43)	1047—1048?
281—284	71—74	44—47	LXXXIX, 1111.
285—312	75—112	48—76	1124—1138.
Ontbr.	Ontbr.	Ontbr.	1139—1151.
313—350	113—144	77—102	1152—1169.
Ontbr.	Ontbr.	Ontbr.	1170—1187.
351—362	145—158	103—115	Ontbr.
Gedeeltelijk naar V. 29—32, 61—64.			
363—368	159—162	115—120	1188—1195.
369—399	163—170	121—138	1196—1212.
400—419	Ontbr.	139—162	1213—1234.
420—447	Ontbr.	163—169	1235—1260.
446—447	171—72	Ontbr.	1260.
450—483	175—186...	»	1261—1310.
Ontbr.	Ontbr.		(1269—1274).
458—465	181—184		1275—1280.
466—471	185—186...		1281—1288.
466—467	185—186		
472—477			1289—1296.
Ontbr.			1297—1303.
478—483			1304—1307.
Ontbr.			1308—1310.
484—500			1311—1319.
501—509 (Invoegsel).			
510—521			1321—1332.
522—542 (Invoegsel).			
543—544			(1469).
545—574		= Müller, bl. 145—146, Gautier, 128—131.	
			CXXVIII—CXXXI.
575—612			1483—1518.
613—636			1360—1378.
Ontbr.		(CIX, CX)	1379—1411.
637—648			1412—1422.
649—686		Müll., bl. 141, Gaut.	CXXIV, CXXV.
687—720			1519—1549.
Ontbr.			1550—1679.
721—821		Gaut., No. 146—149; Müll., bl. 168—172.	

Vb.	R.	H.	Ch.
797—821	1—...15	Müll., bl. 170 (V.); Gaut. CLXIX;	
			Ch. 1680—1690.
822—865	15—30...		1691—1721.
866—927	...31—70		1722—1752.
Ontbr.	71—120		1753—1784.
Ontbr.	121—149		1785—1829.
Ontbr.	151—176		?
1172—1183	177—192		R. de R. CLXXX,
			ed. Müller, bl. 193.
928—977	Ontbr.		1851—1872.
978—1007	Ontbr.		1876—1888.
990—1001 (Invoegsel).			
1002—1007			1886—88.
1008—1057			1889—1912
			+ tirade V.
1058—1081	193—234		1913—1951.
1081—1107	235—254		1952—1977.
1108—1171	255—304	169—222	1978—2007.
1172—1183	177—192		
1184—1209			Gautier, CLXIV.
	305—308	223—226	2008—2010.
1210—1222	311—323	227—241	2013—2021.
Ontbr.	324—332	242—248	2022—2034.
»	335—370	249—275	2035—2055+tirade
»	353—370	263—274	Müller, bl. 218;
			Gautier, CLXXX.
»	371—379 (Einde).	275—305	2056—2087.
»	Ontbr.	307—332 (Einde).	2089—2112.
	L.		
	187—194		2095—2098.
	195—216	307—332.	
	219—248		2113—2146.
	Ontbr.		2148—2200.
	249—277		2201—2232.
	277—297		2233—2270.
	298—325		2274—2296.
	326—357		2297—2397.
	358—391		2398—2443.
V. 1224—1247 = L.	348		
	392—429		2444—2474.
	430—491		2476—2569.
	492—527		2570—2591.
	528—557		2592—2607.

De vraagstukken, om welker oplossing het ons voornamelijk te doen is, en — naar ik meen — te doen moet zijn, zijn de volgende:

1. Behooren de Mnl. fragmenten en het Volksboek tot dezelfde vertaling der Chanson de Roland?
2. Welke is de verhouding dier fragmenten tot elkander en tot het Volksboek?
3. Is het mogelijk de redactie of de redacties aan te wijzen, welke aan onze fragmenten ten voorbeeld hebben gestrekt?
4. Wat valt omtrent den aard der vertaling op te merken?

De eerste vraag kunnen wij al dadelijk bevestigend beantwoorden. Zooals men uit de tabellen kan zien, omvat Vb. ongeveer alle fragmenten; slechts een deel van L. moet men uitzonderen. Uit eene nauwkeurige vergelijking tusschen elk fragment in het bijzonder met Vb. bleek mij, dat B., H., L. en R. gewoonlijk woordelijk met Vb. overeenkomen en dat er geen twijfel aan kan zijn of zij hebben tot hetzelfde gedicht behoord. Punten van verschil waren bij die vergelijking talrijk genoeg en wij behandelen die later, maar ook uit eene oppervlakkige beschouwing zal aan ieder duidelijk worden, dat hier geen twijfel mogelijk is. Men moet bij deze vergelijking echter in aanmerking nemen, dat Vb. (in dezen vorm) een paar eeuwen jonger is dan de andere fragmenten.

Die doorloopende overeenkomst is zeker het sterkste bewijs, dat onze fragmenten deelen eener zelfde vertaling hebben uitgemaakt; maar bovendien blijkt dat ook hieruit, dat sommige tirades der Ch. de Roland zijn weggelaten, die in geen der fragmenten (op de overeenkomstige plaatsen natuurlijk) te vinden zijn. Zoo b.v.:

LXXXIX = Ch. vs. 1110—1123;
XCI = » vs. 1139—1151;
XCIII = » vs. 1170—1187.

Daarentegen vertoonen de fragmenten op overeenkomstige plaatsen overeenkomstige gedeelten, die *niet* in eenige redactie der Ch. de Rol. te vinden zijn en die dus tot de oorspronkelijke Mnl. vertaling moeten behoord hebben. Zoo b.v. H. 17—29 = Vb. 256—266 = L. 42—54 (slechts enkele regels daarvan vindt men in de Ch. terug; zoo b.v. Ch. 1101 = H. 20—21 = L. 45—46; Ch. 1102 = H. 22—23 = L. 47—48). Zoo ook H. 97—100 = L. 139—142 = Vb. 343—346; R. 275—278 = H. 187—190 = Vb. 1134—1137. H. 169—178 = R. 255—262 = Vb. 1110—1119 (alleen Vb. 1115—6 = H. 174—5 = R. 258—9 = Ch. 1976—7; H. 193—4 = R. 279—80 = Vb. 1138—9.

Ik vermoed dus, dat er ééne Mnl. vertaling der Ch. zal hebben bestaan. In dit vermoeden, dat berust op de zoo even aangevoerde gronden, word ik nog versterkt door de volgende feiten.

In B. vs. 13 en Vb. 141 vinden wij den naam van „Malprimis de Brigal" (Ch. 889) weergegeven door „Esloer van Burgan" en „Hector van

Biergale". Hoe is deze afwijking anders te verklaren, dan door aan te nemen, dat twee afschrijvers een zelfde hs. (of afschrift daarvan) gebruikten en een zelfden naam op verschillende wijze lazen? Een voorbeeld van hetzelfde verschijnsel vind ik terug in L., H. en Vb. Denzelfden regel lezen wij daar op overeenkomstige plaatsen aldus:

L. 128: Fierlijc hi daer mede reet.
H. 88: Fierlijc hire mede reet.
Vb. 326: Cierliken hi daer mede reet.

De eene afschrijver las eene *f*, de ander eene *c*.

Soms ook vindt men eene tirade uit het eene fragment geheel of gedeeltelijk in een ander terug — maar op eene verkeerde plaats. Zoo vinden wij L. 161—166 op eene andere plaats in Vb. (428—437) terug. Beide afschrijvers hebben dus dezelfde Mnl. vertaling onder de oogen gehad, maar de een gebruikte deze regels in de beschrijving van een gevecht tusschen Roeland en een Saraceen, de ander in dat tusschen Turpijn en Courabel. Zoo vindt men H. 115—116 in Vb. 28—31, maar niet op de met H. overeenkomstige plaats, want H. 115—116 = Vb. 363—364. Zoo staan de verzen van H. 145—148 dáár niet op hunne plaats; men vindt ze in Vb. 490—493 terug en daar behooren zij ook, zooals uit eene vergelijking met de Ch. zal blijken. Ook deze feiten wijzen op eene gemeenschappelijke bron; er moet ééne bewerking hebben bestaan, welker tekst door verschillende afschrijvers met meer of minder zorg werd gebruikt.

Echter — gelijk ik reeds opmerkte — ook de punten van verschil zijn in de verschillende fragmenten en het Volksboek talrijk genoeg. Eene bespreking daarvan brengt ons vanzelf tot de tweede der vragen, welke wij ons gesteld hebben: Welke is de verhouding der fragmenten tot elkander en tot het Volksboek?

Heeft elk fragment deel uitgemaakt van een afzonderlijk afschrift der Mnl. vertaling? Bij de beantwoording dier vraag laat ik Vb., dat zooveel jonger is dan de overige fragmenten, voorloopig ter zijde en behandel eerst B., L., R. en H. Al dadelijk leert een blik in de tweede tabel ons, dat L. en H. en evenzoo R. en H. afzonderlijke afschriften moeten zijn geweest; immers zij bevatten tal van parallel-plaatsen. Het Limburgsch gekleurde dialect van L. doet dit afschrift bovendien geheel op zich zelf staan; ook L. en R. waren dus afzonderlijke afschriften.

De vraag, die ons te beslissen blijft, is deze: heeft B. misschien behoord tot een der afschriften H. of R.? Dat B. en R. deel zouden hebben uitgemaakt van hetzelfde afschrift, is zeer onwaarschijnlijk, omdat R. zich kenmerkt door eene groote slordigheid, die men niet in B. aantreft [1]); dan schijnt ook het aantal regels van eene kolom in de twee

1) Men vergelijke b.v. R. 4—5; 7, 9, 31, 38, 55, 75—76 eene herhaling van 61—62, 77—78? vs. 106—7 herhaling van 103—4, 141? 143, 146—147 enz.

hss. verschillend te zijn (R. is geschreven in kolommen van 46 à 48, in B. telt elke kolom slechts 40 regels). Het schrift van B. wordt door de uitgevers tot de eerste helft der 14de eeuw gebracht en is netjes; dat van R. is volgens Serrure (den eenige, die het gezien heeft) „van rond het midden der 14de eeuw en slordig" [1]).

Dat deze twee tot één afschrift zouden hebben behoord, is dus niet waarschijnlijk. Eer zou men dit van B. en H. kunnen vermoeden. Beide onderscheiden zich door betrekkelijke zuiverheid van taal; echter wordt H. wegens het schrift tot de 13de eeuw gebracht, terwijl B. tot de eerste helft der 14de eeuw schijnt te behooren. B. is geschreven in kolommen van 40 à 42 regels, H. in kolommen van 40. Al is het nu niet onmogelijk, dat B. en H. tot één afschrift hebben behoord, zoo acht ik het toch waarschijnlijker, dat wij ook hier met twee afzonderlijke copieën te doen hebben. Men zou echter de beide hss. moeten onderzocht hebben om met meer zekerheid te kunnen spreken, dan ik hier kan doen.

Het Volksboek eindelijk zou, indien men alleen met den tijd te rade ging, eene copie of liever eene omwerking kunnen zijn van elk der hss., waartoe de fragmenten B., L., H. en R. hebben behoord. Dit kan echter wat L., H. en R. betreft niet het geval zijn. Men treft nl. in Vb. verschillende regels aan, die geheel en al met andere in de Ch. de R. overeenkomen, die dus zeker tot de oorspronkelijke Mnl. vertaling behoord hebben en die toch niet op de overeenkomstige plaatsen in de fragmenten worden gevonden. Zoo komt b.v. overeen:

Vb. 363—368 = L. 159—162 = Ch. 1188—1195.

En nu is:

Vb. 364—367 = 1190+1192; L. ontbr.

Zoo komen overeen:

Vb. 369—387 = L. 163—170 = Ch. 1196—1207.

En nu is:

Vb. 376—385 = Ch. 1198—1204; L. ontbr.

Vb. geeft wel geene woordelijke vertaling, maar men ziet toch, dat L. hier onmogelijk voorbeeld kan zijn geweest.

Zoo is vs. 1261 der Ch.:

E Gerins fiert Malprimis de Brigal,

in L. 175—177 aldus vertaald:

De fransoys Eggherijn
(Ghebenedijt moet hi sijn)
Hi stac Malaprise soo wel,
etc.

in Vb. 450—452: Die wel ghemoede ridder Eggherijn
(Ghebenedijd so moet hi bi Gode sijn)
Hi stac Malprise van Brigale

1) Zie daarover Borm. Introd. p. 33, 34 en Vad. Mus. II, bl. 26.

Eindelijk zijn in L. ongeveer 53 verzen der Ch. (1207—1260) weggelaten, waarschijnlijk door eene onachtzaamheid van den afschrijver [1]); deze verzen vindt men echter in Vb. (388—446) terug. Dit alles zou natuurlijk niet mogelijk zijn, indien het hs., waarvan het fragment L. deel heeft uitgemaakt, het voorbeeld van Vb. ware geweest.

Dezelfde ervaringen doen wij op bij eene vergelijking van de twee andere fragmenten met Vb.

Zoo is: Vb. 398 = Ch. 1212; ontbr. in H.

Zoo: Vb. 1164 = Ch. 2001; ontbr. in H. en R.

Zoo vindt men Vb. 490—493 terug in H. 145—148; dáár (in H.) zijn het regels uit den strijd van Franceroen en Olivier en staan dus niet op hunne plaats, zooals uit eene vergelijking met de Ch. blijkt. In Vb. staan zij op de plaats, waar zij behooren. Vb. is hier dus beter dan en onafhankelijk van H.

En evenzoo vindt men:

Vb. 810—821 = Ch. 1685—90; ontbr. in R.

Vb. 837—870 = Ch. 1702—24; ontbr. in R.

(Deze verzen gingen niet verloren, maar werden door onachtzaamheid of met opzet weggelaten.)

Vb. 872—873 = Ch. 1725; ontbr. in R.

Vb. 880—885 = Ch. 1728—30; ontbr. in R.

Vb. 920 = Ch. 1745; ontbr. in R.

Is Vb. dus onafhankelijk van elk der 3 afschriften, men treft in deze ook weer tal van regels aan, die dáár worden gemist en evenzoo vele verzen, die Vb. met een of meer der 3 fragmenten gemeen heeft en die niet tot de Ch. behooren, wat weer op ééne bron wijst. Eene vergelijking tusschen B. en Vb. leidde niet tot dezelfde uitkomst; wel vond ik vele regels in B., die in Vb. ontbreken en toch wel tot de Ch. behooren (B. 41—46 = Ch. 987—88; B. 51—52 = Ch. 991; B. 55—56 = Ch. 993; B. 57—62 = Ch. 994—998; B. 67—70 = Ch. 1000—1001), maar van het omgekeerde vond ik geen voorbeeld. Daartegenover staat dat B. slechts 80 regels telt en in dit opzicht dus niet dezelfde bewijskracht heeft als de andere fragmenten, die 4 en 5 maal zoo groot zijn en dus veel meer gelegenheid tot vergelijking aanbieden. Ik ben dus wel geneigd aan te nemen, dat wij in Vb. eene omwerking hebben van een veel ouder afschrift, dat weer onafhankelijk was van de vier andere.

Gelijk ik reeds zeide, vertoont elk der fragmenten op zijne beurt regels, die niet op de parallel-plaats van een ander fragment worden aangetroffen en die toch wel in de Ch. de Rol. kunnen worden aangewezen, die dus waarschijnlijk alle deel hebben uitgemaakt van de oorspronkelijke Mnl. vertaling.

---

1) De afschrijver vergiste zich hier waarschijnlijk, want hij laat de tweede helft van vs. 171 (= Ch. 1260) onmiddellijk volgen op vs. 170 (= Ch. 1207). Bormans had dit ook reeds opgemerkt. Zie t. a. pl. p. 93.

Dan eens treffen wij verzen aan, die wel in H. en L., maar niet in Vb. of wèl in H. en Vb., maar niet in L., wel in L. en Vb., maar niet in H. enz. te vinden zijn, of ook wel alleen in H. of Vb. of L.

Zoo bv.:

Vb.	389	= Ch. 1212	ontbr. in H.
Vb.	1164	= Ch. 2001; onafhankelijk van H. en R.	
H.	151—154	= Ch. 1223	ontbr. in Vb.
H.	191—192	= Ch. 1985—1986	„ „ Vb. en R.
R.	309—310	= Ch. 2012	„ „ H.
R.	329	= Ch. 2030	„ „ H.
R.	342—343	= Ch. 2047	„ „ H.
R.	351—352	= Ch. 2055	„ „ H.
H.	215—216	= Vb. 1162—1163 = Ch. 2000	„ „ R.
H.	239—240	= Ch. 2015	„ „ Vb. en R.
H.	314	= Ch. 2102	„ „ L.
H.	324	= Ch. 2108	„ „ L.
L.	210	= Ch. 2106	„ „ H.
L.	137—138	= Ch. 1165 = Vb. 341—342	„ „ H.

In de 2de tabel kan men zien op welke plaats in een fragment een ontbrekende versregel verwacht kon worden.

Dat de verschillende afschrijvers tamelijk vrij te werk gingen, kan reeds hier en daar gebleken zijn en zal nog duidelijker blijken aan ieder, die zich de moeite wil geven een paar parallel-plaatsen te vergelijken. Welke fragmenten onderling de sterkste gelijkenis vertoonen, kan ik niet uitmaken. Nu eens komen H. en L. het dichtst bij elkander, dan eens H. en Vb., dan L. en Vb., dan R. en Vb.[1]).

Ik meen dus te mogen aannemen, dat er ééne Mnl. vertaling der Ch. de R. is geweest, van welke 5 of (indien B. met een der fragmenten tot hetzelfde hs. behoort) 4 verschillende afschriften zijn gemaakt. Deze afschrijvers gingen allen tamelijk vrij, soms zelfs slordig te werk; een dier afschriften werd in lateren tijd opnieuw afgeschreven en min of meer omgewerkt; ook dit geschiedde op slordige wijze.

Wij komen nu tot de derde vraag: Is het mogelijk de redactie of de redacties aan te wijzen, welke aan onze fragmenten ten voorbeeld hebben gestrekt?

---

1) H. = L., vgl. H. 16, 17—29, 38—47, 48—53, 64—74, 88—94 met de overeenkomstige plaatsen in L.

H. = Vb., vgl. H. 36, 63, 79—84, 95—96, 117—120, 121—130 met de overeenkomstige plaatsen in Vb.

L. = Vb., vgl. L. 59, 85, 137—138, 143—144, 147, 151.

R. = Vb., R. 269, 271, 279—80.

Op vele plaatsen is het niet uit te maken.

Bormans roert deze vraag even aan, maar doet geene poging haar te beantwoorden. Sprekende over degenen, die na hem zullen komen, zegt hij o. a.: „Ils auront peut-être, rien n'empêche de l'espérer, encore d'autres fragments à leur disposition et ne se verront certainement plus réduits à de simples conjectures relativements à leurs rapports avec les différents remaniements français, que nous ne connaissons aujourd'hui que par quelques extraits ou des analyses incomplètes [1])."

Nieuwe fragmenten nu zijn sedert niet ontdekt en in zoover bevinden wij ons niet in gunstiger omstandigheden dan Bormans, maar zeker zijn wij hierin vooruitgegaan, dat de middelen tot vergelijking zooveel beter zijn geworden. In de uitgave der Ch. de R. van Theod. Müller immers zijn — ik vermeldde het reeds — telkens óvereenkomstige plaatsen uit andere redacties opgenomen en deze komen ons bij eene vergelijking uitstekend te pas. Voor ik echter de uitkomsten van mijn onderzoek in dezen mededeel, zal het noodzakelijk zijn het een en ander te zeggen omtrent de verschillende redacties der Ch. de R., de hss., waarin zij tot ons zijn gekomen en de onderlinge verhouding, waarin deze tot elkander staan. Eene vrij algemeen aangenomen zienswijze is die, welke wij in het reeds genoemde werk van Léon Gautier, „Les Epopées Françaises" [2]), op de volgende wijze vinden weergegeven. De Fransche geleerde neemt de volgende tabel der „filiation des différents manuscrits du Roland" van Prof. Foerster over.

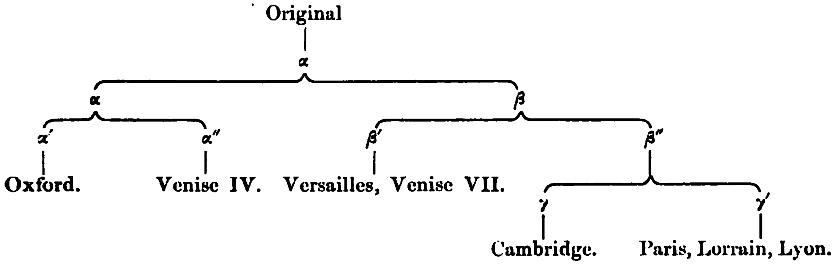

Ter verklaring volgen dan deze woorden: „L'histoire de ces divers manuscrits peut se résumer en quelques propositions, que nous allons énoncer sous la forme la plus concise: 1° Le manuscrit d'Oxford n'est évidemment pas un manuscrit original, mais une copie exécutée, durant la seconde moitée du XIIe siècle par un scribe anglo-normand. Le scribe était des plus ignorants: la copie est des plus médiocres = 2° Le manuscrit original, prototype, de cette antique version, a dû être suivant nous exécuté en Angleterre, entre les années 1066 et 1095. Il n'est point parvenu jusqu'à nous = 3° Un certain nombre de copies ont été prises sur cet original perdu. Sur l'une de ces copies, déjà corrompue

1) T. a. pl. p. 57.
2) Ald. III, 501.

et viciée (α) ont été transcrits deux textes (α' et α") qui forment une seule famille, représentée par les manuscrits d'Oxford et de Venise IV. = 4° Plusieurs copies ou sous-copies du manuscrit original (qui ne sont point parvenues jusqu'à nous) ont circulé en Europe et ont éte traduites ou imitées: dans les pays scandinaves..... en Allemagne..... dans les pays néerlandais (d'où les fragments flamands publiés par M. Bormans, qui réprésentent également le texte d'Oxford, mais qui remontent directement à la source allemande).

Ziedaar dus den stand van zaken. Welke redactie heeft nu aan onze fragmenten ten voorbeeld gestrekt? Ik begin met te zeggen: in geen geval is het de Oxfordsche redactie (α'). Hoewel onze fragmenten grootendeels met die redactie overeenkomen, zooals met behulp der hierboven geplaatste tabel aan ieder spoedig kan blijken, is daarentegen het aantal afwijkingen zoo groot, dat blijkbaar eene andere redactie voorbeeld moet zijn geweest. Verreweg de meeste dier afwijkingen nu vond ik terug in de Venetiaansche redactie (α"), vele ook in de Parijsche (γ). Ik zal die afwijkingen hieronder laten volgen [1]).

In Vb. 482: „Hi stac Astromarijs door den lichame"; O. (CIII): Estramariz; P.: Estomaris; L.: Estomaris; Vz: Estormarin.

Vb. 545—574 = Ch. (ed. Gautier) CXXVIII—CXXXI ed. Müller, bl. 145—6. Deze tirades komen niet voor in O., wel in V., P., Vs., Vz. Dat deze regels echter aan V. en niet aan de drie andere ontleend zijn, blijkt uit Vb. vs. 559—560:

Den fellen Grandenes gaf hi daer
Een gulden teeken, dat was waer.

Nu leest men alleen in V.:

„Dunet à Grandonie une *enseigne d'orfrei*".

P. (dat als type der „remaniements" kan gelden) heeft:

Un confanon, qu'il ot fait atorner
Donna Grandoine.

Vb. 649—660. Deze beschrijving van het onweer en de teekenen, die in Frankrijk geschiedden, is ongetwijfeld niet aan O. ontleend. Zoo vindt men b.v. Vb. vs. 653:

„datter niemant waende langher leven",

alleen in de andere redacties terug. Zoo b.v. in V.: „Hom no l'vid no cuit sa vie perdre" (Müller, bl. 138); in P.: „Home n'i a ne cuit morir atant" (ald.).

Ook Vb. vs. 661—672 komen niet in O., daarentegen wel in de andere

1) Om de verschillende afkortingen te begrijpen, zooals die door Müller in zijne uitgave gebruikt worden, wete men, dat O. = Oxfordsch hs.; V. = Venetiaansch hs. IV; P. = Parijsch hs.; L. = Lyonsch hs.; C. = Cambridger hs.; Vs. = Versailler hs.; Vz. = Venetiaansch hs. (VII). P. is hetzelfde als de „Roman de Roncevaux". Vgl. bl. 34.

redacties voor. Vgl. b.v. Ch. (Gautier) CXXI (V.)[1] en ed. Müller, bl. 139 (P.). Ook slechts dáár volgt op deze beschrijving van den slag de komst van Margarijs, wien het alleen gelukt is te ontvluchten. (Zie ed. Müller, bl. 141, Gautier CXXIV, CXXV en Vb. 673—686, al wordt in het Nederlandsch slechts de hoofdinhoud weergegeven van hetgeen omstandig verhaald wordt in het Fransch.) Müller en Gautier zijn echter van oordeel, dat deze tirades wèl tot het oorspronkelijke gedicht behoord hebben.

Vb. 689: „Hi sat op een paert (dat) hiet Gardemont”.

Ch. vs. 1528 (O.): „Siet el cheval qu'il claimet Gramimund”.

In Vz. heet het paard van Grandonies „Garemon” (zie Müller, p. 156). Dat men hier de paarden, die aan verschillende ruiters toebehooren, verwisselde, behoeft geen bezwaar te zijn; de Nederlandsche vertaling springt met namen zeer luchtig om. Zoo heet in Ch. 1491 het paard van den Saraceen Climborins „Barbamusche”. In de Nederl. bewerking (vs. 575—580) is hijzelf tot *Boorijn* geworden en „Samperduc dat sijn ors hiet”. Men vindt dit paard een eind verder in het bezit van een ander Saraceen Malquianz. Ch. vs. 1554: „Siet el cheval qu'il claimet Salt-Perdut”.

Vb. vs. 721—821 vindt men niet in O., wel in V., P., Vs., Vz.; volgens Gautier en Müller hebben deze tirades wel tot het oorspronkelijke gedicht behoord. Zie ed. Müller, bl. 168—172, Gautier CXLVI, CXLVII, CXLVIII en CXLIX.

Vb. vs. 747. In de opsomming der landen, welke door keizer Karel zijn onderworpen, leest men, vs. 747: „Calabren ende Poelgiën mede”.

In V. (Müller, bl. 168): „Roma a conquise et Calauria et Pulie[2]).

In P. (ald.): „Rome a conquise, Calabre a retenue”.

V. schijnt hier dus door den Nederlandschen bewerker gevolgd en de lezing van die redactie, welke door Müll. en Gaut. wordt afgekeurd, ontvangt steun uit die bewerking.

In Vb. vs. 765—776 lijkt de Nederl. tekst misschien meer op P. dan op V. (zie ed. Müller, p. 169—172). Zoo vind ik b.v. Vb. vs. 772: „die menich marc wel waren weert”, alleen terug in P.: „C. tans vault d'or que elle ne pesa”.

Daarentegen vindt men de lofspraak van Olivier op Roelant: „O God almachtich! wat ridder is Roelant” enz. (Vb. 780), niet in P., maar wel in V. Zie Gautier CXLIX.

„Deus”, dist Rollanz, „cum cist est bons vassals!
„E! gentilz quens, tant pruz e tant leials”,
etc.

---

1) Gautier geeft in zijne uitgave ook den tekst van O., maar vult dien steeds aan uit V.; vandaar dat ik zijne uitgave dikwijls citeer.

2) L. Calabria retenue (volgens M.).

Vb. vs. 797—798:

Ende also gheringhe als si vernamen,
Datse daer bi malcanderen quamen,

vindt men niet in P., maar wel in V. terug. Zie Gautier t. a. pl.:

„En la grant presse à Rollant *s'aproismat*".

Vb. 904—907 = R. 51—54:

„Wi sullen" sprac hi „onlanghe leven,
Dese werelt moeten wi, lacen! begheven"
enz.

Alleen in P., str. CLXXIII, vs. 7,

„Que hui cest jor morrons sans recouvrier",

vind ik een regel, die aanleiding kan hebben gegeven tot deze kerkelijk getinte uitweiding.

Vb. 910—913 = R. 57—60:

Ooc eest te spade nu begonnen.
enz.

Van dit te laat komen van Karel wordt in de Ch. (O.) niet gesproken. In P. vind ik iets, dat er aan herinnert (t. a. p.): „Loins nos est Karles, tart iert au repairier".

Op eene enkele plaats, waar Vb. en R. overeenkomen, staat Vb. dichter bij O., en R. dichter bij P. Men vergelijke:

Vb. vs. 924—925:	Ch. 1750 (O.):
Ende hi sal ons jammerlijc beclaghen	
Ende ter kerken cierlijc doen draghen.	Enfuirunt en aitres de mustiers.
R. vs. 65—66:	P. CLXXIII:
Hi sal ons vele weerde	. . . . . les feront couchier
Doen graven in die eerde.	Dedens la terre.

R. 165—168. Het wonder, waardoor de dag verlengd wordt ter wille der Christenen, wordt in O. eerst veel later vermeld (vgl. ed. Müller, vs. 2447—2454, terwijl R. 148—149 = Ch. (O.) 1828—1829) en de inkleeding dáár doet niet denken, dat de Nederl. bewerker dien tekst gezien heeft. In P. CLXXIX wordt het wonder zeer kort vermeld, evenals in het Nederlandsch.

R. 177—192 = Vb. 1172—1183.

Deze uitval tegen Ganeloen en zijn geslacht komt weer niet in O. voor, wèl in de andere redacties. Zij komt juist in deze volgorde voor in V., P. (CLXXX) en V. (ed. Müller, bl. 193). Ik zou echter meenen, dat V. en niet P. het voorbeeld is geweest der Nederl. vertaling:

1° omdat in R. 178 „Sente Marie" („Nu helpt, Sente Marie!") wordt aangeroepen, evenals in V.:

Doen sprac Kaerle die vrie:
„Nu helpt, Sente Marie!"

V.: Ço dit li roi: Sancta Maria aiue!

Terwijl P. heeft:

„Dex" dist-il, pères, vrais rois omnipotens".

2° omdat de in R. 191 voorkomende beschrijving van den moord van Julius Cesar: Ende worpene in ene wiere [1]),

niet in P., maar wel in V, voorkomt:

„Chi in fogo ardent et angosos mis fure".

3° Wegens de volgende regels, die ook pleiten voor V.

R. 185—1886:

Die *scrifture* vertellet ons wel,
Dat sine *vorders* waren fel.

Vb. 1177—1178:	V.:
Want na dat ons orcont die *scrifture*	In veille geste est mis in *scriture*
So waren sijn *voorvaders* fel.	Ses *ancesur* firent ingresme fellune

Terwijl P. heeft:

En vielle geste le treuve-l'on lisant
Que ses lingnaiges est fel et souduians.

Vb. vs. 960—973 komt niet in O. voor, wel in de „remaniements". Zie Müller, bl. 196: „In den andren französischen Redactionen folgt eine Tirade, die zum grösseren Theil eine zweite Version der Anrede Rolands an Olivier enthält. Sie mag aus dem Original stammen, wird aber schon in β Aenderungen erfahren haben." Het schijnt echter, dat de Nederl. bewerking het dichtst bij P. en Vs. komt. Vgl. b.v.:

Vb. 960:	Vs.:
Doen toochdese Roelant die fiere Sinen ghesellc Oliviere.	Li cons Rolant a Oliver mostree [2]).
Vb. 956:	V.:
Ende daerde gheworden root van kersten bloede.	Li cont Rollant Oliver en appelle (?).
	P. CLXXXII:
	L'erbe dou champ en fu ensain-lentée, Li dus Rollans l'a Olivier monstrée.
Vb. 968—971:	P.:
„O soete Vrancrijc", sprac Roelant, „Hoe seere sidi nu ghescant, Al verwoest ende ontervet, Dattu onser hebste ghedervet".	Ha douce France, com iez à dolor livrée De bons vassax iez hui désertée.
	Vs.:
	O douce France, com es deseritée De bons vassaux confondue et gastée!

V. heeft hier niets, dat aan deze regels beantwoordt.

---

1) L. viere.

2) Vz.: contée.

Vb. vs. 1048—1057 niet in O., wèl in V., Vs., Vz. en P. Zie ed. Müller, bl. 200 en 201 en Roman de Roncevaux (P.) CLXXXV.

Vb. 1172—1209 staat niet op zijne plaats. Daarvan is vs. 1172—1183 (= R. 177—122) reeds behandeld. 1184—1209 is het vervolg van de reeds genoemde tirade, die niet in O., maar wel in de andere redacties, met name V. en P., voorkomt.

Deze regels (1184—1209) zijn echter blijkbaar aan V. en niet aan P. ontleend. (Men vergelijke ed. Müller, bl. 193—194, Gautier CLXIV.)

Vb. 1185—1187 = V.: Rollant ad mort, ma gent ad cunfundue,
„ 1193 = V.: Par chevaliers n'iert France defendue.
„ 1195 = V.: Si m'ad de l'chief la curune tolue.
„ 1197 = V.: . . . . trait sa barbe canue.
„ 1198—1201 = V.: Dient Franceis: „Dolent! Mare net sumes."

Deze regels worden in P. niet (vs. 1193, 1197, 1198—1201) of in een anderen vorm minder overeenkomstig dan V. aangetroffen.

R. 353—370 = H. 263—274. Deze tirade wordt niet in O. aangetroffen, wel in V., P., Vs. en Vz. Zie ed. Müller, bl. 218 vlgg. en Gautier CLXXX.

(Ende Roelant en wilde niet wiken,)
L. 230: Maer vacht als een leeu waerliken.

Men vindt dezen regel alleen terug in deze verzen van V.:
„Cu fait el leons, quant e maltalentis,
Anci li muroit que il voile fuirs."

In O. komt deze vergelijking niet voor, noch in P., noch in de andere redacties. Daar leest men op deze plaats:

P.: Tant par est fiers et de si grant aïr,
Miex weult morir que il daingnast fuir.
Vs., Vz.: Li cons fu mot de merveillos aïr
Ainz i mosra que lor veille [1]) fuir.

L. 310: „Maer Roelant doen bequam." Dezen regel vind ik niet in O. en P., wèl in de andere redacties, als b.v. V.: „Da pasmason li cont Rollant reparie", en Vs. en Vz.: „Rolant est revenu | De pasmeson".

L. 374—375: „Here coninc," seiti, „twaren
Hier en helpt gheen kermen noch (claghen) ghebaren."

Ik vind deze regels noch in O., noch in een der andere redacties terug. Alleen P. heeft een paar verzen, die in dezen voorbeeld kunnen zijn geweest. Wij lezen daar (Roman de Roncevaux CXXVII) aan het slot:

„Drois emperères, trop vos poez irier
Diauz sor doloir ne vault pas I. denier."

---

1) Vz.: que il voille.

L. 425—426: Op Mamet *dat* si riepen,
Dat hise hulp uten diepen.

Mamet komt niet in O., wel in V., P., Vs. en Vz. voor.

Op sommige plaatsen worden wij eer aan P. herinnerd. Zoo b.v.:

L. 23—24:	Ch. (O.) 1090—91:
Eer willic sterven eerlike, Eer lachter hebbe Vrancrike.	Que ja pur mei perdet sa valur France, Mielz voeill murir que me vienget viltance.
V. 237—238:	P. XCVIII:
Liever vele soe wil ic sterven eerlike Dan bi mi scande ghecreghe Vrancrike.	Miex voil morir que France en soit blasmée.
L. 42—43:	Ch. (O.) 1099:
Lieve gheselle, nu mochdi hier Ghescaert I. groot volc sien.	Dist Oliviers: „Rollanz, veez en alques!"
V. 256—257:	P.
O Roelant, ghi moocht nu merken hier Menich volc ende wel aensien.	Dist Oliviers: „Or les povez mirer Tant en i a, nus ne les puet esmer.

L. 51—61* = V. 265—273 = H. 26—36. Ontbr. in de Ch.

Alleen van een enkelen regel vind ik iets in P. terug: L. 61 = V. 273 H. 36: „God sal onser (ghe)wouden"; P. 1720 (CI): „Dex penst des autres, qui tout à sauver".

L. 83—112 = V. 293—312 = H. 54—76 = Ch. 1127—1138 (inhoud van het „Sermoen").

In P. is het sermoen echter meer uitgewerkt, evenals in de Nederl. fragmenten.

V. 364:	Ch. (O.) 1190:
Ende sprac sijn overmoedich woort.	De nos Francais vait disant si mals moz:
	P. CXI:
	Moult fièrement à haute vois escrie.
V. 368 = L. 161—162:	Ch. (O.) ontbr.
Want haers levens en ware doch niet.	P. CXI:
	Tuit i morroiz et perderez les vies.

Men zou geneigd zijn het er voor te houden, dat V. als origineel heeft gediend; met die redactie toch vertoont onze vertaling de meeste overeenkomst. Maar andere plaatsen maken dat weer twijfelachtig, daar zij aan P. en een enkele maal aan andere redacties doen denken. Ik

zou daarom meenen, dat de Mnl. vertaler gewerkt heeft naar eene redactie, die wij niet kennen, maar die het dichtst bij V. staat. Dat onze vertaling ook zoo dikwijls aan P. herinnert, zou doen vermoeden, dat V. en P. tot elkander in nauwer verband staan dan Gautier gelooft. Sommige Duitsche geleerden, als Theod. Müller, zijn van oordeel dat V. ontleend is aan β; in zijne inleiding (V) zegt hij: „Auf β hat man V., wahrscheinlich auch Nd. (onze fragmenten) . . . . zurückzuführen." En Gautier zelf deelt in zijn reeds aangehaald werk mede: „Dans une thèse qui a été présentée en 1879 à l'université de Marbourg, M. Ottmann soutient un système contraire à celui que nous venons d'exposer sur le ms. de Venise IV, et essaye de prouver, que pour la plupart de ses leçons, ce manuscrit se relie à la version originale de *Roncevaux.* Nous attendrons pour nous prononcer sur ce point obscur, la publication de la thèse de M. Ottmann. Jusque-là nous croyons devoir persister dans notre système [1])."

Op grond der voorafgaande onderzoekingen geloof ik dus, dat de Duitschers in dezen gelijk hebben en dat onze Mnl. vertaling bewerkt is naar eene redactie der Ch. de R., die wij niet kennen, die echter tot de groep β behoort, dus tot de zoogenaamde „Remaniements", welke tusschen V. en P. in, maar dichter bij V. staat.

Dat onze vertaling en de Duitsche bewerking van „Pfaffe Konrad" naar dezelfde Fransche redactie bewerkt zijn, wordt vrij algemeen aangenomen en ligt ook voor de hand. In een onderzoek over den Oxforder tekst haalt Dr. A. Rambeau (wiens resultaten ook Gautier overneemt) een paar voorbeelden aan, waaruit de overeenstemming tusschen den Duitschen en den Nederlandschen tekst blijkt [2]). Ik voeg daarbij nog het volgende:

In Vb. vs. 1026 leest men:

„Hi sloech hem den arm metter scoudere af."

In alle Fransche teksten, die ik zag (O., V., Vs. en P.), vindt men niet van den *arm*, maar slechts van „le destre puign" gesproken, in dezen trant, Ch. (O.) 1903:

„Trenchet ad li cuens le destre puign."

Bij Konrad echter lees ik (ed. Grimm, p. 222): „den *arm* er im abe swanc", en: „der chunc verlos sinen zesewen *arm*".

Nadat wij alzoo getracht hebben een antwoord op de drie eerste vragen te geven, kunnen wij overgaan tot de vierde, tot eene beschouwing der

1) T. a. p. III, 503.

2) Ueber die als echt nachweisbaren Assonanzen des Oxforder Textes der Chanson de Roland, von Dr. Adolf Rambeau. Halle, 1878, p. 15.

vertaling zelve. Over het algemeen moet ons oordeel over de wijze, waarop de bewerker zijne taak volbracht, ongunstig luiden. Dat oordeel heeft in de eerste plaats betrekking op de gebrekkige kennis van het Fransch, die overal uitkomt [1]). Eene eigenlijke vertaling levert de Mnl. bewerker trouwens niet; hij staat daarin gelijk met velen zijner tijdgenooten. Bormans zegt te recht (Introd., p. 32, noot 1): „traduire c'était imiter; on retranchait, on ajoutait, on transposait, on modifiait de toutes manières." Het hangt dan slechts af van de wijze, waarop men al deze zaken doet. Gewoonlijk tracht de Nederlandsche bewerker in zijne eigene woorden den hoofdinhoud weer te geven van hetgeen hij meende, dat de dichter der Chanson zeide. Vandaar dat letterlijke overeenkomst lang niet altijd valt aan te wijzen; de Mnl. dichter gaf eer eene bewerking van het Fransche epos, dan eene vertaling. Bovendien liet hij sommige tirades hier en daar geheel of gedeeltelijk weg, voegde weer op zijne beurt regels in of wijzigde het origineel in zijn geest. Maar juist op dien geest komt het aan. Het Fransche epos is echt feodaal, echt ridderlijk, sober van toets, maar indrukwekkend in zijn grootschen eenvoud. De Fransche dichter is soldaat in zijn hart: hij geniet bij elken strijd, bij elk tweegevecht; hij kent de wapenrustingen door en door; de blinkende, met goud doorwerkte halsbergen, de met goud en gesteenten versierde puntige helmen, de lansen met hunne kleine vaantjes, de zwaarden van gebruineerd staal, de gouden sporen. Hij volgt elken slag, die wordt toegebracht, met het oog van een kenner, en weet op een prik of de den neus beschermende metalen strook (nasel) al dan niet doorkliefd wordt, en of het zwaard afschampt, dan wel het lichaam der tegenpartij doorboort en eerst door het zadel wordt tegengehouden, of nog verder dringt en ook het paard eene diepe wonde toebrengt. Hij is godsdienstig op zijne eigene ruwe, eenvoudige wijze, maar hij weet toch de dapperheid ook in een Saraceen te waardeeren; hij is een getrouw vasal en heeft voor zijnen koning en voor „dulce France" alles over. „Pur nostre rei devum nus bien murir" en „Pur sun seignur deit hum susfrir granz mal" zijn denkbeelden, die onder verschillende vormen telkens terugkeeren. Alles is ontzagwekkend in zijn gedicht, en de woeste grootschheid van het natuurtooneel, die zoo uitnemend is weergegeven in het steeds terugkeerende „Halt sunt li pui e tenebrus li val", verhoogt nog den indruk. Van dit alles nu heeft de Nederlandsche bewerker weinig gevoeld. Hij had waarschijnlijk nooit een veldslag bijgewoond en is dan ook niet bekend met de zeden en gebruiken van het ridderwezen. Dat treft ons al dadelijk in den

1) Het spreekt vanzelf, dat dit genoegzaam blijkt, ook al kennen wij niet juist die redactie, welke aan onze Mnl. vertaling ten voorbeeld strekte.

aanvang van Vb.[1]) De neef van Koning Marsilie heeft dezen gevraagd om de eer van den eersten strijd; deze stemt toe en geeft hem als teeken daarvan zijn handschoen. „Li reis Marsilies l'en ad dunet le guant" (Ch. vs. 873).

De Nederl. vertaling heeft (Vb. vs. 53—55):

Die coninc Marcelys, dat is waer
Gaf hem die ghifte daer
Met sinen handscoe te dien tide.

Als Olivier de Saracenen ziet naderen, zegt hij tot Roelant:

. . . . Sire cumpainz, ce crei
De Sarrazins purrum bataille aveir.

En deze antwoordt (Ch. vs. 1008—1016):

. . . . E Deus la nus otreit!
Bien devuns ci ester pur nostre rei;
Pur sun seignur deit hum sufrir destreiz,
E endurer e granz chalz e granz freiz
Si'n deit hum perdre e del cuir e del peil
Or guart chascuns que granz colps i empleit
Male cançun ja chantée n'en seit.
Paien unt tort e chrestien unt dreit.
Malvaise essample n'en serat ja de mei.

En men vergelijke nu eens deze ridderlijke, mannelijke taal bij die, welke hij in de Nederlandsche vertaling uit (Vb. vs. 193—200):

Doen sprac die grave Roelant:
„Des gonne *ons* God ende Sinte Amant!
Want wi en sijn Gode niet sculdich andersins
Dan een goet ghedacht ende ghepins,
Ende altoos te stane in sinen dienste waert.
Wi en dorven sekerlijc niet sijn vervaert,
Want dienen wi hier ghetrouwelijc onsen Heere,
Onse loon gheduert hier boven emmermeere."

De „Seignur" van het Fransche gedicht is in het Nederlandsche tot den „Heere, Heere" geworden.

En die kerkelijke kleur is niet alleen in Vb. te bespeuren, maar evenzeer in de fragmenten en dat wel nergens sterker dan in het „Sermoen" van bisschop Turpijn tot de Franschen (Ch. vs. 1124—1138 = Vb. vs. 285—312 = L. 75—112 = H. 48—76).

Gedurig vindt men toegevoegde regels of woorden, die niet in het

1) Zooals men ziet, stel ik Vb. hier gelijk met de andere fragmenten. Wel is het eene omwerking van een ouder stuk, maar de veranderingen, die het daarbij ondergaan heeft, zijn van een bepaalden aard, gelijk wij later zullen zien; zij raken *den eigenlijken* tekst niet.

origineel te vinden zijn en die steeds eene kerkelijke kleur dragen. (Zoo b.v. Vb. vs. 24; Vb. 250 = H. 11 = L. 36, ontbr. in de Ch.; Vb. 265—266 = L. 52—54 = H. 27—29, ontbr. in de Ch.; Vb. 397 = H. 138, ontbr. in de Ch.; L. 412—415, ontbr. in de Ch.; L. 454—455, ontbr. in de Ch.).

De geest der vertaling blijkt evenzeer uit hetgeen toegevoegd, als uit hetgeen weggelaten werd; de meeste tirades of deelen van tirades, die weggelaten werden, hebben betrekking op het ridderlijk leven of zijn uitingen van den feodalen riddergeest. Zoo b.v. Ch. vs. 1017—1050, Ch. LXXXIX, XCI, vs. 1155—1158, CIX, CX, CXIX—CXXIX, vs. 1550—1679 (deze tien tirades bevatten niets dan de beschrijving van verschillende gevechten); Ch. 1795—1815 (de beschrijving van een optrekkend leger, van wapenen enz.).

Eene kluchtige vergissing van den bewerker, waaruit de geest der vertaling ook blijkt, treffen wij aan in Vb. vs. 707—710. Roelant bekampt een Saraceen, Walbrune (Fr.: Valdabrun). In de Ch. wordt dat gevecht op deze wijze beschreven. Ik zal de overeenkomstige plaats der Nederl. bewerking daarop laten volgen, opdat men in de eerste plaats het verschil van opvatting waarneme.

Ch. 1537—1545:

Li cuenz Rollanz, quant il veit Sansun mort,
Poez saveir que mult grant doel en out.
Sun ceval brochet, si li curt ad esforz,
Tient Durendal, qui plus valt que fins ors,
Si vait ferir le paien quanqu'il pout
Desur sun helme qui gemmez fut ad or,
Trenchet la teste e la brunie e le cors,
La bone sele qui est gemmée ad or,
E al cheval parfundement le dos.

Vb. vs. 701—706:

Dit hoorde die overmoedighe grave Roelant,
Ende horte sijn paert van hant te hant.
Hi hadde rouwe utermaten groot,
Dat hi sinen neve so sach ligghen doot;
Ende hi sloech Walbrunen, dat si u cont,
Dattet swaert totten paerde wederstont.

Nu de vergissing: het Fransche epos laat op vs. 1545 dezen regel volgen:

„Ambure ocit, qui que l'blasmt ne qui l'lot",

in de vertaling van Gautier:

„Bref (qu'on le blâme ou qu'on le loue) il les tue tous les deux".

Dat de bewerker het woord „ambure" (van ambo, amborum) niet verstond, daarover mag niemand hem hard vallen; dat zou ook anderen

overkomen zijn. Maar wel blijkt de geest zijner vertaling hieruit, dat hij aldus vertaalt:

Daer na sloech hi noch Amboren,
Eenen sarasijnscen tyrant hooch gheboren,
Dat hi niet meer scade den Kerstenen mocht doen;
Hem waer beter had hi gevloen!

Al de eigenschappen der Mnl. vertaling, welke reeds in de fragmenten worden aangetroffen, vindt men in nog hoogere mate in de zooveel jongere bewerking van Vb. terug. Overal waar men overeenkomstige plaatsen vergelijkt, zal men bevinden dat een enkele regel, een paar woorden, een epitheton zijn toegevoegd, die gewoonlijk moeten dienen om de Christenen dapperder en vromer, de Sarracenen minder dapper en goddeloozer te maken [1]).

Zoo wordt de Sarraceen Margarijs in het Fransche epos geprezen: het heet daar (Gautier CXXV):

Deus! quel barun, se il fust chrestiens!

en elders (ald. CXXIV) wordt van denzelfden Sarraceen gezegd:

Se il s'en fuit, ne fait mie à blasmer
De sun cors poet grant enseigne mustrer.

In Vb. echter heet hij slechts „die quade Margarijs" (vs. 673).

Karakteristiek is ook de vertaling eener andere plaats. Als Roelant in een oogenblik van moedeloosheid onder den wanhopigen strijd den hoorn wil steken om den keizer te hulp te roepen, verzet Olivier zich daartegen; hij dreigt zelfs het aan zijne zuster Aude, Roelands verloofde, te zullen mededeelen en hun huwelijk daardoor te verhinderen. In het Fransche gedicht nu leest men (vs. 1719—1721):

Dist Oliviers: „Par ceste meie barbe!
Se puis veeir ma gente sorur Alde,
Vus ne gerrez jamais entre sa brace."

In Vb. (vs. 861—865):

Ist dat ghi blaest uwen horen
Ende mi noch die fortune mach ghescien,
Dat ic mine suster mach sien,
Ic sweer u dat met eeden stijf,
Nemmermeer en wert si u wijf.

Was de geheele Chanson de Roland vertaald? Ziedaar eene vraag, die moeilijk te beslissen is. Het fragment L., dat het verst gaat, eindigt bij

1) Men vergel. b.v.: Vb. 394 met H. 135; Vb. 399, ontbr. in H.; Vb. 420—447 met H. 163, ... 169 en Ch. 1235—1260; L. 176; Vb. 451; 501—509, invoegsel; 533—542, id.; Vb. 826 met R. 19; en passim. Overal is *Vrancrike* vervangen door *Kerstenrike* en *Fransoyen* door *Kerstenen* of *Kersten Vranken*.

vs. 2608 van het Fransche gedicht en de Oxfordsche tekst telt 4002 verzen; L. heeft een slot, maar dat is blijkbaar van den afschrijver [1]).

Dat de bewerker onzer Mnl. vertaling een geestelijke zal zijn geweest, zou men wel vermoeden uit de kerkelijke tint, die hij aan zijne vertaling gegeven heeft en Vb. zal ook wel door een geestelijke zijn omgewerkt. Dat zou ik bovendien opmaken uit eene weglating, die misschien niet zonder gewicht is.

Wanneer Turpijn de Sarracenen voor Roelant ziet vluchten,

„Si cum li cerfs s'en vait devant les chiens",

zegt hij (Ch. 1877 vlgg.):

Itel valur deit aveir chevaliers,
Qui armes portet e en bon cheval siet;
En *la* bataille deit estre forz e fiers,
U altrement ne valt .IIII. deniers,
Munies (Moine) deit estre en un de cez mustiers,
Si prierat tuz jurz pur noz pecciez.

Een monnik en iemand, die geen duit waard is, zijn voor den krijgshaftigen prelaat vrij wel synoniem. En wat leest men nu in Vb. (vs. 984—1001)?

In deser ghelike soude ooc doen
Elc goet ridder ende baroen,
Ende een ieghelijc Kersten goet,
Daer God voor heeft ghestort sijn roode bloet,
Want die niet en doet also
En prijs ic niet weerdich een stroo;
Maer hi heeft recht, die dit doet,
Ende hem comter ooc af goet
Sonderlinghe, die hem tot Gode keert,
Ende sijn wet met arbeide vermeert,
Weder hi si clein oft groot van persoon,
Hi verdient er mede *Godes loon*,
Ende sal hem verbliden eewelike
Metten enghelen hier boven in hemelrike;
Daer hi sal hooren den soeten sanc,
Die dueren sal eewich sonder verganc.
enz.

De monnik is uit de Nederlandsche vertaling verdwenen en toch ziet en hoort men hem duidelijk. Het is natuurlijk zeer wel mogelijk, dat deze plaats ook reeds in den oorspronkelijken vorm van Vb. aldus geluid

---

1) Vgl. over den ouderdom van de vertaling: Gesch. d. Nederl. Lett. (3e dr.). Middeleeuwen, I, 140—141, 165.

en deel uitgemaakt heeft der oorspr. Mnl. vertaling, maar daar wij den vroegeren vorm van Vb. niet kennen, is dit niet uit te maken.

Ten slotte nog een woord over het vermoeden, waarmede Bormans zijne breedsprakige „Introduction" besluit en waarvan ik reeds met een enkel woord melding maakte. De Belgische geleerde liet zich door zijne vaderlandsliefde verleiden een gevoelen uit te spreken, waarvoor hij bijna geen grond had. Zijne redeneering komt in hoofdzaak hierop neer: „Heinric van Veldeke", zegt hij, „kende de Ch. de Rol., zooals uit zijne Eneit blijkt. Deze dichter leefde in het laatst der 12de eeuw; in de taal der Saksen en Franken was toen reeds menig letterkundig kunstproduct gedicht, zooals het Hildebrandslied, het Lodewijkslied, de Heliand enz. Daarentegen kunnen de zuidelijke Franken (hij bedoelt die, welke onder Clovis Frankrijk waren binnengetrokken) in dien tijd nog niet in het bezit zijn geweest van eene „littérature...... nationale ou populaire". En hij vervolgt verder: „Cela ne se peut pas, et si Veldeken connaissait la Chanson de Roncevaux, ce n'est ni à Chunrat, ni peut-être même à quelque rédaction française qu'il le devait."

Tot zoover was de *geleerde* aan het woord, al kwam hij bij deze laatste onderstellingen reeds op glad ijs. Men kan nagaan, hoe nu in den patriot de gedachte opkwam: „als ik eens gelijk had!" Indien werkelijk niet „quelque rédaction française" de bron ware van Veldeke, maar..... en nu wordt het „prototype thiois" geboren, een „twijfelkind", zooals Vondel zou zeggen, ontsproten uit de verbintenis van wetenschap en patriotisme of liever van patriotisme en wetenschap. Het is nu bijna kluchtig na te gaan, hoe Bormans zich zelf tracht te overtuigen. Was het zooeven nog „peut-être", nu gaat hij reeds voort: „Mon doute à l'égard du dernier point est très-réel; en iets verder: „Dans l'état actuel des choses, il ne nous reste plus à faire valoir que des présomptions, mais qui sont à mes yeux *de véritables preuves*" .... „je suis fort disposé à croire, que la prémière rédaction écrite n'en a pas été française ou romane, mais franque, c'est à dire teutonique, théodisque ou si l'on me permet ce petit anachronisme dans le nom, thioise." Het hooge woord is er eindelijk uit en daardoor bemoedigd gaat hij nu te stouter voort: „Cette supposition, que tout justifie, me donne le véritable prototype non seulement de nos autres rédactions thioises, mais aussi des françaises. Il n'est pas possible d'attribuer à celles-ci une origine différente enz."

Te recht zegt de Fransche geleerde, die dezen aanval op het nationale kleinood met fijne, maar doeltreffende scherts afsloeg 1): „Nous y voilà!

1) G. Paris in de „Bibliothèque de l'Ecole des Chartes", 26e année (1865). Tome I, 384—392.

Tout à l'heure on avait des *présomptions*, puis on était *disposé à croire*, puis *tout justifiait cette supposition* et maintenant *il n'est pas possible* de penser autrement. Et voilà pourquoi notre fille est muette."

Bormans geeft geene bewijzen, maar spreekt slechts eene hem aangename onderstelling uit, die men kan laten voor wat zij is, maar die niemand behoeft aan te nemen en waarvoor vooralsnog niet de minste grond bestaat.

FRAGMENT B. [1]

. . . .
„Daer sal menech toe sien
Daer dese wijch sal ghescien; Ch. 882.
Ende wi *hebbent* als*oe* [2]) verstaen,
Dat wise alle selen verslaen." „ 884.
Doen sprac *C*orsabels [3]) die coninc,
Dat was waerlike dinc:
„Ic willer emmer een [4]) sijn." „ 885.
Noch [5]) sprac die bose barbarijn „ 886.
(Hi was groot ende starc):
Hine wende [6]) niet om C. marc
Ende 't goet dat ie coman [7])
Hadde ochte ye ghewan. „ 888.
Esloer van Burgan sprac sine rede: „ 889.
„Ic willer emmer een sijn mede."
Hi liep seerdere te voet,
Dan enech spaen*s*ch [8]) ors doet. „ 890.
Voor den coninc quam hi saen,
Ende sprac, datment mochte verstaen: „ 891.
„Vindic Roel*ande* in Roncevale,
Soe wert mi te moede wale,
Ic salne slaen met minen swa*erde*,
Oft *ic dorsteecnc met* minen da*erde* [9])." „ 892—893.

---

1) Bormans, bl. 128—130. Vad. Mus. 2, 38 vlgg. 2) Hs. *wie haddent als.* 3) Hs. *Borsabels.* 4) *emmer een*, dat men ook in vs. 14 leest, beteekent: *volstrekt, vast en zeker*. Zie Verdam in Tijdschr. voor Ned. T. en L. 4, 224. (*een* is bijwoord). 5. L. *Doen* met het hs. 6) Serrure: *woude.* 7) Hs. *dati e....an.* Bormans leest: „*E. t. dat iomen an*; maar het is niet duidelijk, wat *tgoet hebben an* dan moet beteekenen. Het Fransch geeft hier geen licht; wij lezen daar: „Pur tut l'or Deu ne volt estre cuarz." 8) Hs. *spaench.* 9) Het hs. heeft volgens B. in vs. 22 het bovenstaande, in vs. 23: *oft het blijft aen minen da*; hij leest dus: *ic salne slaen met minen swanc // oft het blijft aen minen danc.* Het Fr. heeft: „Se truis Rollant, ne lerrai que ne l'mat."

Een amirael quam daerna vor*en*,
Scone ende rike ende wel ghebor*en*, Ch. 894—895.
Dats hem niet en gebrac.
Vorden coninc quam hi ende sprac „ 900.
Met herde overmoedegher tale:
„Vindic Roelande in Roncevale,
Ic sal sinen live [1]) maken fijn
Ende alle die*re met hem* sijn [2]); „ 901—3.
Sidermeer hebben wi vrede
Van Kaerle ende van den andren mede.
Noch selen wi hebben waerlike
Dat suete lant van Vran*kerike*." „ 905—7 (vgl. echter de noot).
Alse hi die tale hadde gheseit,
Dankes hem die coninc ghereit. Ch. 908.
Een amirael sprac van Buranien „ 909.
(*H*en was gheen feldere in Spanien) [3]) „ 910.
Hi begonste heme vermeten, „ 911.
Hi soude Roelande doen weten „ 914.
. . . .
. . . .
Die here begonste hem vermeten: „ 987.
Dies en woude hi niet vergheten,
Hine soude met sinen sweerde
Roelande belopen heerde.
Hi vermat hem, dat hi Durendale
Soude wederstaen met sinen stale. „ 988.
Na dese*r* talen [4]) waren ghereit
Die XII ghenoten, God weit, „ 990.
Ende traken vort met crachte
Ende met coenen ghedachte.
Haerre was wale [5])
Vier dusent met getale. „ 991.
Alsi doen vernamen,
Datsi biden Fransoysen quamen [6]),
Si scieden hem op dat slechte,
Als die gene die wouden vechten [7]) „ 993 ?
Ende ded*en* ane halsberghe diere

---

1) B. *sijns lives.* 2) B. *ende alle dier ghenoten sijn.* S. *alle die met hem sijn.* 3) *Bura* . . . . // *Spa* . . . . 4) Aldus de lezing van het hs., die ten onrechte door B. veranderd werd in: *na dese talen.* 5) Aldus het hs. Bormans vult onnoodig aan: haer *scare die* was wale. 6) Aldus het hs.; B. *dattie Fransoyse quamen* op grond van het Volksboek; maar die grond is zeer zwak en bovendien is de lezing van het hs. duidelijk en goed. 7) B. *alse die ghereit sijn ten ghevechte eene* onnoodige verandering van het hs.

Van rikeliker maniere. Ch. 994—5.
Si bonden helme sarragose „ 996.
Ende gorden sweerde vianose; „ 997.
Hare spere waren te Valense gemaect,
Ende die timprage wel geraect. „ 998.
Si bonden [1]) standaerde groot,
Wit, groene ende root; „ 999.
Die varuwe was goet ende diere
Ende van menegher maniere.
Si lieten stave ende paerde [2])
Ende brachten op die waerde
Orse groot ende starc,
Die weert waren menegher marc. „ 1000—1001.
Die sonne sceen scone ende clare;
Doe [3]) blicte haer ghegare
Scone ende herde cierlike,
Gouts ende selvers ghelike. „ 1002—3.
Si luden orghelen ende bosinen,
Datsi te scoonder souden scinen. „ 1004.
Groot geluut quam daer of;
Si dadent dor prijs ende dor lof.
Die Fransoyse hoorden tghescal
Ende vernament overal. „ 1005.
. . . .
. . . .

(FRAGMENTEN L EN H). [4])

. . . .
Dat si niet consten voorsien [5]),
Wat hen daer*na soude* ghe*scien*.
Doen sprac te Roel*ande Olivier*: „ 1059.
„Wi hebben luttel hulpen hier,
Twine blaest ghi den horen [6])? „ 1059.

---

1) Aldus het hs. B. volgt te onrechte het Volksboek, waar *ontbonden* staat.
2) In het Fr. „Laissent les muls e tuz les palefreiz"; het Mnl. vers is blijkbaar bedorven, maar ik weet niet, wat er gestaan heeft. Misschien moet men lezen: *somere* (*som'e*). 3) B. *Soe* 4) Bormans, bl. 69—82 en 139—147. Vad, Mus. 2, 40—49. Ik nam hier den tekst van H., die zuiverder is, tot grondslag en vergeleek overal dien van L., waarvan ik mij bediend heb, waar dit noodig bleek.
5) Vs. 81—103 komen niet in H., wel in L. voor.
6) Hs. *hoeren* of *hoerne?*

Ons heer die coninc [1]) sout hooren,
Ende sal ons te hulpen comen, Ch. 1060—1.
Als hi den horen heeft vernomen" [2]).
Doen sprac Roelant die grave: „ 1062.
„In wilre nim*mer* [3]) lachter ave! „ 1063.
Want het waer een vule dinc,
Dadic [4]) dus comen den coninc,
Dats onse viande [5]) niet en wisten.
Si soudent tien in quader listen [6]).
Wanneer si hadden vernomen [7]),
Dat mi van blootheiden waer comen [8]).
Eer willic vechten haerde [9])
Met Durendale minen swaerde [10]) „ 1065—6.
Ende saelt hen doen rouwen,
(Des mochdi mi betrouwen) [11]) „ 1068.
Dat si hier comen sijn, „ 1068.
Behout mi God dat leven mijn.
Eer willic sterven eerlike,
Eer lachter hebbe Vrankerike" [12]). „ 1064.
Olivier sprac: „Roelant,
Woudi blasen den Olifant, „ 1070.
Dat soudic geerne sien,
Mochtic u bringhen in dien."
„Trouwen," seiti, neen ghi niet!
Dan wille God niet, dat ghesciet, „ 1088—9.
Dat *s*oete Vrancrike bi mi
Sijn eere verliese, hets so*e* vri! „ 1090.
Pensen wi om de eere:

---

1) *die (der?) conic.* 2) Hs. *hij d. h. h. vernoemen.* 3) Hs. *niement* 4) Hs. *Dat dic* 5) Hs. *vianden.* 6) Hs. *liesten* 7) Hs. *sij (sijt) h. vernoemen* 8) Hs. *my van bl. waercomen* 9) Hs. *harde* 10) *Met dueren daelde met mynen sweerde* 11) Hs. *moch di my betruwen.*

12) Hs. *hebben Vranckerijcke.* Vs. 105—119 luiden in L. aldus (vs. 25—36):

Doen sprac te Roelande Olivier: (hs.)
„Ic neme den lachter op mi hier *der l. op my*
Van ons allen hier te voren, *heyr*
Wildi blasen den horen." *Wildij*
„Trouwen" seet hi, „neen ick niet, *hij ne nic niet*
. . . .
. . . .
. . . . ht hets sonde di *dij*
. . . . om die ere
. . . . coninc ons heere *onsen here*
. . omme grote slaghe sal minnen *groette sclaghe*
. . . . . daer mede ghewinnen.

Onse loon duert emmermeere."
Roelant was des lives goet,
Olivier gheradich ende vroet: Ch. 1093.
Niemen en mochtse [1]) vervaren,
Alsi beide ghewapent waren. „ 1094—5.
Doen sprac de coen*e* [2]) Olivier:
„Ghesselle Roelant, nu moghdi hier
Merken enen wijch ghescien; „ 1099.
Si comen ende en willen niet vlien [3]), „ 1100?
Ende ghi en weerdicht niet, Roelant,
Te blasen den olifant! „ 1101.
Quame ons te hulpen die coninc,
Dat ware ons eene scone dinc. „ 1102.
Siet alom ende nemt ware, „ 1103.
Ende merket [4]) onse scare [5]): „ 1104?
Onse menichte es cleene;
Maer ic weet wel, dat God alleene
Bat mach dan al haer heere;
Dat es ons een scone weere.
Wi selen ons vercopen diere,"
Sprac Olivier de fiere,
„Datmen *van* ons ghewaghe [6])
Van nu tote [7]) doemsdaghe."

---

1) Hs. *mochse* 2) Hs. *coen* 3) Hs. *s. c. e. e. willen n. v.* L. *ende in wille n. v.*
4) Hs. *merct* 5) Vs. 115—128 luiden in L. aldus (vs. 37—50): (hs.)

Roelant was des lives goet, *levens* of *lievens*
Olivier gheradich ende vroet,
Niement en mochtse vervaren, *mochche verwaren*
Wanneer si ghewapent waren.
Doen sprac die coene Olivier:
„Lieve gheselle, nu mochdi hier *ghesellen*
Ghescaert I. groot volc sien.
Si comen; ic en wilse niet vlien;
Ende ghine weerdet niet, Roelant, *werdet* (?)
Te blasen den olifant! *Ten blossen*
Quam ons te hulpen die coninc, *hulpene*
Dat waer ons een scone dinc.
Siet al omme ende nempt ware,
Ende merket onse scare: *ons*

6) Hs. *datmen ons ghewaghe* 7) Hs. *toten*; L. *tote* en dat dunkt mij beter.
De overeenkomstige verzen van L. (51—64) zijn: (hs.)

Onse menichte *es* cleine; *was*
Maer ic wet wel dat God alleine
Meer mach dan alle dit heere: *Mer macht dan allen di here*
Dat es ons een groote weere. *grotte were*
„Laet ons *ons* vercopen diere" *Laet ons v.*

Doen sprac de coene Roelant:
„Olivier, hets so bewant,
God sal onser ghewouden,
Wi selen den strijt behouden,
Die plaetse ende wijchstat; Ch. 1108—9.
Die vlie heb Gods hat!" „ 1107.
Die Fransoyse doe seiden,
Dat si opter heiden
Liever doot souden bliven,
Dan si hem lieten verdriven.
Roelant ende Olivier,
Waren coene ende fier, „ 1111?
Si begonden hem te scaren
Ende die met hem waren.
Die bisscop Tulpijn *was* haer raet; „ 1124?
Het was recht, sijn daet
Was goet ende goddelijc
Ende den vianden vruchtelijc.
Hi voer van scaren te scaren
Ende woudese met Gode bewaren [1]).

Sprac Roelant tot Olivier*e*, — *Olivier*
„Datmen van ons ghewaghe — *ghewaghen*
Van nu tote doemsdaghe."
Doen sprac die coene Roelant:
„Olivier hets soe be*w*ant, — *becant*
God sal onser wouden;
Wi willen den strijt behouden,
Die plaetse ende wijchstat; — *wijch staet*
Diere vliet hebbe Gods hat!" — *Dire dliet hebben G. h.*

1) Die overeenkomstige plaats van L. (vs. 65—80) luidt aldus:

(hs.)

Doen spraken si ghemeine, — *sij ghemeijne*
Beide groot ende cleine — *groot eñ cleijne*
Tot Roelande ende seiden, — *sieden*
Dat si op der heiden — *heijden.*
Liever doot souden bliven,
Dan si hen lieten verdriven.
Roelant ende Olivier
Waren beide coene ende fier — *beij cone eñ fiere*
Ende begonsten te scaren
Die Fransoyse, diere waren. — *Fransoysen die waren*
Die bisscop Tulpijn was haer raet: — *w' h' raet*
Het was rechte; want sijn daet
Was goet ende goddelijc — *godelijc*
Ende den vianden vruchtelijc.
Hi voer van scaren te scaren — *voer*
Ende willese met Gode bewaren. — *willende*

Hi sprac hen toe een sermoen [1] „ 1126.
Ende seid*em*, wat si souden doen:
„Edel Fransoyse, lieve ghesellen, „ 1127?
Hoort, wat ic u sal tellen.
Ghi siet, hoe dat ghescepen es:
Wi sijn allen wighes ghewes. „ 1130.
Nu pense elc omme onsen Heere
Ende vecht allen [2] door sijn eere. „ 1128—9 (P. 1745—6).
Hi sal onser wouden,
Wi sullen de seghe [3]) behouden.
Hi doghede dor ons anxt groot
Ende ontfinc die bitter doot. P. 1757?
Dies ghedinct in desen daghe
Ende slaet grote slaghe;
Wi moghen blidelike sterven,
Want wi hemelrijc verwerven
Ende ons Heeren Gods hulde. Ch. 1134—5.
Nu beclaghet uwe sculde
Ende roept op Gode ghenade, „ 1132.
Dat *hi* ons allen berade
Ten besten op desen dach,
Want hijt wel doen mach."
Die bisscop seinese allegader.
Ende bevalse Gode onsen Vader. „ 1137.
Ende ic segghe u, waeraf
Hi hem die penitentie gaf:
Hi hiet hen, dat si niet en vloen,
Want sijt node mochten doen,
Ende dat si grote slaghe
Souden slaen in dien daghe.
Dusdane penitentie gaf hi hem daer,

---

1) Het sermoen van Tulpijn komt in L. dichter bij het oorspronkelijk dan in H.; daarom geef ik dit volgens den tekst van L. (vs. 81—112). De lezingen van het hs. laat ik hier volgen: vs. 157 *spract;* vs. 159 *Fransoysen;* vs. 160 *Hoert;* vs. 163 *Eelc;* vs. 164 *wecht a. doer s. ere.* vs. 170 *sclaet grotte slaghen.* 2) l. *allene?* 3) B. verandert dit te onrechte in: *de siele*

De overeenkomstige regels in H. luiden (vs. 54—60)

Hi seide dus: „Lieve ghesellen,
Hoort, wat ic u sal tellen:
Pensen wi om de ere,
Onse loen duert emmermere,
Ende vecht dore onsen Here:
Hi dogede vore (l. dore) ons anxt groot,
Ende van den Joden slage groot.

Dat segghic u overwaer [1]). Ch. 1138 (P. 1758—9).
Olivier ende Roelant
Hadden die overhant,
Ende trocken vort met haren scaren,
Als die onververvaert waren.
Roelants ors hiet Valentijf; Ch. 1153.
En es niemen, man no wijf,
Die beter ors ie sach,
Dan tsine was op dien dach [2]).
Sine wapene saten rikelike
Na eens *coens* ridders ghelike [3]). „ 1154
Die edel grave Roelant

---

1) De lezingen van het hs. zijn: vs. 171 *Wij m. blidelijc;* vs. 172 *wij;* vs. 174 *uwen;* vs. 175 *ropt;* vs. 176 *sij;* vs. 179 *seine allen gader;* vs. 180 *wader;* vs. 184 *noede;* vs. 185 *groten sclaghe;* vs. 186 *sclaen;* vs. 187 *Dusdaene.*

De overeenkomstige regels van H. zijn (vs. 61—76):

Wy mogen blidelike sterven
Ende hemelrike verwerven.
Biddet Gode genade,
Datti u berade
Ten besten op desen dach,
Want hijt wel doen mach."
Die bisscop seinese algader
Ende bevalse den hemelscen vader.
Ic seggu, waeraf
Hi hem penitencie gaf: (hs.) *pennentencie*
Hie hiet hem, datsi niet en vloen,
Want sijt node souden doen;
Hi hiet hem grote slage
Slaen in dien dage;
Ander penitencie gaf hi hem daer, (hs.) *pennentencie*
Dat seggic u overwaer.

2) Hs. *Dant was.* 3) Dezen en den voorgaanden regel nam ik uit L. over, omdat men ze in het origineel terugvindt.

De overeenkomstige regels van L. luiden (vs. 113—124):

Olivier ende Roelant hs.
Hadden daer die *vor*derhant *weder hant*
Ende trocken voort met grote scaren,
Als die onversaecht waren. *oversacht*
Roelants ors hiet Volentijf, *Roelant o. h. wol ēn stij*
Noyt en was man no wijf, *Noet e. w.*
Die soe goeden ors sach,
Als hi hadde op dien dach. *Alst*
Op dat ors was hi gheseten,
Des moghedi de waerheit weten.
Sine wapene saten rikelike *rickelijc*
Na eens *coens* ridders ghelike. *N. e. conic (comet?) r. gelijcke*

Hadde een witte vane in de hant, Ch. 1157.
Die lanc was ende breet;
Fierlijc hire met reet.
Olivier reet openbare
Alre vorst in de scare: „ 1160.
Die Fransoise quamen achter,
Die herde node lachter
Over hem souden laten gaen,
Sine soudent wederstaen.
Ende Roelant keerde doen ghinder,
Ende sprac: „mijn lieve kinder!
Laet sachter allen den stap gaen, „ 1165.
Tes wi [1]) metten sporen slaen. [2])
Die heden niet sal ridder sijn,
Verliest die hulde mijn
Ende den loon van onsen Here.
Elc pense om de ere;
Die hier sterft, waerlike
Hi vaert in hemelrike."

---

1) Hs. *sij*. 2) Vs. 209—212 heb ik uit L. overgenomen, omdat zij gedeeltelijk het origineel worden teruggevonden. In L. leest men (vs. 125—141):

	hs.
Die edel grave Roelant	
Voerde een witte vane in sijn hant,	*vorde*
Die lanc was ende breet;	
Fierlijc hi daer mede reet.	*ffierlijc (sic)*
Ende Olivier reet openbaer	*oppen baer*
Talder vorst in de scaer,	*Talder wost*
Ende die Fransoyse quamen achter,	*F . . . n*
Die node eeneghen lachter	*noede eyneghen*
Over hen souden laten gaen,	
Sine souden coenlijc wederstaen.	*Sine en soude*
Ende Roelant keerde doen ghinder,	*Ende Olivier kerde*
Ende sprac: „mijn lieve kinder!	*Mijn l. kijnder*
Laet sachter allen den stap gaen,	
Tes wi metten sporen slaen.	*Tes sij m. s. sclaen*
Die heden niet sal ridder sijn,	
Verliest die hulde mijn	*myn*
Ende den loon van onsen Here.	*loen.*

In H. vindt men in plaats van de door mij uit L. overgenomen vs. 209—212 slechts ee regels (Serrure II, 95—96):

Roelant sprac doe
Den Fransoisen aldus toe:

De overeenkomstige verzen van L. zijn (vs. 142—159):

	hs.
Nu pense elc om die eere.	
Die sterft, die vaert in hemelrijc	*waert*
Ende *wert* Sinte Peters ghelijc."	*ghelijcke* (wert ontbr.)

Als dit Roelant had geseit,
Quam een bode over gereit,
Haestelike ende seide,
Dat si op der heiden
Si twaelf wouden vechten
Jeghen twaelf Karels knechten,
Ende hem niemen in wederside
En onderwonde van den stride.
Doen sprac Roelant: „Waerlike,
Wi lovent alle blidelike.”
Roelant ende de sine
Ghereiden hem jeghen de Payne. [1])
Een sconinx neve quam thant
Ende brochte een stoc [2]) in de hant; Ch. 1188—1189.
Den Fransoyen hi seide:
Datti hem vele leide
Beraden hadde, diese daer liet,
Want haers lijfs en waer niet.
Dit verhoorde die grave Roelant „ 1196.
Ende liet orse lopen te hant. [3]) „ 1197.

Als *Roelant* dat hadde gheseet, *Olivier*
Quam een bode overghereet
Ghereden, die hem seide, *Ghereeden*
Dat si op die heide *der heijden*
Si twaelve wilden vechten (ontbr.)
Jeghen XII. Karels knechten,
Ende hem niement in gheender side *hen n. in ghender sijden*
En onderwonde van den stride.
Doen sprac Roelant haestelike: *haestelijcke*
„Wi lovent alle blidelike.”
Roelant, Olivier ende de sine
Ghereiden hem jeghen die Sarrasine,
Wat si mochten haestelike
Ende trocken voort stoutelike, *woert*
Doen quam des conincs neve voort *des conic n. woert*
Ende sprac een overmoedich woort · ontbr.

1) Hs. *pine*. In *L. Sarrasine.*

2) Vs. 237 en 238 ontleende ik aan L., omdat vs. 238 overeenkomt met vs. 1197 van het origineel: *Sun cheval brochet de ses esperuns d'or.* In H. luiden deze regels (vs. 121—122): „Roelant horde de tale || Ende volgeden also wale.” In L. lezen wij (vs. 161—170):

Want hi sede: „Dese kativen hs.
Moeten hier allen bliven.”
Dit verhoorde die grave Roelant *ver hoerde*
Ende liet orse lopen te hant.

3) Vgl. bij dezen regel Jonckbloet, Mnl. Dichtk. I, 260 (noot).

Ende stacken in den scilde
Alsoe verre, als hi wilde,
Ende waerpen onwerde
Doot vanden perde.
Een wort en sprac hi nemmee
Ende brac den hals ontwee.
Doen seide de grave Roelant:
„Over in der duvel hant [1])! Ch. 1207.
Ghi beloget minen heere [2]),
Ende seit hem lachter ende oneere
Datti ons qualike
Ghelaten hadde int rike. „ 1209 (?).[3])
„Edel Fransoise", seiti, „slaet! „ 1211.
Want ons te doene staet.
Het hevet emmer een becocht,
Die jeghen Gode heeft gewrocht."
Die hertoge Franceroen,
Hort, watti sal doen: „ 1213.
Rouwe was in hem groot,
Dat sijn neve so was doot. „ 1219.
Hi verrechtem sciere
Op den coenen Oliviere
Ende stac hem een gat wide
Neven den halsberch aen deen side,
Datter dore liep sijn spiet;
Nochtan en quetstine niet.
Olivier riep sijn tekijn [4]); „ 1221.

Hi diende God ghetruwichlike,	
Want hi stac den coninc rike	
Met Sinte Joris vane	*Sintte Joris wane*
Dor scilt ende buuc ic wane,	ontbr.
Dat hi doot viel op dat sant.	*hij doot wel*
„Nu over in der duvel hant!"	
Sprac Roelant; Turpijn riep: „Monyoye!	*R. en T. r. Mõyoe*

Vgl. over dezen laatsten regel bladz. 15 noot.

1) Hs. *de duvel.* In L. leest men op de overeenkomstige plaats (Borm. I, 170): „Nu over in der duvel hant." Men vergelijke bij dezen regel het stuk van Verwijs, T. en Lettb. II, 214. 2) Vs. 247—284 ontbreken in L. 3) Il fist que pruz qu'il nus laissat as porz." 4) In het origineel is het juist Franceroen, die „sijn tekijn" roept (vs. 1221—1223):

E si escriet l'enseigne paienur.
Envers Franceis est mult cuntrarius:
„Encoi perdrat France dulce s'honur."

Vs. 266 van de Mnl. bewerking toont echter aan, dat Olivier hier bedoeld is. Men zou kunnen meenen, dat vs. 257—270 in deze volgorde moeten gelezen worden: 257, 258, 266, 265 (dat dan zou moeten luiden b.v.: „Lude riep hi sijn tekijn"), en daarna de overige verzen.

Hi pensde, het soude gewroken sijn.
Hi vermat hem waerlike:
Dat soete lant van Vrancrike
Sijn eere soude verliesen Ch. 1223.
Ende si alle *die* doot kiesen.
Olivier hads toren, „ 1224.
Ende rechten op te voren.
Hem geviel *die* avonture [1],
Dat hine stac aldure,
Ende viel ter erden neder;
Nemmer stontti op weder.
Doen sprac de coene Olivier:
„Wine vruchten niet u dreigen hier." „ 1232.
Cursubles die coninc, „ 1235.
Dats waerlike dinc,
Was van Berberien geboren; „ 1236.
Hi dedem inden wijch te voren.
Lude sprac hi ten Sarrasinen: „ 1237.
„Ghi heren met cleinder pinen [2]) „ 1238.
. . . .
. . . .
. . . Tulpijn riep: „Moujoye!"
Meneghen heidene te vernoye.
Des verbouden hen die Franken [3]),
Dats hen God mochte danken.
De fransoys Eggherijn [4]),
Ghebenedijt moet hi sijn,
Hi stac Malaprise soe wel [5]), „ 1261.
Datti doot ter eerden vel. „ 1267.
Die ziele [6]) hadde Satanas, „ 1268.
Alsoe saen, als hi doot was.
Ende Sampsoen sloech Almorise, „ 1275.
Dat hi sterf in dien pongise.
Oec sloech hi meneghen ter neder,
Die niet op en rechte weder.

---

1) Hs. *die* ontbreekt; door Bormans ingevoegd. Deze toevoeging van het lidwoord komt inderdaad zeer dikwijls voor, indien een consecut. zin volgt. Vgl. Mnl. Wdb i. v. I, 493. 2) Hier vertoont H. eene gaping; vs. 285—300 komen weer alléén in L. voor. (Vgl. de noot op bl. 41, waar over vs. 285 gesproken wordt. 3) Hs. *Francoyesen.* 4) Hs. *Eygerin.* 5) Hs. *staec Mala prise.* 6) Hs. *zielle.*

Antorine die heere wise,
Verrechte hem op Torgise [1] — Ch. 1282.
. . . .
. . . .

(FRAGMENT R).[2]

Doen si te gadere quamen — Vgl. Ch. de R. ed. Th.
Ende elc anderen vernamen, — Müller, bl. 170, V.
Elc daer anderen bat, — „In la grant pre-
Niet te sceden optie stat. — sia" etc.
Si lovedent [3]) herde snel;
Elc ghetruwde anderen wel.
Doen mocht men mausdaet sien [4])
Van [5]) hen tween daer ghescien. — Ch. 1680—1681.
Die bisscop soe sere vacht [6]),
Dat *nie* man selke cracht [7])
En mochte volleesten — „ 1682—1685.
(Dus tellen ons die gheesten) [8])
Vander payene lant.
. . . .
. . . .[9])
Roelant vernamt sciere
Ende riep op Oliviere: — „ 1691—1692.
„Gheselle," seyt hi, „ghetrouwe, — „ 1693.
Hier es ghesciet groot rouwe,
Dat Vranckerike clagen mach — „ 1695.
Van nu tote doemsdach;
Want hets jammer groot
Van desen, die hier ligghen doot. — „ 1694.
Ay! sprac Olivier oppenbare:
„Oft die keyser nu hier ware! [10])
Hi soude ons soe wreken,
Men souder ewelike af spreken."
— „Olivier, seyti, minne [11]),
Hoe selen wi beghinnen? — „ 1698.

---

1) Hier is eene gaping in L., die overeenkomt met vs. 1283—2095 van het origineel. R. voorziet gedeeltelijk in die leemte; de eerste verzen komen echter niet met O., wèl met V. overeen. 2) Bormans, bl. 158; Vad. Mus. II, 50.

3) Hs. *bilovede.* 4) Hs. *daer mach man doer heren sien.* 5) Hs. *han* 6) Hs. *d. hirscop s. s. hacht.* 7) Hs. *nie* ontbr. 8) In het origineel leest men, dat de bisschop vele vijanden doodde: „*Co dit la geste*, plus de IIII. miliers." 9) Hier zijn eenige regels weggevallen, overeenkomende met vs. 1686—1690 van het origineel. 10) Het hs. heeft hier: „Echt s. O. o. || Alse die te vechtene hadde gare." De laatste regel past hier niet; deze en andere lezingen nam ik van Bormans over. 11) Bormans wil hier lezen: „Olivier, wijs van sinne". Maar behalve dat deze

Hoe moghen wi hen doen verstaen, Ch. 1699.
Dat het ons qualike es vergaen?"[1])
O grote oetmoede[2])
Es ons comen tongoede;
Die Fransoyse selen hier sterven „ 1726.
Bi u ende bederven.
Die coninc Kaerle, ons heere,
Heeft verloren emmermeere
Beide hulpe ende raet; „ 1727.
Dat heeft ghedaen *u toeverlaet*[3]);
U coenheit selen wi *becoopen*, „ 1731.
Wine moghen*t ontriden noch ontloo*pen;
*Wi moete*n alle die doot *kiesen*.
Vranckerike sal sijn eere verliesen!" „ 1734.
Tulpijn hevet ghehoort
Van hen beiden dese woort; „ 1737.
Darewaert hi sere[4]) doe reet; „ 1738.
Want die *tale* was hem leet.
Hi *began daer castien*[5]) „ 1738.
Olivier *den ridder*, *den vrien:*
Hi seide, *dattet Gode afdochte*,
Dat men daer ave spreken mochte:
„Wi selen onlanghe leven;
Dese werelt moeten wi begheven;
Wi mochten[6]) blidelike sterven,
Want wi hemelrike verwerven.
Dblasen en *can nu vromen* niet,
Datter ons goet af ghesciet. „ 1742.

---

lezing op zich zelf reeds geene aanbeveling verdient, is de lezing van het hs. zeker wel te verdedigen. Vs. 325—328 zijn de woorden van Roelant, die hier sprekende wordt ingevoerd. (Vgl. dergel. voorbeelden in Jonckbloet's Mnl. Ep. Versbouw, bl. 149—152 en hier: Wisselau, vs. 28 en Flovent, vs. 350). In vs. 329 begint Olivier te spreken.

1) Hs. *dat haer wille sal vergaen.* 2) Hier en elders, waar alleen de afwijkingen van het hs. in de noten worden medegedeeld, heb ik de noten niet genommerd, maar slechts de verzen vermeld, waarvan sprake is. Vs. 330 hs. *tonguede*. Bormans verandert dezen onverstaanbaren regel in: „*U weigheren met over*moede", dat echter bezwaarlijk eene Mnl uitdrukking kan zijn geweest. Lees: *U* grote *over*moede?

Vs. 336 hs. *d. h. g.....aet*; 337 *U. c. s. w.....*; 338 hs. .... *me moghen o.... der.....pen*; 339 hs. .... *en alle die doet diese*; 343 hs. *te hare hi sere toe reet*; 344 hs. *W. d. alle w. hen leet*; 345 hs. *hi lie......*; 346 *Olivier.....* 347 ontbr.; 353 hs. *Dblasen en hebt vernomen niet.*

3) *Toeverlaet* is een te modern woord en heeft in geen geval de beteekenis van: zelfvertrouwen. L. *baraet* (in den zin van: overmoedige taal en gedrag; Vgl. Mnl. Wdb. i. v. sub 5). 4) Onnoodig verandert Bormans *sere* (hard) in *sciere*. 5) Borm. *te castien.* 6) Borm. *moghen*, evenals in 362: *moghe*.

Hets te spade begonnen;
Eer wi Kaerlen ghewonnen,
Ende der Fransoyse cracht,
Het soude wesen donker nacht.
Nochtan waert goet ghedaen; Ch. 1743.
Kaerle sal comen saen,
Ende *ons* soe diere wreken, „ 1744.
Dat men daer ave mochte spreken.
Ende[1]) sal ons vele werde
Doen graven in die erde, „ 1748—1750.
Dat ons wolf no hont
En sli*cke*[2] in sinen mont.” „ 1751.
Roelant antwerden ghereit:
„Heere, ghi hebt waer gheseit.” „ 1752.
Doen sette Roelant
Te monde den olifant, „ 1753.
Ende blies met groter cracht
Ende met al siere macht.[3]) „ 1757.
Kaerle horet ende sine ghesell*en*, „ 1754.
Dat willic over waer tellen.
Doen sprac Kaerle die heere: „ 1758.
„Hier en es gheen *twifel meere*,
Ic hore wel, dat Roelant
Dor noot blaest den olifant.
Hi heeft strijt vernomen „ 1758.
Ende wilt, dat *wine* te hulpen comen.
„M . . . . . ont ene vremde . . .[4]);
Ghi kint Roelant so wale!” „ 1759–1760?
Anderwerf blies Roelant
Met *groter cracht* den olifant, „ 1761—1762.
Dat hem ter selver stonde
Tbloet ran uten monde.[5]) „ 1763.

Vs. 361 hs. *E. hem s. d. w.*; 366 hs. *En slics*; 380 hs. *si ons*; 384 hs. *met bloedeghen monde*: dat aan vs. 406 ontleend is; het Fransch heeft dan ook slechts: „par peine et par ahans”.

1) Borm. *Hi.* 2) L. *slite* (verscheure)? 3) Na vs. 372 volgen in het hs. nog deze vier verzen, die ik met B. als een inlapsel weglaat:

Nochtan waert goet ghedaen,
Kaerle sal comen saen,
Dat enich man dade,
Hem ware God bi sire ghenade.

4) Aldus het hs. Borm. vult aan: „*Mi spreect u mont* ene vremde *tale*”. Het is mij niet duidelijk, wat hier moet staan.

5) In het hs. volgen na vs. 386 nog deze vier regels, die licht als een inlapsel

„Noyt blies," *sprac Karel*, *„die ghenoot*[1])
Oft en ware in wighe groot." [2]) Ch. 1769.
Guweloen antwerde gaf, „ 1770.
Als diene bringhen wilde daer af:
„Heere, ghi sijt out van daghen, „ 1771.
Hoe moghedi des ghewaghen? [3])
Hi wil over al hebben bedwanc; „ 1773?
So won hi Nobels [4]) an uwen danc. „ 1775.
Hi hiet uut comen die Sarrasine, „ 1776.
*D*ien hi dede *sware* pine:
Hi dwoech sijn arme inden bloede [5]); „ 1778.
Ende al van groten overmoede
R*e*i*t* hi nu met scerne groot
Onder alle sijn ghenoot. „ 1781.

---

kunnen worden herkend; het origineel heeft niets, dat hiertoe aanleiding kon geven:

Dat was waerlike dinc
Dat hi daer die doet ontfinc
Ende alle die baroene
Ende menich ridder coene.

Vs. 387 ontbr. in het hs.; 389 hs. *Roelant*; 394 hs. .... *aste hi N. a. u. d.*; 395 hs. ... *luut quamen S.*; 396 hs. .... *ien hi d. p.*; 399 hs. *Hi reet.*

1) Bormans: *die fiere ghenoot.* 2) B.: *„Sijn hoorn*, *h*en ware i. w. g." De lezing van het hs. geeft echter ook een goeden zin en is daarom te verkiezen.

3) In het hs. gaan aan vs. 391 nog deze regels vooraf, die eveneens als een inlapsel zijn te beschouwen:

Dat hijs geloven niet en soude,
Ende vermaenden siere oude:
„Heere, ghi sijt out van daghen;
Hoe moghedi des ghewaghen,
Ende vermaend*en* siere oude:

In het Fransch vindt men alleen (vs. 1770—1771):

Guenes respunt: „De bataille est nient.
Ja estes vus vieilz e fleuriz e blancs,

en deze regels zijn reeds in vs. 389—391 weergegeven.

4) Deze stad wordt o. a. genoemd in een overzicht der Ch. des Saxons (eene oudere bewerking dan die van Jean Bodel): „Charles est devant Nobles: il apprend que Guitalin (Wittekind) vient de brûler Cologne; il se resout à lever le siège, qu'il avait commencé. Roland se refuse à abandonner de la sorte une conquête presque assurée; l'Empereur furieux, lui donne un coup sur le visage, puis se hâte de marcher vers Cologne....... Le fiancé d'Aude emporte la ville de Nobles et arrive à Cologne etc." (Vgl.: Les Epopées Françaises, t. a. p.) Daarop hebben dus vs. 394—397 betrekking.

5) Ik vermoed, dat het vers bedorven is, of dat de vertaler er maar wat van heeft gemaakt. In het origineel wordt verhaald, dat R. water over de met Sarraceensch bloed gedrenkte velden liet loopen:

Puis od les ewes lavat les prez del sanc;
Pur ce le fist, ne fust aparissant.

Twi beidi hier ende en vaert? Ch. 1783.
Hets quaet, dat ghi iet spaert; „ 1783.
Lantmayoer es verre voren; „ 1784.
Verstaet, so moghedi horen." [1])
Derdewerf blies Roelant
Met bloedeghen monde den olifant „ 1785.

Vs. 401 hs. *Twi, seiti, ghi en vaert*; 403 hs. *Hautmayoer* (Fr. Terre Majur, d. i. Frankrijk); 404 B. wil hier lezen: „*Verre* staet, soc moghedi hooren" en legt dat vers aldus uit: Verre staet het (ligt het, te weten Lantmayoer)...., daerom moget gij naer mijnen raed luisteren!" Ik vind deze verklaring zeer gewrongen, maar erken, dat ik niet weet hoe het vers terecht te brengen. Misschien een stoplap; het is waarlijk niet de eenige; 405 hs. *bries*.

1) Bormans slaat voor vs. 82—184, in deze uitgaaf vs. 376—478, geheel anders te rangschikken. „De ware rangschikking", zegt hij, „zou wezen als volgt: vs. 82—86; 181—184; 87—88; 109—116; 89—92; 97—100; 105—108; 117—120 (in deze uitgaaf dus: vs. 376—380; 475—478; 381—382; 403—410; 383—386; 391—394; 399—402; 411—414) enz." Hij laat dat gedeelte alzoo omgezet volgen. Hij schijnt bij die bewering echter geene rekening te hebben gehouden met het origineel, want daaruit blijkt, dat de *volgorde* dier verzen in het hs. juist is, al is de geheele plaats zeker verknoeid. Ik laat hier de overeenkomstige plaats der Fransche Chanson volgen:

Ço dit li reis: „Bataille funt nostre hume."
E Guenelun li respundit encuntre:
„Se l'desist altre, ja semblast grant mençunge." Aoi.

CXXXVI.

Li cuens Rollanz par peine e par ahans,
Par grant dulur, sunet sun olifan;
Parmi la buche en salt fors li clers sancs,
De sun cervel la temple en est rumpant.
Del corn qu'il tient l'oïe en est mult grant;
Carles l'entent, qui est as porz passant,
Naimes l'oïd, si l'escultent li Franc.
Ço dist li reis: „Jo oi le corn Rollant;
Unc ne l'sunast, se ne fust cumbatant."
Guenes respunt: „De bataille est nient.
Ja estes vus vieilz e fluriz e blancs,
Par tels paroles vus resemblez enfant.
Asez savez le grant orguill Rolant;
Ço est merveille que Deus le soefret tant.
Ja prist il Noples seinz le vostre cumant;
Fors s'en eissirent li Sarrazin dedenz,
Qui cumbatirent al bon vassal Rollant,
Il les ocist à Durendal sun brant.
Puis od les ewes lavat les prez del sanc;
Pur ce le fist, ne fust aparissant.
Pur un sul lievre vait tute jur cornant;
Devant ses pers vait il ore gabant.
Suz ciel n'ad gent l'osast requerre en champ.
Car chevalciez! Pur qu'alez arestant?
Terre Majur mult est luinz ça devant." Aoi.

Met alder cracht, die hi mochte,
Dat hem die tempel scoren dochte[1]). Ch. 1786.
Derdewerf horet die coninc, „ 1788.
Dats waerlike dinc;
Hi sprac: „Ic hebbe wel verstaen,
Dat met Roelant qualijc es gaen."
Bi der derde werf d*at* hi blies
Ducht*i* Roeland*s* verlies.
„Ic wane, hi langher niet mochte
Blasen, alse mi dochte,
Sijn adem mochte niet langher duren[2]); „ 1789.
Hi es van den live in avontur*en*."
Die hertoghe *Naymes* sprac doe
Erliken[3]) sijn geselle toe:
„Heer coninc," seit hi, „Godweit!
. . . re[4]), ghi hebt waer gheseit."
Die coninc sprac: „Ghi seyt waer."
Guelloen dedi vangen daer, „ 1816.
Verradenesse optie hant[5]).
Doe wert Guelloen ghescant,
Dat men den coke*n* beval ter vaert. „ 1817.
Men sloechen ende trac sinen baert; „ 1823.
Si bondene als enen bere met ringhen, „ 1827.
Ende daden *eenen* som*er* *br*inghen, „ 1828.
Ende settene daer op onwerde „ 1828.
Ende voerdene *seere* herde,
Des si en leverden *den* coninc,. „ 1829.
Dats waerlike dinc[6]).

Vs. 408 hs. *scorren*; 413 hs. *die hi*; 414 hs. *R. duchte ferlies*; 419 hs. *Naymes* ontbr.; 427 hs. *lokel*; 428 hs. *Ende men trac*; 429 ontbr. Het Fransch heeft: „Si l'encaeinent altresi cum un urs." 430 hs. *Ende daden in som dinghe*; 432 hs. *Ende voerdenesi*; 433 hs. *Des si en l. coninc.*

1) „De sun cervel rumpuz en est li temples." 2) Ik vermoed, dat de vertaler hier de woorden van Karel: „Cil corns ad lunge aleine!" zoowat op de gis vertaald heeft. 3) Borm. verandert hier de lezing van het hs. op deze wijze: „*Kaerle ende* sijn ghesselle*n* toe." Deze verandering is echter onnoodig. Wel kan het eenigszins vreemd schijnen, dat Karel Naymes' „geselle" wordt genoemd, doch men lette er op, dat de bewerker er het woord „*erliken*" bijvoegde. 4) Borm. wil hier lezen: „*Keerni*"; l. *He*re?

5) Zeker is dit vers bedorven, maar hoe het te herstellen? Trouwens de geheele plaats is zeker niet in orde. Ik vermoed, dat vs. 425—426 nog tot de woorden van Naymes hebben behoord; deze immers brengt den keizer op de gedachte van verraad; in het Fr. zegt hij: „Cil l'at traït qui vus en roevet feindre" en het is bovendien ook wel waarschijnlijk, dat (misschien na vs. 422) eenige regels zijn uitgevallen; men vergelijke de aangehaalde vss. van het origineel.

6) Na vs. 434 volgen in het hs. nog deze regels, die als inlapsel geschrapt kunnen

Die Fransoyse doe spraken: Ch. 1803.
„Mochten wi Roelant ghenaken,
*S*oe *w*ine levende vond*en*, „ 1804.
*Wi sou*den slaen diepe wonden." „ 1805.
Maer si *duch*ten stranghe,
Dat si merren souden langhe. „ 1806.
Si saghen na die sonne;
Si *ba*den Gode, dat hi hen onne,
Dat si daghes hadden meer
Om te wreken *haren* heer.
Kaerle reet al dat hi mochte
In sereghen ghedochte;
Ende die hem reden naer,
Dreven groot mesbaer.
Si maecten passen (?) overal
Beide op berch ende in dal.
Sine wouden niet *l*iden,
Daer *men* omme m*oeste* riden.
Doe sprac Kaerle die vrie:
„Nu helpt, Sente Marie!
Dits *mi* van Guelloen comen,
Dat hebbic nu wel vernomen.
Die scriftuere vertellet ons wel [1]),
Dat sine vorders waren fel.
Si sloeghen den keiser Juliene,
Dat groot *iamer* was te siene.

---

worden:
Die en heves niet vergheten,
Ghelijc sine liede weten,
Daer si hem helpen seere,
Ende bescudde Kaerle den heere
Ende alse die heeren dit vernamen,
Reden si alle tsamen
Striden opten luut van . . onie
Reden opten luut van . . onie.

Vs. 437 hs. *doen sine lev. v.*; 438 hs. *Vlieden s. d. w.*; 439 hs. *stucten*; 442 hs. *si seiden*; 444 hs. *om te wiekene heer*; 445 hs. *dare r.* 451 hs. *beiden*; 452 hs. *daer omme mochten riden*; 455 hs. *nu*; 460 hs. *moert.*

1) Aan dit vers gaan in het hs. nog deze 4 regels vooraf:
Die verrader Guelloen
Sprac: „Here, wat wildi doen?
Hadt I. ander gheseit,
Ic hielt over loghen ghereit."

Deze regels behooren in elk geval niet hier te staan; misschien na vs. 380, want de 2 laatste verzen komen overeen met vs. 1760 der Ch.

Int capittel [1] te Rome sijt daden,
Daer si *den aen*slach hadd*en be*raden;
Ende vermordene sciere,
Ende worpen in ene*n viere* [2]."

. . . .

. . . .

Hi hadder tw*entich dusant* Ch. 1919.
Met hem bracht int lant.
Si waren swort als aterment „ 1933.
Ende ru als I. rent,
Beide anscijn ende hare hande,
Maer wit waren hare tande. „ 1934.
Als ic hebbe vernomen,
Waren si nu te wighe comen. „ 1920.
Haer teiken si riepen, „ 1921.
Ten Fransoyse*n* si liepen.
Doen sprac die grave Roelant:
„Nu wert ons mar*tyrie* te hant. Ch. 1922.
Wi moeten ons vercoopen soe,
Dat*s* onse viande werden *on*vroe. „ 1924.
Edel Fransoyse, penst om die eere;
Wi vechten met onsen Heere!
Wi selen dorebreken
Ende onse ghesellen wreken. „ 1926.
Nu hoch! nu [3] edele Vranken,

Vs. 462 hs. *daer sie gheslachte hadde verraden*; 464 hs. *ene wiere*; 476 hs. *marciele*; 478 hs. *dat o. v. werden vroe.*

1) Dat den vertaler de beteekenis van de woorden: „In capitoille de Rome" onbekend was, kan ik bezwaarlijk gelooven; dat hij ze weergeeft met: „Int *capittel* te Rome", mag zeker als een bewijs te meer gelden voor mijne meening, dat wij met het werk van een' geestelijke te doen hebben.

2) Deze uitval tegen Gnelloen komt niet in de Oxfordsche redactie, wel in V. en P. voor; ik deel haar hier naar V. mede (in onzen tekst vs. 453—464):

Ço dit li roi: „Sancta Maria aiue!
Per Gainelo gran pene m'e cresue!
In veille geste est mis in scriture,
Ses ancesur firent ingresme fellune,
E fellonie tut or ave in costume;
In capitoille de Rome ça'n fe une,
Jullio Çesar onçient il per ordure,
Pois oit il malvas(e) sepoltnre,
Chi in fogo ardent et angosos mis fure.

3) Borm. verandert: „Nu hooch! *ghi* edele Vranken", en verklaart de twee eerste woorden dan door: *houwt* (Ferez Franceis!). Welke gronden hij daarvoor heeft, is mij niet duidelijk; ook klinkt zijne verandering mij te nieuwerwetsch en te Duitsch. Liever bepaal ik mij tot een „non liquet".

Dats u God moete danken!"
Doen sprac die coene Olivier:
Wine duchten niet u dreyghen hier.
„*Elc* be*sta* hondert man."
Doen reden si coenlike an.
Alse die Sarrasine worden gheware,
Datter Fransoyse scare
Was alsoe cleene, Ch. 1940.
Spraken si ghemeene
*L*achter den coninc des, „ 1942.
Dat hi ghevloen es.
Galifer sat op een ors starc, „ 1943.
Het was weert menegh*er* marc.
Hi was een overdadich man;
Oliviere reet hi an,
Ende stacken ten rugghe in „ 1945.
(Dat was een vreselijc beghin)
Dat spere ter borst uut quam. „ 1947.
Als Galifer dat vernam,
„Vrient" seiti „du best gheraect; „ 1948.
Bi u wert nemmer wijch ghemaect.
Die coninc liet u qualike hier." „ 1949.
— „Du lieghes," sprac Olivier!
Hautecle*er* hi verdroech, „ 1953.
Galifer hiere mede sloech, „ 1954.
Ende cloofden *teenen slaghe*
Thooft al totten *craghe* [1]). „ 1956.
Olivier sprac mettien: „ 1958.
„*Leet ghesciede di, felle payen!* „ 1958.
Dune beroemes di nemmermeere* „ 1961.
Dattu den keiser minen heere
Een dachvaert scade hebs ghedaen. [2])
God danc, hets di *anders* vergaen!"

Vs. 487 hs. *Als besat hondert man*; 493 hs. *Hachter*; 494 hs. *dat hi dien g. e.*; 498 hs. *O. sere r. h. a.*; 516 hs. *hets die soe v.*

1) In het hs.: ende cloefden t . . . . . . ene
thoeft al toten . . . . . . eme

De rijmwoorden zijn dus zeker andere geweest, dan die welke B. invult.

2) Vs. 512—515 zijn door B. aangevuld, daar ze in het hs. ontbreken. Hij ontleende deze regels aan het Volksboek. (Voor vs. 514 leest men dáár vs. 1091: „Dattu den coninc onsen heere".) In het Fransch lezen wij (Gautier, CLXXIII. vs. 1958):

E dist après: „Paiens, mal aies tu!
Içο ne di Carles n'i ait perdut.

Olivier was ghewont,
Dat hem die doot was *cont.*1) Ch. 1965
— „Ey Roelant, ic sal *u* ghebreken;
Lieve ghesellle, helpt mi wreken!" „ 1964.
„Ay ghesellle, *staet* u alsoe,
Sone werdic nemmermeer vroe;
Wÿsten mi, ic salne slaen,
Die u dit heeft ghedaen."
— „Over hem willic niet claghen,
Ic hebb*en* toten tanden geslaghen." 3)
Soe lange si beide vochten,
Dat Olivier nemmer en mochte.
Doen sprac hi openbare:
„Lieve geselle comt hare! „ 1976.
Wi moeten met rouwe sceden!" „ 1977.
Doen ontvielen de tranen hem beden
Uten ogen haestelike,
Ende weenden bitterlike.
Oliviere verseerde sine wonde,
Dbloet ran hem uten monde, „ 1980?

Ne à muillier n'à dame qu'as veüt
N'en vanteras el'regne dunt tu fus
Qu'à *Carlun* aies un *sul* denier tolut,
Ne fait damage ne de mei ne d'altrui."

Vs. 518 hs. *was ane*; 519 hs. *u* ontbr.; 521 hs. *avet u. a.*; 523 hs. *wisteni*.

2) Het hs. heeft hier nog deze 2 regels, die ik als een inlapsel weglaat: „Doen riep die payen te hant || Helpt Mamet! war heeft......"

3) Hier vangt H. weder aan (Borm. bl. 143, vs. 171; Vad. Mus. II, bl. 57, vs. 254), dat ik hier liever volg dan de bedorven Rijselsche fragmenten. Vóór vs. 527 gaan nog deze twee regels, welke minder in den samenhang passen: „Selc moort was nie ghewrocht || Noch ridder soe diere vercocht."

De overeenkomstige verzen van R. luiden overigens:

Si streden met coenen ghedochte
Tes Olivier nemmeer en mochte.
Doen sprac hi oppenbare:
„Gheselle Roelant compt bat hare,
Wi moeten met rouwe sceden."
Doen ontvielen die tranen hem beden
Uten ogen haestelike
ende weenden bitterlike.

De overeenkomstige regels van R. luiden (vs. 263—278):

Oliviere verseerde sine wonde,
Tbloet ran hem uten monde. hs.
Hi wert bleec ende onghedaen,
Alse die ter doot waert gaen,

Ende viel in onmacht thant.
Doen sprac die grave Roelant:
„Hulpe God, lieve here,
Ic vruchte dat beten sere,
Betic van minen orsse neder,
I*n* commer niet op weder.
Ay, lieve geselle Olivier,
Moeten wi nu sceden hier,
Dat es mi de droefste dach,
Die ic nie met ogen sach!
„Ay! Vrankrike," sprac Roelant, Ch. 1985.
„Hoe seere sidi ghescant! „ 1985.
Karel verliest nu, ons heere,
Datti wel claghen mach zeere!" „ 1987.
Van den rouwe die hadde Roelant
Viel hi in onmacht thant; „ 1988.
Maer sciere hi bequam,
Doen sach hi ende vernam
Olivier ten wighewaert gaen,
Die van der onmacht was opghestaen.
Hem waren verdonckert daer
Die oghen scoon *ende* claer; „ 1991.
Nochtan dedi groot ghenent,
Ende ghinc vechten al blent.
Die edel grave Roelant
Volghede Oliviere thant
Ende nam sijns ware
In der Sarrasine scare.[1])

Ende viel in onmacht thant.
Doen sprac die grave Roelant:
„Wat sal ic doen, edel heere?
Ic vruchte dat bete*n* seere. *bitter*
Ic sal te hant bliven doot,
Al en haddics anders gheene noot.
Betic van den orse neder,
In quam *er* niet op weder. *er* ontbr.
Ay, soete gheselle Olivier,
Moeten wi *nu* sceden hier? *nu* „
Dat *es mi* die droefste dach, *dats nu d. droefde*
Die*n* ic *nie* met oghen sach; *nie* ontbr.

Vs. 542 hs. *Ic.*

1) De overeenkomstige verzen van R. (vs. 279—292):
Kaerle verliest heden seere, hs.
Dat hem gaet ane sijn eere!"
Van *den* rouwe die*n* hadde Roelant, *V. r. die h. R.*
Viel hi in onmachte te hant;

Als Olivier vernam,
Dat Roelant bi hem quam,
Gaf *hi* hem een*en* slach,
Dat hi en hoorde no en sach. Ch. 1994—1995.
Doe sprac die grave Roelant
Tote Oliviere te hant: „ 1999.
„Lieve ghеselle, waerbi,
Soe hebdi geslaghen mi?" „ 2000.
— „Lieve gheselle, *in*ne sie u niet; „ 2004.
Mi es leet, dat mi es gesciet.
Verghevet mi dor Gods eere, „ 2005.
Want het rouwet mi harde zeere."
Doen sprac Roelant: „Olivier,
Ic vergheeft u gherne hier." „ 2006—2007.
Olivier neech hem dor dat „ 2008.
Ende trac achter een luttel bat,

Maer saen hi bequam,
Doen sach hi ende vernam
Olivier ten wighe gaen,
Ende grote slaghe slaen,
Sijn oghen scone ende claer
Waren hem verdonckert daer. *Hem waren v. d.*
Die edele grave Roelant
Volghede hem te hant,
Ende nam sijn*s* *ware* *sijn invare*
In der *Sarrasine* scare. *Fransoyse*

Vs. 567 hs. *Gaf hem Olivier een slach*; 573 hs. *ne sie.*
De overeenkomstige verzen van R. luiden (vs. 293—308): hs.

Als *Olivier* vernam *Roelant*
Dat *Roelant* bi *hem* quam, *hi bi Olivier*
Gaf hem Olivier eenen slach,
Want hi*ne* niet en sach. *hijs*
Doen sprac die grave Roelant
Tote Olivier*e* te hant:
. . . .
. . . .
— „Gheselle, ic en sie u niet;
Mi es leet, dat u es ghesciet:
Verghevet mi door die Gods eere,
Want het rou*w*t mi *herde* seere." *rout mi sere*
— „Gheselle," riep Roelant sciere,
„Ic vergheeft u dore God hiere."
Olivier neech hem door dat,
Doen trac hi achter bat,
Want hem porde die doot,
Die hem dede anxte groot.

Want hem porrede die doot,
Die hem dede pine groot. Ch. 2010.
Hi viel neder op *die* eerde, „ 2013.
Ende bat Gode weerde:
„Heere, vergheeft mijn mesdaet, „ 2014.
Ende hebt mijnre zielen raet;
Wilt h*ae*r verleenen hemelrike, „ 2016.
Want ic u ghetrouwelike
Ghedient heb al mijn leven.
Noyt en woudic u begheven."
Doen benedidi Kaerle den heere, „ 2017.
Ende dancte hem alder eere,
Die hi ye van hem ghewan,
Ende Roelant boven alle man. „ 2018.
Sijn hande hi ten hemel stac; „ 2015.
Daer na hi nemmeer en sprac.
Dus bleef Olivier doot.
Roelant hads rouwe groot,
Ende weende herde seere,
Ende bat onsen heere,
Datti der zielen pleghe
Ende ten hemelrike gheweghe.[1])
Van rouwe die hadde Roelant,
Viel hi in onmacht thant. „ 2031.

Vs. 583 hs. *op erde*; 587 hs. *hare.*

1) De overeenkomstige plaats in R luidt (vs. 309—328): Borm. bl. 165, Serr. bl. 59.

Hem quam groot vernoy voren;
Hine mochte sien no horen.
Hi viel neder op die erde:
Ende anebede Gode werde:
„Heere, vergheeft mi mine mesdaet,
Ende hebt miere sielen raet;
Verleent mi hemelrike, hs.
Want ic u *ghetrouwe*like *grotelike*
Ghedient hebbe al mijn leven,
Ende ic u noyt en woude begheven."
Doe benedidi Kaerle, *sinen* heere, *onsen*
Ende dancte hem *om alle de* eere *in grote*
Die hi nie van hem ghewan,
Ende Roelant voor alle man,
Ende viel ter erden doot.
Roelant hadde *des rouwe* groot
Ende werde . . . . vele *sere*
Ende gaf Gode, onsen here,
Dat hi . . . .
. . . .

Als hi bequam, *haddi* toren:
Alle die sine haddi verloren
Sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen. Ch. 2039. [1])
Doen sprac Gautier sniemen,
Als hi ghevloen quam
Ende hi Roelande vernam:
„Nu *helpet mi* grave Roelant, „ 2045.
Hets also met mi bewant,
Doorsteken ben ic ende ghewont „ 2052.
Toter doot, dat si u cont;
Grote mort es hier ghewrocht,
Dat hebben si diere becocht." „ 2053.
Doen dit sprac die wigant,
Verkinden de grave Roelant. „ 2054.
„Gautier" seidi, „sidi dat?
Ic hebbe u in meneghe stat
Herde manlike ghesien,
Maer noyt en woudi vlien."
— „Soe en haddic nu ghedaen;
Ic wille bi u sterven saen."
— „Seght, waer sijn onse ghesellen, Vgl. hier V. niet
Condire ons iet af ghetellen?" O. Müller p. 218 [2]).

Vs. 606 hs. *Datti Oliviere h. v.*; 610 hs. *Ende hi den grave R. v.*; 611 *Nu hort hier.* De overeenkomstige plaats in R. heeft (vs. 329—346):

Dat ic leve . . . . groot
. . . mijn ghe . . . u doot,
Roelant viel *doe al* overweldich
. . . . . eyde vro. . . cht
. . . .
. . . .
Sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen. hs.
Doe sprac Gautier *sniemen*; ontbr.
Doen hi gevloen quam
Ende Roelande vernam,
Ende seide: „Edele grave Roelant, *hi seide*
Die doot es *mi* becant, *u*
Bi u willic sterven nu;
Ic *waest*, die verwan *Maelgu*, *Ic was d. v. Ferragu*
Ch. 2047 Dumes neve metten *baerde*. *darden*
Ic hebbe gevochten h*ae*rde.
Du heves mi dicke bekint,
„ 2049 Door dat was ic van di ghemint.

1) Mort sunt Franceis, tuz les i ad perdut
Seinz l'Arcevesque e seinz Gualtier de l'Hum.

2) Mille chevaler ne menastes vaillant
Il er à moi, per ço les vos demant
Rendez li à moi etc.

— „Ja ic, si hebben ons begheven,
Ende sijn alle doot bleven [1]).
Ghine sietse levende nemmermeere
No *die* coninc, onse heere."
Doen horte dors Roelant,
Ende riep: „Monyoye!" thant.
In die porsse hi reet, Ch. 2057.
Na die viande hi smeet.
Daer *hi quam* in groter noot;
Sijn gheselscap was niet groot:
Hem volghde*n* Tulpijn ende Gautier,

Vs. 630 hs. *den*; 635 hs. *daer hijt vant*; 637 hs. *volghde.*

1) De overeenkomstige regels van R. luiden (vs. 347—362): Borm. bl. 166; Serr. bl. 60.

Si hebben ons ter doot brocht,	
Maer si hebbent diere becocht."	hs.
Doen hi dit sprac te hant,	
Herken*dene* Roelant,	*herkennede*
Ende reet hem jeghen,	
Alse die sijns wilde pleghen.	
„Gautier" *seidi* „bestu dat?	*a ... ou*
Ic hebbe *di* te menegher stat	*di* ontbr.
Harde man*ne*lijc ghesien,	
Ende noyt en wou*tstu* vlien."	*woudi*
— „Sone haddic nu ghedaen;	
Maer ic wille bi u sterven saen."	
Roelant sprac: „Van onsen ghesellen	
Moghed*ire* mi iet af tellen?"	*moghedijt*
— „Ja ic, si hebben ons begheven	
Ende sijn alle doot bleven;	

In R. leest men vervolgens: (vs. 363—379)

	hs.
Ghine sie*t*se levende nemmermeere	*siese*
*N*o die coninc, onse heere.	*Ja die c. onsen*
Wi bestonden bataelgen groot,	*bostenden betaelgen*
Daer si alle bleven doot.	
(Maer eer si daertoe waren *brocht*,	*Maer ic weet wel bloet*
Hebben si hem diere vercocht)	*Eer si d. w. vercocht*
Mijn halsberch es ge*scoret* al;	
Ic weet wel, dat ic sterven sal."	
Onder die Sarrasine hi reet,	
Ende volghede *Roelande* ghereet	*Roelande* ontbr.
(Doen sprac Roelant:	
Wouter in der duvel hant!)	
Tulpijn . . . er gro c	
Ende re . . . ere . . . . . de	
Doen seiden *die Sarrasine:*	
Dese doe*n* ons in scine.	
. . . .	
Ende Roelant	

Hier eindigt R.

Die coene waren ende fier.
Doen versloecher Roelant
Wel XX. metter hant; Ch. 2058.
Gautier VII. Tulpijn vive
Roefden sire vanden live. „ 2059.
Doen seiden die Sarrasine:
„Dese doent so wel an scine
Dat si ons *leet hebben uter*maten;
Nochtan selen si tleven laten." „ 2060—3.
Roelant de grave fier,
Tulpijn ende Gautier
Bleven tsamen op der heiden, „ 2066—8.
Datsi niet en wouden sceiden. „ 2069.
Qualic dorsten hem ghenaken
Die Sarrasine, in waren saken. „ 2073.
Met gaveloten ende schichte
Scoten si even ghedichte. „ 2074—5.
Gautier wert dorscoten daer, „ 2076.
Dat segghic u over waer.
Tulpijns ors scotense doot, „ 2081.
Datti moest vallen in der noot, „ 2082?
Ende ghinc te voet staen, „ 2085?
Dat segghic u sonder waen.
Die bisscop Tulpijn riep,
Daer hi te voet vechten liep:
. . . .
. . . .

(Hier vangt L. weder aan).

Dat orcont die was op 't velt,
Dat w*i hi*er hebben ghetelt;

Vs. 645 hs. *D. s. o. welna souden maten*; 663 hs. *op velt*; 664 hs. *Dat wer hebbe.*

H. vertoont hier eene gaping, die slechts gedeeltelijk uit L. kan worden aangevuld. Vóór vs. 662 ontbr. nog eenige verzen, die overeenkomen met deze van het origineel (vs. 2086—2094):

Isnelement li ber resaillit sus;
Rollant reguardet, puis si li est curuz
E dist un mot: „Ne sui mie vencuz;
Ja bons vassals nen iert vifs recréuz."
Il trait Almace, s'espée d'acier brun,
En la grant presse mil colps i fiert e plus.
Puis le dist Carles, qu'il n'en espargnat nul;
Tels .IIII. cenz i troevet entur lui;
Alquanz nafrez, alquanz par mi feruz,
Si out d'icels qui les chiefs unt perdut;

Die goede grave Jelijs Ch. 2096.
Maecte dese jeste, des sijt wijs; „ 2097.
Hi souder node, sonder waen,
Loghene toe hebben ghedaen.
Waer oec iement, diet wedersede,
Hi hadde miner herten lede.
Noch doen vacht Roelant
Met ghewillegher hant; „ 2099.
Nochtans was hi vermoyt seere, „ 2100.
Die gheweldeghe heere.
Doen setti den horen te monde
Ende blies eene corte stonde [1]), „ 2104.
Dat hem dede onsachte,
Eer hi den luut ut brachte.
Karel hoordet, daer hi was,
Ende wert ghewaer das, „ 2105.
Dat Roelant nemmeer en mochte,
Alsoe als hem dochte. „ 2108.
Doen sprac Kaerle te hant: „ 2106.
„Ic wet wel, dat Roelant

Vs. 665 hs. *Jelis*; 667 hs. *noede*; 668 hs. *tuwe*; 669 hs. *dijt*; 670 hs. *mijner hertte*; 671 hs. *wach*; 673 hs. *vernijot*; 674 hs. *gheueldege*; 676 hs. *ene cortte*; 677 hs. *ontsachte*; 678 hs. *luyt wyt brochte*; 679 hs. *Kare hordet*; 681 hs. *nemmermeer*.

1) In H. leest men hier (vs. 307—316), Borm. bl. 146; Serr. bl. 49,

Doen vinc Roelant ten zwerde,
Ende ginc vechten herde;
Alsoe gewont alse hi was
Sloech hire XXX. int gras,
Datti wert vermoyt zeere,
Datti qualike mocht meere,
Ende was droeve om sijn verlies,
Ch. 2102 Hem scorde de tempel, doen hi blies.
Hi sette den horen te monde
Ende blies ene lange stonde,

In vs. 676 vertoont L. blijkbaar de juiste lezing; in het Fr. toch lezen wij: „Trait l'olifan, *fieblement* le sunat."

In H. leest men hier deze regels (vs. 317—332):

Dat hem dede onsochte,
Eer hi den luut volbrochte.
Karel horet daer hi was,
Ende waert gheware das

. . . .
. . . .

Doen sprac Karel thant:
Noch horic, Roelant

Ons saen ghebreken sal. Ch. 2107.
Dat es mi een groot ongheval. „ 2106.
Die daer wilt sijn *en* sal niet sparen.” „ 2109.
Die coninc dede blasen twaren
Allent [1]) gheblas, dat daer was; „ 2110.
Ende Roelant verblide das,
Dat es waerleke dinc,
Dat hem soe na was die coninc.
Tgheluut was groot overal,
Beide op berch ende in dal. „ 2112.
Die Sarrasine hen onderspraken:
„Kaerle beghint ons ghenaken; „ 2115.
Ten doech niet, dat wi ons sparen.
Wi moeten ons anders bewaren;
Want blijft levende Roelant,
Soe verliesen wi Spangien lant.” „ 2118—9.
Als die Sarrasine dat vernamen,
Tracker IIII^{c} te samen, „ 2120.
Ende daden op Roelande daer
Een assaut fel ende swaer. „ 2122.
Ende Roelant en wilde niet wiken,
Maer vacht als een leeu waerliken [2]). Vn. niet O.
Roelant stac ende Tulpijn sloech,

Sal ons ghebreken saen,
Dat hebbic ant blasen verstaen.
Dier wille sijn, sal niet sparen.
Doen dedi blasen te waren
Alt gheblas datter was.
Roelant verblide das,
Dat es waerlike dinc,
Dat hem soe na was die coninc.
Tgheluut was groot overal,
Beide op berch ende in dal.
. . . .
. . . .

Hier eindigt H.

Vs. 686 hs. *onghewal*; 687 *en* ontbr.; 692 hs. *Omme dat hem*; 694 hs. *Byede op b. e. op dal*; 701 hs. *Sarrasinen*; 702 hs. IIII^{c} *hondert*; 706 hs. *als een leu waerlicke*; 707 hs. *sloch*.

1) Zie over dezen vorm Mnl. Wdb. I, 311.

2) In Vn. leest men nl.:

Tant se fait proç et tant se fu ardis,
Cu fait el leons, quant e maltalentis,
Anci li muroit que il voile fuirs.

Terwijl O. heeft:

Tant se fait forz e fiers e maneviz,
Ne s'recrerrat, tant cum il serat vifs.

Ende daden hen leet genoech;
Want si waren onvervaert
Ende vochten als liebaert.
Die bisscop Tulpijn hi riep,
Daer hi te voete vechten liep: Ch. 2137—8.
„Keert hierwaert, edele ghenoot, „ 2131.
Ic wille bi u bliven doot;
Want ic hebbe die stat ghenomen, „ 2139.
Daer ic niet af en wille comen."
Doen sprac die grave Roelant:
„Tulpijn, dat wetic u danc,
Laet ons vechten overal,
Kaerle comt, die ons wreken sal." „ 2145.
Doen spraken die payen:
„Dese en willen niet vlien.
Wat hulpt ons strijt begon*n*en,
Si en moghen niet sijn verwonnen!"
. . . .
. . . . [1]
Vant hi ligghende Olivier.
Hi nampen in den aermen sijn, „ 2201—2.
Ende droechen voor Tulpijn.
In enen scilde dat hi*n*e leide
Voor dien busscop op die heide.
Die busscop seghenese al gader, „ 2204—5.
Ende bevalse den hemelscen Vader.
„Ay Olivier!" sprac Roelant, „ 2207.
Van groter daet waerdi becant,
Ende goet ridder ende coene, „ 2214.
Des graven Rein*iers* sone! „ 2208.
Ghi hebt Kaerle ghedaen grot*e* eere,
Ende van menighe*n* lan*de* ghemaect heere."
Roelant dreef groot mesbaer
Om sine gheselle*n* daer:
„Mi ware leet, soude ic langher leven,
Sint dat ghi allen doot sijt bleven."

Vs. 708 hs. *ghenoch*; 709 hs. *onverwaert*; 713 hs. *Kert hierwert edle*; 715 hs. *stadt*; 722 hs. *vlieden*; 723 hs. *begonden*; 725 hs. *Want hij legende*; 727 hs. *drochen voer*; 728 hs. *hitē*; 730 hs. *sengense*; 731 hs. *wad'*; 733 hs. *verdi*; 735 hs. *Reiwouts*; 736 hs. *groet*; 737 hs. *menige lant*; 739 hs. *sinen ghesel le.*

1) Gelijk men uit de overeenkomstige verzen van het origineel kan zien, is hier een hiaat. In de weggevallen regels wordt verhaald, hoe Roeland de lijken der gesneuvelde pairs bijeenzoekt en ze voor Tulpijn brengt om ze te laten zegenen; Olivier vindt hij het laatst (zijn ros Veillantif is door de Sarracenen onder hem gedood).

Van hem selven wert hi onbedacht,
Ende viel neder in onmacht. Ch. 2220.
Doe sprac die busscop Tulpijn:
„*God moet u* ghe*nadich* sijn!
Ende stont op alte hant,
Ende nam den Olifant. „ 2224.
Coude fonteine hier mede reicte,
Daer hien mede verqueicte.
Doen richti hem op ter stont
Hem beiden was die doot cont,
Ende die busscop crancte seere,
Daer soe sterf die heere.
Alse doen Roelant ghesach,
Dat die busscop doot lach [1]), V. en P. niet O.
Claec*h*dine vele seere,
Ende bat Gode onsen heere,
Dat hi sijn siele te paradise
Gheweghe ende ghewise. Ch. 2241.
Roelant doen wel bekinde,
Dat het naecte sinen inde:
Die hersenen liepen hem uten oren, „ 2259—60.
Daer hi den tempel af hadde verloren [2]).
Durendale hadde hi in sijn hant,
Ende oec den Olifant,
Ende ghinc doen, alst *w*ilde God,
Te Spaengien wert .I. boghescot. „ 2263—70.
Alsoe ghinc hi alleene
Daer hi vant .IIII. merbersteene,
Onder twee boemkine,
Dat hem wert te grote*r* pinen,
Als hi daer quam, ghebrac hem cracht
Ende viel neder in onmacht.
Dat heeft een Sarrasijn *vernomen*, „ 2274.
Die daer alleen was comen,
Ende maecten doot ende lach al stille, „ 2275.
Om te doene sinen wille.

Vs. 742 hs. *ont bedach*; 743 *vel n. i. onmacht*; 745 hs. alleen *ghe*, het andere ontbr.; 750 hs. *richte*; 751 hs. *bieden*; 754 hs. *Alsoe*; 756 hs. *Claegdine*; 759 hs. *Gheueghen ẽn gewysen*; 761 hs. *naecten*; 762 hs. *herssenen — oeren*; 764 hs. *Dueren dale*; 766 hs. *vilde*; 767 hs. *wert hij I. boge scoet*; 769 hs. *want ii*; 771 hs. *groten* B. verandert dit in: *een grote p.*, 774 hs. *ghesien*.

1) In V. leest men b.v. „Quando Rollant vid l'arcivesque mort."

2) Vgl. vs. 408.

Met bloede was hi besleghen. Ch. 2276.
Als *Roelant* was neder gheleghen,
S*t*ont hi *op* ter vaert „ 2277.
Ende liep te hem waert [1]),
Ende w*a*ende w*e*l te voren
Tswert hebben ende den horen,
Ende waendet [2]) in Arabien draghen, „ 2282.
Dat hijs niemant en soude ghewaghen.
Maer Roelant doen bequam, V. Vs. Vz. niet O.
Ende als hi dien Sarrasijn vernam,
Ende hien metten oghen siet:
„Dune best van minen ghesellen niet”, Ch. 2286.
Sprac te hem Roelant,
Ende verhief den Olifant;
Soe seere hien verdroech,
Dat hi den ghenen doot sloech.
Ende sprac: „Hoe wertstu soe coe*ne*, „ 2292.
Dattu dit bestonts te doene,
Dattu nemen wout*s* mijn sw*ert?*
Du best wel der doot wert;
Dor di hebbe ic minen horen
Ghescaert in dat wide vor*en*,
Soe datter af es ghevallen
Beide gout ende cristall*en*.” „ 2295—6.
Doen porde Roeland*e* die doot,
Die hem dede anxte groot.
In sijn hant nam hi Duren*dale*,
Dat segghic u met warer ta*le*,
Ende sloech driewerf op den steen; „ 2301 (2312)?
Dan es loghene neg*heen*,
*H*en scarde no en winde
Van der hil*t*en toten inde.
Anderwerf hij*t* verdro*e*ch,
Ende opten steen daer mede slo*e*ch,
Datter een groot stuc ghevel; „ 2338—9.

Vs. 779 **hs.** *Als hij wel was neder gh.*; 780 hs. *sont hij ter waert*; 781 *Ontbr.* **In het Fr.** „Met sei en piez e de *curre se hastet*”; 782 hs. *Ende wende wel te woeren*; **794 hs.** *Houwe wertstu soe coe* ....; 796 hs. *Datstu n. wout m. sw* ....; 798 **hs.** *die*; **799 hs.** *in dat wide woer*; 800 hs. *ghe wallen*; 801 hs. *cristale*; 802 hs. *Roelant*; **804 hs.** *hij den dueren* ....; 805 hs. *ta* ....; 807 hs. *neg* ....; 808 hs. *Eñ scarde*; **809 hs.** *hilden totten ijnde*; 810 hs. *hij verdroch*; 811 hs. *sloch.*

1) B. *ter stede waert.*

2) B. leest te onrechte: *waendes.*

Des moochdi mi ghelooven wel.
„Ay Durendale", sprac Roelant,
„Ic wane God maecte u mett*er hant*.
Du en moghes niet sijn ghebrok*en*,
Du hebs Gods viande ghewr*oken*.
Di en draghe nemmermeer ma*n*,
Datten iemen vercoenen can. Ch. 2351.
Ic bidde Gode, datti nien gheh*inghe*,
Dat dit sweert die kersten dwinghe,
Ende dat aen onse side blive.
Hets ghedaen met minen live."
*Roe*lant crancte seere,
Ende riep: „Ghenade, lieve Heere!"
Ende claghede sijn sonden haerde, „ 2364.
Ende viel neder op die aerde.
Doen leid*i* onder hem wale
*Bei*de den horen ende Durendale. „ 2359.
Hi bad God met sueter bede,
Dat hi sijn siele ten paradis*e* ghelede.
*G*od selve sinen inghel sende,
*Dae*r die grave Roelant ende.
*Do*en Kaerle *in* Roncevale quam, „ 2398.
Wert hi serich ende gram;
Hi vant groot volc versleghen,
*Bei*de aen heiden ende aen weghen.
Hem en dochte gheen stede [1]) sijn,
*Dae*r en lach payen och kerstijn. „ 2400—1.
*Dae*r riep Kaerle te hant:
„*Wae*r sidi, neve Roelant! „ 2402.
*Wae*r sidi Tulpijn ende Olivier, Ch. vs. 2403.
*Sam*psoen, Anceus ende Inghelier! „ 2408.
*Wa*er sijn die XII. ghenote ghevaren?" „ 2410.
*Me*nich daer in onmacht viel *twaren:* „ 2422.
*Di*e broeder vant den broeder doot, „ 2420.

Vs. 813 hs. *mochdij mij*; 814 hs. *Dueren dale*: 815 hs. *dat u God maecte mett...*; 816 hs. *moghens*; 817 *hebts G. vianden*: 818 hs. *Eñ en draghet*: 819 hs. *ye men*; 820 hs. *d. hij n. e. gheh....*: 821 hs. *Dat die Sarrasinen die kersten niet meduingen.* B. voegt er bij: „Le vers a été biffé, corrigé et recorrigé." 823 hs. ....*s ghedaen*; 826 hs. *claghēde s. s. harde*: 827 hs. *erde* (*eerde?*); 828 hs. .... *liet hij o. h. wallen*; 829 hs. *Dueren dale*: 830 hs. *sutter beden*: 831 hs. *paradijs gheleiden*: 834 hs. *K. en Rontseuale*; 836 hs. .... *want groet wolc versleghen*; 837 hs. .... *dē a. heden*; 838 hs. .... *en dochte ghen liede* (*lede?*); 839 hs. *noch K.*: 844 hs. *genoeten.* 845 hs. *in onmacht wiel....*; 846 hs. *want.*

1) Volgens de emendatie van Verwijs. Zie T. en L. III, 221. Echter zou *lede* (van den stam van *liden*) wellicht *pad* kunnen beteekenen.

Die vader *sijn* kint, dats jamer groot.
Die hertoghe Naymes sprac doe
Kaerle dapperlijc toe [1]): Ch. 2423—4.
„*Heere* coninc", seiti, „twaren
Hier en helpt gheen kermen noch *ghebaren* [2]), P. niet
Wi hebben allen veel verloren;
Laet ons wreken onsen toren. Ch. 2428.
Soe wi langher merren,
Soe onse viande meer ontverren.
Ic sie *t*ghestof van haren karinen, „ 2426.
Wilt God, wi sullent hen doen finen
Die mort, die si hebben ghedaen,
Eer si ons iet verre ontgaen."
Si spraken allen doe:
„Ay God, help ons daer toe!"
Die coninc beval Gaveloene [3])

Vs. 847 hs. ....*e wader kint dat es j. g.*; 849 hs. .... *de d. tuwe*; 851 hs. *h ghen keer me noch ghe claghe*; 852 hs. *wel verloeren*; 853 hs. *vreken*; 855 hs. *vian n. antferren*; 856 hs. *sien ghestof*; 857 hs. *sullent h. d. tfinen*; 859 *yet*; 860 *doen*; 861 hs. *Godt h. o. d. tuwe*; 862 hs. *bewael Gaueloene* (*Ganeloene*).

1) Men zou kunnen vermoeden, dat dit vers bedorven is. Indien men ech het origineel vergelijkt, vindt men:

Naimes li ducs d'iço *ad fait que pruz*,
Tuz premerains l'ad dit l'empereúr:

Ik geloof dus eer, dat de vertaler de door mij gecursiveerde woorden heeft wil weergeven, al gelukte hem dit kwalijk.

2) In O. vindt men niets, wat hieraan beantwoordt; allecn in P. leest m „Drois empereres, trop vos poez irier // Diaus sor doloir ne vault pas un denic Dien laatsten regel of een dergelijken moet de Nederl. bewerker hebben wil weergeven.

3) B. leest *Ganeloene* en verdedigt die lezing op dezelfde halfslachtige wijze zijn „prototype thiois." Eerst zegt hij (t. a. p., p. 117): „Il est impossible q (nl. le copiste) ait voulu faire confier la mission, dont il s'agite au traitre *Ganelo* omdat echter Ganeloen's naam niet in dit fragment (L.) voorkomt en omdat „remanieur thiois en avait rigoureusement ramené l'action à sa simplicité primitiv trekt hij die eerste bewering onmiddelijk weer in en nu lezen wij: „Le traduct ou, pour parler plus justement, l'imitateur thiois, dans sa manière de disposer choses, a donc pu ici donner à Ganelon une mission de confiance."

Daar ik slechts aan éene Mnl. bewerking geloof, die weinig meer is dan ee vertaling, kan ik niet anders denken, dan dat wij hier met eene vergissing van d afschrijver te doen hebben. In het origineel lezen wij:

Li reis cumandet *Gebuin e Otun*
Tedbalt de Reins e le cunte Milun

In de oorspronkelijke Mnl. vertaling heeft dus, meen ik, gestaan: „*Gebuine e Otoene*" of iets dergelijks. Het is echter ook mogelijk, dat de Mnl. vertaler werkel *Gaveloene* heeft geschreven, omdat hij daarmede een anderen persoon wilde a duiden dan *Ganeloen*.

Die sciltwachte te doene,
Ende Tibaude dat hi sal
Die doden wachten overal, Ch. 2432—6.
Dat se wolf noch lyoen
En ghenaket noch griffoen.
Doen dede Kaerle, die Gods vercoren,
Blasen alle sijn horen, „ 2443.
Ende reden, tes si vernamen,
Datsi bi den vianden quamen.
Als Kaerle dat ghesach,
Dat hem ghebreken soude die dach, „ 2447.
Viel hi vele weerde
Neder op die eerde,
Ende bat Gode den goede „ 2449.
Dor sijn ootmoede,
Dat hi die sonne dede staen, „ 2450.
Dat hi die viande mocht slaen.
Doen sprac te hem haestelike
Een inghel van hemelrike: „ 2452—3.
„Kaerle, u en sal daeghs niet ghebreken. Ch. 2454.
Vaert u haestelijc wreken,
Over die u daden toren; Ch. 2456.
Want die bloem hebdi verloren." „ 2455.
Kaerle en heves niet vergheten,
Ende es saen opgheseten, „ 2457.
Ende dancte onsen Heere
Diepelijc om die eere
Die hi hem doen woude,
Datti hem den dach lenghen soude.
Die Sarrasine diet becochten,
Vloen dat si mochten: „ 2460.
Tot Saragoysen dat sise jagh*eden*, „ 2462.
Dat hem die tonghe ragheden [1])
Ute haren monde.
Men sloechse als honde.
Voor hen vonden si een water diep,

Vs. 863 hs. *scielt w. te doenne*; 864 hs. *Tibande*; 866 hs. *volf n. l.*; 869 hs. *allen*; 873 hs. *den dach*; 879 hs. *vianden*; 880 hs. *haestelijc*; 882 hs. *daghs*; 883 hs. *waert*; 884 hs. *di*; 885 hs. *Wan die blom heb dij v.*; 888 hs. *dancten*; 889 hs. *van der eren*; 891 hs. *Dat hem d. d. l. w.*; 892 hs. *Sarasine dijt bechoten*; 894 hs. *sisen jaghen*; 895 hs. *rageden*; 897 hs. *sclose als honden*; 898 hs. *dip.*

1) B. leest: *jaghen // raghen*; maar overal is het Impf. gebruikt en er is dus geen reden alleen hier een Praes. histor. aan te nemen. De lezing van het hs. beslist hier niets, daar het eene w. w. in het Impf., het andere in het Praes. staat.

Dat utermaten sere liep; Ch. 2465—6.
Si en vonden scep noch barke: „ 2467.
Die Sarrasine verdronken starke.
Op Mamet dat si riepen, V. P. Vs. niet O.
Dat hise hulp uten diepen;
Dies si hadden clein te bet, Ch. 2469.
Want si verdronken altemet. „ 2474.
Alse Kaerle sach *te* waren,
Dat si allen verslaghen waren,
Oft verdronken in die riviere, „ 2476—7.
Doen keerdi weder sciere,
Ende dancte onsen Heere „ 2480.
Diepelike van der eere,
Die hi hem hadde ghedaen [1]),
Dat hi die sonne dede staen.
Doe [2]) sprac Kaerle die heere:
„Hets herberghen*s* tijt tameere [3]),
Wi en connen te Roncevale „ 2482—3.
Nu niet comen wale.
Onse perde moeten eten gras;
Want si moede sijn ende las. „ 2484.
Wi moeten hier ontbeiden.
Doet af die ghereiden. „ 2485.
*S*i hebben hongher ende dorst seere."
*T*e betene gaf orlof die heere.
Die moede es van dachvaerden,
Slaept vast op der aerden; „ 2494.
Alsoe dede Kaerle daer,
Dat segghic u over waer.
Daer en dede niemen wachte
In alle dien nachte; „ 2495.

Vs. 899 hs. *seer* (*sier?*); 900 *step n. barken*; 901 hs. *Sar. verdrucken* **stercke**; 902 hs. *rippen; dat* ontbr.; 903 hs. *dieppen*; 904 hs. *cleijn te bat*; 905 hs. *verrucken*; 906 hs. *die waren*; 908 hs. *verdrunken i. d. riwieren*; 909 hs. *kerdi*; 910 hs. *dancten*; 913 hs. *de staen*; 915 hs. *harbargen tijt tame'*; 918 hs. *eeten*; 921 hs. *ghereyde*; 922 *Wi*; 923 hs. *betēne*; 924 hs. *dach waert*; 925 hs. *Slapt v. d. eerden*; 926 *Karke* (*Karlre?*); 927 hs. *Seg ic*; 928 hs. *dedi niemen wachten*; 929 hs. *nachten*.

1) „Vers rogné" (voegt B. er bij) dat door hem ingevuld is naar vs. 890, maar niet daarom doet men dan ook beter *hem* te schrijven in plaats van *hen*, zooals B.

2) Het hs. heeft volgens B. *des*, dat hier geen goeden zin geeft.

3) B. leest: „Hets h. tijt; te meere etc. Maar de lezing is zeer goed en er bestaat geen reden die voor eene slechte van B. te laten varen, welke bovendien niet eens goed Middelnederlandsch is; de geheele zinwending is Nieuwnederl.

Sonder alleen God die goede
Was der Kersten hoede.
Oec soe sendi waerlike
Enen inghel van hemelrike,
Die sijns soude nemen goom; Ch. 2526—7.
Ende brochten in enen droom, „ 2529.
Dat .III. griffoenen quamen [1], „ 2544.
Daer si grote scade bi namen
Ende een onghewederte [2] groot; „ 2533.
Ende dochtem Roelant wesen doot [3].
Oec docht hem comen een vier „ 2535.
Alte snel ende onghehier.
Daer na Kaerle vernam,
Dat een lioen quam „ 2549.
Grammelijc te hem weert, „ 2550.
Daer hi seer af was verveert,
Dien hi ontgaen niet en conste.
Te roepene hi begonste
In sinen droom harde zeer.
Dus lach Kaerle die heer
Van droome tonghemake [4];
Nochtans en wert hi niet *in* wake. „ 2554.
Ende na desen vare
Dochtem dat*hi* in Vrankrijc ware, „ 2556.
In sinen payse, ghevaren.
Doen sach hi wel XXX. baren
Comen, als hem dochte. „ 2558.
Elc als een man spreken mochte, „ 2559.

Vs. 934 hs. *soede n. goem*; 935 hs. *drom*; 940 hs. *hen*; 941 „Vers rogné" (B.); 944 hs. *wert*; 945 hs. *sier*(?) *af v. verwert*; 948 hs. *droem hardde zier*; 950 hs. *Wan droeme*; 951 hs. *en wacke*; 952 hs. *vaere*; 953 hs. *dat sij in V. waer*; 957 hs. *Die elc.*

1) In het Fr. „Grifuns i ad plus de trente milliers."

2) B. leest: „onghewcder te groot."

3) Het gcheele verhaal van Karels droom is door den Mnl. vertaler slechts uit de verte gevolgd en zeer verkort, gelijk men uit de vergelijking der overeenkomstige verzen van het origineel kan opmaken. Deze regel staat hier echter al zeer vreemd tusschen en ik kan in het verhaal van den droom (in het origineel nl.) geen vers aanwijzen, dat hieraan beantwoordt. Vóór dit verhaal staat o. a. een regel, die misschien als origineel gediend heeft (vc. 2513): „Carles se gist, mais doel ad de Rollant." Het hs. heeft: „dochten." B. stelt voor te lezen: „Ende dochten al tvolc wesen in noot", dat dan eene vertaling zou zijn van vs. 2541: En grant dulur i veit ses chevaliers." Ik ben eer geneigd aan eene achteloosheid van den vertaler te denken.

4) B. verandert dit te onrechte in: „*droomene.*"

Ende hiesschen, dat hi hen gave
Haer maech: „Si wouden daer ave Ch. 2560.
Selve rechten ende wreken."
Aldus consten si hem spreken [1]).
Een *rode* lieper van sinen hove [2]), „ 2563.
Die hem dienen woude te love,
Vechten jeghen dien meesten [3]); „ 2564.
Soe tellent ons die jeesten.
Nochtan en wist hi niet, wie verwan. „ 2567.
Aldus droomde die edele man.
Marcielys die coninc,
Dat was waerlike *dinc*,
In Saragoysen hi vloe „ 2570.
. . . .[4])
Hi hadde verloren zwaer pant,
Beide aerm ende hant; „ 2574.
Dat dede Roelants swaert.
Hi was seer vervaert,
Ende gaf op scilt ende spriet: „ 2572.
Hien wilde meer vechten niet;
Want hi was seer versacht,
Ende viel neder in onmacht. „ 2575.
Doen quam te dier stonde
Sijn wijf Braymonde
Ende weende vele seere „ 2576—7.
Om den mesval van haren heere.
Si vliec [5]) haren God

Vs. 959 hs. *Haer macht sij woeden daer aen*; 962 hs. *En een liepen v. s. hoeve*; 964 hs. *die meeste*; 966 hs. *viest hij niet wij v'wa*: 967 hs. *den edeleman*; 968 hs. *conic*; 969 hs. *dinc* ontbr.; 973 hs. *beyde aerme*; 974 hs. *Roelant swert*; 975 hs. *ver waert*; 976 hs. *scielt*; 977 hs. *mer wechten*; 978 hs. *sier versaecht*; 979 hs. *ommacht*; 982 hs. *veende wele sier*; 983 hs. *Om die mesvael* (B. voegt er bij: „Il y a eu d'abord aussi: *van onsen heere*); 984 hs. *Sij vlieken haer*.

1)? Deze regel schijnt niets dan een stoplap te zijn; in het origineel vind ik niets overeenkomstigs.

2) B. *Een reu; rode* is de gewone vorm van het woord.

3) Men zou geneigd zijn te denken, dat deze regel bedorven is. Dit is echter niet waarschijnlijk. Uit de vergelijking met het Fr. blijkt, dat dit vers de vertaling moet zijn van vs. 2564, waar van den *rode* (*veltres*) gezegd wordt, dat hij den *grootsten* beer aanviel: „Entre les altres assaillit le greignur."

4) B. vult dezen regel aldus in: „In den vergier beetti onvroe", dit zou eene vertaling moeten zijn van vs. 2571: „Suz un olive est descenduz en l'umbre" of van vs. 2573: „Sur la vert herbe mult laidement se culcet."

5) B. *vloecte*. Er is echter niet de minste reden het oorspr. sterke impf. te vervangen door den lateren, zwakken vorm.

Ende wedersede sijn ghebot,
Om datti niet en hadde ghedaen,
Datsi den seghe hadden ontfaen.
Ende seide: „Die u dient, waerlike
*H*i bestadet qualike;
Want ghi sijt van cranken lone." Ch. 2584.
Si namen hem sijn crone „ 2585.
Ende voerdene onsochte;
Elc sloeghene, die mochte.
In een ketene sien hinghen; „ 2586.
Hi en mocht hen niet ontspringhen.
Met stocken sine blouwen, „ 2588.
Dat hem sijn leven mocht rouwen.
Ende Tervogante mede
Sloeghen *si* ontwee sijn lede, „ 2589?
Ende werpene in een peliaert [1]).
Mamet en bleef oec niet ghespaert [2]):
*H*en es gheen soe v*u*ul marasch,
Als daer hi in gheworpen was. „ 2590.
Als Marcielijs vernam,
Dat hi van der onmacht bequam, „ 2592.
Bat hi vriende ende maghen,
Dat sine in een camer draghen. „ 2593.
Hi was verweloos ende bleec,
Dat sinen wive qualijc gheleec [3]).
Si weende ende trac haer haer, „ 2595—6.
Dat segghic u over waer.
Lude riep si doe: „ 2597.
„Ay Saragoyse, hoe

Vs. 985 hs. *gheboot*; 986 hs. *Omme datti*; 989 hs. *Ghi b. qualijcke*; 990 hs. *Wan ghij*; 991 hs. *croene* (retouché B.); 992 hs. *ontsachte*; 993 hs. *scloechene*; 994 hs. *hijnghen*; 995 hs. *ontsprenghen*; 996 hs. *sien bluwene*; 997 hs. *lieven moch*; 999 hs. *Sloghen ontwee sijn lieden*; 1000 hs. *verpene in een peliart*; 1002 hs. *Eñ es geen s. vul*; 1005 hs. *ommacht*; 1006 hs. *vrienden*; 1008 hs. *verweloes*, 1009 hs. *wijve qualic*; 1010 hs. *wende*; 1012 hs. *duwe*; 1013 hs. *Saragoysen*.

1) Het woord is mij niet bekend; waarschijnlijk moet het iets dergelijks beteekenen als *marasch*, al lezen wij in het Fr. alleen: „E Tervagan tolent sun escarbuncle." Het zou ook kunnen zijn, dat deze regel ontleend was aan de beschrijving der mishandeling van den afgod Apolin (vs. 2580): „Ad Apolin current en une crute // Tencent à lui, laidement le despersunent" (d. i. zij snellen naar Apolin, die in eene grot staat; zij doen hem verwijten, zij mishandelen hem), welke door den bewerker misschien niet of maar ten deele begrepen werden.

2) Aldus ingevuld door B. In het Fr. leest men: „E Mahumet enz. en un fosset butent // E porc e chien le mordent e defulent."

3) In den zin, waarin wij nog zeggen: „dit zou mij lijken", „dat lijkt mij niet" (bevalt mij niet).

Hoe qualijc eest u comen,
Dat u heere u es ghenomen! Ch. 2598—9.
Nu wert verloren al dat rike.
Dat wetic wel, waerlike,
Wie minen heere doe ghebrac,
Als hi teu wighe trac. „ 2601.
Den amirael hetic bloot, „ 2602.
Hine bringhe sijn macht groot,
Ende behoude dit lant;
Oft Kaerle winnet al te hant.
Hi es gram ende heves toren,
Dat hi sijn volc heeft verloren.
Eest dat si te wighe comen, „ 2604—8?
Hen allen werdet tlijf ghenomen:
Oft si souden behouden dat,
Dat si niet en vlien van der stat.
Hets te desen wighe ghesciet,
Dat donse vloen ende die haer niet!

Vs. 1014 hs. *qualic*; 1015 hs. *ghenoemen*; 1016 hs. *verloeren allen*; 1017 hs. **wetick** *w. waerlijcke*; 1011 hs. *Wij mynen her dae ge kerac is*; 1022 hs. *be houde*; **1025** hs. *wolc h. verloeren*; 1026 hs. *est*; 1030 *te dese wiige*; 1031 hs. *͠en die h. ni͞t.*

Na vs. 1033 volgen dan nog deze regels, die blijkbaar door den afschrijver zijn **toegevoegd**, om een slot te maken:

Dit sprac si met warer tale.	*spraken sij m. ware*
Nu bidden wi Gode altemale	
Ende der coninghen Sinte Marien,	*coninghen Sintte*
Dat si ons (allen) van sonden bevrien;	*wan s. bew'ne* (*allen* is uit het volg. vers ing.)
Soe dat si onser allen ziele	*zielen*
Bevolen Sinte Machiele,	*Bevele Sintte*
Als *God* sijn oordeel sal gheven	*A. hij s. oerdel*
Over die doot sijn ende die leven.	*lieuwen* (*lieven?*)

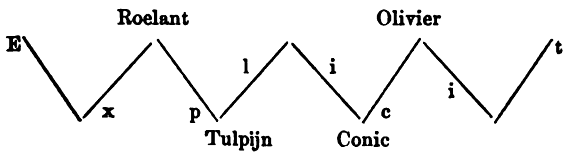

Daer bi cest waerlijc dinc,
Dat niet en vliet haer coninc" [1]).

1) Vs. 1020—1032 munten niet uit door duidelijkheid; het schijnt mij toe, da zij niet in orde zijn. Eene vergelijking met de verzen van het origineel, waar mede zij zouden moeten overeenkomen, doet ons hier en daar een regel herkennen, maar geeft toch den indruk, dat de geheele plaats òf kwalijk begrepen òf verknoeid is.

Ik laat die regels hier volgen (vs. 2603—8):

(Li amiralz i ferat cuardie) 2602 = vs. 1019.
S'il ne cumbat à cele gent hardie,
Qui si sunt fier n'unt cure de lur vies.
Li emperere od la barbe flurie
Vasselage ad e mult grant estultie;
S'il ad bataille, il ne s'en fuirat mie.
Mult est grant doels que nen est qui l'ociet."

IV.

WILLEM VAN ORINGEN.

De Mnl. fragmenten, welke betrekking hebben op „Willem van Oringen" (zoo noemt de Nederlandsche dichter hem in vs. 425) werden in 1843 door Willems in het Belgisch Museum (VII, 186—208) uitgegeven. De fragmenten zijn duidelijk geschreven „in schrift van omtrent het jaar 1300" (Willems) en hebben deel uitgemaakt van eene Mnl. vertaling der Chanson de Geste, getiteld „Le Moniage Guillaume."

Prof. Jonckbloet gaf een uitvoerig overzicht der geschiedenis van „Guillaume au cort nez", zooals de Fransche dichters die behandeld hebben; daarheen verwijs ik de belangstellenden [1]). Ik neem daaruit slechts zooveel over als noodig is, om den gang van het verhaal te kunnen volgen: „De vroome ridder besloten hebbende deze wereld te begeven, als men vroeger sprak, maakt zich op naar het klooster van Agnanes, waar hij met weerzin, en alleen om de rijke geschenken, die hij het klooster doet, wordt toegelaten. De monniken kunnen zich evenwel niet gewennen om hem als vijf man te zien eten, en zij zinnen er op om zich van hem te ontdoen. De abt Hendrik vergadert het kapittel en daarin wordt besloten, dat men Willem naar de zee zal zenden om visch te koopen: inmiddels zal men roovers van zijnen tocht verwittigen en daar men des helds moed kent, twijfelt men niet, of hij zal zich tegen hen verzetten en hun slachtoffer worden." Met veel levendigheid is het tooneel geschilderd, waar de abt hem met de boodschap belast: Willem wil zich wapenen, maar dit wordt hem verboden, daar het tegen de statuten strijdt. — „Maar als men mij den visch en het lastpaard afvordert?" — „Geef ze gewillig", antwoordt de abt. Op dit gezegde ontsteekt de held in toorn: — „Uw bevel is grievend, heer abt", spreekt

---

1) Gesch. der Mnl. Dichtk. I, 311—332.

hij; „neen, dan is de ridderschap heel wat anders: ridders strijden steeds tegen de ongeloovigen, en worden dikwerf met hun bloed gedoopt; maar gij hebt voor niets zin dan voor eten en drinken, lezen, zingen en slapen. Die monniken kruipen in de pij, alleen om er zich in vet te mesten en te luieren over hun psalmboek!" En dan volgt eene reeks van vragen: „En als men mij den mantel rooft? of mijne pij? of mijne laarzen? of mijne hoozen?....." En steeds is het antwoord, dat zijn onwil wekt: „Geef alles gewillig!" Hier vangt het eerste fragment van onze vertaling aan.

Het Fransche gedicht werd tot nog toe slechts gedeeltelijk uitgegeven. Zoo kunnen wij het b.v. hier en daar vergelijken met die gedeelten van het origineel, welke in de bekende: Hist. Litt. de la France (XXII. p. 519—529) zijn medegedeeld. Zoo vindt men voor vs. 31—33 der Mnl. bewerking in het Fransch (t. a. p. bl. 523):

Li valès lors prist soi à escrier
Bien gentement comencha à chanter:
„Volés oïr de dant Thibaut l'Escler
Et de Guillaume, le marquis au Cort nés
Si com il prist Orenge la cité.

Naar het schijnt heeft de Nederl. bewerker den inhoud van dit liedje weggelaten.

Vs. 71—85 bevatten de schildering van een jongleur. Als de roovers „van des graven knape dien sanc" hooren, meent een hunner, dat het een jongleur is en hij raadt zijnen kameraads dus af, ter wille van zulk eene onbeteekenende prooi van tafel op te staan:

Por Deu, lessiez ester:
Mien escient que ce est un jugler
Qui vient de ville, de borc ou de cité
Là où il a en la place chanté.
A jougléor povés pou conquester
De lor usaige certes sai je assés.
Quant a III sous, IV ou V asamblés,
En la taverne les va toz aloer,
Si en fait feste tant com puent durer.
Et quant il a le bon vin savoré,
Quant voit li ostes, qu'il a tot aloé,
Frère, fet il, querés aillors hostel
Que marchéant doivent ci hosteler;
Donez moi gage de ce que vous devez.
Et cil li lesse sa chausse ou son soler,
Ou il li offre sa foi à afier,
Qu'il revenra, s'il le veult respiter.
Tosdiz fait tant que l'eu l'en lesse aler,

Et si vet querre où se puist recovrer
A chevalier, à prestre ou à abé.
Bone costume ont certes li jugler:
Aussi bien, chante quant il n'a que digner
Con s'il eust XL mars trovez.
Por amor Deu, lessiez l'outre passer.

Gonnart, de aanvoerder, is het daarmede niet eens: de jongleurs zijn niet altijd zoo berooid, zegt hij,

Il ont sovent de bons deniers assez,
Les bones robes, les roncins enselez
Que li franc home lor donent pour chanter.

Bovendien werd een fragment van het *Moniage* uitgegeven door Prof. Hoffmann [1]) en besprak Prof. Jonckbloet het gedicht uitvoerig in zijn groot werk over de gedichten van dezen cyclus (Guill. d'Or. II, 117 vlgg.). Men vindt daar tevens een overzicht van den inhoud, die op vele plaatsen woordelijk wordt weergegeven. Het door Hoffmann uitgegeven fragment bevat de oudste redactie der Chanson de Geste; de in de Hist. Litt. gegeven uittreksels zijn ontleend aan eene jongere redactie, welker bewerker allerlei avonturen aan de oorspronkelijke toevoegde. Zoo b.v. Guillaume's gevangenschap bij Synagoen en zijne bevrijding door Landri. Alleen daaruit zou men reeds opmaken, dat onze vertaling aan eene jongere redactie ontleend is; dit blijkt bovendien nog, wanneer wij de plaatsen in beide redacties vergelijken, waar de roovers over de jongleurs spreken. In de oudste redactie pleit een der roovers voor den gewaanden meistreel, dien zij hooren zingen, terwijl de rooverhoofdman last geeft hem te berooven. De dichter laat den roover o.a. zeggen:

Car jougleor ne doit nus destorber,
Mais tout franc home les déussent amer,
Deniers et robes et à mangier doner.

De dichter der jongere redactie daarentegen is lang niet zoo gunstig gezind tegenover de jongleurs, zooals blijkt uit de boven aangehaalde plaats uit de Hist. Litt. de la France. Indien men nu de Mnl. vertaling nagaat (voor zoover dat mogelijk is, want juist dáár begeeft ons het hs.) dan kan men zien, dat de dichter zich waarschijnlijk ook ongunstig uitlaat over de jongleurs (vs. 71—77) en dat de Mnl. vertaling dichter staat bij de jongere dan bij de oudere redactie. Zoo lezen wij in de laatste, dat de knecht, die Willem begeleidt, na door zijn heer te zijn bemoedigd, luidkeels een lied aanheft („Bien *hautement* commencha à chanter"). In de jongere redactie daarentegen heeft hij zijne vrees nog

1) Abhandl. der philos.—philol. Classe der Kön. bayr. Akademie der Wiss. Band VI.

niet overwonnen en zingt hij niet hard, maar *zacht* („Bien *gentement* comencha à chanter"). Ook hier komt de Mnl. bewerking weer met de jongere redactie overeen, want Willems knaap begint „een liedekijn porren // *Al soetelike te halven uut* (vs. 31 vlg.). Het schijnt dus, voor zoover men kan zien, dat niet de oudste en eenvoudigste redactie der Fransche Chanson de Geste tot voorbeeld der Mnl. bewerking heeft gestrekt. Daar het fragment dezer oudste bewerking alleen in de „Abhandlungen der K. bayrischen Akademie" is uitgegeven, heb ik hier dat deel overgenomen, waarin Willem's strijd met de roovers beschreven is (vs. 1—208 der Mnl. bewerking).

Ik vermeld nog, dat onder de boeken van Jonker Everwijn van Guterswick, Greve to Benthem (in den aanvang der 15de eeuw) ook een gevonden werd, dat den titel droeg: „de markgrave Willem" [1]). Blijkbaar is dit de roman van „Willem van Oringen" misschien in eene Nederduitsche bewerking (het Fransche gedicht noemt hem gewoonlijk „Guillaumes le marcis").

Het verhaal van den tocht, dien Guillaume onderneemt om visch te koopen vangt aan op fol. 264 v° van het hs.

Li quens G. a congié demandé
L'abés li done volentiers e de gré
Plus de X libres li fist l'abés doner
etc.
f. 265 r° (De terugtocht naar het klooster).
Li quens monta, ses somiers fait troser,
Vers l'abeie s'est mis au retorner
Ainc ne fina dusqu'au bos de Biaucler;
Mais des larrons n'en ont mie troué,
f. 265 v° Tant qu'il s'en vint el parfont gaut ramé.
Li quens G. fu mout gentil et ber,
Voit son vallet, si l'a araisonet:
„Amis, biaus frere, savés vous nient canter?
Jà pour larron mar vos esmaierés
Quidies vous donc ne vos pusse garder?"
Si valés l'ot, prist soi à escrier,
Bien hautement commencha à chanter:
„Volés oïr de dant Tibaut l'Escler
Et de G. le marcis au cort nés,
Si com il prist Orenge la chité
Et prist Guiborc à moillier et à per,
Et Gloriete le palais principer?"

---

1) Vgl. Merlijn door Dr. J. v. Vloten. Inl. VIII.

„Jou ne saroie, sire, plus haut chanter;
Car chi soloient li larron converser,
Qui tos iors vivent de tollir et d'embler.
S'il nos perchoivent, n'en poons escaper,
Ne nos garroit ne vesques ne abé,
Ne clerc, ne prestre ne mone coroné,
Que ne soions maintenant decopé."
Et dist G.: „ià mar en douterés,
Jà pour larron ne laissies à canter;
Car s'il i vienent, io vos quit bien tenser.
Li vif diable les en ont enportés,
Que iou nes puis veïr ne encontrer.
Li valles l'ot, si commence a chanter,
Si hautement fist le bois resoner,
XV. larron l'orent bien escouté,
Que sont el bois, si se doivent disner
Et lor mengier orent fait atorner.
fol. 266 r°. Un hermitage auoient derobé
Et les conuers auoient estranglé,
Deniers et robes en orent aporté.
Dist l'un a l'autre: „i'ai oi I. iougler,
Oiés com cante de G. au court nés."
Et dist li maistre[1]: „faites le chà torner
S'il porte auoir, n'en porra escaper."
Et dist li autres: „segnor laissiés ester;
Car jougleor ne doit nus destorber,
Mais tout franc home les déussent amer,
Deniers et robes et à mangier doner."
Et dist li maistres: „de folie oi parler,
Quant il i vint, bien le doit comparer.
Ainschois qu'il soit de nos mains escapé,
Porra il dire que mar fu onques né."
Il saillent sus, es ceuaus sont monté,
Lor armes prendent, el cemin sont alé,
Dusqu'à G. ne se sont aresté,
Par tel aïr ont le conte escrié,
Que li somier en sont tout effraé,
Li quens G. en a le sanc mué
Il li escrient en viron et en lé:
„Estés dans moines ne nos escaperés.
S'alés auant, tout serés decopés."
Et dist G.: „qu'est che que demandés?

1) L. maistres.

Se mal nos faites riens ni gaaignerés,
Escumeniés serés de dant abé,
De l'apostoile, de tous les ordenés."
Et dist li maistres: „de folie parlés.
Ne clerc ne prestre ne vesques ne abés
fol. 266 v°. *N*e prisons nous un denier monnée.
*T*rop estes rices et d'auoir assasé.
*A*s poures gens déussiés tant doner,
Que vostre vie péussiés amender.
*O*r pensés bien de matines chanter,
*N*ous penserons de tollir et d'enbler.
N'en porterés I. denier monnée
*D*e tout l'auoir, qu'aués chi amené."
*L*e vallet prendent, à terre l'ont ieté
Et piés et mains li ont estroit bendés,
Puis le ietèrent envers en .I. fossé
Et puis en sont au conte retorné,
Puis li escrient: „dans moines ne irés."
Dex le garisse par la soie bonté
Ore en a bien à faire.
Li larron furent felon et soudoiant,
G. prendent et derrière et deuant,
Au frain le tienent qu'il ne voist foiant,
Li uns le boute, l'autres le va sachant.
Et dist li uns: „com cil moines est grant",
„Voire", dist l'autres, „il est de fier samblant,
Vés com il vait les II. eux rooillant.
S'il se courouce, il nos fera dolant."
Et dist li tiers: „com il a rices gant
A or parés, ià millor ne demant."
Il li demande illuec de maintenant.
„Tenés", dist il, „iou le fac mult dolant;
Car iou voi bien, que iou ne puis auant.
S'or me laissiés escaper par itant,
Si m'ait diex, preu i auerés grant."
f. 267 r°. Et dist li maistres: „vous parlés de noiant..
De tout l'auoir, que aués en presant
N'en porterés le vaillance d'un gant."
„Voir", dist G. „dont me va malement.
Mout grant pecié en faites."

Il li demandent la gonne de son dos
Et en après l'estamine et le froc,
Et il lor donc onques n'i quist repot.

„Dex", dist G., „com or samble bien sot;
Trop puis souffrir, foi que iou doi S. pol.
Or en deusse IIII. ou V. auoir mort
Et ochis à martire."

Sor le ceual fu dant G. encore
Tot nus et poure, qu'il n'auoit point de robe,
Ne mais ses braies, ses cauces et ses botes.
Li larron furent entour lui tot à rote,
Au frain le tindrent, qu'il ne lor puist estordre.
„Larron", dist il, „com estés de pute ordre!
A males fourques serés pendu encore,
Si ferés vous se de chi puis estordre."
Li maistres iure son menton et sa gorge,
Saint Lienart, qu'on requiert à Limoge:
„Chà meterós le cheual et les botes
Et les ganteces nos lairós vos encore."
Li quens descent del cheual sous la mote.
„Tenés", dist il, „pour Saint Piere l'apostre!
Mien ensient ne vos ai mais que sorre
Fors unes braies, qui me cuevrent les costes
Et I. braiel qui est maluais encore."
Et dist li maistres: „chà le rendrés sans faille."
f. 267 v°. Cho, dist G.: „foi que iou doi nostre ordre,
*M*ieus vaut assés, que toute l'autre robe,
Et se volés l'aurés ià encore;
*M*ais iou nel donrai mie.

„Segneur larron", dist G. au vis fier,
„Si m'ait dex, vesci un bon braier.
*I*l n'a tant bon de chi à Montpellier
A bendes d'or e à boutons d'or mer
*C*hil qui l'aura tenir le devroit cier.
*P*lus de VIJ lib. cousta il auant ier.
*S*e tant l'amés, que nel volés laissier,
*P*lus près de moi vos conuient aproismier.
*S*e iel vos doins, dex confonde mon cief,
*C*ar i'en auroie en maint lieu reprouier;
*M*ais vigne auant, qui le vaudra baillier."
Li maistres lerres a coisi le braier
Et les iagondes et l'or fin flamboier.
Dame dieu iure ne li vaudra laissier.
Il s'agenoille, qu'il li veut deslacier,
Qu'il le voloit fors des braies sacier.

Voit le li quens, n'i ot que courecier.
„Dex", dist G. „com or puis esragier!
Com or me tienent cil gloton losengier,
Que nes mes braies ne me veulent laissier.
Or voi iou bien proiere n'à mestier.
Dex me confonde, s'or ne me voel vengier."
Qui li veist lors la teste hocier,
Les dens estraindre et la color cangier,
Paour l'en péust prendre.

„Dex", dist G. „or voi qu'il mest à laide;
fol. 268 r°. Car iou n'i truis ne merci ne manaide.
Jà commanda dans abés nostre maistre,
Se trouvoie home, qui me tolist me braie
Et mon braier vausist à force traire,
A icest mot me poroie iraistre.
Se plus ateng miex vauroie estre à nai*stre*,
Car il sont trop felon et de put aire."
Hauce le poig, si vait ferir le maistre,
Tel cop li done deuant en son visage
L'os de la goule en II. moitiés li quasse,
Mort le trebuce à terre.

Li quens G. mout forment s'aïra,
Par maltalent le poig destre leua,
Si fiert I. autre, que deuant lui troua
L'ors (l'os) de la gouie tout li esmiela.
II. en saisi à ses II. poins, qu'il a,
Tout par aïr ensamble les hurta,
Que l'un à l'autre ensamble escheruela
Et au cisquisme I. tel cop redouna
De son poig destre I. autre en assena
Emmi le pis si que tot l'enversa,
Li cuers del uentre au cair li creua
Et le setisme par les cheueus coubra,
IIJ. tors le torne et au quart le rua
Encontre I. caisne, que tout le conbrisa
Puis li a dit: „quant cist releuera,
Jà de canter talent ne li prendra
Mout par fu fols, quant mes braies m'osta
De tolir braies n'oi parler piecha.
fol. 268 v°. *S*e nus le veut, si se traie en escha
*B*ones saudees de mon poig portera
*S*i que iou quit iamais ne *relerra*

*A*s bones gens iamais mal ne fera
*M*oi ne autrui qui le cemin ira."
*Q*uant cil l'entendent, chascuns s'espoenta
*D*ist l'un à l'autre: „quel diable chi a!
S(?)ensi se tient, nus n'en escapera."
*I*l se ralient et de chà et de là,
*L*ancent li lances et dars que chascuns a.
*D*ex le gari que nus d'eus nel toucha.
*V*oit le li quens damedieu reclama:
„Si voirement com le ciel estora,
Garissiés mon cors, sire!"

„Dex", dist G. „si com tu es verais,
Garis mon cors de ces larrons pusnais.
Grant pecié fist nostre abés benéois;
Chà m'enuoia nostre abés benéois;
Si m'enuoia à mout poure conrois,
Sans mon hauberc et mon branc viénois
Et mon vert helme et mon espiel turquois.
Se il i fussent, chertes L et trois,
Tout fussent mort li larron maléois
Chi voi iesir tant bon branc viénois;
N'en prendrai nul, car il m'est en defois
Car el capitre dist li abés cortois,
Que n'éusse armes fors le char et les *ois?*
De che me deffendisse."

*L*i quens G. a regardé arrier,
D'en coste lui voit ester son somier,
fol. 269 r°. Qui do poisson auoit bien fait cherkier
Li quens li race le cuisse atout le pié,
En haut le lieue, s'a son pas auanchié,
Vint as larrons, le premier a paié
Par tel vertu que tout l'a trebucié
Puis fiert un autre le vassal droiturier,
Et puis le tierc, ne l'a mie espargnée.
III. en a mors des glotons losengiers.
Tant i feri li ientix quens proisiés
Tous les a mors, n'en remest I. en pié.
Or a G. le cemin aquitié
Jamais poure home n'en laira son marcié.

f°. 1. a. Met sinen knape vor hi sire strate,
Hi haesten uter maten sere,
Ende soude dien abt sinen here
Gerne die vessce te tide bringen,
Wils hem god gehingen.
Soe lange reet die edele man,
Dat hi int dal ten Sigeren [1]) quam.
Hi reet onder die gebr'chte [2]) groet
Ende hi en duchte en gene noet;
Mar die knape hadde vaer;
Dat seggic u over waer;
Hi waender wel doet bliuen
Ende datmenne soude ontliuen.
Doe sprac hi dien [3]) edelen man
Harde vervarlike an:
„Here, ic en can niet geduren
Van vare terre uren."
Ten knape sprac hi vriendelike:
„Vrient, ic biddu hertelike,
Dat gi een liedekijn singet,
Dar gi u seluen mede bringet
Uten vare dar gi in sijt [4])
Ende mi dar mede verblijt,
Ic hope an gode, die ons geboet,
Wi en selen hebben gene noet."
  Alse dat die knape versiet,
„Here", seit hi, „oft gijt gebiet,
Oft gi ember wilt, dat si,
Ic sal singen, grave vri,
Ine souts u niet weren [5]) dorren."
Mettien ginc hi een liedekijn porren
Al soetelike te haluen uut,
Hi en dorste maken geen geluut.
Willem horet ende sprac doe
Sinen knape vriendelijc toe:
„Vrient . . . .
. . . .
. . . .

---

1) In 't Fr. *le val de Sigré.* 2) Willems leest: *ghebrichte* en denkt daarbij aan het Mhd. *gebrehte* (gedruisch). Misschien moet men lezen: *dor dat geberchte; geberchte* evenals fr. montagne = woest oord. Vgl. Lanc. III, 5861 3) Hs. *tien.* 4) Hs. *sijn.* 5) Hs. *werren.*

f°. 1. b. Die mordenaers waren binnen desen [1])
Comen ende hadden roef gedaen
Ende si hebben den sanc verstaen.
Si quamen van [2]) op dien dach,
Dar si waren om hare beiach
Ende enen edelen man hadden doet
Ende sine maisnide ende syn conroet
Ende sine kinder; des gelike
Si plagen dagelike.
Si brachten tgoet, dat sine was,
Nimanne en wondere das,
Mordenaren noch oec dief
En hadden [3]) nimanne soe lief,
Si [4]) en souden om clene dinc doden,
Si en latens hem niet verbloden.
Si waren ten taflen [5]) geseten
Ende souden hebben geten;
Dar was spise gnoech,
Dar af hadden si har gevoech.
XV. sater tenen ringe,
Sijn paert hadde elc sonderlinge,
Oft teneger noet quame,
Dat elc tsinc vinge ende name
Ende hare wapine dar bi;
Aldus te gadre saten si.
Die meester was Gonnart geheten,
Men conste genen fellere geweten,
Noch die conste stellen [6]) bat,
Want hem noit geen man ontsat
Noch enne ontfarme [7]) in gere maniere;
Dese was soe putertiere,
God die motene verwaten
Ende alle sine gesellen haten.
Si hebben gehort sonder wanc
Van des graven knape dien sanc [8])
. . . .
f°. 1. c. Bi al dat icker an gem . . . . .
Hi comt van ere br . . . . . .
Dar hi hevet wasdom . . . . . .

---

1) Hs. *bine dese;* de bovenhelften der letters en de streepjes op de n's zijn weggesneden. 2) l. Van *Or* (*liens*)? of een anderen plaatsnaam? 3) l. *En hebben.* 4) Hs. *Hi.* 5) Hs. *tafflen.* 6) l. stelen? 7) l. ontfarmde. 8) De onderhelften der letters zijn weggesneden.

Alsi hebben II. scellin . . . . .
Sijn si vele blidere . . . . . .
Dan oft I. hertoge of *grave*
Hadde M. marc van . . . .
Gonnart seide: Ic h . . . . . .
Wonder laet dese re . . . . . .
Men sal hem nemen d . . . . .
Ic weet wel dat men . . . . . .
Dicke perde di si ri*den*
Cledere, geelt, dire *gesmiden*
Hoege liede dar si . . . .
Gaet wech, roeften. . . . . . .

Die VII. saten . . . .
Ende reden d. . . . .
Die VIII. bleven . . . .
Die VII. voren sonder v. . . . .
Tote beneden ere . . . .
Dar si dien grave st . . . . . .
Ende sinen knape d . . . . . .
Si waren blide sere . . . . . .
Omdat I. man was . . . . . .
Si waren dapper e. . . . . . .
Si reden met snelre *vaert*
Dapperlike dare *waert;*
Elc riep: „Moenc be . . . . . .
Ende maect u henen v . . . . .
Laet ons cledere ende *gelt*
Ende rumet al naect d*at velt.*"
„Gerne", seide Willem, „ma . . .
Sonde, seit hi toten m . . . . .
Want ic ben van ordinen . . . . [1]
. . . .
. . . .
f°. 1. d. *M*ettien hi sgraven knape sach,
*M*et crachte sine namen
*E*nde banden hem te samen
*B*eide voete ende hande,
*S*i daden hem grote scande;
*S*i worpene in ene gracht,

1) De inhoud dezer verzen (72—105) moet ongeveer overeenkomen met vs. 45—75 der Fransche bewerking. Eene vergelijking baat ons hier echter weinig, daar de Mnl. *bewerker naar* alle waarschijnlijkheid eene andere Fransche redactie vóór zich had.

*D*atter Willem niet jegen vacht.
Doe riep die knape: „wach arme!" sere,
„Ay God, helpe minen here,
*D*ie die beste es, die je wart geboren;
*M*i gaet naerre sijn toren
*D*an mijn seer, overwar."
*D*oe sprac die grave dar:
„*G*i heren, gi hebt onrecht!
*G*eeft mi weder minen knecht,
*S*oe dodi utermaten wel.
Jegen mi sidi te fel,
*E*nde nemt dat gi wilt van minen goede,
*D*ies biddic u op oetmoede."
Gonnart, die mester antworde;
Alse hi den grave spreken horde:
„*A*nderssijns moetti singen,
*E*er gi mi heden selt ontspringen.
*B*i dien here, die mi geboet,
*T*en sal bliven clene no groet,
Gi sijt hir qualike geraeet,
Gi moet van ons seeden naect;
Nochtan suldi cume dlijf ontdragen."
Willem begans qualike behagen;
Hi en hadde no knief no swert,
Dar hi hem mede hadde verwert
Mochte hebben in dien strijt.
Opdat God sijns niet mijt,
Hi blijfter sonder twivel doet
. . . .
. . . .
f°. 1. e. Dat mi helline no penninc es bleven.
Laet mi gaen, soe doedi wale."
Die meester seide met derre tale:
„Hets triwantise, dat gi spreket,
Ic sie wel, dat u therte gebreket
Tonswaert in quaden moede;
Wardi wel op uwe hoede,
Ende gi wapine hadt an,
Gi wart een herde stare man,
Gi en ontsaget ons allen niet,
Als men an u meret ende siet."
Die grave loech alse hijt horde;
Them selven sprac hi mettien worde:
„Du mochts wel seggen waer,

Waric gewapent, ic soudi vaer
Ende dinen gesellen doen,
Eer si mi meer ontvloen."
Echt bat Willem die vrie,
Genade dor Sente Marie,
Dat si sijns souden ontfarmen
Ende sinen knape lieten geharmen.
Die meester antworde gereet:
„Gi selt u selven, Godeweet,
Al moedernaect ontcleden,
Eer gi van ons selt sceden."
Willem seide op die stonde:
„Bi Gode, gi daet sonde."
Die meester wert harde gram;
Hi seide: „swiget des, goet man,
Gi selt mi die covele laten,
Ende uwe pelse ende gaet uwer straten,
Dar toe boten ende cousen mede;
Dus soe mogedi hebben vrede;
Ende dien goeden stamijn
Hi moet verdronken sijn."
. . . .
. . . .
f°. 1. f. Doe sprac Willem die baroen:
„Gi sijt te scerne gedreven;
Mijn broecrime es mi bleven;
Mine gespe es beter dan al tgoet,
Dat gi mi nemen doet.
Die stene, die daer sijn ane,
Costen na minen wane
XXX. marc van finen goude.
Dar sijn mirauden an menechfoude:
C. marc hads die goutsmet.
Niman en mochten maken bet:
Hi coste M. pont al te male."
Wat holper ombe lange tale?
Elkerlijc begerden sere.
Die meester, hare alre here,
Seide: „Die broecrime es mijn.
Doe antworde die grave fijn:
„Ja, seldi mi laten bloet,
Dat ware u lachter al te groet."
„Nenic", seide die domme,
„Ic sal u den minen doen ombe;

Geven, des wissele wi.
Willem seide: „Gi selten mi
Nemen, op dat gine hebben selt
Nembermer in uwer gewelt."
Gonnart beette van dien perde
Ende haestem darwart herde.
Hi knielde vor dien degen goet
Ende waenden metter spoet
Dien broecrime hebben genomen;
God danc, hets anders comen.

Alse doe die grave sach
Vor hem liggen, diene [1]) al dien dach
Hem gereit sijn ongevoech,
Hief hi die vust op, ende sloech
. . . .

Den inhoud van het 2e en 3e deel van „Le Mon. G." (d. w. z. van de ongere bewerking door Guillaume de Batpaumes) geeft hij zelf aldus weer (Hoffman t. a. p. bl. 615):

Huimès orroiz de Guillaume chanter
Fière chancon sel volez escouter,
Comment li quens s'en va s'ame sauver
Et comme il fut el desert hostelé
Et com paien li cuivert deffaé
Le pristrent puis, einsiz com vos orrez,
En l'ermitage où servoit damedé,
Rois Synagons li fist puis mal assez,
Tint l'en prison à Palerne sor mer.
Enz en sa chartre plus de VII. anz passez.
Tant i soffri de fain et de lastez
Et de mesese et de chetivetez,
Pou s'en failli, qu'il n'i fu afamez;
Mès pui s'en fu Guillaumes delivrez
Par un haut home, qui venait d'outremer,
Li timoniers Landris fu apelez
Puis fist Guillaumes Sarrazins toz irez.
. . . .

Het vervolg van het Mnl. fragment luidt aldus:

f°. 2. a. Ende dies en hadde hi bore wat,
Nemare bi maten syn vat.
Hi hadde te dien stonden,

1) l. die?

Grote pine van sinen wonden.
Bander side dogedi mee:
Dar quam water in van der zee,
Dat was gemaect met condute
Ten keere te lopene in ende ute
Dar sat hi dicke wile inne,
Toter borst ende toten kinne,
Dat dede sinen wonden soe seer,
Hi en wanes genesen nembermeer.
Dus was hi nacht ende dach,
Dies haddi swaer verdrach.
VII. jaer soe lach hi daer [1])
In gevancnesse herde swaer
Met groter clagen ende met weene;
Dar op achten Serrasine clene;
Mar God, die alle dinc versiet,
En lietene in dien rowe niet,
Al gedogedijt menegen dach;
Nu hort hoe hine versach.
(Dat u onse here lone
Ene aventure scone,
Ende van dien boeke dbeste te voren
Ende van den walsce ende vercoren,) [2])
Hoe Willem vor vort an
Hi wert bi enen edelen man
Verloest ende bi enen ridder fier,
Geheten was hi Timoier:
Landridus hordicken nomen,
Ende was van sinen geslechte comen,
Alse gi hier na selt horen;
Mar ic telle van Willem voren,
Die in dien kerkere lach,
Ende hadde swar verdrach

. . . .

f°. 2. b. Doe sprac die grave vri:
„Horenkindere, gaet van mi;
Ic sweert u allen, Godeweet,
Hir an leget u grote leet.
Magic noch van hir ontgaen,
Ic sal u doen hangen, sonder waen,

1) W. *dar.* 2) Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat vs. 231—2 geïnterpoleerd zijn. Misschien werden ze ingevoegd door den menestreel, die zij voordracht *hier* aanving.

Ende Synagoene uwen coninc
Salic doen in warre dinc
Breken op een rat, ende slechten
Dese stat sonder wedervechten."
Serrasinen logen sere,
Alsi horden dreigen dien here;
Si seiden: „Dreiget al sochte, heer grave,
U en can gehelpen scat no have,
Dat gi nembermeer ute comt."
Die grave sprac: „Gi syt verdomt;
Swiget hir af al stille!
Het geet al an Gods wille."
Die grave was van hongere bleec [1]),
Dat hi hem selven niet geleec;
Engeens dincs haddi gnoech,
Sonder leets ende ongevoech.
Hi en was gedwegen no gescoren,
Ru was hi achter ende voren.
Alse hi soude gaen slapen daer [2]),
Clam hi hoge op een pilaer.
Hi sliep dar, soe hi best mochte;
Ander bedde men hem niet brochte.
Tenen tide soe sliep hi,
Die grave edel ende vri,
Ende alse hi slapen soude,
Quam die ingel boude,
Dien God dar selven sende,
Ende troestene int elende,
Willem, dien edelen man.
Tierst hine genesen began
Van al sine wonden
. . . .
. . . .
f°. 2. c. Dat h . . . .
Tote d . . . .

Hir . . . .
Ende. . . . .
Tote da. . . . .
Van lan . . . .
Hi was . . . .
Het we . . . .

---

1) W. *blec // gelec.* 2) W. *dar.*

Alse w . . . .
Ende hi . . . .
En w . . . .
Si w . . . .
Dat si . . . .
Dese . . . .
Dat . . . .
Mi . . . .
Met . . . .
Dar . . . .
Wan . . . .
Ende g . . . .
Ende . . . .
Hi . . . .
Dar . . . .
Ende . . . .
Ende . . . .
Diet . . . .
Doe . . . .
Hie . . . .
Hi . . . .
Ute . . . .
Si h . . . .
Ende . . . .
Die . . . .
Mar . . . .
Die . . . .
Dede . . . .
Te p . . . .
. . . .
. . . .
f°. 2. d. . . . . el galioete quamer toe
. . . . at si waren ontvloen doe
. . . . in III. scepe mee,
. . . . die in die zee
. . . . im te rovene plagen,
. . . . si die kerstine sagen
. . . . doe dar wert
. . . . e worden ververt,
. . . . eide: „Wi sijn verloren
. . . . u herde wel te voren
. . . . wi ons verweren
. . . . et selen ons deren
. . . . lide gereet

. . . . weren, godweet,
. . . . si hare wapine ane,
. . . . sere te slane
. . . . rde gedichte
. . . . hten niet lichte
. . . . lioete was vele
. . . . nc uten spele
. . . . verslagen
. . . . an sinen magen
. . . . nen stonden
. . . . ebonden
. . . . dar bi gesciede
. . . . ons liede
. . . . r die ze
. . . . dene wee
. . . . agen
. . . . e plagen
. . . . gevaen
. . . . aliote gedaen
. . . . kort sekerlike
. . . . storie van erttrike
. . . . ste mede
. . . . warhede
. . . . ie grave
. . . .
. . . .
f°. 2. e. Si sijn duchtech ende coene,
War dats es te doene.
Siedi genen sconen langen?
Hi werdem herde strangen
Ende hi es harre alre here:
Hi es duchtech herde sere.
Ic wane hi van hogen geslechte si;
Ant gelaet donckes mi.
Nu doeter uwen wille mede;
Rechter over, na uwen sede!"
Synagoen seits hem groten danc.
Dar na hietse [1] eer iet lanc
Boven leiden in die zale.
Hi sette Landri in tale,
Hi seide: „Vrient, segt mi,
Ute wat lande sidi?

1) l. hiethise.

Sidi porters, doet mi weten,
Ofte ridders geheten?
Segt mi die warheit al uut,
En heles mi niet overluut." [1])
  Landri sprac doe voren,
Dat ment mochte horen,
Ende seide: „wi sijn coepliede,
Ende varen achter lande ombe miede.
Wi voren lakene menegertiere,
Some *s*lichte [2]), some diere,
Some gele ende some grone,
Scarlakene ende singlatoene,
Ende dar toe ginbere ende cruut,
Selc alse coepliede bringen uut;
Soe doewi peper ende comijn;
Alle willewi comans sijn;
Nu hebbewi verloren onse goet,
Dies siewi drove in onsen moet
Ende en weten wies anevaen.
Soete here, laet ons verstaen [3]),
Ongescaet ende . . . .
. . . .
. . . .
f°. 2. f. Gi en segt mi die warhede
Ic sal u hangen sonder bede,
Ende ic sal oec weten wel,
Seggedi mi logene oft iet el;
Mar seggedi mi waer,
Van mi en hebt genen vaer,
Gi en latet hir lijf no let,
Dat sweric u bi mire wet;
Daer toe sal ic u doen vercleeden,
Ende uten lande geleden,
Ende goede perde geven,
Ende penninge, dar gi bi moget leven,
Tes gi comt te lande."
Li Timonier sprac te hande:
„Here, soe seggict u dan.
Ic ben ridder ende vri man,
Ende dese andren die gelike;
Wi sijn geboren ute Vrancrike."
„Van wat geslechte?" sprac Synagoen,

---

1) W. *overlut.* 2) W. *lichte.* 3)?

„Nu en lieget niet, baroen." [1])
„Here, nenic sekerlike;
Van den mogensten van Kerstijnrike:
Mijn oem was Aymerijn
Van Nerbone die grave fijn,
Ende van Polien Reinier,
Van Beaulande die ridder fier.
Mi bestaet menech edel man,
Die ic genomen niet en can.
Mile es mi also na belanc;
Aymerijns kinderc, sonder wanc,
Sijn mijn oems kinder,
Beide merre ende minder,
Ende Willem van Oringen,
Dien die heidine nie consten dwingen,
Was dalre liefste man,
Die ic ie levende . . . .
. . . .
. . . . , .

---

1) Hoffmann, t. a. pl. bl. 616. Op de vraag van koning Synagons
De quel lignage
Fus tu estrez?

antwoordt hij:

Del plus vaillant qui onques fust en vie
Qui plus ont mort de la gent Sarrazine.
Aymeris fu mes oncles li buens sire
Hernaut son pere refu de ma lignie,
Mille de Puille et Renier le nobile
Et dans Girars de Viene li sires,
Li quens Guillaumes qui tant ot baronie,
Cil au cort nés qui conquist tante vile,
Et tant paien fist morir à haschie,
Fu mes cosins par St. Pol d'Espolice,
Et tuit si frere por lor cosin me tindrent.

Bl. 617:
„Das alte Gedicht wusste also nichts von Guillaumes Abentheuern in seiner Einsiedelei . . . . . noch weniger von seiner Gefangenschaft bei Synagon und seiner Befreiung durch Landri le Timonier . . . . .

V.

LORREINEN.

(LAIDOEN).

Dit epische fragment werd door Willems in het Belgisch Museum (VII, 441—450) uitgegeven. Hij wist niet, tot welk gedicht het behoorde, maar veranderde den naam van den hoofdpersoon *Laidoen* in dien van *Gaidoen*. Hij meende „dat Laidon niet wel voor een franschen naem (kon) doorgaen, tenzy men er een spotnaem in mogt willen zien." Daar nu in den cyclus der riddergedichten over Karel den Groote ook een „roman de Gaidon" voorkwam, hield hij het er voor, dat ons fragment tot dat werk behoorde. Een jaar later werd deze gissing door Prof. Jonckbloet bestreden in zijne uitgave van de fragmenten der Lorreinen [1]. Wij lezen daar na de vermelding van Willems' gissing: „Ik meen echter, dat de bedoelde ridder in het hollandsch fragment wel degelijk *Laidoen* is genaamd; misschien om zijne valsche streken. Het fragment *kan niet* tot den roman van *Gaidon* behooren, omdat uit het stuk blijkt, dat de held behoorde tot de vrienden, misschien wel tot de familie van *Gelloen;* immers hij was vergezeld van *Pinabel* (vs. 72), hij had lang in veete gestaan tegen *Karle ende Vone* (de *Yoen* van onze fragmenten) vs. 189 en verder denkt hij in zijn verdriet aan *Gelloen* zelf vs. 208 en 211 (want *Gell'* is niet *Geller* of *Gelter*, zooals Willems schrijft, maar *Gelloen*, evenals *Roel'* niet is *Roeler*, maar *Roelant* enz.), *Gaidon* was daarentegen de doodvijand van het geslacht van *Gelloen; Thiebaut* diens broeder zegt (bij Michel p. XXV):

Ce fait Gaydons *nostre anemis mortex*,
Il et ses oncles dus Naymes li senez,
Et li Danois cui Dex puist mal doner.

En hiermede is het, dunkt mij, genoegzaam bewezen, dat het fragment *Laidoen* niet tot den franschen roman van *Gaidoen* kan behooren." Dr. J.

---

1) Roman van Karel den Grooten en zijne XII. Pairs. Inleiding XIII.

was verder van oordeel, dat dit fragment misschien met de door hem uitgegevene tot denzelfden roman (der Lorreinen) behoorde; „evenwel", schrijft hij „vonden wij geene genoegzame zekerheid om het hier op te nemen." Eene vergelijking van ons fragment met hetgeen sedert van de Mnl. bewerking der „Chanson des Lorrains" werd ontdekt [1]) heeft mij tot de overtuiging gebracht, dat wij hier werkelijk een fragment van het genoemde groote werk voor ons hebben. De grond, waarop deze overtuiging rust, is in de eerste plaats de groote gelijkheid van de taal, waarin de „Laidoen" en de „Lorreinen" geschreven zijn.

1°. Reeds Dr. Jonckbloet getuigde van de door hem uitgegeven fragmenten: „de taal is brabantsch" [2]) en hetgeen Dr. Franck hier en daar in zijne „Mittelniederländische Grammatik" over dat dialect opmerkt, bevestigt die uitspraak. Die sporen van Brabantsch nu vinden wij ook in den „Laidoen"; zoo b.v. „si *selen*", vs. 3, 10 (vgl. Mitteln. Gr. § 38); „*geslegen*", vs. 26, 49, 101; „die dus dolende *geet*", vs. 199; „Die hem meer en *steet* niet bi", vs. 215 (Mitteln. Gr. § 34); *vueren* (voor *voeren*) vs. 117 (Mitteln. Gr. § 31, o. a.: „Zumal *rueren* und *vueren* . . . . . kehren häufig wieder"). Deze zelfde vormen en nog andere, die tot het Brabantsch dialect behooren, als: *geslechte*, M. bl. 1, vs. 2; 36 vs. 18 (waar het rijm dien vorm eischt) of die op het geheele Oosten van ons land wijzen, als: *holde* (*houde*), J. II, 202; *solt* (*sout*), M. bl. 51, 249; *unvroe*, J. V, 30 en vormen als *steet*, *geet* etc. komen onophoudelijk in de Lorreinen voor.

2°. Eene andere eigenaardigheid van de taal der Mnl. „Lorreinen" is het groote aantal woorden, waarin de korte *i* afwisselt met de korte *e*. Ik noem als voorbeelden: *gewennen* De V. bl. 33, 170; 37, 312; 49, 321; M. bl. 48, 124; J. II, 2526; verder *clemmen* J. II, 2228; *went* II, 2124; *sen* II, 3553; *men* II, 3985; *messen* II, 4243; *tweste* II, 4644; *venden* en *gevenden* J. I, 2009; II, 4670. Ik vind die eigenaardigheid terug in *Laidoen* vs. 47 „*Tyewen* daer sijn herte aen lach." [3])

---

1) De eerste en omvangrijkste fragmenten werden door Prof. J. uitgegeven onder den bovengenoemden titel, die later in dien van „Roman der Lorreinen" veranderd werd. „Nieuw ontdekte gedeelten" van den Roman gaf Dr. Matthes uit in de Bibl. v. Mnl. Letterk. en eindelijk gaf Prof. de Vries: „Nieuwe Fragmenten van den Roman der Lorreinen" uit in het Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk. 3e Jaarg. bl. 1—50. Ik zal deze verschillende fragmenten aanduiden als: J., M. en De V. Eerst nadat dit werk reeds aan den uitgever was toegezonden, bemerkte ik, dat Dr. te Winkel langs een eenigszins anderen weg tot dezelfde slotsom in dezen was gekomen als ik. Hetzelfde geldt van den „Loyhier en Malaert." Men zie: Tijdschr. voor Ned. T. en L. 4de Jaarg.

2) Gesch. der Mnl. D. II, 78.

3) Het spreekt vanzelf, dat men in een fragment van 310 verzen geene reeks van voorbeelden zal kunnen aanwijzen. Het „ex ungue leonem" moet hier op den Mnl. bewerker worden toegepast, al is dit een vleiend beeld voor hem.

3°. Als eene derde eigenaardigheid van de taal der Mnl. bewerking noem ik het veelvuldige gebruik van woorden in een samengetrokken vorm, d. w. z.: waarin eene toonlooze *e* of bovendien nog eene *h* is uitgevallen (Mnl. Gr. § 21, 4 en § 114, 3). Voorbeelden daarvan zijn: *gheert* (gheëert) M. bl. 15, 324; J. II, 2738, 4159; *algeel* of *geel* (*algeheel*, *geheel*) J. I, 260; II, 2757, 3817; *bagen* (*behagen*) J. I, 1036; II, 954, 2955; *bagelike* J. II, 740; *greiden* J. II, 3479 en pass.; *grief* J. I, 2038; *boef* (behoef) J. II, 2092; *boeven* J. II, 4343. In den *Laidoen* vinden wij hiervan ook twee staaltjes nl. *benecht* (beënecht, d.i. vereenigd met) vs. 274 en *algeel* vs. 170.

4°. In de Mnl. Lorreinen vind ik meer dan eens eene schrijfwijze van het Imperfectum als: *baetden* (van *baden*) M. bl. 27, 614 en *doetde* (van *doden*) J. II, 65; *leitdene* (leiden) M. bl. 18, 387; *raetdijt* M. 22, 482. In Laidoen vs. 273 evenzoo *betde* (*beden*).

5°. Dezelfde stopwoorden, die onophoudelijk in de Lorreinen voorkomen, treft men ook in het kleine fragment aan. Eenige der voornaamste zijn:

geloves mi De V. bl. 15, vs. 147; 24, 240; 28, 6; 31, 102; 34, 212; 36, 278; 40, 40; 42, 92; 47, 274; M. bl. 5, vs. 118; 27, 595; 37, 51; J. I, 66; I, 1359; II, 54, 309, 476, 696, 713, 1926, 1942, 4641; III, 21; IV, 100 en pass.

geloeft mi das De V. bl. 18, vs. 16; 33, 160; 43, 144; 44, 170; 45, 185; M. 14, 298; 16, 357; 41, 196; 48, 134; 49, 166; J. I, 10, 330, 386, 798, 1750; II, 242, 293, 912, 3045, 3117; V, 20;

dat wet wale M. 17, 365; 36, 5; J. II, 3162; V, 13;

dats waer M. 18, 385; 28, 624; J. I, 756, 2149; (*dat was waer*) II, 25, 237, 2832, 2933;

sonder spel J. I, 2140; II, 2771.

Deze stopwoorden nu vindt men alle in *Laidoen* terug: *geloves mi*, vs. 186, 216; *geloft mi das*, vs. 232; *dat wet wale*, vs. 97; *dats waer*, vs. 102; *sonder spel*, vs. 262.

Onder de stopwoorden kan ook gerekend worden de uitdrukking *magic*, die dikwijls in de Mnl. Lorreinen wordt gebezigd, b.v. De V. 24, 260; J. I, 1107; II, 4523, 4564, 4581; V, 55 (soms: *machi* J. I, 1421; II, 4281 of *magdi* J. II, 2501). Ook in *Laidoen* leest men (vs. 3) „Si selen nochtan, *magic*, laten.”

Eindelijk noem ik nog eenige niet alledaagsche woorden en uitdrukkingen, die ik zoowel in de *Lorreinen* als in den *Laidoen* vond:

houden (stil houden). Vgl. J. en M. in het Glossarium en Laidoen, vs. 50; *gegripen* (niet door het gewoonlijke *kunnen* of *mogen* voorafgegaan). Zie M. in het Gloss. en Laidoen, vs. 122; *so hi ierst mach*, Laidoen vs. 48 en M. bl. 38, vs. 66 (so si eerst mochten) J. I, 204 (*so gi eerst moecht*); *onthoghen* (iemand, die „in hoghen” is, droevig maken). Vgl. b.v. J. II, 4453: „Dies Karel wert sere *onthoegt*” en vgl.

Gloss. Zoo in Laidoen, vs. 124: „Maer die grijp *onthoechde* hem saen." [1]) *So hi rechste nemmeer can* (Laidoen vs. 227) en *so hi rechts mochte* (J. II, 240); *vernam ende versach* (Laid. vs. 104—105) en *so versachi ende vernam* (De V. 32, 142).

6°. Reeds Dr. Matthes merkte op (Inl. IX): „Tot de stilistische eigenaardigheden van den dichter der Ned. Lorreinen behoort, dat hij, zij het ook niet zoo dikwijls als de dichter van den Theophilus, toch nog al eens iets van den vorigen regel herhaalt, zonder dat in die herhaling eenige nadruk gelegen is." Hij voert dan eenige bewijzen voor die bewering aan, die zonder moeite vermeerderd kunnen worden. Ik noem o. a. nog De V. 31, vs. 115—116. (Ik houd de voorgestelde verandering van *henen* in *here* daar dus voor onnoodig) 45, 201; J. II, 1591—2 = 1595—6; II, 1836 en 1839; M. bl. 5, vs. 108—109. Ook in Laidoen vindt men dergelijke herhalingen. Vgl. b.v. vs. 5—6: „Dat gi u *heimelec* wapent nu // Ende vart henen *heimelike;* ook vs. 64—66 (*woest*); 79—80 (*mettien*); 164—166 (*liet liggen al stille*).

Eene andere stilistische eigenaardigheid, waarop Prof. Jonckbloet in zijne Gesch. der Mnl. D. (II, 78) de aandacht vestigde is het veelvuldig gebruik van spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen, waardoor de dichter aan zijn werk levendigheid en frischheid bijzet. Bij de door J. opgesomde voeg ik nog:

Want edel man es recht dat si
Serech ende droeve, geloves mi,
Alse andren edelen man messciet.
M. 5, 117—119.

Want erre liede vrome ende goede
Doen dicke in haren moede
Daer af compt toren ende pine.
M. 13, 282—284.

Mer dien God wille borgen
Hi ontgeet den lieden wel.
M. 34, 767—768.

Maer die in goeden wille steet,
Men sals hem gebruken laten.
M. 39, 132—133.

Want die noit niet heeft mesdaen
En heeft te beterne gene dinc.
De V. 19, 104—105.

Maer men seget ende hets waer:
Die noit en mesdede niet,

---

1) Willems verklaart dezen regel: „Vloog boven hem in de hoogte." Maar de uitdr.: „iemand onthoghen" kan blijkbaar alleen beteekenen: „iemand uit de hoogte halen", „van hoog laag maken." Zoo ook: *hem onthoghen*, zich vernederen. Vgl. Oudemans i. v.

Waer toe sal hi betren iet?
De V. 23, 216—218.
Want tander volc altoes doet
Dat haren here dunket goet.
De V. 41, 61—62.

In de 310 verzen van den Laidoen kunnen wij toch nog twee spreekwoorden aanwijzen, die als het ware een geheel uitmaken (vs. 15—16):

Want die hoeneren sal men honen
Ende quaet altoes met quaden (l. quade) lonen.

De laatste spreuk vindt men bovendien terug in de door Jonckbloet uitgegeven fragmenten (II, 1948)

Maer wouts haer geven God die stade,
Si sout hem weder lonen met quade.

De dichter der Mnl. Lorreinen wendt zich dikwijls tot zijn auditorium. Wij lezen b.v.: De V. 49, 5: „Gi hebt gehort ende verstaen;" bl. 50, 21: „Ghi hebt, gi heren, dor God verstaen;" J. I, 55: „Nu hort, gi heren, ende verstaet;" vs. 443: „Hort, gi heren, ende verstaet;" ook vs. 983, 1351; vs. 1434: „Gi, goede liede, verstaet ende hort;" II, 60: „Daer om dor God, gi heren, hort // Ende verstaet....; vgl. nog vs. 147, 1773; M. 33, 748—749; 41, 200. Evenzoo leest men Laidoen vs. 55: „Nu hort, gi heren, ende verstaet;" vgl. ook vs. 156: „Nu hort, wat Laidoen dede."

7°. Ook de rijmen maken het waarschijnlijk, dat ons fragment tot de Mnl. Lorreinen behoort. De rijmen der ons bekende fragmenten zijn over het algemeen zuiver; slechts éénmaal trof ik assoneerend rijm aan, nl. J. II, 4562—3: vrede // gecrege; mogen er mij al een paar ontgaan zijn, hun aantal is toch zeker uiterst gering. Ook in den Laidoen is geen assoneerend rijm. In de bekende fragmenten der Lorreinen zijn verscheidene *rimes riches*. Zoo b.v. J. I, 477: Ende riep: „Wapene" harde *lude* // „Wat magic doen, goede *lude;*" II, 2482

Sint dat die coninc Yoen
Met hem heeft mijn wijf *wege*
Ende men can in genen *wege*
Weten, waer si sijn gevaren.

V, 223 alte*hant* // hant in *hant*; vs. 283: Dat ic hieromme hebbe gevaren // Te doene desen wanconst *wech* // Menegen ellendegen *wech.* Vgl. ook nog M. bl. 11, vs. 230; 24, 524 etc. Ook in den Laidoen treffen wij er een paar aan, nl. vs. 91: Te gerakene uten *woude* // Op dats hem God onnen *woude;* vs. 171: Ende es vort gegaen *enwech* // Al omme enen anderen *wech.*

Verder komen er eenige gevallen voor, waarin *rime riche* ongeoorloofd is als: M. 37, 49 „Te Medeborch quamen si *doe* // Daer si waren ont-

faen *doe;* De V. 29, 39: „Gelloen heeft mi verdriet *gedaen* // Ende scanden vele *gedaen*.” [1])

Een paar plaatsen moet men misschien eer onder de geoorloofde dan onder de ongeoorloofde *rimes riches* rangschikken. Zoo b.v. J. II, 3254:

Want sijn vader die hertoge
Ware getrouwe ende *goet*
Ende sijn oem die coninc *goet*.

Maakt het verschil van praedicatieve en attributieve (schijnbaar praedicatieve) plaatsing hier het *rime riche* geoorloofd? M. bl. 52, 257: „. . . . . ic en *weet* // . . . . . God *weet*”, is het verschil van 1e en 3e persoon hier afdoende?

Ook in den Laidoen vs. 241 lezen wij: „Sijn valbrugxken dat stoet *toe* // Want ic wane hi daer *toe* // In XXX jaren etc.” Het kan zijn, dat *daer toe* door den bewerker als één woord is beschouwd; maar ook dan zou ik het nog evenals de twee vorige voorbeelden onder de twijfelachtige gevallen rangschikken.

Eene andere eigenaardigheid van den bewerker der Mnl. vertaling is, dat hij gaarne eigennamen in het rijm gebruikt en wel liefst zulke eigennamen, waarvan het laatste gedeelte ook als een zelfstandig woord kan gebezigd worden. Eenige voorbeelden mogen dit duidelijk maken: J. I, 117: „Ende in die camere na *dit* // Daer inne sat die scone *Judit;*” ook vs. 249, 389; I, 1647: „Ende Gadifiere van *Camerike* // Den stouten grave ende *rike;*” II, 83: *Agulande* // *lande* (ook vs. 95, 181, 185, 207, 251, 265, 681); vs. 349; vs. 501: *Tyradus* // *dus;* vs. 813: *Abyn* // *u;* vs. 1751; vs. 2268: *Coenraet* // *raet* (ook vs. 2478); vs. 2902 en 2934: *Liedrijc* // *rijc;* vs. 4260: *Berengier* // *gier;* M. bl. 19, vs. 420: *Rigaudijn* // *dijn;* 41, 217: *Lavendoen* // *doen;* 54, 353: *Ritsarde* // *arde;* De V. bl. 9, vs. 18: *mont* // *Fromont;* 39, 5: *Esmeridoen* // *doen* [2]). Dit zelfde verschijnsel nu treft men ook in den Laidoen aan, al is het slechts een paar malen: nl. vs. 147 *Laidoen* // *doen* (ook vs. 209) en vs. 137: *Jacop* // *op*.

Van een enkel rijm, dat in de Mnl. Lorreinen voortdurend terugkeert nl.: *waren* // *te waren* (vgl. b.v. M. bl. 2, vs. 25; 45, 19; 46, 55; 50, 193; J. II, 245, 1205, 2872, 2946, 3364 en passim) vindt men ook een voorbeeld in Laidoen vs. 65 (dit bewijs *op zich zelf* zou natuurlijk weinig beteekenen; het verkrijgt alleen eenige waarde in verband met de overige).

Een ander rijm, dat niet zoo alledaagsch is: *geprant* // *hant*, maar dat

---

1) Prof. de V. teekent hierbij aan: „De gelijke rijmwoorden zijn zeker niet in orde. Het tweede moet eene verschrijving zijn. Misschien voor: *doen ontfaen*.” Op grond der voorgaande en volgende plaatsen betwijfel ik de juistheid dezer conjectuur.

2) Vgl. bl. 35, vs. 245.

toch meer dan eens voorkomt (b.v. M. bl. 26, vs. 572; J. II, 471; V, 232; II, 2143: *te hant* // *geprant*) vindt men ook in Laidoen vs. 153.

De taal van ons fragment geeft dus reeds grond genoeg, om te mogen onderstellen, dat wij hier een deel der Mnl. Lorreinen voor ons hebben. Maar daarmede is de zaak nog niet uitgemaakt. Immers het zou kunnen zijn, dat de *Laidoen* en de *Lorreinen* twee verschillende gedichten waren, bewerkt door één vertaler. Op deze tegenwerping antwoord ik: de tint, die over ons fragment ligt past te goed bij die der Lorreinen, om te kunnen aannemen, dat het twee verschillende gedichten zijn. Door die geheele grootsche epopee toch loopt als een roode draad de bloedwraak. Alles draait om de „veede" tusschen het machtige geslacht der Lorreinen en dat van Fromont. Gedurig wordt er een zoen getroffen, men belooft van weerszijden den strijd te laten rusten, maar telkens worden die geloften weer verbroken en vangt de strijd verwoeder dan ooit weer aan. Zoo lezen wij van Gelloen:

Hi en woude niet dat inde namen
Die grote veede entie sware,
Die geduurt hebben vele jare.

In den Laidoen vindt men dikwijls uitdrukkingen, die daaraan herinneren. Zoo b.v. „Gode so ginc hi op dragen // Sine veede altemale" (vs. 192—3); „Maer altoes die soene geren" (vs. 197); „Ende geeft nu soene in allen landen // Beide vrienden ende vianden" (vs. 203—4) en vs. 206—211:

Hi set ane Gode nu sinen raet
Ende geeft eewelike vrede
Sinen vianden, alse Gelloen dede;
Maer mochte uut comen Laidoen,
Hi sout bat houden ende doen
Dan Gelloen dede sijn gelof;

In de Lorreinen komen meer dan eens: „begheven lude" voor (lieden, die zich uit de wereld terugtrekken in klooster of kluis). Zoo vernemen wij uit een der door Prof. de Vries uitgegeven fragmenten, hoe koningin Helene den patriarch van Jerusalem hare zonden biecht en zich dan in eene „cluse" begeeft, waar zij tien jaren blijft „ende leide een helech leven." In de door Dr. Matthes uitgegeven deelen van het gedicht trekt „Bancelijn, die ridder vri" zich terug in „Sinte Bertins cloester."

. . . . . daer hi in bleef vort an
Wonende als I. heilech man.
(M. bl. 39—41).

Miles van Blaives wordt monnik in het klooster van den H. Severijn te Bordeaux; later trekt ook Fromondijn zich in dat klooster terug of waar-

schijnlijk in eene naburige kluis (in eene kluis wordt hij ten minste door Garijn's zoon Girbert gedood). Ook in den Laidoen worden wij in kennis gebracht met „een heylech ende hiet Serpio" (vs. 235), een „helege hermite", die meer dan 40 jaar in zijne „cleine cluse" heeft gewoond.

Alles in de Lorreinen is ruw, forsch en bloedig; wèl past daarbij het verhaal van Laidoen's avontuur met den fabelachtigen „vogel grijp." De vogel scheurt den verrader een arm van het lichaam; Laidoen stopt de wonde eerst met een stuk van zijn hemd; daarna ziet hij eene door een wolf half verscheurde hinde liggen en gaat daarop af,

Ende vant al warm; doe nam hi saen
Ende scoeres af I. groet deel,
Ende leit op sine wonde algeel.

Indien men nu ten slotte nog in aanmerking neemt, dat de in het fragment genoemde personen: Karel, Yoen, Pinabel, Gelloen en het volk der Siten allen in den Roman der Lorreinen voorkomen, dan mag men m. i. wel aannemen, dat het fragment Laidoen een deel is der Middelnederlandsche bewerking van de „Chanson des Lorrains."

Heeft men dit aangenomen, dan blijft nog over de plaats te bepalen, die het in dat dichtwerk innam. Eene vergelijking met het Fransch baat hier niet, maar er is eene plaats in het fragment zelf, die ons op het spoor kan brengen. Ons fragment verplaatst ons in het land der „Siten" [1]); dáár passen dan ook de vogel grijp, de wilde stieren, leeuwen, beren, tijgers en „espentine" (eenhoorns), waarvan melding wordt gemaakt.

Pinabeel (die tot het geslacht van Gelloen behoort) en Laidoen hebben verraad gepleegd (vs. 56) tegen Karel en Yoen (vs. 187—191); dat verraad is ontdekt en zij worden daarvoor gestraft, terwijl zij bezig zijn eene groote som gelds op „someren" ergens heen te voeren. De Siten zijn blijkbaar bewust van dat verraad (reeds de aanvang vs. 1—4 laat dat doorschemeren en het blijkt verder uit vs. 15—16); zij wenden voor, dat zij de twee graven voor spionnen houden (vs. 31); Laidoen's verzekering:

Wi comen van den here gevaren,
Daer wi die coninge spraken twaren,
Ende sijn hare vriende wale

noemen zij: „eene talo // die herde ongelollec si;" daarna jagen zij hen op de vlucht en maken zich meester van den buit. Nu lezen wij in ons fragment (vs. 207—8), dat Laidoen in zijn angst God belooft, dat hij zal geven: „ewelike vrede // Sinen vianden, alse Gelloen dede" en de dichter laat daarop volgen:

---

1) „Het oude Scythia aan de Zwarte Zee." Vgl. de noot van Prof. de Vries in Tijdschr. v. N. T. en L. 3e Jaarg. bl. 5.

Maer mochte uut comen Laidoen,
Hi sout bat houden ende doen
Dan Gelloen dede sijn gelof;

Konden wij nu aanwijzen, welke gelofte van Gelloen hier bedoeld wordt, dan zouden wij tevens eenige aanwijzing hebben om de plaats van het fragment te bepalen; dat deel der Mnl. Lorreinen toch, waarin die gelofte voorkomt en ons fragment zullen wel niet heel ver van elkander verwijderd zijn geweest en waarschijnlijk wel tot hetzelfde boek behoord hebben. Alleen in de door Prof. de V. uitgegeven fragmenten van het Tweede Boek nu vind ik melding gemaakt van eene gelofte, waarop de regels in den Laidoen zouden kunnen doelen. Wij lezen daar (B. Eerste fragment te Stuttgart) hoe keizer Karel bezig is een zoen te treffen tusschen Gelloen en Robbrecht ter eene en Ritsart en Rigaudijn ter andere zijde; Gelloen zegt dan o.a. (vs. 233 vlgg.):

. . . . . . Her Ritsart, here,
Hort een luttel dor u ere:
Ic ben dies seker ende coene,
Op dat wi hier maken soene,
Dat wise en breken nemmermeer
enz.

en vs. 243:

Wi willen in waerre dinc
Hier geloven vor den coninc,
Dat wi nemmermeer en staen
In steden daer wi avegaen.

Hij heeft echter geen plan zich naar zijne woorden te gedragen, hij „decte sine daet // Die hi droech in therte binnen" (vs. 276—7) en hoopt den tijd nog te beleven, waarin hij zich op zijne vijanden zal wreken. In de volgende fragmenten wordt ons nu verhaald, dat Gelloens dochter Irene, keizerin van Griekenland, het rijk van koning Yoen binnenrukt. Yoen keert onderwijl terug in zijne sterke stad Gardeterre, hij komt met zijne Siten in het veld tegen de Grieken en zendt een bode naar Frankrijk tot zijn zoon Ritsart om hulp te verkrijgen. Als de bode in Frankrijk aankomt, is de zoen, waarvan ik sprak, juist getroffen en zoowel Gelloen als Ritsart verklaren zich bereid, ook hunne bloedverwanten te verzoenen. Gelloen neemt op zich, zijne dochter tot het staken der vijandelijkheden te bewegen en zendt dus een bode naar Griekenland. Maar hij ziet nu de gelegenheid schoon, om den krijg te hervatten en de bode krijgt derhalve eene geheel andere boodschap mede. Hij moet Gelloens kinderen (Yrene en hare broeders Fromondijn en Haerdreit) juist aanzetten den strijd te hervatten, het land der Siten te veroveren en Yoen met diens zoon te dooden.

Dus so hout Gelloen, die here,
Die soene, die hi selve sprac,
Entie hi haestelike brac
(De V. bl. 49, vs. 328—330).

Hier eindigen de fragmenten. Men kan echter wel nagaan, dat het verhaal moet volgen van een strijd, waarin Yoen ondersteund wordt door zijn zoon Ritsart en waarschijnlijk ook door keizer Karel, nadat dezen gebleken is, dat Gelloen en zijn geslacht den strijd hernieuwd hebben. In dien strijd staan dan Karel, Yoen en de Siten vijandig tegenover het geslacht van Gelloen, waartoe Pinabeel en waarschijnlijk ook Laidoen behooren. En daarmede is juist de toestand aangegeven, waarin ons fragment past. Ligt er dus niet al te veel tusschen het laatste door Prof. de V. uitgegeven fragment en het onze, dan behoort ook dit fragment nog tot het tweede Boek; immers, dat eindigde met de woorden: „Op Ritsarts doet, Yoens sone." Het kàn echter ook reeds tot het Derde Boek behooren, want daarin wordt het verhaal van dezen oorlog, waarin ook Gelloen zelf sneuvelt, voortgezet en wij kunnen uit ons fragment niet zien, hoe ver men met dien strijd gevorderd is.

Hoewel ik er mij dus van overtuigd houd, dat wij hier een deel der Middelnederlandsche Lorreinen voor ons hebben, zoo kan ik toch niet ontveinzen, dat er zich eene zwarigheid opdoet. Het is deze. Tot dusver zijn drie handschriften der Mnl. bewerking bekend, die door Prof. de Vries onderscheiden worden als: het Giessensche, het Utrechtsche en het Zierikseesche. Dezelfde geleerde beschrijft die hss. kortelijk aldus: „Het eerste — en oudste — telde op elke bladzijde drie kolommen van 60 regels, het tweede twee kolommen van 41 regels, en het derde insgelijks twee kolommen, doch van 46 regels." En ons fragment is volgens Willems geschreven op: „twee bladen perkament in folio . . . . thans berustende in de koninklijke bibliotheek te Brussel, schrift der XIVde eeuw, hebbende drie kolommen op elke bladzijde." Dat „*twee bladen*" schijnt eene vergissing te zijn. Mone beschrijft het hs. aldus: „Ein Perg. Blatt des 14. Jahrh., mit 3 Spalten auf der Seite, auf jeder 52 Zeilen. Das Blatt hat die Zahl 64, wonach das Gedicht beinahe 20.000 Verse umfasst hätte;" en dit zal wel dichter bij de waarheid zijn. Immers 6 kolommen van 52 regels zouden 312 verzen opleveren, dus op 2 na juist het aantal verzen, dat het fragment werkelijk telt; misschien zijn er dus twee kolommen, die elk één regel minder tellen. Maar ook dan komt het hs. van den Laidoen nog niet met een der andere overeen en dat blad perkament zou dus tot een ander afschrift moeten hebben behoord. Bij de groote bekendheid van het origineel zou mij dit niet verwonderen [1]), en ik kan dus aan deze zwarigheid niet veel gewicht hechten.

---

1) Er zijn „op dit oogenblik reeds 30 Mss. der *Geste des Loherains* teruggevonden" (Matthes t. a. p. bl. IV).

Het Mnl. fragment luidt aldus:

. . . .
„Dese kerstine haren here,
Om dat siere ane winnen sere.
Si selen nochtan, magic, laten
Haren wasdom in derre straten.
Ic segge, wat ic bidde u,
Dat gi u heimelec wapent nu
Ende vart henen heimelike;
Ic sal u volgen cortelike
Ende laetse ons in den wegen bespien,
Daer si henen selen tien,
Ende laet ons hem met gewoude
Nemen die somere metten goude
Ende hen oec mede verslaen;
Hier en mach sijn niet bat gedaen,
Want die hoeneren sal men honen
Ende quaet altoes met quaden [1]) lonen."
Si seiden: „Here, gi segt waer,
Wi willen met u varen daer.
Mochtewi die proie gewinnen
Wi wordens te riker [2]) in allen sinnen."
Dus sijn die Siten wech gevaren,
Dies dandere nien wisten, twaren,
Die haren wech henen reden,
Daer si die montaingen leden.
Ende in dende van den woude
Voeren quamen geslegen boude
Die Siten, die niet en sliepen,
Maer met luder kelen riepen:
„Werwart [3]) so vardi gi heren?
Beidt! en trouwen, gi moet keren.
Gi sijt spieren, dat dunct mi."
Laidoen seide: „Wat segdi?
Wi comen van den here gevaren,
Daer wi die coninge spraken twaren,
Ende sijn hare vriende wale."
Die heren seiden: „Dits eene tale,
Die herde ongeloflec si.
Slaetse doot, gi ridder vri,
Ende en laetse ons niet ontfaren!"

---

1) l. quade? Echter ook Theoph. vs. 844 heeft het hs. „Ende ict hem loende quaden." 2) Hs. *rike.* 3) Hs. *Verwart.*

Die graven, die hem sere vervaren,
Lieten someren ende gout
Ende vloen henen in geen wout,
Elc al daert hem werden mach.
Doe die Site dat gesach,
So toech hi ten goude wert,
Want hi hens nien gert.
Tgewen, daer sijn herte an lach,
Voerde hi enwech, so hi ierst mach.
Die cnechte heeft hi verslegen al,
Die daer hilden in dat dal,
Om dat men hem volgen nien soude
Ende voer weder henen boude,
Ende voerde met hem sijn gewin
Ende quam weder ten here [1]) in.
Nu hort, gi heren, ende verstaet
Hoe desen [2]) heren haer verraet
Heeft geloent ende hare pine:
Si liggen nu in die woestine
Herde verre versceden daer,
Want deen en wiste niet wel, waer
Hi den andren heeft verloren,
Dies si hadden rouwe ende toren.
Dwout was groet ende wijt
Ende woeste talre tijt,
Daer dese heren binnen waren.
Sere woest waest, te waren,
Ende vol van eiselike dieren:
Van wilden coyen ende stieren,
Van tygren ende van espentinen.
Werwaert hen die heren pinen,
Si en connen vergadren niet.
Mettien her Pinabeel versiet,
Waer dat een eyke groet
Op enen hogen berch stoet.
Daer so clam hi boven saen,
Om dat hi gerne hadde verstaen,
Ochte hi uten woude iet sage;
Want het was wel te middage.
Mettien so heeft hi versien
Van verre lant ende mettien

1) Hs. *heren*. 2) Vgl. over dezen datief bij het w.w. *lonen* (= opbreken) T. L. en B. II, 145 vlgg.

Es hi van den eyke gegaen
Ende ginc derwert sonder waen
Ende geraecte daer bi gelucke,
Al stoet henen van hem I. stucke.
Daer quam hi ane ene port,
Van daer so wijsdemen hem vort;
Dus so ginc hi lange wile
Ende daertoe menege mile,
Eer hi weder quam ten here.
Laidoen, die oec hadde gere
Te gerakene uten woude,
Opdats hem God onnen woude,
Hi quam gegaen in enen pat;
Want dies getroeste hi hem bat,
Dat hire mede soude uut comen,
Daer omme heeft hi den pat genomen.
Maer die pat, dat wet wale,
Droech te woudewert al te male;
Want niet els dan die dieren,
Leuwen, beren ende stieren,
Hadden geslegen dien pat daer,
Ende leiddene so verre, dats waer,
Dat hi tote enen berge quam,
Daer hi boven vernam
Ende versach ende horde pipen
Die jonge van enen vogelgripen.
Vervart wart die grave doe,
Want hi en wiste waer gaen toe.
Hi en hadde wapene no part,
Anders dan allene sijn swart,
Daer hi hem op vertroeste meest.
Dus ginc hi in dat foreest
Sere dolende ende in vare.
Mettien so wart hi geware,
Waer die vogelgripe quam
Te hem wert, alse hine vernam,
Ende waendene te nestewert vueren,
Maer hi toech tswert te dier uren
Ende sette hem ter were.
Die grijp, die sijns hadde gere
Es hem comen van boven toe;
Maer Laidoen hi gegreep doe
Sijn swert ende waende den grijp slaen;
Maer die grijp onthoechde hem saen,

Ende liet liden den swertslach.
Doe hief die vogel, wat hi mach,
Sinen voet ende es weder
Op den grave comen neder,
Eer hi tswert hertrecken conde
Ende gaf hem ene wonde:
In dien slinken arm hi vloech,
Dien hi hem al ave toech.
„Hulpe God, here!" seide die grave,
„Hoe werdic dus mijns levens ave!
Ontferme u mijns, dor u doogt,
Ende verloest mi, ochte gi moogt [1]),
Grote here, Sente Jacop!
Ic geve u alle mine saken op;
Ontferme u mijns, staet mi in staden,
Want ic ben te sere verladen.
Ic sal u versoeken vriendelike,
Magic ontgaen haestelike."
Dus heeft verloren her Laidoen,
Die geport was om traisoen,
Sinen arm daer ter stede,
Ende waent noch selve sterven mede.

Nu en weet die grave Laidoen
Wat aneverden no wat doen:
Sere es hi tongemake.
Gode beval hi sine sake,
Dat hine bescermen moete
Noch van dies gripen voete.
Die grijp sinen arm geprant
Ende voerdene wech te hant
Ende aisde sine jongen daer mede;
Nu hort, wat Laidoen dede:
Hi scurde sijn hemde op die stonde,
Ende stopter mede sine wonde
Ende es henen vort gegaen.
Mettien so versach hi saen,
Waer .I. wolf I. hinde verbeet.
Al was die wolf I. deel wreet,
Hi liet liggen dat reecalf
Daer al stille meer dan half,
Ende es gevloen dor smans wille

---

1) W. *dogt* // *mogt*.

Ende liet dander liggen stille.
Nu es die grave daer toe gegaen
Ende vant al warm, doe nam hi saen
Ende scoeres af I. groet deel
Ende leit op sine wonde algeel,
Ende es vort gegaen enwech,
Al omme enen anderen wech.
Die grijp es hem weder naer
Gevolgt, maer doe sach hi daer
Die beeste, die de wolf verbeet;
Die gegreep hi gereet,
Ende essere mede te neste gevaren,
Ende Laidoen ginc vort, twaren,
Den wech, maer hem quam davont toe.
Int wout ginc hi dolende doe
Tote bi den sconen dage.
Hine woude niet, dattene die grijp sage:
Op Gode so riep hi altenen
Ende op siere moeder ginc hi wenen;
Sente Jacob gelofde hi
Sinen wech, geloves mi.
Oec gelofde hi, dat hi nemmermere
En sochte geerehande kere,
Daer hi Karle ochte Yoene [1])
Mede pijnde te mesdoene [2])
Ochte iemene van haren magen.
Gode so ginc hi opdragen
Sine veede altemale;
Hi sal hem vort houden wale,
Noch nemmermere vort raet geven,
Daermen bi verliest sijn leven;
Maer altoes die soene geren,
Wille hem God die doot verweren.
Laidoen, die dus dolende geet
Ende die waerheit niet en weet
Wanneer hi sal verliesen dlijf,
Want hi es nu arm ende kaitijf
Ende geeft nu soene in allen landen
Beide vrienden ende vianden,
Al hadde hi oic [3]) geweest quaet,
Hi set ane Gode nu sinen raet

1) Hs. *Vone*. 2) W. *mesdone*. 3) l. *oit*. Vgl. fragm. V. bl. 25 vs. 275; J. 381, 827, 876; II, 1750.

Ende geeft ewelike vrede
Sinen vianden alse Gelloen [1]) dede;
Maer mochte uut comen Laidoen,
Hi sout bat houden ende doen,
Dan Gelloen dede sijn gelof;
Want sekerlijc so es hi of
Eere goeder hulpen ende I. getrouwe,
Dat so was sijn slinke mouwe,
Die hem meer en steet niet bi;
Die laet hi daer, geloves mi.
Al mochte hi anders uut comen,
Die hulpe daeraf es hem benomen.
Laidoen, die niet en sliep
Dien nacht, maer an Gode riep,
Es tote bi den dage gegaen.
Mettien so verhorde hi saen
Lude craien enen hane.
Doe was hi in goeden wane,
Dat hi lieden naken soude.
Derwert henen ginc hi boude,
So hi rechste nemmeer can,
Ende quam, doet dagen began,
Op ene cleine cluse gegaen,
Die al omme was bevaen
Met enen watre, dat groet was.
Over dwater, geloft mi das,
So ginc een brugeken [2]) clene,
Daer woende in een man allene
Een heylech ende hiet Serpio,
Ende hadde gelegen daer also [3])
Vele mee dan .XL. jaer.
Van outheiden was hi swaer;
Els hi te nuttene nien plach,
Dan dies hem God onse here versach.
Sijn valbrugxken, dat stoet toe,
Want ic wane, hi daer toe
In XXX. jaren niet en quam.
Nie en wert hi erre no gram,
Ende sat altoes in sine celle
Ende in sine cleine capelle.
Daer so diende hi Gode met vlite,
Alse ene helege hermite.

---

1) hs. *Gell'* evenals in vs. 211. 2) l. *brugxken?* 3) W. *alsoe.*

Niemen en dorste hem genaken
Dor beren ende dor draken,
Die daer lagen in den woude.
Ende al waer oec dat comen soude
Iemen te hem ter clusen daer,
Die wech hi was so over swaer,
Ende oec so ongetreden mede,
Dat hi lichte teere ander stede
Ware geraect in die woestine
Onder tygren ende espine
Ende hadde daer verloren dleven;
Dus so sijn si thuus bleven.
Hi woende VII. milen wel
Van den lieden, sonder spel,
Ende sint hi dermitage nam,
Sijt seker, dat te hem en quam
Nie mensche, daer hine sach,
Sonder nu op desen dach.
Nu es Laidoen comen daer
Ende riep lude ende oppenbaer:
„Es daer iemen in van Gods wegen?
Hi spreke hier nu mi jegen!"
Menechwerf so riep hi dat.
Die heilege man, die doe sat
In sine capelle ende betde sere,
Ende was benecht [1]) met onsen here,
En horde Laidoens roepen niet,
Want sijn gepens hem en liet;
Ten leste es hire uut comen
Ende heeftene roepende vernomen,
Dat hem wonderde herde sere,
Ende seide: „Genade, God Here!
Mi dunct ic enen mensche hore
Sere roepen hier vore.
Nu es leden menech dach,
Dat ic en horde no en sach
Engene mensche sekerlike.
Nu hulpt, God van hemelrike!
Ende behoet die siele mijn,
Die ewelike u moeste sijn
Ende behout mi mine raste,
Die ic in u houde vaste."

---

1) D. i. beënecht, vereenigd met. Vgl. Mnl. Wdb. i. v.

Die grave, die daer buten lach,
Ende hem herde sere ontsach,
Riep lude menech werven:
„Laet in, ochte ic sal sterven,
Op dat gi van Gods halven sijt;
Hoe teemt di, dus langen tijt
Ende in so groter avonturen
Staen een Gods creature [1]),
Ende enen kerstenen man,
Die werwert en weet trecken an,
Die dus verre verdoilt si,
Want geen lant es hem bi?"
Die heylege man Serpio,
Diene roepen horde also,
Es tote vor sijn dorken gegaen
Ende. sach daer uutwert saen
Ende heeft den grave versien
Ende die grave riep mettien
Ontfermelike ende sere:
„Laet mi in, lieve here!"
. . . .

1) W. voegt in vs. 297 nog *laet* in. Blijkbaar te onrechte. De zin is: Hoe betaamt het u (hoe onbetamelijk is het in u) dat enz. *Staen een Gods creature* is dus het onderwerp van *teemt*.

VI.

AUBRI DE BORGENGOEN.

De fragmenten der Mnl. vertaling van de Chanson de Geste van *Auberi le Bourgoing*, werden in 1852 voor de eerste maal uitgegeven door Van den Bergh [1]). In 1838 vond Dr. J. T. Bergman ze te Leiden in den band van een oud boekwerk, waarin zij tot schutbladen hadden gediend. V. d. B. beschreef ze aldus: „twee perkamentbladen, schrift naar het schijnt uit het begin der 15e eeuw; elke bladzijde heeft twee kolommen, die van onderen door den boekbinder zijn ingekort, zoodat aan elke kolom eenige regels ontbreken. De tekst is vrij goed leesbaar, schoon niet bijzonder fraai en zonder sieraden geschreven; alleen begint elke nieuwe periode met eene roodgekleurde letter." [2]) Om onze fragmenten te kunnen onderzoeken, dient men natuurlijk het origineel der vertaling te kennen. Ongelukkig echter is er, voor zoover ik weet, nog geene uitgave der *geheele* Chanson verschenen; slechts gedeelten zagen het licht. In 1829 deelde Immanuel Bekker in zijne bekende uitgave van den Roman van Fierabras verschillende fragmenten uit den Auberi mede, zoowel in de Inleiding als in de Nalezing. In 1844 volgde Adalbert Keller zijn voorbeeld: in zijne „Romvart" gaf hij een afschrift van de eerste 22 bladen van een Vaticaansch hs. In 1849 gaf P. Tarbé ongeveer 5000 verzen uit een Parijsch hs. met eene inleiding bevattende: „Recherches sur le roman d'Aubery le Bourgoing." [3]) En eindelijk verschenen in 1870: „Mittheilungen aus Altfranzösischen Handschriften von Adolf Tobler. I. Aus der Chanson de Geste von Auberi. Nach einer Vaticanischen Handschrift. Leipzig 1870." Tobler begon zijn afschrift, waar Adalbert Keller

---

1) Nieuwe Reeks der Werken van de Maatschappij van Nederl. Lett. te Leiden. VIIe Deel, 1e Stuk, bl. 126—141.

2) Op fol. 2 v° staat tusschen de twee kolommen de naam: „Guilielmus de Mera Hagiensis" in 16de-eeuwsch schrift.

3) Le Roman d'Aubery le Bourgoing. Reims 1849.

had opgehouden en zette het voort tot het einde van het tweede gedeelte *der* Chanson. Hij gaf echter geenszins een volledig afschrift, maar slechts een groot deel van den tekst; waar het verhaal hem minder belangrijk voorkomt, laat hij stukken weg, welker inhoud hij dan kort samengevat teruggeeft. Met behulp van dit laatste werk kunnen wij ten minste het een en ander omtrent onze fragmenten vaststellen, al kan van een volledig onderzoek geen sprake zijn, zoolang er geene goede uitgave van het Fransche epos bestaat. Tarbé kende drie handschriften van den Auberi, welke hij alle beschrijft; het Vaticaansche hs. kende hij niet, naar het schijnt. In twee der door hem genoemde hss. telt de roman 22 à 23.000 verzen, in het derde 28.000. Ongelukkig komt niets, van hetgeen hij mededeelt, met onze fragmenten overeen en voor eene vergelijking moeten wij ons dus tot Tobler wenden. Alvorens daartoe over te gaan, zal ik eerst een kort overzicht van het verhaal laten volgen tot het punt, waar onze fragmenten aanvangen.

Karel Martel heeft aan Basin, een zijner trouwste vasallen, het hertogdom Bourgogne en de hand der blonde Erembourc geschonken. Uit dat huwelijk spruit Auberi, de held van het verhaal. Henry d'Ostenne (Osteruce), Basin's broeder en Huedon de Lengres, Erembourc's broeder, zijn beiden vijanden van Basin. Erembourc sterft en Basin huwt nu Hermesent de Torin; deze weet den jeugdigen Auberi onder de hoede van Henry d'Ostenne te stellen en zet koning Dezier van Lombardije tegen Basin op. Basin wordt in de vesting Vienne (Provence) belegerd door Dezier, hij wordt verraden door Hermesent, Henry en Huedon en in Pavia gevangen gezet. Auberi, die ten huize van zijn oom mishandeld wordt, doodt zijne twee neven en vlucht naar Huedon de Lengres. Ook daar met moord bedreigd, doodt hij diens zonen en neemt nu de wijk bij Raoul d'Ermenal Mesnil, die met eene onechte dochter van Basin gehuwd is. Zijne ooms achtervolgen hem daar, hij ontvangt den ridderslag en trekt verder met Gascelin, den zoon zijner zuster. Beiden nemen dienst bij koning Orry van Beieren. Guibourc en Sonneheut, gemalin en dochter van Orry, worden verliefd op den „Borgengoen;" de twee zoons van Guibourc willen hem dooden, maar vallen door zijne hand. Oom en neef trekken nu naar Vlaanderen, waar zij allerlei lotgevallen hebben; o. a. verovert Auberi hier zijn paard Blanchart op Galasis, een Sarraceensch vorst. Terwijl zij zich op het kasteel Aufaïs (in de Ardennen) bevinden en de gastvrijheid van Thiébelin genieten, vernemen zij, dat de Sarracenen een inval in Beieren gedaan en Guibourc en Sonneheut als gevangenen weggevoerd hebben. Onmiddellijk trekken zij met een leger van 4000 man, hun door Thiébelin bezorgd, daarheen. De Sarracenen worden overvallen en een deel hunner wordt verslagen; een ander gedeelte voert de twee vrouwen met zich. Auberi, die van Gascelin gescheiden is, krijgt de schakers in het oog en verjaagt hen; dezen voeren in hunne vlucht Blanchart met zich. Treurig over het verlies

van het trouwe ros, klaagt de Bourgondiër luide, en hier vangen onze fragmenten aan.

Voor zoover men kan nagaan, is het onwaarschijnlijk, dat de redactie van het Vaticaansche hs. het origineel is geweest der Mnl. vertaling. Deze is veel uitvoeriger dan het Fransch en zal dus misschien naar eene andere redactie bewerkt zijn. Daar de Fransche redacties onderling veel schijnen te verschillen, is dit ook wel mogelijk. Tarbé zegt o. a.: „Les mêmes faits, les mêmes détails sont rarement reproduits dans ces textes par le même nombre de vers ...... Souvent le sens du passage altéré n'en souffre pas: d'autres fois au contraire il se trouve changé. Ce n'est pas tout: des épisodes entiers, des faits essentiels donnés par l'un des manuscrits sont omis par l'autre." [1])

Volgens Van den Bergh is het schrift „naar het schijnt uit het begin der 15de eeuw", maar de tekst is toch zeker veel ouder, misschien wel eene eeuw. De vertaling is in vrij zuivere taal opgesteld, al ontbreekt het niet aan bastaardwoorden. De verhaaltrant is levendig en de stijl vloeiend. Slechts eene enkele maal trof ik assoneerende rijmen aan; zoo vs. 237—8: honger // wonder; vs. 266—7: stoken // vercopen.

FRAGMENT I.

. . . .
Blz. 1. kol. a. Miin goede ors van sterken leden
Ter quader wile custic heden [2])
. . . .
. . . .
Aubri die dreef groten rouwe
Onder een busscelkijn bi der vrouwen.
„Ay vrouwe!" seiti, „dat ic u zach
Heden an desen dach,
Es ter armer wilen gegaen [3]),
Ende dwerc dat ic adde bestaen;
Nune bemic niet zeker te waren,

---

1) Recherches etc. VIII.

2) Na vs. 2 zijn waarschijnlijk een of meer regels weggevallen. In het Fr. (Mitth. bl. 149, vs. 2) lezen wij nl.: „Li vif deable me firent hui baissier." Auberi had, na de Sarracenen te hebben verdreven, als belooning een kus van Guibourc gevraagd; onder deze liefkoozingen waren de Sarracenen hem op nieuw te lijf gegaan en hadden hem van zijn paard geworpen.

3) Vs. 5—8 komen ongeveer overeen met vs. 5 en vs. 9—10 van het Fr.

He Guibors dame, tant mal vos vi ains nec;
Por vos amors ai ie poure iournee
L'euvre qu'ai faite m'est hui guerredounee.

Hoe miin volc heeft gevaren
Ende wat miin neve G(azeliin) doet;
Gode biddic up rechte omoet,
Dat hi bescerme desen dage
Minen lachame van quader plage,
Want zien mi gone Sarrasinen
Te voet, zi sullen mi zere pinen;
Want ic weet dat wel bi staden,
Om een kerre gouds geladen
Ne lietsiit niet, sine souden mi
Doden", sprac de ridder vri.
Doe ginc hi in ten foreeste
Clagende Blanchaerde sine beeste;
Onder ene hole strate
Sat hi, hine mochten niet gematen [1])
Te weene ende te drivené cariin
Om ziin goet ors Blanchardiin.
Het was daer gelovert wel;
Om Sarrasinen wachte de degen snel,
Of si enege perde brochten,
Dat hi een ors winnen mochte. [2])
Dus bleef hi allene in goont wout
Drivende jammer ende ongedout
Ende bekariinde [3]) siin ors Blanchaert.
Hen weende nie man so om een paert.
Guiborch die dreef groten rouwe
Ende Sornahaut de scone jonfrouwe,
Si dreven de meeste jammerhede,
Die nie ter werelt vrouwe dede [4]).
Doe dat zach de degen goet,

---

1) Vs. 21—24 vinden wij terug in vs. 11—13 van het Fr.

En I. escous (schuilhoek) de la selve ramee
Entre II. voies ou ot une chavee (holle weg)
La a li dus faite sa reposee.

Vs. 27 beantwoordt dan aan „la selve ramee."

2) Hier heeft de vertaler het Fransch misschien niet begrepen; wij lezen vs. 14—16:

S'aucons venist la grant voie ferree
Des Sarrasins qui mainent tel posnee
Bien i fust ja sa prouece esprouvee.

3) Dit staat duidelijk in het hs., niet *becarmde* zooals men misschien zou vermoeden. Vgl. echter over dit woord en de vraag, of het al dan niet veranderd moet worden in *bekarmde* T. en L. B. VI, 300 en Mnl. Wdb. i. v.

4) Fr. vs. 17—18:

Guibors l'entent, moult ot le cuer marri;
Tenrement pleure li vis li est noirci(s).

Dwanc hi een deel sinen moet
Ende gincse beede conforteren
Van haren jammerliken zere [1].
„Kerssine", sprac de ridder waert,
„Soudic vergeten om een paert [2])
. . . .
. . . .
Kol. b. Doe andworde Guiborch de scone:
„Dor den here van den trone,
Aubri, laet uwen rouwe zinken,
Mochti de Sarrasinen minken
Ende zuveren, so mochten wi
Feeste driven, ic ende ghi,
Men sout weten verre ende naer
Ghi sout ooc coninc ziin eer een jaer."

Sornahaut, de scone blonde,
Vragede Aubri ter stonde
Om sinen neve G(azeliin),
Want soe met hare herten fiin
Loyale minne te hem drouch [3]).
Aubri [4]) antworde ende louch:
„Waerheden, jonfrouwe, in weet,
Over waer es hi mi ongereet;
Van hem sone weetic niet [5]);
Trouwen, wisti miin verdriet

---

1) Fr. vs. 19—20:

Voit l'Auberis, pas ne li enbeli (het behaagt hem niet)
Il la conforte doucement et seri.

2) Fr. vs. 25—26:

Mais moult auroit le coraige asoti,
Qui por cheval vos metroit en oubli.

Na vs. 44 kunnen volgens deze redactie slechts weinige regels zijn weggevalle
Voor vs. 45—52 lees ik in het Fr. slechts (vs. 27—29):

„Sire" dist elle „la vostre grant merchi!
A mon vivant Baiviere vos otri
Et seres rois ains I. mois et demi."

Bovendien komt alleen de laatste regel met vs. 52 overeen.

3) Vs. 53—57 komen ongeveer overeen met Tobler, bl. 150, vs. 1—3:

Dist Seneheus: „par foi et je l'otri."
La damoisele en apele Auberi
De Gaselin li enquiert son ami.

4) Het hs. heeft: *G.(azeliin)*.

5) Fr. t. a. p. vs. 4:

Par ma foi, bele, tel chevalier ne vi.

Ende dat ghi so nare ziit mi,
Ridder van herten so es hi vri
Hi ende siin volc sonder waen
Souden mids dor de viande slaen,
Hi sout arde lettel sparen,
Tote hi tons comen ware;
Biden here, die mi geboot,
Hi soudse alle slaen te doot
De Sarrasinen ende wonden,
Toti miin goede ors adde gevonden.
Hi soude ons lossen arde sciere
Ende u, jonfrouwe van Baiviere,
Al siin herte leghet an u." [1])
Sornahaut was so wel gheblu [2]),
Daer soe dese worde
Van haren lieve spreken horde,
Dat soe ne wiste, waer soe zat
Ende haren onger al vergat [3]).
Dus bleven si sittende sonder ghile.
Nu hort van G(azeliin) ene wile,
Die met sinen lieden vacht
Ende Tieriin met alre cracht;
Si vochten zere ende slougen al,
Datter was groet ende smal,
Si slougenre .VII.$^{M.}$ wel,
Ende G(azeliin) de ridder snel
Adde verloren den Borgengoen.

. . . .
. . . .

L. 2. Kol. a. (*Gazeliin*) sprac: „ic weet wel te voren,
(*He*)bbic minen oom verloren,
(*I*)c sal mi selven nemen dliif;
(*I*)c weet wel zachi tscone wiif
(*S*)ornahauden ende hare vrouwe,
(*H*)ine liet dor bliscap no dor rouwe,

---

1) Voor vs. 62—75 in het Fr. slechts (vs. 5—8):
S'il voit Blanchart, ne l'en menront ensi;
S'il savoit ore que nos fuissiens ici,
Ja l'i verriens venir tout arrami;
Ne le tendroient paien ne Arrabi.

2) Bloo, bleu. Wat de beteekenis aangaat, vgl. Mhd. *blûc*, *bliuc* (Lexer) = zagaft, schüchteren.

3) Vs. 76—80 vinden wij terug in vs. 9—10 van het Fr.:
Seneheut ot parler de son ami,
Sa tresgrant ire mist auques en oubli.

Hine voerem staen in staden;
(*Dat*) wetic wel, was hi verladen,
(*I*)c zalne souken, bi onsen here.
(*Doe*) antworde Tieriin met zere:
„(*A*)y G(*azeliin*) datti goet gescie,
(*W*)eten wreken den stouten Aubri!
(*A*)ucotiin die lach hier bi."
„(*B*)i gode", sprac G(*azeliin*), „dat si."
(*B*)in desen hevet de coene degen
(*S*)iin ogen zuutwert up geslegen,
(*B*)in desen zachi comen zaen
(*D*)ie Sarrasinen, die gevaen
(*B*)rochten tgoet ors Blanchardiin.
(*A*)ls dit verzach G(*azeliin*),
(*R*)iep met luder stemmen de degen:
„(*A*)y miin oom Aubri es verslegen!
(*I*)c sie hier bringen sine(*n*) wreene,
(*D*)beste paert, dat nie liep over vier bene."
(*N*)u wildent de Sarrasinen
(*Pro*)senteren Acotine
(*E*)nde brochtent gheleet openbaer.
(*D*)ies adde G(*azeliin*) therte zwaer,
(*E*)nde seide: „ic sorge in minen zinne,
(*D*)at ict niet sal mogen winnen."
(*D*)oe sprac Tieriin de degen snel:
„(*B*)i gode, G(*azeliin*), ghi sult wel;
(*S*)laet in, edel ridder fier!"
(*Met*) sporen nopedsi haer destrier.
(*T*)ieriin de ridder valgant
(*Hi*) hief gewillike den brant
(*E*)nde slouch den hertoge Maboen
(*D*)or halsberch ende aucotoen;
(*A*)l sat hi up dors Blanchaert,
(*T*)oter navele zanc in dat zwaert,
(*W*)ant hi slouch met goeden wille.
(*M*)aboen viel af ende tpaert stont stille;
(*D*)oe sprac de stoute G(*azeliin*):
„(*G*)hebenediit so moeti ziin
(*D*)ie moeder die u ghedrouch,
. . . .
. . . .
Kol. b. Entie edelinc vermeten
Es zonder letten daer up geseten,
Ende slouch enen Sarrasiin,

Hiet van der Marcken [1] Boudewiin;
So zere slouchine up den scilt,
Datter jegen niet ne hilt,
Ende cloofden in ten tanden toe;
Sinen gezelle troosti doe
Ende batten, datsi ʒouden slaen;
Dat pongiis was sciere gedaen,
Der Sarrasinen blever [2] doot
Wel VII$^{M.}$ [3] in een conroot.
Doe zeide G(*azeliin*) de vrie:
„Nu willic minen oom Aubri
Souken, also help mi ons here;
Lieve gezelle, ic biddu zere
Dat ghi hier bliift, ic zal zouken
Minen oom Aubri in allen houken
Ende geven hem siin ors Blanchaert,
Es hi levende", ende metter vaert
Andworden Tieriin de ridder goet:
„Bi gode die ons leven doet,
G(*azeliin*) ic salne souken mede."
G(*azeliin*) te hant weder zede:
„Wete Kerst, Tieriin, gine zult niet,
Bliift hier stille ende spiet
De Sarrasinen ende slaet,
Ende wacht dat u negeen ontgaet."
Tieriin sprac: „bi Sente Symoen,
G(*azeliin*) dit willic gerne doen,
Ic ne wils niet achtertrecken."
G(*azeliin*) de coene recke,
Die noopte Blanchardine met sporen,
Hine sparde gers no coren:
Te vullen lope liep dat paert.
In desen verrooc Blanchaert
(*Aubry*) sinen here,
Ende het begonde neyen zere
Ende scrabbelde metten voete.
Ende Aubri die met goeden moete
In de bome gekamet [4] lach
Thooft lichti up ende zach

1) Ik lees in het hs. *Maroken;* dat is, dunkt mij, ook beter.

2) Hs. Die S. bleven daer doot.

3) Hs. VII.^{xx} dus 27 (of 140); dat is ook wel zoo waarschijnlijk. Het Fransch spreekt slechts van 5 Sarracenen.

4) ?

Sinen wrene vaste springen
Ende dede sine bellen clingen
Van . . . .
. . . .

Tusschen vs. 179—180 moet vrij wat verloren zijn gegaan, waarschijnlijk veel meer dan in de Fransche redactie stond. Tobler geeft den inhoud van, hetgeen hij weglaat, aldus terug: Auberi's vrienden, die ondertusschen meer dan tienduizend Sarracenen hebben verslagen, zoeken hem te vergeefs. Huedes van Troies en Tiescelin slaan den jammerenden Gascelin voor, den verlorene in het leger van Antequin op te zoeken of hem te wreken, indien hij reeds gesneuveld mocht zijn; hij neemt hun voorstel aan. Onderweg gelukt het Gascelin en Tiescelin aan vijf Sarracenen („de la jeste Mahon", de „linaige Noiron") den met bloed bedekten Blanchart te ontnemen, waarmede dezen te vergeefs trachten te vluchten. Gascelin maakt zich nu met Blanchart op weg om zijn oom te zoeken en vindt hem weldra. Auberi ziet hem aankomen en springt op. Auberi krijgt zijn paard van Gascelin terug en schenkt hem de hand van Sornahaut. Op zijne vraag, hoe het haar gaat, antwoordt zij:

Par mon chief, sire, mauvaissement me va:
Bien a II. jors, ma bouche ne manga.

De vrouwen worden op eene steile rots gebracht en onder de hoede van tien gewapenden gesteld. Ondertusschen heeft de Sarraceensche vorst Antequin (of Anquetin, Mnl. Acotiin) de nederlaag zijner voorhoede vernomen; een nieuwe strijd vangt aan. Auberi doodt Antequin, de vijanden worden naar hunne schepen gejaagd en verdrinken allen in zee. Auberi keert nu met de twee vrouwen, Tiescelin (Tieriin in het Mnl.) naar Beieren terug. Sornahaut wordt steeds door honger gekweld.

. . . . dist qu'ele mangeroit
Ses II. mains blanches se tost der pain n'avoit.

Men komt aan de woning van een kluizenaar, die hen gastvrij opneemt, maar spijs is ook hier niet te vinden. Auberi, Gazeliin en dertig ridders trekken dus weer op weg en ontmoeten nu Amauriis, den tweeden zoon van Raoul en Auberi's zuster, die uitgetrokken is om zijn oom en zijn broeder te zoeken. Deze deelt hun mede, wie hij is, maar zijn oom wil hem eerst op de proef stellen en zegt hem, dat Auberi en Gazeliin beiden gedood zijn. Hier vangen de Mnl. fragmenten weer aan.

Blz. 2. Kol. a. 180 Ende Aubri den [1]) Borgengoen
Sagic grote martelie doen,

1) Hs. *de*.

De Sarrasinen slougense doot,
Nu weti de wareit albloot [1]);
Si ziin doot de heren vercoren,
Dat ghi piint, es al verloren [2]).

Als Amauriis dit heeft verstaen,
Ne weeti wat anegaen.
„Acharmen", seiti, „allendich man,
Dat ic nie dat liif gewan;
Ic was geboren ter quader tiit,
Ay Ode van Lengers, groten niit
Magic te di dragen algader,
Ende Heinriic van Ostume den verrader;
Bi den here die al mach geven,
Het sal u beeden costen dleven,
Magic u begaen of beriden."
Ende bin desen zelven tiden
Lieti hem gliden uten ghereide
Ende viel in onmacht up de heide [3]).
Dit zach G(*azeliin*) met sinen ogen
Ende ne maghet langer niet gedogen,
Hi beette ter erden zaen
Ende heeften in den arm bevaen
Ende hiefen up van daer *hi* [4]) lach,
Ende custene als hi eerst mach:
„Willecome, broeder miin,
Zelve ben ic G(*azeliin*),
Dien ghi so lange ebt gesocht;
God heeft u hier brocht,
Hout u te payse, degen vri,
Dit grote, dit lange es Aubri [5]),

) Hs. alblood.

) Vs. 180—185 beantwoorden eenigszins aan bl. 156, vs. 1—3 van het Fr.
Amis biau frere il sont andui ocis;
Mien ensiant jà mais nes verres vis.
Or querres autres, qu'a ces aves failli.

) Vs. 186—199 vinden wij slechts gedeeltelijk op bl. 156, vs. 4—6:
Quant cil l'entent, tous est descoulouris,
II. fois se claime maleureus chaitis,
III. fois se pasme li damoisiaus gentis.
De Mnl. redactie is dus veel uitvoeriger.

) Hs. dari.

)?

Die heeft gedaen in meneger wise
Dat hien [1]) wel terechte prise." [2])
Amariis die hoorde toe,
Hi was van herten arde vro. [3])
„Ay" sprac Amauriis, de jonchere fiin,
„Broeder, wel moeti comen ziin
Ende ghi, lieve oom Aubri;
Ic bids, hoort een deel na mi,
Ic doe u de waereit verstaen [4]):
Miin vader heeft dor u vele gedaen
Rauwel dien god eren moet [5]).
. . . .
Kol. b. Ende hevetter omme groten rouwe [6])
Ende Ermenael [7]) miin vrouwe,
Ende nu ebbic u lange ghesocht,
Ende god hevet mi nu hier brocht,
Ende si zoudene wel gerne zien;
Nu comt, dat *u* [8]) goet moete gescien."
„Neve", sprac Aubri, „wats gesciet,
Bi gode, hine macher varen niet,
Hem sal noch eer groet ere ghescien." [9])

---

1) l. *menne?*

2) Vs. 200—213 gedeeltelijk op bl. 156, vs. 7—10. Een paar regels komen letterlijk overeen; zoo vs. 203 = vs. 7:

Et Gaselins l'a entre ses bras pris.

Vs. 205 = vs. 8:

Forment li baise et le bouche et le vis.

Vs. 207—8 = vs. 10:

Car je suis cil que vos aves tant quis.

3) Vs. 214—215 = vs. 11:

Amauris l'oit si s'en est resbaudis.

4) Vs. 216—220 komen niet in het Fr. voor.

5) Vs. 221—222 vinden wij terug in den regel:

Raous mes peres qui tant servi vos a.

Deze regel geeft te gelijker tijd den juisten vorm van den naam *Banwel* (*Bauwel?*), zooals het hs. heeft.

6) Vs. 223 = vs. 19:

Sa mere en pleure qui grant douleur en a.

7) L. *van Ermenael.*

8) Vgl. vs. 322.

9) Vs. 231 = vs. 21:

Car Gaselins si grant honour aura.

De redactie van het Vaticaansche hs. schijnt hier weer sterk af te wijken van die, welke aan onze vertaling ten grondslag heeft gelegen. Tobler geeft den inhoud der verzen, welke hij na vs. 23 weglaat, aldus terug: „Auberi erzählt seine Schicksale und schliesst mit der Erwähnung des Hungers der harrenden Königin. Siehe da kommen ihnen auf der Landstrasse zwanzig Saumthiere und zehn Karren mit

Ende G(*azeliin*) die sprac mettien:
„Oom, dor gode van paradyse,
Weten varen omme spise!
Wi ebben alte lange gemerret."
De coninginne wert vererret,
Want soe hevet so groten honger."
Aubri sprac: „Nu zie ic wonder
Van G(*azeline*) den neve miin,
Dor de coninginne vri fiin,
Vrou Guiborgen, so neist niet neve,
Also moetic met eren leven
Hets door Sornahauden de maget,
. . . .

Als dit G(*azeliin*) adde verstaen,
Dors ginc hi met sporen slaen
Ende reet wech al sonder ghile,
Maer eer hi ene alve mile
Ghereden was, heefti vernomen
Tien zomers jegen hem comen,
Die gezouten vleesch brochten;
Daer na sachi, dat hem dochte,
Tien zomers, die coren drougen,
Die zwaer waren ende zere wougen;
Daer na zachi comen van verren
Gheladen XXII. kerren
Beede met brode ende met baken
Ende venizoen van goeden smaken.
Daerna camen negen wagen,
Die evene ende geerste dragen;
Daer na zachi comèn in scine
Van viif wagenen met wine;
Daerna zach comen de degen snel
X^{VII}X cnapen wel
Die goont goet v..... [1]) dreven,
Si waren bet te lande bleven
. . . .
. . . .

---

ebensmitteln aller Art entgegen begleitet von hundert und vierzig (VII. vins) ewaffneten Dienern. Gaselin fordert sie auf ihre Waare zu verkaufen." Deze ihoudsopgave komt, zooals men ziet, slechts eenigszins overeen met vs. 232—308 er Mnl. bewerking, die veel uitvoeriger schijnt.

1) l. *voorwaert*.

Blz. 2. Kol. a. Ende tasten ende stoken,
Ende ziit, dat sise willen vercopen,
Wi sullensem wel betalen;
. . . . [1]) ic moet liggen in qualen,
Willensise jegen ons houden,
Sine worden met lachtre gegouden;
Ic sal hem geven sulke have,
Hem waer beter, waersi begraven.
Doe antworde de degen snel:
„G(*azeliin*) neve, dit lovic wel,
Wetense dingen wel gereet!
Wi zullense ebben, wien lief, wien leet."
Doe nopede Aubri wel houde
Blancharde metten sporen van goude
Ende G(*azeliin*), de jonchere goet,
Reet in harlieder gemoet,
Ende groetetse wel hovesscelike
Van seren halven van hemelrike:
„Wildi vercopen, dat ghi hier brinct?
Wat holper vele omme gedinct,
Ic sal u geven u gevouch,
Selvers ende gouds genouch,
Ende segghet, waer dat u vaert geleget
Ende waer dat ghi ziit beweghet."
Doe andworden de glottoene:
„Hebdire den duvel mede te doene,
Waer wi varen ende wat wi voeren?
Mi mocht so ode, ic soudu roeren
Met mire vust vor uwen mont,
Ghine durstet willen om C. pont
Dat gire heden omme vraghet;
Lachter moet u ziin bedaghet,
Ic sla u . . . . . [2]) mi cume;
Wi ziin up onser vaert t Ostume;
Dit goet ende dese liede
Es Oden van Lengers mesniede [3])
Ende . . . . [4]) dat goet ende dese have
Van Ostume Heinric den grave.

---

1) M' = *Mer?* Van de letter is nog juist zooveel te zien, dat men kan gisse dat het eene *m'* geweest is.

2) L. *hoe so ics?* Vgl. over het w.w. *cumen* Taalk. Bijdr. I, 68.

3) Vs. 300—301 = vs. 25:
Ele est Huedon de Lengres le puissant.

4) L. *beit?*

Siin lant ende sine balgie
Strect hier an, dat zeggic di. [1])
(*Van*) spise es hi teberteert [2]),
Want de Sarrasinen ebben gewasteert
Baivier daer wi nu binnen ziin
. . . .
Kol. b. Ter quader tiit caemdi hier
Dat ghi Oden van Langers den gier [3])
Dus gedane boodscap doet;
Ic sal u dor Heinrike, siits vroet,
Sulken brief ende sulc teeken geven,
Hi macher omme peisen al ziin leven,
Eer vespertiit, ja eer noene,
Maer het sal ziin bi occusoene."
Doe vragede G(*azeliin*) daer naer:
„Ic bids u, segdi mi waer,
Vaerdi t Ostume tote Heinrike?
Nu biddic u vriendelike,
Dat ghi mi zegt of ghi nie
Horet, dat u goet gescie,
Spreken van Aubri den Borgengoen
Ende van sinen neve coen,
(Als ghi moghet arde wale)
Van G(*azeline*) enege tale;
Ic ebbe van hare beeder valsschede
Ghehort spreken in meneger stede,
Ic biddu, ne helets mi niet,
Weettire af te zeggene iet."

„Bi der moeder die mi gedrouch",
Sprac die glottoen, „jaic ghenouch,
Vele mee dan mi es lief;
Hiis een mordenare ende ziin vader dief,
Hi slouch bi verraetscepe groot
Heinrics kinder beede te doot,
In weet of ghiis nie horet tale,
Ende Oden van Lengers also wale;
Die twee kinder doodde hi bi nachte,
Doe daden sine [4]) bi hare crachte

---

1) Vs. 304—5 = vs. 26:
Qui pres de ci a grant terre tenant
Ele marchist (grenst) a Baiviere la grant.

2) Hs. *b'tert*. 3) Hs. *dengier*. Vgl. Mnl. Wdb. i. v. 4) v. d. B. *sinen*.

Jagen uut haren lande;
Die soete god verloenten [1]) scande
G(*azeliin*) ende sinen neve Aubri
Waer dat hi es, waer dat hi si."
Gazeliin horet ende louch:
„Hore", seiti, „hier es genouch,
Vercopt, vercopt dit goet gereet,
Ghi lettet te lange, dats mi leet,
Gazeliin also . . . . . [2]) met eren leven,
Heescht goets genouch, men zaelt geven,
Bi Jesuse van Nazarene
. . . .
. . . .

---

1) l. verleenten?
2) Blijkbaar is deze regel corrupt, want G. zelf spreekt nog voort.

VII.

GERAERT VAN VIANE.

Deze fragmenten werden voor het eerst door Bilderdijk in zijne „Verscheidenheden" (4, 126 vlgg.) uitgegeven onder den titel: Garijn van Montglavie. Later bleek, dat het werk, waartoe zij behoorden te onrechte aldus werd genoemd en dat het origineel de „Girars de Viane" was; ook onze fragmenten moeten dus met dien naam worden aangeduid. Ondanks alle aangewende moeite is het mij niet gelukt een ex. der Fransche Chanson de Geste te bekomen, die door Bekker en Tarbé is uitgegeven. Bekker gaf in zijne Inleiding op den Fierabras ook een groot deel van den Girars de Viane uit, maar juist niet dat deel, waarmede onze fragmenten moeten overeenkomen. „Het schijnt" zegt Prof. Jonckbloet „dat de Nederlandsche bewerker een anderen tekst voor zich had dan die door Immanuel Bekker en Tarbé is uitgegeven. [1]) Ik kan dus weinig meer doen dan den tekst der fragmenten hier afdrukken er zooveel bijvoegende als noodig is om den gang van het verhaal duidelijk te maken. Een overzicht van den inhoud vindt men in de „Geschiedenis der Mnl. Dichtkunde (II, 372 vlgg.). Ik vermeld hier slechts kortelijk, dat onze fragmenten den lezer verplaatsen in het kasteel van Geraert van Viane, zoon van Garinde Montglane. Aymeryn, zoon van Geraerts broeder Arnout van Beaulande, heeft de keizerin beleedigd, toen zij ten aanhooren van het geheele hof verhaalde, hoe zij zijn oom Geraert had vernederd. Aymeryn wordt mishandeld, maar weet te ontsnappen naar het kasteel van Viane. Keizer Karel komt met een leger voor het kasteel en een langdurig beleg vangt aan, dat met eene verzoening wordt besloten. De Mnl. bewerking van dezen roman wordt ook nog vermeld in de Lorreinen, waar wij lezen van

. . . . dien strijt,
Daer Olivier ende Roelant
Streden te Vianen int sant. [2])

---

1) Gesch. der Ned. Lett. (3de geheel omgewerkte uitgave) I, 387.
2) Vgl. Roman van Karel den Grooten en zijne XII Pairs. Inl. XVI

Bij dit beleg maken Roelant en Olivier namelijk voor het eerst kennis en daar de eerste als Karels neef tot de belegeraars behoort, heeft er een tweegevecht plaats, dat onbeslist blijft, maar den grond legt tot hunne vriendschap.

Blad 1. r°. Doe so sprac Aymeriin,
Arnouts sone van Beaulant,
(Die sident was wider becant
Dan enech man in kerstinede
No in erderike mede,
En hadde Karel ghesiin)
Nu hort, wat seide Aymeriin
Tote sinen oem Gheraert:
„Hier nu menech sere vervaert,
Qualike ghedinct ons das,
Dat onse gheslachte oint was
Seere [1]) gheducht ende ontsien,
Mi dinke hier soude menech vlien
Gherne, wisti waerwaert.
Bi mire wet, lieve oem Gheraert
Ic segghe, wat mi dinket goet
Ende wat ic rade, dat men doet:
Dat wi alle sterven,
Eer wi ons laten ontherven,
No oec den coninc comen te ghenaden,
Up aventure of hiit dade.
Wine moghen niet verdinghen
In ghere wiis no daertoe bringhen,
Dat wiis bliven in die ere,
1. v°. Hen si dat hem elc kere
Ter were ende bliver doet,
Of wreken onsen wederstoet.
Het gaet met ons al uten spele.
Wine ebben spisen binnen niet vele.
Die wile dat wi ebben onse macht,
Eer ons die hongher neemt de cracht
Ende ons hier binnen verqueelt,
Ic rade wel, dat elc speelt:
Al ghewonnen of verloren!
Jane weten wi wel te voren,

---

1) B. *seer*. Voor deze en andere afwijkende lezingen verwijs ik naar het stuk van Prof. Moltzer (Tijdschr. voor Ned. T. en Lett. 5, 294), die B.'s uitgave opnieuw met het Hs. vergeleek.

Wi moeten alle sterven
Ende ons lives derven,
Alst God ghebiet, onse heere!
Niemen vervarem te sere
Dor hare ghesciet, dor hare cracht.
Jane heeft God die meeste macht,
Die ons wel mach beraden
Dor sine doecht ende staen in staden?
Trecht es onse ende tonrecht hare;
Ic was ghetrocken biden hare
Jammerlike ende sere teblouwen,
Dies clagic Gode ende onser vrouwen
Ende u, oem, ende minen maghen,
2. r°. Die ghene die mi achter draghen [1])
Ende mi niet helpen wreken
Die grote slaghe, die sware steken,
Die ic in sconinx hof ontfinc
Van harde meneghen jonghelinc;
God ghevem lachter ende toren!
Ic hadde naliic miin liif verloren,
Maer doch eist so comen,
Die coninc heeft schade ghenomen
Ende sine liede verloren,
Sider dat hi quam hier voren
Ende al bi sinen [2]) scouden,
Noch wert het bet vergouden.
Haddic hulpe van hier binnen,
Ic soude striit up hem beghinnen
Maerghiin metter sonnen[3]) upganghe
Ende comen ute sinen bedwanghe.
Die coninc, die ons heeft beseten,
Wi sullen hem marghiin [4]) laten weten,
Of onse swerde connen sniden;
Moghen wi marghiin ontbiden
Hare engiene, eer si scieten,
Wi sullen hare slaghe wel ghenieten.
Dat dinke mi ghedaen bet,
2. v°. Dan wi quamen in sconincs net
Ende wi ghinghen in sconincs ghenaden.
Die wille, volghe [5]) minen rade:
Ic blive mi vele liever doot,
Dan ic ghescouden ware bloet

1) D. i. zich van mij terugtrekken, mij in den steek laten. Zie Mnl. Wdb. i. v.
2) B. *sire*. 3) Hs. *sonne*. 4) Hs. *maghiin*. 5) Hs. *volgher*.

Ende ic miin gheslachte onteerde."
„Wel hebbe diet u leerde,
Lieve neve," sprac Gheraert,
„Bi u ne wert niement [1]) ghespaert
Die orloghe no die strijt.
Eer nemmer liit verspertiit,
Suldi weten bi minen rade
Onse ghewin of onse scade.
Nu moeter God mede werken
Dor sine doget ende gesterken!
In blijfs heden achter hier." [2])
Doe antworde Olivier:
„El(c) seget hier sinen wille;
Noch hebbic gheswegben stille,
Nu salic segghen miin ghevouch,
Eist dat u allen si genouch:
Dese orloge es dus comen,
Ende hier es an beede [3]) siden ghenomen
Dicken scade meer dan gewin;

. . . .
. . . .

Olivier komt als afgezant in Karels legerplaats.

. . . .

3. r°. Daer hi Karel den coninc vant.
Bi hem stont de [4]) grave Rolant.
Ende menich riddere dien [5]) ghelike,
Die hoegeste van Vrankerike.
Hi groetene met scoenen woerden
Ende alle die te hem behoerden.
Die coninc Karel sweech al stille
Ende dandre alle dor sinen wille,
Mer hi sach up Oliviere
Verbolgenlike met felre siere
Ende Rolant also ghelike;
Ende menich riddre ute Vrankerike
Verwandelde herte ende sin,
Doe Olivier quam geganghen in.
Si hadden so vul haren moet,
Sine mochten spreken quaet no goet.
Anderwarf sprac Olivier:
„God houde den coninc entie sijn hier!

---

1) l. *niene.* 2) d. w. z. Ik zal niet in gebreke blijven (dit te doen).
3) Hs. *beeden.* 4) B. *die.* 5) Hs. *die.*

Ic bem bode gesent hare,
Coninc, ende bringhe niemare
Van den ghenen van Viane:
Ic bidde u, heere, ende vermane,
Dat ghi mine tale hoert
Ende verstaet mine woert."
3. v°. Doe seide de coninc van Vrankerike:
„Bi onsen here van hemelrike,
Ne maer dat ghi bode sijt,
Ghi hadt gelevet al uwen tijt,
Ic dade u hanghen na minen wane
Te lachtre dien van Viane.
Ne waendics niet, dat mens mi lachter
Soude spreken noch hier achter,
Dat ic boden dade onteeren
Ende haren lachter meeren,
Ic dade u slepen ende hanghen,
Dies ne mochti niet ontgangen.
So dicken hebdi mi beraden
Swaer vernoy ende scaden,
Al soude icker omme sijn onteert,
Ic wane, dat ghi heden niet ne keert.
Ic kenne u wel ende wie ghi sijt,
Ic hebbe u in menegen strijt
Voer Vianen ghesien."
Doe antworde mettien
Die hertoghe van Bayvier:
„Her coninc, ne sijt niet te ghier
Te doene daer lachter ane leegt,
Dat men [1]) u mesprijs seecht.
4. r°. Olivier, heere, es hier comen;
Als ghi sine tale hebt vernomen,
Wat niemaren dat hi heeft brocht,
Machlichte u sal sijn gesocht;
Van haestecheden comt selden goet,
Ende dies hem wachten, sij sijn vroet."
So langhe ghinc hi [2]) met talen an,
Dat hi maten began
Die coninc Karel ende seide:
„Her Olivier, nu hebt geleide
Ende segt, wat ghi begheert.
Hine [3]) es niemen die u deert

1) l. *mens?* 2) l. *hine.* 3) l. *Hierne.*

Up dese stont, up dese tijt,
Voer ghi uten heere sijt.
Dan salic spelen te minen besten
Ende winnen binnen der vesten
Ende doen u nemen [1]) uwen fijn
Ende hem allen dier binnen sijn."
Olivier sprac: „Coninc heere
Ghi sijt algader uten keere [2]).
Wildi u bepeinsen wel
Van saken [3]), die hier te voren ghevel;
Ghi sout hebben betren raet,
Eer ghi daet zulke ouerdaet.
4. v°. Al sidi coninc ende draegt croene
Ende wert coninc van [4]) groeten loene,
Wi hebben onse gheslachte lief.
Dat was een [5]) swaer wederbrief,
Dat Arnouts kindre van Beaulande
Moesten ontfaen die groete scande,
Dat [6]) hem die coninginne [7]) beriet,
Wine moghes vergeten niet,
Als wi Aymerin . . . . . sien. [8])
Here coninc boven al dien
Dinct het u gedaen goet,
Dat de coninginne haren voet
Cussen dede minen oem
Gheraerde? heere, nu nemet goem,
Na dien dat wi sijn gheboren
Ende onse gheslachte hier te voren,
Hoe wi vergheten mochten die sake
Sonder ander wederwrake
Weder te doene up die uwe?
Dus es die orloghe emmer nuwe;
Ende hiers wonders vele ghewrocht.
Hoert here, wat ic hebbe brocht
Ende bidde, dat ghijt verstaet:
„Mijn oem ontbiet u ende sijn raet
. . . .
. . . .

1) Hs. *nememen*. 2) B. neemt de lezing van het hs.: *Ghi sijt algader fijn u keere* over; dit *fijn* is blijkbaar door een afschrijver van lateren tijd ingevoe
3) l. *sake*. 4) Hs. (en B.) *na*. 5) B. *ene*. 6). l. *Die*. 7) Hs. *conincin*
8) l. *anesien?* B. . . . . *tien*.

VIII.

GWIDEKIJN VAN SASSEN.

Bormans gaf dit fragment van een Mnl. episch gedicht uit in „Compte-Rendu des Séances de la Commission Royale d'Histoire ou Recueil de ses Bulletins" (Tom. XIV, p. 253—279). 1) Prof. Jonckbloet besprak het vrij uitvoerig in zijne geschiedenis der Mnl. Dichtk. (I, 306—311) en kortelijk in zijne Gesch. der Ned. Lett. (I, 94) onder den naam van „Saksenkrijg" Hij merkte daar reeds op, dat ons fragment niets gemeen heeft met het Fransche gedicht „La Chanson des Saisnes" van Jean Bodel, waarin ook Wittekind, koning der Saksen, eene hoofdrol speelt en dat het waarschijnlijk naar eene oudere bron bewerkt is. Bij gemis aan gegevens is het vooralsnog niet uit te maken, wat het origineel der Mnl. vertaling is geweest. Léon Gautier houdt het er voor, dat ons

---

1) Hij geeft er deze beschrijving van:

Ce sont deux demi-feuilles de parchemin détachées de l'intérieur de la couverture d'un vol. in 4° des *Quaestiones in IV libros sententiarum* attribuées à Alex. de Hales. Les deux carrés réunis forment une feuille petit in f° d'une belle écriture ronde, qui paraît être du milieu du XIIIe siècle. Le texte est écrit sur deux colonnes, ayant la lettre initiale de chaque vers placée un peu en avant de la ligne. Les grandes initiales qui devaient être ornées, manquent encore; mais la place en est marquée; toutes les lettres sont, par conséquent, uniformément noires."

(In eene noot: L'orthographe offre une double particularité assez remarquable. La voyelle *i* habituellement écrite *ij* dans les manuscrits, quand elle doit se prononcer longue, est figurée dans notre fragment comme deux *i* (ii) ordinaires, et la consonne *n*, qui la suit souvent comme finale d'un mot, par exemple dans *Gwidekijn* est au contraire d'une forme fort approchante d'un *ij* qui serait fermé par le haut; c'est à dire, que le second jambage se prolonge sous la ligne, comme parfois dans notre écriture ronde, tandis que le premier porte le point (l'*apex* en forme d'accent aigu) qui devrait se trouver placé sur l'ii précédent. Au reste, beaucoup de manuscrits rejettent ainsi les point diacritiques un peu à droite.

Les abbréviations y sont rares; *niet* se trouve une fois écrit *n'* à cause du manque d'espace. J'ajouterai, pour ne pas avoir à revenir sur ces détails, que l'article *de* (sic) semble jusqu'à un certain point se distinguer du démonstratif *die*.

fragment vertaald is naar de oudste bewerking der genoemde Chanson de Geste, welke teruggevonden is in eene Noorsche bewerking der Karelsage, de „Karlamagnus-Saga". Wij lezen in zijne toelichting op de „Ch. des Sax." o. a.: „L'ancien Poème Français, qui nous a été conservé par la K. S., est ainsi résumé dans la première branche de la compilation islandaise: „Pendant que Charlemagne revient d'Italie en France, Roland et Olivier vont avec mille hommes assiéger la ville de Nobles [1]) où le roi Fouré était préparé à soutenir un siège de vingt ans. Charles est à peine rentré à Aix qu'il reçoit de Saxe la nouvelle que le roi Vitakind a pris et brûlé Mutersberg et mutilé l'évêque. Il s'avance avec son armée vers la Saxe; mais il est arrêté au passage du Rhin; il n'y a ni pont, ni bateau, ni gué. Il rassemble des matériaux pour un pont, mais le travail va très-lentement: Charles regrette que Roland ne soit pas là; le pont serait vite fait et Vitakind tué. Il envoie des messages à Roland et à Olivier; ceux-ci se mettent à l'oeuvre, et en six mois le pont est construit. Roland et Olivier s'emparent de Veskhlara et prennent le gouverneur de la ville. Puis on s'empare de la ville de Tremoigne, dont les murs tombent comme par miracle; le roi Vitakind est tué. Beuves sans barbe est chargé de surveiller le pays." [2]) Bovendien is een ander deel der Noorsche compilatie aan eene bewerking derzelfde stof gewijd. „Ce n'est d'ailleurs" zegt Gautier „qu'un développement de ces quelques lignes de la première branche, dont nous venons de citer la traduction." Daarop laat hij eene inhoudsopgave van dat deel der K. S. volgen. Gautier meent, dat ons fragment tot deze oudste bewerking der Ch. des S. teruggebracht moet worden, omdat hier gelijk daar Roland en Olivier de hoofdrol spelen. [3])

Het is zeer wel mogelijk, dat dit zoo is; maar ik moet toch opmerken, dat ons fragment sterk schijnt af te wijken van de bewerking der Karlamagnus-Saga. De hoofdstad van Wittekind heet hier *Sassine* (vs. 78) en Rolands broeder Baudouin, die in de Ch. des Sax. van Jean Bodel met Sibille, Wittekinds gemalin, de hoofdrol speelt, draagt hier den naam: Fransoys (vs. 59, 64). Wittekind zelf bevindt zich met zijn zoon Gwineman in de stad Bacham, terwijl zijn broeder Fledric, een reus, het bevel voert over het door de Franschen belegerde Sassine; deze wordt echter door de Franschen gedood (vs. 89, 155, 171—172).

---

1) Dit Noples is waarschijnlijk noch Constantinopel, noch Grenobles, maar eene stad in Spanje. Zie daarover: La Chanson de Roland par Léon Gautier 11e éd. Str. XIV, vs. 198.

2) Les Epopées Franc. III, 653—654.

3) t. a. p. bl. 655: „M. Bormans a publié . . . . . un fragment d'un Gwidekijn Flamand qui se rapporte à la plus ancienne version des Saisnes, à celle que l'on a désignée sous le nom de Guitalin. C'est ce que n'a pas vu M. Bormans; mais son analyse suffit pour le faire comprendre. Ce savant belge constate en effet que Roland et Olivier jouent le premier rôle dans le poëme flamand."

Noch in het 1ste, noch in het 5de deel der Karlamagnus-saga (ik spreek over de inhoudsopgave bij Gautier) vind ik deze namen of deze omstandigheden terug. Dáár wordt noch van de steden Sassine en Bacham, noch van een Fransois of Fledric gesproken. Ook is in ons fragment de beroemde Olifant reeds in Rolands bezit (vs. 48):

> Roelant was al een bloet
>
> . . . .
>
> Ende blies den Olyfant.

In het eerste gedeelte der Karlamagnus-Saga wordt van den hoorn geene melding gemaakt; wel in de uitbreiding daarvan (het 5de deel), maar eerst geheel aan het eind van het verhaal in een gevecht, waaraan ook Wittekind deelneemt en waarin hij door Baudouin wordt overwonnen en gevangen genomen. Deze omstandigheden passen dus geenszins bij de Mnl. bewerking. Desniettemin blijft het zeer wel mogelijk, dat de bewerker der Karl. Saga en die van het Mnl. gedicht naar hetzelfde voorbeeld gewerkt hebben of naar gedichten, die uit eene bron voortkwamen. De Mnl. vertaling schijnt vrij goed bewerkt, maar kan toch geene aanspraak maken op bijzondere verdienste. Ons fragment verplaatst ons in de volgende omstandigheden: Het Fransche leger, waarbij Roland en zijn broeder Fransoys, Olivier, Escous, Olleus, Reynout en vele andere ridders zich bevinden, heeft het beleg geslagen voor de stad Sassine, waar de reus Fledric, Gwidekijn's broeder, het bevel voert. Een nachtelijk gevecht (vs. 39—41) heeft plaats, waarin Fledric sneuvelt; in dat gevecht verplaatst ons de aanvang van het fragment.

De schrijfwijze „*sclouch*" voor *sloech*, die wij op meer dan eene plaats in dit fragment aantreffen (vs. 27, 58, 82) vindt men ook in het Limburgsch gekleurde fragment van het Roelantslied, waarvan een hs. te Looz gevonden werd. Vele voorbeelden van die schrijfwijze zijn te vinden in het te Wissen gevonden hs. van Maerlant's Hist. van Troyen [1]).

. . . .

Hoe hem gelieten die hoge moede;
Payne waren sonder hoede:
Si waendent hebben gewonnen al;
Maer alsi horden dat gescal,
Hadden si wonder, wat ware;
Si riepen met stemmen clare:

1) Verg. Episodes uit Maerlant's Historie van Troyen ... door Dr. J. Verdam, Inl. bl. 39

„Zassen, Sassen ende Sassine,
Slaet doet dese Kerstine
Tharen verdriete, tharen vernoye.
Maer doe si horden „Monyoie!"
Roepen, dat dochen [1] qualec gaen:
Si saghen haer liede slaen
Beide weder ende vort.
Roelant wrochte grote mort;
Fransoys, El'e, [2] Olyvier
Ende hare ghezellen fier,
Escous, Olleus ende Reynout
Ende Gwyd waren vrom ende stout;
Inghelram ende Constantijn
Sauri entie broeder sijn,
Gheraerts kindere van Vyane.
Beide van steken ende van slane
Wasser harde groot gheluut.
Men liet den Sassenaren uut,
Zwaven, Brussuwoene, Zweden,
Bloet ende zweet ut haren leden,
Men sclouchen af arm ende bene,
Entie lede alghemene.
Si riepen, die ridders fier:
„Nu keytive, ghi blivet hier;
„Uwe ghesellen sijn al doet,
„Ende Fledric die rese groet;
„Een [3] en esser niet ontgaen,
„Ende met u werdet oec ghedaen,
„U weren baet u niet!"
Sassen hadden groot verdriet
Daer inder Fransoyse tale;
Si saghen vellen in den dale
Haer ghezellen biden lichte;
Alzo lange durde tghevichte,
Dat wert scoen dach,
Ende tlicht, hordic ghewach,
Worpmen onder voet.

---

1) Voor: *dochten*. Zie bl. 169.

2) Alle namen zijn afgekort geschreven; het is mij niet mogelijk te raden, w met dezen naam bedoeld is. Misschien is *Elegast* er mede bedoeld. Immers ook de kon tooveren en hij draagt in den „Karel en Elegast" eveneens eene zwarte wape rusting, zooals uitdrukkelijk wordt vermeld. Vgl. Karel en Eleg. vs. 276—281, o vs. 293—298 en vs. 188—191 van dit fragment.

3) Hier en elders staan in het hs. Romeinsche cijfers.

Roelant was al een bloet,
Die op Volative [1]) sat;
Hi rechten tier stat
Op beide sijn stegebant
Ende blies den Olyfant
Met enen groten adem ruut,
Dat men horen mochte tluut
Een mile over tstede.
Sijn ghezellen verblider mede,
Ende Sassen worden uten kere;
Want si saghen minderen sere
Metten oghen haer ghesellen.
Hoe si hem ter were stellen,
Het was dinc, die niet besloot.
Roelant sclouger so vele doot,
Fransoys sijn broeder ende Olyvier,
Ende haer ghezellen fier,
Dattet ongheloefelic waer.
Die Sassen vloen hier ende daer
Ende riepen: „Roelandijn,
„Olyvier entie broeder sijn
„Sijn duvels uter hellen;
„Si verslaen al ons ghezellen."
Doe vloen Sassen met alder cracht,
Tot si quamen optie gracht,
Daer die hare laghen versmort;
Doe riepensi: „Mamet, deser mort [2])
„Moet u afdinken ende ontfermen!"
In dat suchten, in dat kermen
So vloen die felle Sassenaren.
Die grachte so effen waren
Mits den doden, diere in laghen,
Datsi die perde al overslaghen,
Ende reden met hare pine
Toter stede van Sassine;
Ja in de zelve diere waren; [3])
Maer Fransoyse na hem varen
So vromelike, ter waerhede,
Datsise sclougen onder de stede,

1) B. heeft: Volatine. De naam van Roelants paard (*Veillantif*) komt echter in t Mnl. Roelantslied voor als: *Volentyf*.
2) Het hs. heeft: Mamz des' mort.
3) B. wil lezen: „Ja, in de zelve *sciere* waren." Ik betwijfel of dit Mnl. is, maar et niet, hoe den regel te verklaren.

Ende jaeghden int fosseit.
Dese grote jammerheit
Hebben vernomen die van binnen,
Daer si stoeden tharen tinnen.
Dander riepen: „Laet in, laet in!
„Wij hebben behaelt cranc ghewin.
„Fledric ons here es doet
„Met quader verradenesse groet:
„Valsch ende fel sijn die kerstine."
Doe liepen die van Sassine
Tharen porten haestelike
Ende ontdadense ghemenelike,
Ende scoten bedichte
Wtwaert scerpe scichte,
Dat die Fransoyse moesten keren,
Als die duchten [1]) dat verseren
Van den schieten, [2]) van den lode.
Al waest, dat sijt daden node
Datsi Payne varen lieten,
Si ontsaghen so dat scieten,
(Dat die Fransoyse moesten keren,
Als die duchten dat verseren) [3])
Datsi keerden tharen ghetelde.
Si hadden versleghen opten velde
Der Payne met hare cracht,
Met die waren in de gracht,
Wel .XXXV. dusant.
Doe seide die grave Roelant:
„Here El'e, dit was goet raet;
„Die Sassen waren wel verquaet; [4])
„Nochtan hadt eerleker ghezijn,
„Waren si vor den zwerde stalijn
„Bleven, so dander daden. [5])

---

1) Het hs. schijnt: *duchte* te hebben; B. althans verklaart: „*die duchte*, les ducs, les chefs." Het zal wel geen betoog behoeven, dat men hier met eene gewone Mnl. zinwending moet lezen: „alse die duchten." Het hs. heeft verder: *v'seren*, dat door B. wordt verklaard als *viseren* (réflechir etc.)

2) B. meent, dat men: *scichten* moet lezen; dit is niet onmogelijk, maar de regel is ook zóó verstaanbaar.

3) Deze regels worden terecht door B. als geïnterpoleerd beschouwd of liever als eene slordigheid van den afschrijver.

4) *Verquaden* = boos, zondig worden. Zie: Oudemans i. v. waar deze plaats uit den Lancelot wordt aangehaald: „Maer hi es soe *verquaet* in dander side // Dat etc."

5) B. *deden*. Het rijmwoord wijst echter den vorm met *a* aan.

„Here Roelant, bi uwer ghenaden,
„Hadden die te live ghebleven,
„Ende si te scerne niet waren ghedreven,
„Si hadden ons beraden stoot, [1]
„Ende meneghen man gheslaghen doot
„Ende lichte van den velde verdreven.
„Si hadden mi liever verloren dleven,
„Dant stonde ter aventure!"
„So doen si mi teser ure,"
Sprac Fransoys ende Olyvier.
Aldus reden die princhier
Tharen ghetelde, si vercont, [2]
Daer menech doet lach ende ghewont;
Si hadden, hout u daer an,
Verloren .XV. man,
Onder koken ende knechten,
Diet ghetelde daer berechten.
Oec daden de heren doen
Ter erden de dode baroen,
Die hem lieden horden toe;
Die dode Sassenaren doe
Datsi [3] sleipen, gheloeft das,
In de gracht, daer soe ijdel was,
En dadense slechten ter verde.
Doe werper [4] op die erde,
Die de duvels in der nacht
Geworpen hadden uter gracht:
Daer mede bleven si ghedect.
Die heren sijn afgetrect
Doe in hare pawelioene,
. . . . [5]
Ende ghinghen eten ten ghetelde.
Si lieten werden [6] opten velde,
Die se hoeden jeghen de stat.
Die heren hadden niet dat

---

1) *Stoot* beteekent hier: *hindernis*, *moeilijkheid*. Zie voorbeelden bij Oud. i. v.

2) l. *si u cont?*

3) *Daetsi* (daden si). De ridders deden het toch niet zelf?

4) l. *Werpmer?*

5) B. gist, dat hier een regel uitgevallen zij als b.v. *Wantet was reeds omtrent ene*", en dat is niet onwaarschijnlijk.

6) *Werden*. B. zegt: „c'est à dire: *waerden*, des *gardes*. Vgl. het Oudsaksische *ird* (*wachter*).

Ghevoech [1]) van alderhande spise.
Nu willic u de ghise
Vertrecken van die van der stede:
Daer was grote jammerhede
Ghedreven onder tfolc ghemene,
Beide groot ende clene,
Om haren here Fledric;
Daer was ghetrocken menech stic
Van mantels ende van clederen mede.
Die meeste rouwe was int stede,
Daer noyt eer af was ghehort:
Tfolc liep al, sonder acort,
Handen slaende, treckende haer,
Ende dreven die meeste mesbaer,
Dat ye liede ter werelt dreven
Om ooms, om kinder ende om neven
Ende meest om haren here.
Si vloecten Roelant sere
Ende sine ghesellen al;
Si riepen: „Dit ongheval,
„Lacen! dat hier es ghesciet,
„Ne weet ons here niet,
„De edele coninc Gwidekijn,
„Dat dedel broeder sijn
„Vermort es ende sijn lieden.
„Wie salt dorren hem bedieden?
„Wie sal wesen soe coene,
„Weder Zasse [2]) oft Brusuwoene?
„Wende, Zwave, wi sal hi sijn,
„Die den coninc Gwidekijn
„Seggen sal die lede mare?"
Doe vraeghden si elc andren dare,
Oft si wouden varen uut
Ende nemen den tribuut
Van hare overgroter scade.
Doe vonden si tharen rade,
Datsi niet ut wouden varen:
Het waren alte felle baren,
Roelant ende Olyvier,

---

1) B. leest: *ghenoech.* De gewone Mnl. uitdrukking is echter: „sijn ghevoech hebt (van iets)." Ook komt, voor zoover ik weet, *ghenoech* niet voor als subst. Vgl. o W. v. Or. vs. 55.

2) Het hs. *Zassen.*

Fransoys ende die onghier,
Die voert die zwerte wapine,
Die metter tovernien sine
Al omme wrachte watti can.
Die ghemeine raet dus nam,
Dat si binnen souden bliven;
Nochtan hadden si der keytive
Wel .XL^{M}. binnen der mure.
Gwidekijn lach tier ure
Ende sijn sone Gwineman
In de stede van Bacham.
Dat Fledric ware doot,
. . . .

IX.

DOON DE MAYENCE.

Het volgende epische fragment werd ontdekt door de Coussemaeker in de archieven van Boubourg en in 1860 uitgegeven door Blommaert in de: Annales du Comité Flamand de France, Tome V, p. 89—103 [1]. Wat merkwaardig is van hetgeen de uitgever mededeelt, neem ik hier over: „Ce fragment appartient incontestablement au cycle carlovingien, mais malgré les peines, que je me suis données, je n'ai pu découvrir à quel poème il se rattache. J'ai parcouru sans résultat les romans de Fierabras, de Rolland et de Guillaume d'Orange, etc. Je n'y ai trouvé ni les mêmes scénes, ni les mêmes événements. L'écriture de ce fragment appartient an XIIIe siècle ainsi qu'on pourra en juger par le fac-similé ci-joint. Chaque page a trois colonnes et chaque colonne soixante-deux vers ce qui forme un total de 372. L'encre a pâli en divers endroits, et est totalement enlevée en d'autres, de sorte que plusieurs passages sont restées indéchiffrables."

Prof. Jonckbloet meent, dat het „blijkens de daarin voorkomende namen (Habigant, Vauclere) tot de sage van Doon de Mayence behoort", terwijl hij in eene noot daarbij voegt: „'t Zou te bezien staan, of tot dit werk niet behoort het fragment door Bormans bekend gemaakt en waarvan wij onder den titel van den *Saksenkrijg* (hier: Gwidekijn van Sassen) gewaagden" [2]).

Ik heb te vergeefs getracht in den roman van Doon de Mayence eene plaats te vinden, die overeenkomst vertoont met ons fragment, hoewel l'Aubigant en de stad Vauclere in dien roman werkelijk eene groote plaats innemen. Kon ik in dezen niet tot eene beslissing komen, ook het andere deel van Prof. Jonckbloet's hypothese moet ik laten, zooals het

---

1) Fragment d'un Roman de Chevalerie du Cycle Carlovingien transcrit d'après un parchemin du XIIIe siècle. par M. P. Blommaert. In het Mnl. Wdb. van Verwijs en Verdam is dit fragment geciteerd als: *Fragm. Carl.*

2) Gesch. der Ned. Lett. (3e druk) Middeleeuwen, I, 386

is. Ik kan het niet tot waarheid maken, maar ook niet op afdoende wijze bestrijden. Laat ons zien, wat in dezen valt op te merken. Het fragment verhaalt ons van drie ridders: Fierabras, Elegast en Milo (Roelants vader), die gezamenlijk op jacht zijn geweest en nu terugkeeren naar de stad Vauclere, die door de Sarracenen belegerd wordt; zij drijven een met wild beladen „somerpaert" voor zich uit. Onderweg ontmoeten zij drie Sarraceensche vorsten, men geraakt in twist en er wordt besloten, dat zij hunne krachten zullen meten buiten de stad Vauclere, op een in de rivier gelegen eiland. Allen gaan huns weegs; de ridders dus naar Vauclere. Hun weg leidt hen langs de legerplaats der heidenen; zij stormen het kamp binnen, alles op hun weg neerslaande en komen zoo aan de zijden tenten, waarin „die felle soudaen Calistyen // Ende Habigant ende alle de zine" juist aan tafel zitten. Zij houwen de palen en staken, waarop de tenten rusten, om en de Sarracenen worden onder het doek gevangen „recht als vogel, die gevaen // Sijn ende liggen onder tnet". Na nog vele vijanden te hebben gedood willen zij de stad binnenrijden, maar twintig duizend „payene" snijden hun den pas af en een nieuw gevecht vangt aan, waarin de drie ridders wonderen van dapperheid verrichten. Dáár eindigt het fragment.

Elegast schijnt hier iets van zijne tooverkunst aan de twee anderen te hebben medegedeeld, in allen gevalle treedt hij zelf als toovenaar op. Immers Susas, een der Sarraceensche vorsten, zegt tot de drie ridders (vs. 68—71):

Ghi daet met uwer gokelrie
Ons allen *royen* in een boot
Ende Habigant den here groot
Dadi wezen vogelare

Indien de als *El'e* in den „Gwidekijn van Sassen" aangeduide ridder werkelijk Elegast is, dan zou hier een punt van overeenkomst tusschen de beide fragmenten kunnen worden aangewezen. Maar, zooals men ziet, zekerheid is hier niet te geven. Een vergelijking, die betrekking heeft op de taal, waarin beide fragmenten zijn geschreven, levert ook niet veel op. Een vorm als: *dochen* voor *dochten* (Gwidekijn v. S. vs. 11: „dat dochen qualec gaen") vindt men terug in vs. 167 van ons fragment „ter midder *nach* (*nacht*). Daarentegen lezen wij in den Gwidekijn nergens vormen als: *haex*, *heylant*, *huutvercoren*, *huut* en *hure* (voor de niet geadspireerde: *aex*, *eylant* etc.) welke in dit fragment voorkomen. De rijmen geven ook geen licht.

De slotsom uit deze weinige gegevens op te maken, is dus, dat wij het fragment voorloopig nog onder de onbekende moeten rangschikken. De mogelijkheid, dat het deel uitmaakt van een oorspronkelijk Nederlandschen ridderroman bestaat natuurlijk, al acht ik dit niet waarschijnlijk.

. . . .
„Ten es wonder boven der aerde,
„Dat hem so groot ye verbaerde,
„Dat men met wapinen mochte vellen,
„Of met consten, verstaet mijn tellen,
„Sine soudent tonder doen,
„Fierabras, [1]) Elegast ende Myloen."
„Die ander seiden: „dat es waer."
Do slougen si met speren daer
Die felle leewen, die daer hingen;
Robbrecht beghanre oec na springen,
Ende slouch [2]) se metter haex [3]) van stale:
Als dieze vellen wilde te dale;
Maer dat was dinc, dat niet besloot.
Doe reden vorwaert die genoot.
De leewen bleven hangende daer
Also lange, dat es waer,
Dat se de lucht al verterde,
Ende die vrome heren vermerde
Sijn te Rozenborch comen;
Also Sansun heeft vernomen,
Ontfinchize met blider chiere;
Doe reden si dor die duwiere,
So dat si quamen te Vauclere.
Nu eist tijt, dat ic kere
Toet Fierabras ende toet Elegaste,
Ende te Mylen, die altoes vaste
Ende ghenendelike jaghen;
Een [4]) somerpaert const cume gedragen
Twilt, dat si hadden gevaen;
Doe lieten si haer jagen staen.

Si wilden riden te Vauclere;
Doe sagen si met groten ghere
Drie coninge comen ghereden
Spelen met solaesliicheden,
Ongewapent, dat es ware;
Maer elc hadde enen sporeware
Staende friscelijc up sijn hant.

---

1) Het hs. heeft *Fb.*; uit de andere verzen blijkt, hoe de naam moet wor aangevuld. (Zoo staat *Robb'* voor *Robbrecht*).

2) Het hs. heeft: *slouchen.*

3) Hs. *hacx.* (Of las B. verkeerd?)

4) Hier en elders staan in het hs. Romeinsche cijfers.

Men hadde vonden in geen lant
Vromer payene dan si waren.
Haer namen sal ic u verclaren:
Deen was coninc van Slavenyen,
Ende die ander in Tarteryen,
Ende die derde Putagor
Van Antioetsen [1]); herde dor
Waren deze coninge drye.
Het sachse comen, geloves mye,
Fierabras, Elegast ende Myle.
Doe drougen si over een ter wile,
Dat sise zeker souden vaen;
Metten worden reden si hem aen.
Doe seiden die vrome ridders [2]) fier:
„Here payene putertier,
Ghi sijt gevaen sonder liegen,
Ter armen tijt so voerdi [3]) vliegen;
Dat suldi seggen tuwen bouf."
Susas doe die tale up houf:
„Trouwen, ghi heren, dies es gheen noot,
Al sijn wi van wapinen bloot,
Men mochte ons niet so lichte ringen;
Ende dat ghijt daer toe sout bringen,
Het soudu werden zere te sure;
Maer hort, ic sal u setten cure:
Ic kenne u wel alle drye,
Ghi sijt die ghene, geloves mye,
Die te Vauclere sonder lette
Bootscap brochten van Mamette,
Dat al gader was truffernye;
Gi daet met uwer gokelrie
Ons allen royen [4]) in een boot,
Ende Habigant den here groot
Dadi wezen vogelare.
Nu hoer, wies ic u verclare:

---

1) Het hs. heeft volgens B.: „*van antroetsen.*" Vgl. over deze plaats het Mnl. Wdb. v. *dorre*. Ik geloof echter niet, dat *dor* betrekking heeft op *Antioetsen* (*Antiochië*), lijk het daar wordt voorgesteld; blijkens vs. 41 en 42 komen de vorsten *niet* alle ie uit A. Misschien heeft *dor* hier de bet. van: *stug*, die het ook M. Loep IV, 6 heeft.

2) Het hs. heeft volgens B. *Ws.* dat hij verklaart met: *Wigants*. Maar dit woord mt, meen ik, zelden in het meerv. voor en *Rs.* (*ridders*) is de gewone uitdrukking, e in zulke gevallen gebruikt wordt.

3) B. *werdi*. 4) B. *myen*.

Ghi sijt kerstijn alle drye,
Ende wi loven die Mamettrye.
Hets waer, wi haddent hier te quaet,
Na dat de dinc [1]) gescepen staet,
Wildi ons emmer beraden noot;
Ghij sijt ghewapent ende wi bloot,
Wi waren varinc te ghenaden,
Na dat ghi heet van vromen daden.
Wildi ene dinc bestaen,
Die ic u sal leggen aen,
So prisic uwe vromichede:
Dat ghi laet wapinen onze lede
Ende nemen scilt ende spere;
Wi sullen comen te Vauclere,
Alle drie, bi Tervogant!
Buten daer staet een heylant
In die riviere onder die muer;
Wi sullen daer sijn u gebuer,
Ende met u vechten onder ons drien.
Die daer mach tgeluck [2]) gescien,
Dat hi den anderen matteert,
Ende doet lyen vor sijn zweert,
Hi sal moeten, sonder waen,
Te sinen reymersoene [3]) staen,
Up dat hi niet ne blivet doot."
„Bi den here, die mi geboot,"
Sprac die stoute Fierebras,
„Willen uwe gezellen das
Consenteren, wi sullent doen."
„Jawi," seiden Saragoen,
Bi den voget [4]) Tervogant."
Doe clopten si an haren tant,
Dat was vaster dan gesworen, [5])
Ende die ridders welgeboren
Hilden hem wel gepayt daer aen.

---

1) B. *dine.* 2) hs. *gheluch.* 3) B. *reymer, soene.*
4) B. *wiget.* Vgl. b.v. R. m. d. Swane vs. 22. 5) Deze wijze van zweren k ook voor in den Karlmeinet. A. 33. Men leest daar:

Der konynck kloppde up synen zant
Dat was syner hoesten truwen pant

Een dergelijke eed komt voor in de Lorreinen (Jonckbloet) II, 1181—1183:

Dat willic hem na sijn begeren
Op die tonge van Mamette sweren
Ende op die enien van Apoline.

Elegast sprac: „Doet ons verstaen
Den tijt, dat wi u zullen sien." [5]
Doe sprac Gherdiflant, die payen:
„Morgen metter zonnen [1]) upghange."
Doe ne letten si niet lange,
Sine staken metten sporen;
Maer onze ridders huutvercoren
Beeten alle drie ter erde,
Ende vergorden hare perde,
Ende hingen te pointe hare scilde.
Den sterken zomer metten wilde
Dreven si vor hem te diere tijt;
Elc up sine stegebande rijt
Den rechten wech te Vauclere,
So lange dat si sagen there,
Daer Susas of was rewaert.
Die heren . . . . . vermaert
Reden daer in ter zelver stont.
„Monyoie!" roupen si, si u cont, [2]
Ende slougent al onder voet,
So wat quam in haer gemoet.
Si slougen ontwee der tenten corden,
Mengen Torc dat si vermorden:
Peyene vloen gelike sporewen;
Maer recht oft waren wilde leewen
Verslougen si die Torkiene.
Der tenten seven werven tiene
Velden si, geloeft mi das,
Doe so reden si over tpas, [3]
Als die waren onvervaert;
Emmer wachten si tsomerpaert,
Dat hem niewer ontsapperde [4]
Aldus voeren die heren gherde
Int ander here van Habigante,
Ende quamen daer recht als die Persante
Ter maeltijt saten, geloves myen;
Die felle Soudaen Calistyen
Ende Habigant ende alle de zine
Saten in die tente zidine,
Die was des soudaens van Persi.

---

1) *zullentsien.* 2) B. *zonne.* 3) B. *comt.* 4) ?
5) Deze en de volgende regel zijn mij onverstaanbaar. Zijn de rijmwoorden misschien corrupt?

In al die werelt, geloves mi,
Ne hadde men vonden sulc juweel:
Groene side ende root fluweel,
Daer af was so ondersneden,
Daer in gewrocht bi suptiilheden
Diveerse beestkine bi . . . . . lyen,
Tghelove al haerre [1]) mamettryen
Stont daer in ghemagineert,
Van finen goude gepol . . . . . [2])
Alle die wapine van hedenesse
Stont daer ane, sijt gewesse,
Ende alle die wige van . . . . .
Die oyt waren boven der erde,
Van Troyen of dieregelike
Stont daer an so rikelike,
Dat men nyet negenen gewrochte
Rikeliker pensen mochte.
Tgesteente, dat daer an stont,
Maket also overclaer, [3])
Dat mer ter midder nach (sic) bi zach,
Al hadt gewezen scone dach. [4])
Up vijf maste dat sy stont,
Ende die waren even ront;
Die hoeftmast, verstaet wael,
Was altemale van cristael,
Wel beslegen, geloves myen,
Van finen goude huut Arabyen.
Die een vanden andren vieren
Was, also ic u sal versieren,
Al van claren cassydere . . . . . [5])
Die ander van albaester was
Ende die derde van elphant . . . . . [6])
Die vierde van yvore rene,
Ende daer an, also men woude,
Grote spaengen van finen goude,
Suverlike ende wel gep . . . . .
Die corden waren, ic wale . . . . .
Ghevlochten alle . . . . .
Van groenre zide . . . . .

---

1) B. *hare*. 2) l. *gepalleert?*

3) Ik vermoed dat deze regels niet in orde zijn. Moet men misschien lezen vs. 165: „dat stont ane daer"?

4) B. *soene* dach 5) l. *cassydere glas?*

6) l. *elphantsbene?* De gewone vorm is *elpsbene*.

Elkerlike met drie stringen;
Ende die . . . . ken [1]) in waren dingen
Waren zelverin in dezer wize,
Elc in gedrayt met eere vize,
Dat mense niet huut mochte trecken,
Men mochter met avize up mecken.
Den appel van der tente boven
Mochte men wel te rechte loven;
Want tgraefscap [2]), als ic verstoet,
Was nouwelike also goet
. . . . . wiste hoe . . . herden gront
. . . . teneger stont
. . . . . pateren dle dierbaerheyt
. . . . appel vas geleyt
. . . . die dies ave
Elegast . . . . . ende Myle die grave
Ende Fierabras, die damoyseel,
Dreven herde groet chembeel [3])
Alsi dor dat here voeren;
Clocke werden alle in roeren,
. . . . . der mortyrien die si dreven;
Ten mochte niet lichte sijn bescreven
. . . . . . er die si van wapinen daden:
Die zwerden daden si dicke baden
Den Sarasinen doer den tanden;
Ghene riepen up Tervoganden
Ende liepen vaste haer hande slaende.
Ende die . . . . . heren . . . . . staende
. . . . oe stegebande
. . . . haer hande
. . . . quam die goede
. . . . fiere
. . . .
. . . . ten saten
. . . . en ende aten
. . . . soudane . . amyrale
. . . . si met luder tale
. . . . . ten wapinen roupen vaste.
Doe scoten up die felle gaste
Om te weten, wat daer ware

---

1) l. *staken*. Vgl. vs. 266. 2) l. *een* (.I.) graefscap?

3) B. *thembeel*. Het woord is gebruikelijk in den zin van *strijd* of *slagveld*; hier zet het dus ongeveer bet.: *weerden zich dapper*, iets derg. als: *mo(a)rtyrie driven* vs. 207.

. . . . die edel bare
. . . . ter tente comen
. . . . genomen
Ende slougen die corden al ontwee
. . . . tren mee
. . . . der up die stede
. . . . aren was sijn bede
Sose de maste geraecten daer,
Die van den goude waren zwaer;
Thoeftmast, die quam gevallen,
Die tafle, [1]) die al met allen
. . . . moeste van der wagen
. . . . felen ende scragen
. . . . alle in stickinen
. . . . die nappe met wine [2])
. . . . . gen si, wer hier, wer daer
. . . . . den plateelen swaer naer,
. . . . . ende . . . . . des sijt vroet,
. . . . . al dat up die [3]) tafel stoet
. . . . in gaisemente [4])
. . . . die lagen onder die tente
Ende onder die maste sonder waen
Recht als vogel, die gevaen
Sijn ende liggen onder tnet;
Sine mochten verporren met [5])
So die tente, dat es waer,
Van den goude was so zwaer.
Payene lagen ende pepen;
Ende die heren die begrepen
Waren in eenen hogen [6]) moede,
Als die waren van edelen bloede,
Ende negeen begrip ontsagen,
Daer men eere an mochte beiagen [7])
Om te . . . . die doot
Ne consten hare herte groot
Niet bedwingen noch haren moet,
So dat rudderlike bloet
In hem selven began vermaken;
Si velden tenten ende staken
Masten ende daertoe corden.
Mengen payen si vermorden

1) B. *tafte.* 2) B. *winen.* 3) B. *den* 4) ? l. *grusemente ?*
5) l. *Sine mochten verporren let?* 6) B. *eene hooge moede.* 7) B. *belagen.*

Al haddent [1]) gedaen V^m lieden,
Men sout te wonder mogen bedieden
Tgrote . . . . . dat si daer daden,
Huer hoge moet const [2]) niet verzaden;
Die vele heeft, wille emmer bet.
So lange vochten si, dat wet,
Dat their wert verstrooyt al;
Doe so was daer groot gheschal.
Men blies daer trompen ende nakaren,
Recht of die werelt soude vervaren,
So helden [3]) daer die grote bazinen,
Ende die horne van goeder . . . . .
. . . . . op berch ende dal.
Tfolc vergaderde overal,
Ende begonsten hem battaelgieren.
Doe begonsten hem temayeren
Onze Ridders, preus van aerde,
Ende reden metter vaerde,
Als die meenden in der steden
Te vaerne; die hem onderreden
Aldoe, was met groter druust
Van payene wel XX duust.
Doe so rees daer groot gescal;
D'onze aventurdent al,
Als die goene, in waren zaken,
Die daer haer kerchof wilden maken,
Ende reden in die Saragoene.
Elc hadde een spere met enen pongoene,
Dat si hute Vauclere voerden;
Hare sporen dat si roerden
In die lanken hare . . . . . [4])
Fierabras, die ridder coene,
Noepte sinen drommedarijs.
Die ridder, van naturen wijs,
Warp die lanse onder den arem,
(Van tornemoede was hi warem,
Dat hem die stede wert benomen)
Sinen spiet so ver ghedromen [5])
Een payen in sijn lijf;

---

1) B. *haddere.* 2) *cont.* 3) d. i. klinken. Vgl. Oudemans i. v.
4) l. haerre *acatoene*. *Acatoen* is een naam voor een *lastpaard* (somer) maar schijnt *strijdros* te beteekenen. Vgl. Mnl. Wdb. van Verwijs en Verdam i. v.
5) l. so ginc hi dromen? Vgl. Mnl. Wdb. i. v. *dromen*.

Die glavie was daer lanc ende stijf
Dat so node wilde breken,
. . . . was ghesteken
. . . . hant
Eenen andren Turkant
Liep so . . . . . in die borst,
Hi moeste storten sonder vorst
Up die erde al steendoot.
Fierebras, wies moet was groot,
Dromde den spiet altoes vorwaert,
Dat hi den andren . . . . . paert
Verre dor den rugge leet,
Doe zwanc hise van den orse gereet;
Daer bleven si liggende te dier tijt,
An die glavye beede gerijt,
Ghespeet gelijc den capoene.
Die jonge, moedige ridder coene
Trac den scarpen helmstaert; 1)
Niemen wert van hem gespaert;
Sone waest van Elegaste,
Die met sporen noepte vaste
Ende stac te diere hure
Enen payen durenture;
Mettien sine glavye brac.
Mile oec enen payen stac,
Dat hi dorreden viel int sant;
Doe so trac hi sinen brant
Ende hi riep met luder voes:
„Hier comt die jonge grave van Bloes,
Die dor die vreeze van den payen
Niet eenen voet mach achter vlyen,
Of sine wapine ne waren verloren,
Die Partenoples was hier te voren
Upden coninc Noblioen;
Al so hortem die lyoen 2)
Toe, die ic mijn levedagen
In eeren hope . . . . . dragen,
Of ic blive inden wille doot."
Hi seide waer, die genoot;
Hi hiltse in eeren, si u bekant.
So dede sijn sone, die grave Roelant,

---

1) ? Misschien: *helmscaert* omdat het zwaard „*scaerden*" in de *helmen* maakt

2) Het zinsverband is mij niet duidelijk.

Die welke was een ridder rene,
Den roden leeu eist dat ic mene,
Die int gout stoet rampant;
Hine was noyt so vaeliant,
Noch van herten also coene,
Hine hadder genouch an te doene,
Soude hize dragen na haer recht.
Nu keric weder int gevecht,
Daer die drie mids hare pine
Doorbraken alle die Sarazine,
Ende behilden haer venisoen.
Ten es ter werelt man so coen,
Hem ne souds [1]) gruwen, up dat hijt sage,
Der [2]) vreezelike grote slage,
Die si slougen alle drie.
So vele daden si, geloves mie,
Dat si hare acatoen,
Daer up lach haer venisoen,
Bonden an der porten rinc;
Doe keerde elc, dats ware dinc,
Tanscijn ten ten vianden waert;
Menich scilt ende menich daert
Was aldaer up hem gescoten,
Si zwe . . . . . weder zulke noten,
. . . .

B. *Soude*. 2) B. *Die*.

X.

FLOVENT.

In 1864 gaf Bartsch (Germania IX, 407—463) twee fragmenten van een Mnl. episch gedicht uit, waarover hij het volgende mededeelt:

„Dem germanischen Museum in Nürnberg wurde vor einiger zeit ein Pergamentdoppelblatt in Folio vom Ende des 13. oder Anfang des 14. Jahrhunderts geschenkt, das im Schwanenthurme des Schlosses zu Cleve aufgefunden worden und zum Einband eines im Jahre 1691 angelegten Gerichtsprotokollbuches von Grefrath in Geldern gedient hatte. Frommann gab im Anzeiger f. k. d. d. V. 1863, 395 fg. Nachricht davon, und liess die Anfangs-und Schlussverse beider Blätter abdrucken. Seiner Gefälligkeit verdanke ich die Uebersendung der Bruchstücke, die in der Bibliothek des Germanischen Museums die Nummer 18423 tragen. Die dreispaltig geschriebenen Seiten enthalten auf jeder Columne 53 Zeilen, nur die erste Spalte der vierten hat 56, weil unten drei ausgelassene Zeilen nachgetragen sind; beide Blätter gewähren mithin 639 Reimzeilen. Durch die Verwendung als Einband sind die äussern Seiten sehr abgerieben, so dass die Hilfe eines Reagens nothwendig war; doch ist auch so nicht alles zu entziffern gelungen. Die innern Blätter einer Lage waren sie in keinem Falle, wie der mangelnde Zusammenhang am Schlusse des ersten lehrt."

Hij herkende deze stukken al dadelijk als deelen eener Mnl. vertaling van het Oudfransche riddergedicht Floovant, dat eene eigenaardige plaats inneemt in de Fransche letterkunde der middeleeuwen [1]). Ik laat hier eerst den inhoud volgen, zooals die door Bartsch van de Fransche uitgevers werd overgenomen: Clovis, de eerste Christelijke koning van Frankrijk, had vier zonen, waarvan de oudste Floovant heette. Hij stelde

---

1) Les Anciens Poètes de la France: Floovant, Chanson de Geste publiée pour la première fois d'après le manuscrit unique de Montpellier, par M. M. Guessard et Michelant. Paris, Vieweg. 1859.

lezen onder de hoede van den hertog van Bourgondië Senechal. Floovant meed zijnen opvoeder, terwijl deze sliep, den baard af en werd daarom loor zijnen vader verbannen. Floovant's schildknaap Richier verneemt lit en volgt zijnen meester. [In het Ardenner woud bevrijdt hij Florette uit de handen van drie Sarracenen; dit meisje was de dochter van koning Flore van Ansai, tot wien Floovant zich wilde begeven.] Voorts strijdt ij nog met Ferragus, een reusachtigen heiden, die hem de jonkvrouw racht te ontrooven. [Ferragus' vader, de emir Galien, had in den droom ijnen zoon met een leeuw zien strijden. Verschrikt zendt hij boden uit m hem te zoeken; dezen vinden hem in strijd met Floovant en de verwinnaar wordt met Florette gevangen genomen. Richier, die het poor van zijn heer gevolgd is, bevrijdt hem en de jonkvrouw uit de anden der Sarracenen.

Op weg naar Beaufort, den burg van koning Flore, hebben zij nog erscheidene avonturen, totdat Urbain l'Allemand, een van Flore's vasallen, n met duizend ridders te hulp komt. Zij komen gelukkig in Beaufort n. Floovant geeft zich uit voor een arm ridder en helpt den koning zijnen strijd met den Amirael (Emir) Galien. Zij belegeren Galien's el, Avenant genaamd.] Van de tinnen ziet Maugalie, koning Galien's ter, Floovant's dapperheid en knoopt een minnelijk gesprek met hem ; Richier stoort hem daarin. Na hunne terugkomst maakt Urbain ag van deze kennismaking. Florette, die verliefd is op Floovant, rdt ijverzuchtig. Bij een nieuwen, nachtelijken storm wordt Avenant roverd en Maugalie gevangen genomen. Een ontvluchte Sarraceen bericht Galien, dat dit alles het werk is van twee Franschen, welke in dienst van Flore staan. Florette en Maugalie overladen elkander bij hunne ontmoeting met scheldwoorden. Avenant wordt onder de hoede van Floovant gesteld. De twee zoons van Flore, Maudaran en Maudoire zijn afgunstig op Floovant, bieden koning Galien hunne diensten aan en nemen Avenant door verraad; Floovant en Maugalie worden naar Baume, Galien's kasteel gevoerd, Richier brengt dit bericht te Beaufort en maakt zich op, om zijn meester te zoeken. Onderweg wordt hij geherbergd door den hertog van Beieren, Emelon, wien de Sarracenen zijn land hebben ontnomen. Te voren had hij onwetend Emelon's zoon in een tweegevecht gedood; om zijne onschuld te bewijzen, strijdt hij nu met Emeloen, waarop eene verzoening volgt. Bij Baume aangekomen, maakt hij zijn geheele lichaam zwart door middel van zeker kruid. Gebruik makende van zijne kennis van de Sarraceensche taal begeeft hij zich tot Galien, aan wien hij zich bekend maakt als Josue, zoon des konings van Tabarie. De heidenen willen hem kussen, maar Richier, die vreest, dat zijn gelaat de zwarte kleur zal verliezen, weigert dit te doen, voordat hij een Franschman eigenhandig gedood heeft. Hij moet nu Floovant dooden, wordt in de gevangenis geleid, maar verslaat den cipier met het door hem medegebrachte zwaard van Floovant: Joyeuse. Heer en knecht her-

kennen elkander. Richier weet zich van den moord op den cipier bij Galien vrij te pleiten door den gedoode van verraad te beschuldigen. Den volgenden dag zal Floovant gehangen worden, maar Richier weet het te verhinderen. Twaalf Fransche baronnen, waaronder ook Richier's vader Joceran en zijn broeder Guinemant zijn door de Sarracenen gevangen genomen en worden in denzelfden kerker geworpen, waarin ook Floovant zich bevindt. Richier speelt in Maugalie's kamer schaak met een heidensch vorst: Maugalie eischt van hem, dat hij met haar de gevangenen zal bezoeken. Richier geeft voor hoofdpijn te hebben en verwijdert zich. Daar hij niet terug keert, krijgt Maugalie achterdocht, snelt langs een onderaardschen weg naar den kerker en verrast Richier in het gezelschap der gevangenen. Zij wil het hem vergeven, indien Floovant, wiens afkomst zij verneemt, haar wil huwen. Floovant stemt daarin toe. Ondertusschen zetten de twee broeders den Koning aan, het vonnis te voltrekken. Maugalie komt tusschenbeide; Galien stelt haar Maudaran als haren aanstaanden echtgenoot voor. Ondanks hare weigering wordt zij in den tempel van Mahomet met hem in den echt verbonden. Zij roept Richier te hulp; deze wapent de Franschen, welke de Sarracenen onder den maaltijd aanvallen, de beide broeders dooden en met Maugalie de vlucht nemen. Galien zet hen met duizend Sarracenen na. Zij worden door de Christenen teruggeslagen, maar krijgen versterking. Daar ontmoeten de Franschen koning Flore met duizend manschappen; Floovant herkent hem en bekent, dat hij Flore's zonen gedood heeft, er tevens op wijzend, dat zij verraders waren. Flore omarmt hem. De Sarracenen worden op de vlucht gejaagd. In Beaufort wordt Maugalie gedoopt, Florette tracht Floovant's liefde te verwerven, maar hij bekent, dat hij zijn woord reeds heeft gegeven; tot vergoeding wordt zij verloofd met Richier. Bruiloft der twee paren. Een bode uit Frankrijk, Guimar, komt Floovant uit naam van Clovis verzoeken, hem, die door den Amiraal van Persie in Laon belegerd is, te hulp te komen. Koning Flore sluit zich bij hem aan, de twaalf baronnen snellen, ieder naar zijn land, om strijders te verzamelen en komen weer met Floovant samen bij het kasteel Auvilers; het gezamenlijke leger telt meer dan 60 000 man. Te voren hebben Floovant en Flore hertog Emelon uit de handen der Sarracenen bevrijd. Voor Laon gekomen, begeeft Richier zich door het kamp der heidenen, waar hij een met Galien schaak spelenden ongeloovige doodt, tot den treurenden Clovis. De koningin bejammert Floovant's verbanning, hare beide andere zonen zijn renegaten geworden en hebben zich tot Galien begeven, die hen met Saksen beleent. Richier verkondigt, dat de hulp nabij is. Zijn vaandel wordt volgens de afspraak op den toren geplaatst. Clovis doet een uitval, terwijl Floovant de Sarracenen van den anderen kant aangrijpt. Vader en zoon, die elkander niet herkennen, geraken in gevecht, maar Richier scheidt hen. Galien valt door Floovant's hand. De Sarracenen vluchten. De eene renegaat wordt gedood

de andere ontvlucht en wordt later Galien's opvolger. Hij heette Geté en werd een geducht vijand der Christenen. Floovant en Maugalie worden te St. Remy gekroond; F. wordt koning van Frankrijk."

Ziedaar den inhoud van het gedicht.

Onze fragmenten behooren, gelijk men zal kunnen opmaken, tot het laatste deel daarvan, al wijkt de Mnl. tekst sterk af van den Franschen. De redactie, welke ons in het hs. van Montpellier bewaard bleef, diende den Nederlandschen bewerker dan ook zeker niet tot voorbeeld. Dat kan door eene vergelijking gemakkelijk worden vastgesteld en niemand van hen, die zich met de Floovant-sage hebben bezig gehouden, twijfelt daaraan. Niet zoo gemakkelijk is het echter met eenige zekerheid te zeggen, welke redactie dan het voorbeeld kan geweest zijn. Laten wij zien, wat daaromtrent valt op te merken.

Na Bartsch hielden zich inzonderheid twee geleerden met de sage van Floovant bezig.

In 1877 gaf A. Darmesteter eene verhandeling over dit onderwerp uit [1]), die twee jaar later gevolgd werd door eene andere van Friedrich Bangert [2]). Het kan ons doel niet zijn hier een verslag te geven van de verschillende meeningen over de Fransche, Italiaansche, Nederlandsche en IJslandsche bewerkingen der sage, over hunne onderlinge verhouding en over het ontstaan der sage zelf. Ons zou dat te ver voeren; belangstellenden verwijzen wij naar beide bovengenoemde werkjes.

Wat voor ons vooral belangrijk is: de verhouding onzer fragmenten tot het Oudfransche epos en hetgeen verder over de Mnl. vertaling valt op te merken, moge hier volgen.

Bij Bangert lezen wij o. a.: „Eine Vergleichung der Fragmente mit dem französischen Gedichte zeigt, dass das niederländische Gedicht viel ausgedehnter war als dieses. Die Ereignisse, welche beiden gemein sind, werden in ersterem viel umständlicher erzählt als in letzterem, und ausserdem finden sich darin Tatsachen und Personen, die in letzterem ganz fehlen." En iets verder: „man kann daher wohl mit G. Paris annehmen, dass die französische Grundlage des niederländischen Gedichtes eine im 13. Jahrhundert angefertigte Ueberarbeitung einer älteren Redaktion des Textes von Montpellier gewesen ist." [3]) Zoo worden b.v.

---

1) De Floovante vetustiore Gallico poëmate et de Merovingo cyclo scripsit et adjecit nunc primum edita Olavianam Flovents sagae versionem et excerpta e Parisiensi codice „il libro de Fioravante." A. Darmesteter. Lutetiae Parisiorum. Apud bibliopolam F. Vieweg, Via Richelieu.

Dr. G. Penon vestigde in den Spectatorvan Aug. 1878 de aandacht op dit werk.

2) Beitrag zur Geschichte der Flooventsage von Friedrich Bangert. Heilbronn. Gebrüder Henninger 1879.

Bovendien verschenen er beoordeelingen van Darmesteter's werk door G. Paris in de Romania (VI, 605—613) e. a.

3) Zie t. a. p. bl. 3 en 4.

in de Mnl. fragmenten Flovent, Margalie en de XII. baronnen in een kasteel belegerd en hun wordt hulp verleend door Flore, door den hertog van Beieren Hemelyoen, door Ritsier en den hermiet Lucari; in het Fransch daarentegen vluchten Floovant, Richier, de twaalf baronnen en Maugalie voor Galien en de Sarracenen, die hen reeds bereikt hebben, als Flore hun te hulp komt. In het Fransche gedicht wordt niet gesproken over het kasteel Pierlepont, ook kent het de personen van Rigant en Lucari niet; het besluit van Ritsier om hermiet te worden en de naam der koningin Claude worden niet vermeld, Flovent's opvoeder Salvaert heet in het Fransche gedicht Senechal. [1]) Verschillende dezer personen vindt men echter terug in de Italiaansche bewerkingen der sage, de romans van Fiovo en van Fioravante, die ook weer op Fransche voorbeelden berusten en waarvan de een (Fiovo) eene navolging is van den anderen. [2]) Dáár is de naam van Flovent's opvoeder *Salardo*, blijkbaar „identisch mit dem Namen *Salvaerd* in den holländischen Fragmenten" (Bangert), dáár vindt men ook den strijdbaren hermiet terug, schoon onder een anderen naam (Anseigi of Anferge), [3]) dáár komt ook de dorper Rigant voor, die wegens zijne verdiensten in den ridderstand wordt verheven [4]). Men mag dus wel aannemen, dat het Fransche origineel der Mnl. bewerking dichter stond bij dat, waarnaar de Italiaansche romans bewerkt zijn dan bij de redactie van Montpellier. Verder zij nog opgemerkt, dat hier (gelijk elders) onder den naam van Sarracenen de heidensche Saksen schuilen. [5]) Een der Sarraceensche koningen Jostamont, waarvan

1) Zie daarover Darmesteter, t. a. p., p. 43—45.

2) Bangert, bl. 9: „Dass die Aehnlichkeit existirt, kann niemand in Abrede stellen, und jeder der die Texte gelesen hat, sieht ein dass Rajna vollkommen Recht hat, wenn er sagt: „*Le avventure di Fiovo e di Fioravante sono tessute sopra lo stesso ordito.*"

3) Een hermiet Lucari (Lucaires) vond ik ook in het Fransche volksboek „de la Royne Sebille", dat ook in het Nederlandsch bestaat, al schijnt het Nederlandsche volksboek niet aan het Fransche, maar (evenals het Spaansche) aan de Oudfransche Chanson de Geste ontleend te zijn. Kende de dichter van den Floovant deze Chanson misschien? Vgl. ook: Les Epopées françaises III, 702 en verder 684 vlgg. (Macaire).

4) Bangert t. a. p. bl. 7—8. „Over *Rigant* vgl. Darmes, p. 86. Deze laatste voegt daaraan nog toe: „Nec quidquam in hoc mirum offendas. Rigantis enim personam vulgarem in nostris gallicis poëmatis esse ne obliviscaris; plurima poëmata plebeios facinoribus suis se dominis et principibus aequiparantes gerunt et in poëmate Lotharingorum (Garin le Loherain) plebeius quidam eodem nomine Rigant eadem fere partes agit." (In eene noot): „Sic *Roboaste* in *Aliscans*, *Varocher* in *Macaire*, sutor in *Bauduin de Sebourg* etc.

5) Bangert bl. 11: „Doch die Perser und Türken der geschichte Floovants wohnen wie die Sachsen auf dem andern Ufer des Rheines. Man sieht also, dass sich unter den Namen dieser orientalischen Völker die heidnischen Sachsen verbergen. In der ursprünglichen Floovent-sage werden die Gegner der Franzosen auf dem rechten Rheinufer auch ihren wirklichen Namen getragen haben. Erst später haben die Trouvères

› fragmenten gewagen (vs. 26 „Jostamont volgede met groten geere" rs. 60 „Si sach Jostamonde den payen") wordt dan ook in de „Chanson Saxons" van Jean Bodel genoemd als een Saksisch hertog, met wien ›vent oorlog voerde. De dichter zelf zegt:

Que nouveles en vinrent au Saisne Justamon,
Qui justisoit Sassoigne et la terre environ
Sarrazins ert li Saisnes et creait en Mahon.

: zeide, dat de Floovant eene eigenaardige plaats inneemt in de Oud-sche letterkunde; het eigenaardige van dit gedicht bestaat namelijk n, dat het niet, gelijk de meeste andere Chansons de Geste tot den ›lingischen sagenkring behoort, maar dat het herinneringen aan de ıstie der Merovingen bewaart. Darmesteter toont aan, dat het volk rt de 6de eeuw de voornaamste Merovingische koningen in liederen ng; hij laat uit aanhalingen zien, dat oude Fransche kronieken als Chronicon Fredegarii, het Chronicon Aimoini, de Gesta Dagoberti, lesta Francorum e. a. nog trekken dezer volkspoëzie hebben bewaard. in de 9de eeuw zong men zulke liederen, zooals blijkt uit eenige ls van Saxo, die van Karel den Groote sprekend zegt:

Est quoque jam notum: vulgaria carmina magnis
Laudibus ejus avos et proavos celebrant
Pippinos, Carolos, *Hludovicos* et *Theodricos*
Et Carlomannos *Hlothariosque* canunt.

›vendien zijn er volgens hem nog andere epische gedichten, die over lerovingische koningen handelen, hoewel zij overigens niets met den vant gemeen hebben. Zoo b. v. de sage van Floovant's dochter, die len aanvang der Chanson des Saxons vermeld wordt, de Mirmans ı (die slechts in eene IJslandsche bewerking overig is) de Roman: :les le Chauve, die van Florent et Octavien, Ciperis de Vignevaus e. a., jn deze gedichten eer „romans d'aventures" dan eigenlijke „Chansons leste." Hij meent uit deze gegevens te kunnen opmaken, dat er in 12de eeuw nevens het Karolingische epos een aantal Merovingische :he gedichten ontstonden, welke echter in verloop van tijd in den ılingischen cyclus werden opgenomen en daarmede samensmolten. :ovingus ipse cyclus" zegt hij „in Carolingum haud aliter quam us in lacum quem ipse alit sese immitteret et perderet necesse ' [1]) Bangert is het slechts gedeeltelijk met den Franschen geleerde . Met Darmesteter neemt hij aan, dat de Floovant herinneringen

---

n Namen mit anderen vertauscht, die durch die kreuzzüge mehr in Aufnahme nmen waren."

rmesteter p. 102: „In Sarracenis facile Germanos, Saxones agnoscas. Etenim ceni medio aevo apud nostros *trovatores* commune omnium barbarorum nomen fuit."

t. a. p., p. 113.

aan de Merovingische dynastie bewaart, ook dat in dit gedicht de geschiedenis van den Merovingischen koning Dagobert verhaalt wordt.[1] Dat vele trekken uit liederen en verhalen de Merovingische dynastie betreffende, overgegaan zijn in de Karelgedichten houdt ook hij voor zeer waarschijnlijk, maar (m. i. terecht) laat hij daarop volgen: „Nicht bewiesen aber ist bis jetzt, dass diese Erzählungen noch lange neben den Sagen von Karl dem Grossen fortgelebt haben, und dass die Epen des 12. und 13. Jahrhunderts mit den alten merovingischen Sagen durch mündliche Tradition im Zusammenhang stehen, also selbst auf mündlicher Tradition beruhen." [2]) Dat is juist het zwakke punt van Darmesteter's redeneering: hij kan niet bewijzen, dat de door hem genoemde romans werkelijk berusten op „cantilenae", die nog gezongen werden, toen die romans werden geschreven. Veel aannemelijker is, dunkt mij, de voorstelling van Bangert, die meent, dat de schrijvers van die romans, welke betrekking hebben op den Merovingischen sagenkring, hunne stof hebben geput uit Latijnsche werken geschreven in een tijd, toen de Merovingische liederen en sagen nog werkelijk in den mond des volks leefden. [3]) „Ich glaube also" eindigt hij „dass die merovingische Volkssage ganz vor dem Glanze der Karolingischen Sage erlosch, dass aber viele Züge der ersteren sich in legendenartigen Chroniken erhielten, aus denen sie von den Dichtern des 12. 13. und 14. Jahrhunderts wieder hervorgesucht wurden. Es ist natürlich, dass dieselben diese Erzählungen des mönchischen Charakters entkleideten, welchen ihnen die alten Chronikenschreiber ohne Zweifel gegeben hatten, und dass sie die Stoffe aus der merovingischen Sage auf dieselbe Weise behandelten, wie die aus dem Sagenkreise von Karl dem Grossen . . . .

. . . .

Die merovingische Sage ist lange verstummt. Aber sie verstummte viel eher, als selbst G. Paris annimnet. Allem Anscheine nach erstarb sie schon, als das Karolingische Volksepos zu blühen anfing. Die *erhaltenen* Gedichte des merovingischen Sagenkreises ruhen nicht auf der lebendigen Ueberlieferung, sondern sind Kunstepen, Kunstepen aber, von denen einige, wie so viele andere Werke dieser art, im Mittelalter einen grossen Erfolg errangen, und ihre damalige Beliebtheit muss noch heute unser Interesse auf sie hinlenken."

De waarde der vertaling is, voor zoover men uit de fragmenten mag opmaken, zeer gering. De dichter is de taal blijkbaar niet meester;

---

1) t. a. p., bl. 21: „Die Geschichte Floovents ist die sagenhafte Geschichte des Königs Dagobert." De naam *Floovent* is volgens eene gissing van G. Paris, waarmede B. instemt, ontstaan uit *Hlothovinc* en beteekent dus: nakomeling van *Hlothovick* of *Chlodwig* den eersten Meroving.

2) Bangert, t. a. p., bl. 18.

3) t. a. p., bl. 20.

vandaar zijn houterige, stootende verhaaltrant. Met de maat springt hij ook zeer vrij om; nu eens treft men zeer lange regels aan, dan weer regels, die niet eens het gewone aantal heffingen tellen (vgl. b.v. vs. 100, 139, 183, 310, 312, 389, 487, 500, 580, 583, 618). Ook is het aantal assoneerende rijmen buitengewoon groot; zoo lezen wij: buuc//ut (vs. 32—33; 403—404; 423—424; 494—495) wijch//dlijf (vs. 78—79; 602—603) gedreven//leden (vs. 126—127); amblant//ganc (vs. 140—141) diep//niet (vs. 198—199); quam//ran (vs. 300—301, ook vs. 377—378); verslegen//bl*even*? (vs. 429—430; bleven//verslegen vs. 606—607) gereden// bleven (vs. 443—444); man//quam (vs. 518—519) vergeten//spreken (vs. 540—541); boven//gevlogen (vs 554—555; 600—601); verheven//geslegen (vs. 598—599); loven//dogen (vs. 614—615); maken//wapen (vs. 254—255).

Elders vindt men, dat hetzelfde rijmwoord 3 of 4 maal terugkeert. Zoo b.v.: Galien//payen//dien vs. 21—23), sciere//baniere//sciere// . . . . . iere (vs. 294—297); spoet//goet//verstoet//spoet (vs. 496—499).

Men vindt in dit fragment ook een voorbeeld van eene stylistische eigenaardigheid, die aan de volkspoëzie herinnert. De plaats, die ik bedoel, is de volgende:

Die vrouwe was goet ende wijs,
Si ginc toten coninc Clovijs.
Tfolc, datter ginc altemale,
Riep si *op die grote* *z*ale.
Doen si vore he*m* was comen:
„Goeden raet hebbic ver*no*men,
„Die genoete*n*, wetic *w*ale
. . . .

Het ligt immers juist in den aard der volkspoëzie (en wel in het bijzonder in dien der romance) de „oratio directa" *niet* te laten voorafgaan door inleidende uitdrukkingen als „Hi (si) seide" of dergelijke.[1]) Deze eigenaardigheid vindt men trouwens ook in andere Middelnederlandsche epische gedichten. Vgl. „Over Middenned. Epischen Versbouw door W. J. A. Jonckbloet" bl. 151; bij de daar vermelde plaatsen voeg ik nog „Van den bere Wisselau vs. 27 vlgg. en Aubri de B. vs. 206.

I. 1*a*. Ende oec die knapen
Ende sette[2]) te poente haer wapen.
Doen was daer geen langer sparen:
Men vergorde die orse twaren,

---

1) Vgl. mijn „Lied in de Middeleeuwen", bl. 137, 551, 614. 2) l. setten.

Si saten weder op sciere
Ende ontwant sine baniere [1]).
Si reden haren stap recht voert.
Cortelijc hebben si gehoert
Groet geluut ende groet riveel;
„Dat sijn die liggen om den casteel"
Seide Ritsier, „dat wetic wale."
„Blasen wi ons horne van metale"
Sprac die hertoge Hemelyoen,
Dat ons ridder no garsoen
Verwite, dat wi besloeplijc comen."
„Dese raet was wt goeder herten genomen"
Seide Ritsier ende die coninc Flure.
Menegen horen blies men ter ure
Beide van latoene [2]) ende van metale,
Dat horden die Sarrasine wale.
Dit horde damirael Galien
Ende menech ander payen.
Hi batteliердem met dien:
LXm. man haddi teere scaren,
Hier met quam hi gevaren.
Jostamont volgede met groten geere,
Bi hem haddi al sijn heere.
Die coninc Postamont quam gevaren,
XXXm. man in siere scaren.
Die kerstine gemoeten die Sarrasinen,
Daer ginct te sorgen ende te pinen.
Ritsier stac enen dore den buuc
Ende werpene doet ten zadele wt.
Hemelyoen van Bayviere
Dede oec enen tumelen sciere,
Dat heme therte brac
Ende nemmer meer woert en sprac.
Lucari, die goede hermite,
Werd oec van enen quite;
Soe dede van Antsay die coninc goet,
Hi dede oec een herde scoen ontmoet,
Die iegen hem es comen,
Datti hem dlijf heeft genomen.
Die kerstine reden coenlijc in,
Want si sagen een scoen begin.

1) L. Elc ontwant sine baniere. Vgl. vs. 295.
2) Geel koper. Zie Oudemans i. v.

Flovent heft den wijch vernomen;
Die XII. genote sijn ute comen,
Wel gewapent ter cuere.
Haer orsse hebben si verdect ter ure.
Margalie die coninginne
Ontsloet die porte met bliden sinne.
Die heren reden daer buten
Ende daden die porte vaste sluten.
I. *b.* Margalie die damoyseele
Keerde boven ten casteele, [1])
Sere bat si over haer lief Flovent,
Datti keeren moeste ongescent
Ende di kerstine, die met hem waren;
Sere began hare therte swaren.
Si. sach Jostamonde den payen,
Datti hem sere dede ontsien.
Hi sloech der kerstine vele,
Dat was qualijc van der jonfrouwen spele.
Binnen dien heft men vernomen,
Dat Flovent te wige es comen.
Die genoete van Vrankerike
Sloegen in degenlike.
Die Fransoyse waren coene,
Si hilden tfelt alse twee lyoene [2]);
So lange vochten si te samen,
Datsi diepe in hen quamen.
Flovent sach vore hem vechten Ritsiere
Ende Hemelyoene van Bayviere
Ende van Antsay den coninc Fluere.
Mallijc custe andren daer ter ure,
Niet vele si te gader spraken,
Si hadden te doene ander zaken.
Sere bitter was die wijch,
Dat coste daer menegen dlijf,
Sere verbolgen was die Jostamont,
God en maecte noyt argeren hont;
Hi dede den kerstinen meer scaden,
Dan half die Sarrasine daden.

1) Hs. *carteelen*; l. *canteelen*: daar immers stonden gewoonlijk vrouwen en jonk-ouwen, om een gevecht of tournooi gade te slaan. Gewoonlijk noemde men deze aats: *de tinne(n)*; *canteele* komt echter ook voor. Vgl. b.v.: Roman van Moriaen door J. te Winkel, vs. 4375 en hier vs. 330.

2) Hieronder moet men dus de beide legers verstaan.

Den hermite Lucari heeft hi vernomen
Ende es met crachte op hem comen.
Hi gaf hem enen slach metten swerde,
Datti man ende paert sloech ter erde.
Die kerstine sloegen coenlijc an
Ende soccorsden den goeden man.
Dit sach Ritsier ende seide: „Flovent,
Van gode mote Jostamont sijn gescent,
Want ghine mi niet en liet verslaen.”
Flovent seide: „vaert, slaten saen!
Hi es al te lange gespaert.
God mote verdoemen den viliaert,
Datti nie lijf gewan.”
Ritsier noepte dors ende reet coenlijc an
Ende verlaysierde dat goede paert.
In sijn gemoet quam die viliaert.
Ritsier vragede saen:
Ochti siere wet wilde afgaen.
Hi seide: „glottoen, du best hier qualijc comen,
Mamet mote di verdoemen,”
Ende hief tswert ende sloech na Ritsiere
Ende clovede den scilt van quartiere.
Ritsier galt hem den slach wale,
I. c. Ende doresloech den helm van stale,
In die palette maecti eene scure,
Dat swert ginc ten zadele duere;
Ter erden storte doet die payen.
Dit versach damirael Galyen:
Die hem al die werelt hadde gegeven,
Hine ware daer niet langer bleven.
Te Basele reet hi met crachte,
Al dat hi geriden machte;
Cume mochti den hals ontdragen,
Hine woude daer niet langere dagen.
Si vloen, des hadden si lachter,
Geene liede volgeden achter.
Si keerden weder ten casteele,
Si namen Marga*lie* die damoyseele [1])
Ende setten hare op 't ho*eft* eene crone,
Doen was si utermaten scone.

Dus voeren si te samen,

---

1) B. *dameele.*

Tes si to Bayvier binnen quamen;
Daer was grote feeste gedreven.
Smorgens alse die maeltijt was leden,
Wilde die coninc Fluer niet beiden:
Hi dede sijn hernasch gereiden,
Die XII. genote, die daer waren,
Bat hi, dat si met hem souden varen.
Si seiden, dat sijt gerne daden,
Si warens saen beraden;
Flovent gereidem ende Ritsier,
Sere was droeve die hertoge van Bayvier,
Dat Jordaen[1]) entie heren
Also saen van hove keeren.
Margalie die goedertiere
Bereide hare sciere;
Men hiefse op enen muul amblant,
Hi hadde enen sachten ganc.
Die heren namen orlof te male
Ende rumden borch ende zale.
Hemelyoen gebrachtse[2]) met sinen lieden.
Lucari ende Hemelioen van Bayviere;
Die coninc Fluere ende andre[3]) heren
Voeren t' Antsay waert met eeren.
So lange voeren si te samen,
Datsi t' Antsay binnen quamen.
Ende alsi dar comen waren,
Dede Ritsier sonder sparen
Fluer die rose onder trouwe,
Dies sere blide was die ioncfrouwe.
Die coninc van Antsay vergichtem thant
Met siere dochter al sijn lant.
God, hoe blide was sijn vader
Ende sijn broeder ende sijn mage al gader.
Die coene Flovent van Vrankerike
Troude sanderdages blidelike
I. *d.* Margalien die damoysele.
Sine hadde borge no casteele,
Maer Ritsier en faelierdem niet,
Dien grote eere es gesciet:
H*i* wer*d* coninc van hoger name,
H*et* *was* recht, hi was sonder blame.
Vander bruloft latic staen

1) In 't Fr. *Joceran* (*Ritsier's* vader). 2) B. gebracse. 3) l. *die* andre?

*E*nde ander redene anevaen:
H*i* adde gesent in menech lant
Van Galiene den tyrant [1])
Sine boden bi crachte',
Beide bi dage ende bi nachte.
Die coninc van Corden en van Affrike
Quam [2]) daerwaert crachtelike.
Doen seide die s*oud*aen van Damast:
„*Ic* sal u bring*e*n menegen gast"
Ende die soutaen van Persie,
Die stoute here ende die vrie,
Ende van Babylonien die soudaen,
XIIIJ. coninge sonder waen
Quamen Galiene te hulpen daer
(Do*en* levedi sonder vaer)
Ende voeren met hem [3]) in die vaert
Te Parijs waert.
Ende doen si ter Saynen quamen,
Mochten si niet over te samen.
Si macten daer ene brugge starc:
Noyt man sach sulc warc.
Si *v*oeren daer over met starker vloet,
Want si was starc ende goet.
Doen vernamen si niemare,
Dat die coninc te Lodine [4]) ware.
Si *voer*en *da*er over met crachte
En*de* met fellen gedachte.
Si sloegen datsi vonden al,
Hen en ontgincs groet no smal.
Si bernden dorpe ende staden,
Noyt *en* was kerstenheit so verladen.
Si quamen op d'Oise [5]) die was diep;
Si sagen wel, sine mochten over niet.
Doen haelden si hout met groten gere
Ende maecten een brugge, hiet Pontere,
Die vast was ende wel gewracht.
Si reden over met groter cracht.
Te Lodine op *en*en sconen velde
Sloegen si haer getelde.
Dat sceed [3]) ons dystorie over waer,
Eer siere af scieden *vort* [4]) vier iaer;

---

1) l. *Galien de tyrant?* 2) l. Quam*en*? 3) B. hen? 4) Laon (Laudunu
5) B. *d'Onse.* 6) l. *seit?* 7) l. *waest?*

Damirael stichte in corter stont
Enen casteel hiet Pierlepont [1];
Vier milen staet hi van Lodine.
Daer logierden die Sarrasine.
Desen casteel dede damirael maken;
I. e. Ic mach u seggen bi wat zaken:
Hi micte [2], datti hadde benomen,
Dat van Antsay nieman soude comen
No geen socors van dare.
XL mans te*ere scare*
Dedi op den *c*asteel thant,
Hi bevalse Boudefeer den wigant.
Die rike coninc van paradyse
Beware den coninc Clovise:
Met rechte was hi blide [3] ende erre,
Hi was beleid na ende verre,
En waren maer in Vrancrike
Bleven XXV. scilde gewaerlike.
Doen seide die coninginne van Parijs:
„Wat hebdi gaens [4], Clovijs?
God belget hem op ons, wetic wel
Dat ghi Flovente waert so fel [5]).
D*ore* Salvaerde, god geve hem scande,
Biendi Flovente u*t*en lande."
Clovijs seide: „als*o* moet mi goet gescien,
Flovent mijn kint soudic gerne sien.
Wilt god, ic namen gerne hier
Ende den goeden k*necht* Ritsier."
Sere clagede die coninc sinen toren,
Hi seide: „twi wasic ye geboren?"
Rigande iammerde sere,
Dat hem so mesliet sijn here.
Die portere sprac met zueter [6] tale:
„Here, troost u selven, so doedi wale,
Ic hebbe in minen kelre gedaen
CC. vaet wijne sonder waen,
Oec hebbic rogge ende mele
Ende tarwen herde vele.
Vort seggic u in waeren zaken:
Ic hebbe noch driehondert baken
Ende XVI scone zonen,

1) B. *Piersepont* Vgl. echter vs. 432. 2) B. *mitte.* 3) l. *onblide.*
4) l. *gedaen?* 5) B. *weel//feel.* 6) B. *zuerer.*

Die alle ten [1]) wapenen conen,
Ende penninge [2]) in miere gewouden
Meer dan twee paerde dragen souden.
Dit goed werd iegen u niet gespert.
Nemes also vele als gi begert,
Mine zonen [3]) zeldi ridder maken,
Mi selven salic gen [4]) ten wapen;
Die sinen here begeeft ter noet,
Sterven moet hi quader doet."
Doen seide die coninc: „doet comen u kinder,
Beide meerre ende minder."
Te sinen huus*e* ginc Rigant,
Daer hi sine kinder vant.
Hi deedse vore den coninc gaen,
Diese riddere maecte saen.
Hi maecte ridders al die knapen
Ende gaf hen [5]) ors ende wapen.
I. *f.* Rigant [6]) quam te hove gevaren,
Die coninc maecten ridder twaren;
Die coninc gordem een swaert,
Dat dochtem gaute d*r*ie . . . . . [7])
Hi . . . . . e . . e . . . alte*male*.
Die coninc zeide: „hets *g*a*er* [8]) van stale."
Rigant seide: „soudicker mi mede weren,
In prijset niet twee peeren."
Thuuswerd is h*i* gegaen,
Sinen vierc*an*ten staf greep hi saen,
Die prumeren was ende dicke,
Die dochtem bat gemicke.
Die staf was gebonden wale.
Si [9]) brochten vore den coninc in die zale.
Rigaut seide: „doet die *por*te *ont*sluten!
Hier met salic vechten daer buten."

„Nu troest ons god van paradijs!"
Seide die coninc Clovijs.
Alle die riddere, die daer waren,
Saten op alsonder sparen.
Over waer waren d*aer* meerre ende minder
XXV. ende de *zestien* kinder

1) B. *te.* 2) B. *peninge.* 3) B. *Minen zone.* (Vgl. echter: vs. 263—264)
4) l. *geven?* 5) l. hem. 6) B. *Rigaut.* 7) l. *D. docht Rigante drie . . . wa*
8) l. *goet?* 9) l. *Hi.*

. . . it heersca [1]) er porten uut.
Die Sarrasi*ne* *mae*cten groet geluut.
Die coninc van D*ama*st quam *geva*ren
Ende seide hem . . . geen *o*ntvaren.
Hi was een prince sere ontsien,
XVI^m. mans saten op mettien;
Jegen Clovijse voeren si sciere
Elc [2]) ontwonden hare baniere
Ende v*oer* menlijc op anderen sciere
Si reden h . . . . iere [3]).
Rigant conste genen scacht breken
Ende ginc metten stave steken.
Hi moeste staerv*en*, die vore hem quam
Ende onder sin*en* staf ran.
Die staf was *ge*bond*en* wel
Rigant was op die Sarrasinen fel.

Clovijs die coninc van Vrankerike
Werdem herde degenlike.
So dede sijn sone G*erm*ijn
Ende sijn sone Severijn.
God wat versloeg d*e* sitien stonden [4]),
Vanden Sarrasinen honden!
Ende Rigants kinder,
Beide me*erre* *ende* minder,
Werden hen wale
Ende die genoeten altemale.
Die soudaen van Damast
Verloes daer menegen gast,
Van sinen volke dmeeste deel,
Die bleven verslegen algeheel,
Alle waren siere . . . m wa*er* dinc
. . . .

II. 2*a*. Had hen also mogen gescien.
Maer god can alle dinc versien.
Hi keert na sinen wille [5]).
V p [6]) dese *reden* swi*gic* stille,
D*ie* *gi* *eer* hebt gehoert
Ende wel [7]) *van* der ave*nt*uren voert.

---

1) B. *Eelc.* 2) l. *Dit heerscap voer ter p. u.* 3) l. *hem jegen harde fiere?*
4) l. *versloegen si tien stonden?* 5) l. *H. k. al na s. w.?* 6) l. *Van.*
7) l. *Ende tel?*

Claude die coninginne
Was solinden [1]) haren zinne:
S*ine* mochte slapen no rusten,
D*ie* vrese ne liet [2]) haer niet lusten.
Smorgens stont si op mettien dage,
Ten ca*n*tele*n* [3]) ginc si met groter clage,
Want si dier costumen plach
Menech iaer ende menegen dach;
Sine sach niet anders anden velden grone
Dan tinten ende pa*we*lyoene.
Alsi lange hevet gelegen,
Heeft si haer ogen op gedregen,
Doen mercte *si in* corter stont
Die baniere *te* Pierlepont: [4])
Jordaen *ver*ken*de* [5]) si haestelike
Ende die baniere *va*n Vrankerike
Ende des *bi*sscops Maer*te*n van . . . en
Verken*de* si in ein . . . . . . [6])
Op die tekene sach si al in een,
Dat gout herde clare sceen.
D*ie* zonne scheen daer ane scone.
„Hulpe god van den throne,"
Die vrouwe was goet ende wijs [7]),
Si ginc totten coninc Clovijs.
Tfolc, datter ginc altemale,
Riep si *op die grote zale.*
Doensi vore he*m* was . . . comen:
„Goeden raet hebbic ver*no*men,
Die genoete*n* wetic *w*ale,
Si sijn te Pierlepont, . . . t . . . altemale;
Gi moged' die . . . lu scouwen."
Doe stonden op heren ende vrouwen.
*R*igant was metten . . . . ele comen.
*A*ls hi die *nie*mere heft vernomen,
*S*eidi: „laet ons wapene*n* saen,
Hier moet een pong*ijst* sijn gedaen."
„*H*ets goet gedaen" seide Clovijs,
„Nu berade ons god van paradijs."

---

1) ? 2) l. *liets.* 3) B. *castele.* 4) B. *Purlepont.*

5) B. *verkunde.* (Ook vs. 342). 6) B. vult aan: *Tuuren//einer ure;*

7) Het zinsverband is niet duidelijk. Misschien moet men in vs. 347 lezen: „*Sa die vrouwe goet ende wijs*" of iets dergelijks. Of wordt met vs. 346 het opschrift c „tekene" bedoeld?

Si gingen neder in die zale,
Het ginc hem wapenen altemale.
Rigant h*erde degenlike*
Ende die coninc van Vrancrike,
Si voeren ute sonder sparen
Vromelike met groten scaren.
Die coninc van Oliferne heeft se vernomen,
Tierst si uter stat sijn comen.
Met XX. M. man
2*b*. Reet hi den kerstenen an.
Rigant reet in den hoep.
Sine cochten nie so dieren coep:
Den hi metten stave ger*ach*,
S*eg*gic dat die v*ore* h*em lach* [1];
Doe storte, wat v*ore hem q*uam
Ende onder sinen staf ran.
Clovijs, die coninc van Vrankerike,
Werdem herde degenlike.
Hort, wat Disdier sijn sone dede:
Hi lietse vechten daer ter stede
Ende ontsloep alse een dief.
Kerstenheit haddi noyt lief;
Leede mote hem gescien.
Hi voer ten amirael Galien
Ende bat hem, dat hine woude ontfaen:
*H*i w*oud*e Mamette sijn *onder*daen.
Doen seide Galien:
„Wie sidi? goet mote u gescien."
„Here" seit hi, „gew*aer*like
Clovijs zone van Vra*nker*ike."

Doen seide Disdier die dief:
„M*ine br*uder *ne* haddic nie [2] lief."
Als G*al*ien dit heft vernomen:
„Wel moetti mi sijn comen!
Ic sal u van Ba*viere* maken here."
Disdier danke*s* [3] hem sere,
Hi seide: „ic vare slaen
Die kerstine, daer icse *can* begaen."
Metten *s*elven es hi *comen*,
Daer *hi enen* kerstine [4] heeft vernomen;
Hi stackene d*ore den* buuc

---

1) ? 2) B. *me*. 3) B. *danke*. 4) B. *crestine*.

Ende werpene do*et ten zad*ele ut.
Dit Rig*ant* s*a*ch, god*s* . . e . . gier [1])
Hi seide: „Severijn deg*en* fier,
Sent u *bro*ed*er* es v*er*noy*er*t,
Nu merct, hoe hi torniert:
Hi heft ten d . . . . e dore *bre*ken" [2]).
Als Severin dit horde spreken,
Hi reet tote Disdiere haestelike.
Hi seide: „dore god van hemelrike!
Wer . . . ne dode di *dr*ossate G*a*rnier" [3]).
Doen antworde Disdier:
„I scam . . aldes [4]) bi Apo*l*lyne
Ende *ic* hate die kerstine
Ende hare geloeve mede."
D*a*t ors noe*p*ti ter stede
Ende liet *sin*ken sinen scacht
Op Severine met zulker cracht [5])
Dit heeft Rigant vernomen: [6])
D*a*t moestem te pinen comen.
Disdier stacken dore den buuc
Ende werpen doet ten zadele ut.
2*c*. Clovijs moeste vlien dore noet,
Sijn zone heeft sine hulpe doet.
Het werd hem sere te suere,
Eer si quamen binnen muere.
Sijn volc was verslegen:
Heme en waren maer seven scilde bl*even*.

Nu hort in corter stont
Vanden genen te Pierlepont:
Si vrageden: „selen wi liggen als clu*s*enaren?"
Daer en was geen langer sparen
Ende wape*n*den hen wel ter cuere
Ende daden hen ane haer achemuere.
Si bonden die helme [7]) van stale,
Hare orse waren verdect wale.
Ende gesadelt wel ter cure.
Si saten op in corter *u*re;

---

1) Deze woordschikking is Duitsch; in allen gevalle zou het moeten zijn: sach Rig*ant* . . . . .", maar het vers is blijkbaar bedorven.
2) l. *den drossate doresteken?* 3) l. *Weromme dodi den d. G.?*
4) l. *Ic scame mi uwes?* 5) Hier schijnt iets uitgevallen te zijn.
6) l. *benomen?* 7) B. *heelme.*

Die bisscop gaf hen algader
Die benedictie van gode onsen vader.
Dus sijn si enwech gereden;
Twee sciltknapen sijnre binnen bleven,
Omme ware te nemen te Pierlepont.
Die kerstene reden onlange stont,
Die coninc van Spanien heefse vernomen
Ende es iegen heme ute comen.
Ritsier reet in degenlike
Ende die genoete van Vrancrike;
Menegen da*den se ter* erden tumen
Ende me*ne*gen sinen *za*del rumen.

Alse die scachte tebroken wa*r*en,
Vingen si ten swaerden sonder sparen.
Daer ginct over die quade honde,
Die daer gelegen hadden lange stonde.
Ritsier maecte in corter tijt
Vore hem die plaetse wijt.
Flovent, dat oer van Vrankerike,
Sloech in hen dapperli*ke*:
Watti met Joyousen con*de* geraken,
Moeste die bitter doet smaken.
Die XII. genoten deden wale
Entie kerstine altema*le*,
Het ginc al uten kere
Metten coninc van Spanyien den here.
Daer werd een groet gecri
Van verren ende van bi.
Men riep te wapenen in corter stont:
„Die kerstine comen ut Pierlepont!"
(Daer werd een groet gecri
Van verren ende van bi)
Daer werd verstormt over al
Beide op berch ende op dal.
Damirael quam met crachte,
Met al dat hi geleisten machte,
Hem volgede menech Affricant,
Menech barbarien, menech Persant,
2d. Coninge, souda*ne*, amirale,
Het volgedem altemale.
Die kerstine versageden hen niet,
Sine vlien niet, wats gesciet.
Si setten hen ter were:

Noyt man sach so crachtech here.
Die hertoge Hemelioen van Bayvier
Sloech doet den coninc Galifier.
Onder die payene
Maecti hem seere tontsiene.
Die coninc Postamast errede hem sere,
. . . .
„Wat heeft gedaen die pautenier?
Hi heeft doet den coninc Galifier."
Mettien liet hi sinken sijn spere
Ende reet op den hertoge met gere
Ende stakene dore den buuc
Ende werpene doet ten zadele ut.
Ten sinen riep hi metter spoet:
„Deze sijn te dorstekene goet."
Als Ritsier dit verstoet,
Keerdi hem omme metter spoet,
Ende hevet mettien
Sinen oem ter erden gesien.
Alse hine doet sach,
Haddijs swaer verdrach.
Niet langere heft hi ontbeden:
Op Postamast es hi gereden,
Dat swert hief hi met beiden handen
Ende clovede hem thoeft toten tanden.
Die payen viel uten gereide,
Met hem en was geen langer beide.
Hi sloech den coninc van Arabien
Ende den coninc van Turkien,
Noyt en werd Liberdune [1]) so verbolgen
Hine mochte vlien no volgen.
Den rouwe van sinen oem derden meer
Dore den rouwe ende dat seer,
Datti sinen neve Geraerde versloech,
Want hijs groten rouwe droech.
God! wat wrachte die edel man!
Hi sloech al dat vore hem quam;
En was helm no plate so goet,
Dat sijn swerd wederstoet,
Want hise verloeste van scaden,
Die kerstine, daer hise sach verladen.
Ende Flovent, die ridder coene,

1) l. *libaert?*

Hadde oec gnoech te doene,
Daer hi reet op die waerde,
Want hi Joyousen niet en spaerde.
Ende die genoten van Vrancrike
Vochten oec degenlike
Weder ende vort sonder blijf;
Menegen Sarrasin nam hi [1] dlijff.
Die coninc Clovijs es inden wijch comen,
Meerre wijch werd noyt vernomen.

2e. Groet gecri maecte Galien:
„Mamet here, wat saels gescien?
Men mach hier anders niet sien dan doden.
Mijn volc es in groter noden,
Met ons gheet al uten kere,
Mi dunct, dat Mamet ons here
Heft ons altemale vergeten."
„Oem, ic hore u ongelove spreken"
Seide die coninc Boudefeer;
Hi noepte dors ende dede enen keer.
Den hermite Lucari heeft hi vernomen
Jegen heme gereden comen,
Ende sloegen in den stalijn hoet,
Dat tswert ten tanden dorewoet.
Vort reet hi metter uere [2]
Ende versloech den coninc Fluere.
Dese scade heeft Ritsier vernomen
Ende es met crachte op hem comen.
Die payem settem ter were:
Dan bescoet hem niet ene pere.
Ritsier geraecten ten scoudren boven,
Dat hem thoeft quam afgevlogen.
Hi clagede die doet van sinen sweer:
Die rouwe was hem vele meer,
Dat Lucari sijn oem was verslegen.
Hi seide: „god mote uwer zielen plegen."
Hi noepte dors mettien,
Hi waende riden op Galien;
Disdier heeft hem die vart benomen,
Die in sijn gemoet es comen.
Metten swerde sloech hi Disdier
Ende seide: „bi gode, gi blives hier,

1) l. *namsi?* 2) ?

Hebdi u vernoyeert, fel baren,
Sone willic u niet langer sparen,
Want u leste dach es comen."
Ritsier hevet tswert genomen
Ende quanteleerde [1]) hem altemale
Den goeden helm van brunen stale.
Int beckeneel maecti ene scure,
Dat tswert ginc ten zadele dure.
Ritsier riep metter spoet:
„Dese sijn te baken [2]) goet!"

Alse dit verstoet Galien,
Waendi met crachte ontvlien.
Ritsier dede sijn ors met crachte
Na loepen al dat hi machte.
„Keerdu" seide Ritsier,
„Her Sarrasin, gi blives hier."
Alsi sach, datti met crachte
Niet ontriden machte,
Op Ritsier sloech hi met gewilt
Ende clovede ter middelt sinen scilt.
Ritsier gout hem den slach wale
2*f.* Ende clovede hem den helm van stale,
Maer dbeckeneel was so goet,
Datter tswert op onstoet.
Si vochten ene lange poesen,
Dat deen den andren niet mochte noesen.
Galien was van groter macht
Ende werde hem met cracht.

Ritsier werd verstormt sere,
Hine prijsdem selven niet ene pere,
Datti [3]) Sarrasin voer hem hilt.
Sijn swert nam hi met gewilt,
Met beiden handen heeft hijt verheven
Ende na Galiene geslegen,
Ende geraecten ten scoudren boven,
Dat thoeft quam af gevlogen.
Doen keerdi weder in den wijch,
Menegen Sarrasin nam hi dlijf.
Clovijs, die goede here,

---

1) l. *quarteleerde?* 2) Vgl. Mnl. Wdb. i. v.
3) Hier = *dat die* (niet, als gewoonlijk: *dat hi*).

Werdem utermaten sere.
Die Sarrasine waren bet te lande bleven,
Want si worden alle verslegen:
Boudefeer, coninge ende soudaen
Moesten alle ter doet gaen.
Al waren daer kerstene een clein getal,
Onse here verleenden goet geval.
Hi can den sinen wel beraden,
Als hijt gebiet ende staen in staden.
Bedi en soude geen man van loven
Genen groten rouwe dogen,
Die in sinen dienste steervet.
Hi werd ewelike geervet
Boven in sijn rike.
God verleene [1]) ons gemeenlike.

Doen voer Ritsier sonder beide,
Beide montaengie ende heide;
Daer sochte die degen coene
Sinen oem Hemelyoene.
So lange sochti tien stonden,
Dat hine hevet vonden.
Die ziele beval hi onsen here,
Hi hieffen op met groten sere.
„Ay here" seide Ritsier die coene,
„Raet mi, ic hebs nu best te doene:
Ic hebbe verslegen Flovents broeder,
Nu sal mi haten vader ende moeder;
Ic hebbe verslegen Flovents sweer,
Margalie mint mi nemmermeer;
Ic versloech sijns oems zone Gerarde,
Dat rouwet mi vele harde.
Nu willic werden hermite,
Dat god hare ziele quite,
Ende moet hen staen in staden [2])
Ende hen allen, die met zonden zijn geladen."

---

[1]) l. verlene*t*?
[2]) B. vs. 638: *Haer ziele ende moet* etc. Blijkbaar zijn de twee woorden: *haer ziele* omstig uit den vorigen regel; hier passen zij niet.

XI.

VALENTIJN EN NAMELOOS.

Hoffmann von Fallersleben gaf in de „Altdeutsche Blätter" (204—206) voor het eerst dit fragment van een overigens onbekenden ridderroman uit en voegde er o. a. het volgende als toelichting bij: „Von diesem Gedichte besitze ich zwei Pergamentblätter, die ich vor mehreren Jahren vom Professor Veesenmeijer eintäuschte. Jedes ist von einer andern Hand geschrieben, etwa in der zweiten Hälfte des XIV. Jahrh. Das eine Blatt enthält die Geschichte, wie der König Saluber seine Tochter Glica ermordet findet und Phyla, die neben jener schläft und ein blutiges Messer in der Hand hält, aufweckt, für die Mörderin seiner Tochter hält" . . . enz. De bladen waren zeer beschadigd, vandaar dat H. zegt: „Ich gebe nur die eine lesbare Seite in jeder 44 Verse, wozu ich von der andern Seite noch vier herübernehme."

Gelukkig bleven behalve deze fragmenten ook eene Nederduitsche en eene Oudzweedsche bewerking van dezelfde sage in hun geheel bewaard en met hulp daarvan kunnen wij onze fragmenten beter leeren kennen De Nederduitsche bewerking „Van Namelosz und Valentyn" werd in Staphorst's Kirchengeschichte overgenomen uit „dat hartebock der flanderfahrer-gesellschafft", waaromtrent de Heer Tideman ons in zijne uitgave van „Dboec van den Houte" het volgende mededeelt: „In het jaar 1392 vereenigden zich eenige inwoners van Hamburg, *die flanderfahrer*", geheeten, onder den naam van *Bruderschaft des Heil. Leichnams zu S. Johannis*, met een godsdienstig oogmerk, en onderwierpen zich aan bebepaalde regels en opbrengsten. Deze lieden, die waarschijnlijk, zooals hun naam ten minste vrijheid geeft te vermoeden, eene reis naar Vlaanderen hadden ondernomen, [1]) stelden kort daarna eenen bundel geestelijke

---

1) Het zal toch wel meer dan éene reis geweest zijn? Doelt deze naam niet eer op eene betrekking met Vlaanderen, die voortdurend onderhouden werd?

en wereldlijke gedichten zamen, waaraan zij den titel van *Harte-bock* gaven en die de volgende zeven stukken behelst:

I. *Van der bort Christi*, 1017 v. — II. *Van deme Holte des hilligen Krutzes*, 769 v. — III. *Van eynem eddelen Krutgarden*, 218 v. — IV. *Dith is de Kranszhals*, 314 v. — V. *Unser leven Frouwen Rozenkrantz*, 105 v. — VI. *Van Namelosz und Valentyn* etc. (2639 v.) — VII. *Van dren Konyngen*, waarvan slechts 300 v. overig zijn." [1])

De Zweedsche prozabewerking is eene vrij getrouwe vertaling van het Nederduitsche gedicht. [2])

Voordat wij de Mnl. bewerking nader bespreken, moge eene inhoudsopgave den lezer in staat stellen, die bespreking beter te kunnen volgen.

Koning Pepijn van Frankrijk heeft eene schoone, twintigjarige zuster Phila geheeten en eene twaalfjarige dochter Clarina. Koning Crisostimus van Hongarije laat Phila ten huwelijk vragen. Pepijn stemt daarin toe, op voorwaarde dat Crisostimus zijne bruid zelf kome halen. Deze is daartoe wel geneigd en besluit de reis te doen ondanks het verzet van zijne valsche moeder en van bisschop Vrankart.

Zij trekken nu door Zwaben en „Osterlant" naar Frankrijk. Het huwelijk heeft plaats en zij blijven nog een jaar. Pepijn verneemt van een astroloog, dat zijne zuster zwanger gaat van twee knapen, die tot groote dingen bestemd zijn. Crisostimus' booze moeder en haar vertrouweling, de bisschop, hooren dat ook en vatten het plan op, die kinderen te dooden. Zij bevelen derhalve een kamermeisje, Phylamyn, de twee knaapjes onmiddellijk na de geboorte te verdrinken. Deze kan dat echter niet van zich verkrijgen; zij legt het eene kind in een kistje, dat zij in eene rivier zet en het andere in een bosch, waar het door eene wolvin wordt gevonden. Daar dit dier juist jongen heeft, zoogt zij het kind tegelijk met hare eigene welpen. Het andere knaapje wordt door Clarina gevonden en heimelijk in hare „kemenade" opgevoed. Het pleegkind der wolvin krijgt later den naam „Nameloos", dat van Clarina wordt Valentijn genoemd.

Ondertusschen hebben Crisostimus' moeder en de bisschop Phyla beschuldigd, hare kinderen vermoord te hebben. Pepijn gelooft dat en wil zijne zuster laten verbranden, te meer daar hij ziet, hoe Phyla in een aanval van woede den bisschop den neus afbijt. Op raad van een zijner grooten, hertog Boudewijn, wordt zij echter uit het land gebannen. Slechts één trouw ridder, Blandemer (Boudewijns zoon), vergezelt haar in hare ballingschap. Allerlei avonturen wachten hen op dien tocht. Eerst worden

1) Zie: Dboec van den Houte van Jacob van Maerlant uitgegeven door J. Tideman. Leiden 1844. (In de „Werken uitg. door de Vereeniging ter bevord. der Oude Nederl. Letterkunde)

2) Namnlös och Valentin. En Medeltids-Roman, efter gamla Handskrifter utgifven af G. E. Klemming. Stockholm 1846 (In de „Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. Tredje Delen. Häft. 1).

zij door den duivel verzocht, daarna ontmoeten zij een zwarten ridd[er] die eene jonkvrouw mishandelt. Blandemer doodt hem en voert het meisje eene dochter van den koning van Arabië, met zich. Op hunnen w[eg] ontmoeten zij een pelgrim, die brood en wijn heeft. Deze behoort echt[er] evenals de zwarte ridder tot eene bende verraders, die in een naburi[g] slot huizen. Als hij den dood van den zwarten ridder vernomen heeft geeft hij hun een bedwelmenden drank te drinken, waardoor zij in vaste slaap geraken. [1]) De verrader voert Blandemer met zich op het slot, waa[r] hij in een kerker wordt geworpen. Daarna keert hij terug, om de beid[e] vrouwen te halen. Dezen zijn echter door een „liebaert" gewekt en i[n] het bosch gevlucht. Zij komen gelukkig aan het kasteel, waar de vade[r] der jonkvrouw woont en Phyla blijft daar twaalf jaren.

Ondertusschen heeft Clarina den jongen Valentijn opgevoed. Hij is zo[o] groot en sterk geworden, dat hij op zijn twaalfde jaar een kamerheer die hem vondeling noemt, met de bloote hand het hoofd van den romp slaat. Tot straf daarvoor laat Pepijn hem gevangen zetten. Weldra wordt hij uit zijne gevangenschap verlost. De koning van Spanje vraagt Pepijn hulp tegen de Sarracenen. Deze trekt met een leger naar Sevilla, maar ziet zich genoodzaakt, nog meer hulptroepen uit Frankrijk te ontbieden. Met deze komt ook Valentijn, die door Clarina tot ridder geslagen is. Hij onderscheidt zich voor Sevilla zoo zeer, dat Pepijn hem weer in genade aanneemt. De Franschen keeren na het eindigen van den oorlog terug. Op eene jachtpartij ontdekt Pepijn een wonderlijk dier, waarop zij jacht maken. Dat dier is Valentijn's broeder, die in gezelschap der jonge wolven is opgegroeid. Het dier doodt een ridder en jaagt den koning en de anderen op de vlucht. Valentijn aanvaardt nu den strijd tegen dezen boschmensch en overwint hem na een langen, hardnekkigen strijd. Hij bindt zijne tegenpartij, die van de spraak is verstoken en voert hem met zich tot Clarina. Daarna sluit hij vriendschap met den wildeman, dien zij Nameloos genoemd hebben, geeft hem zooveel mogelijk het uiterlijk van een gewoon mensch en wapent hem met eene zware strijdkolf.

Valentijn verlangt nu, zijne ouders te leeren kennen en trekt dus weg in gezelschap van zijn vriend Nameloos.

Op hunnen weg komen zij langs het kasteel, waar de verraders wonen, die elkeen met „dolendranc" bedwelmen en waar ook Blandemer nog steeds gevangen ligt. Zij verlossen dezen en verslaan de bewoners van het kasteel. Ondertusschen werd Phyla aan het hof van den koning van Arabië gedurig belaagd door den verrader Gawin. Deze beraamt ten laatste een plan, om haar in 't verderf te storten. Terwijl 's konings dochter aan Phyla's zijde rust, vermoordt hij haar en geeft der slapende Phyla het bloedige mes in de hand. Daarna roept hij den vader der vermoord[e]

---

3) In het Nederduitsch „dweldrank." Ook in den „Huyge van Bourdeeus" wor[dt] van zulk een „dolendranc" verhaald.

jonkvrouw bij dit tooneel. Phyla zal verbrand worden, als juist Nameloos en Valentijn komen aanrijden. Gawin wordt door Valentijn in een tweekamp overwonnen en op gruwelijke wijze ter dood gebracht. Daarna trekken de beide vrienden met Blandemer en Phyla weer verder. Bij een driesprong scheiden zij en Blandemer en Phyla vallen nu in handen van een ontzaglijken reus, Magros genaamd. Deze is verliefd op eene jonkvrouw, die hem echter niet wil huwen en hij kan haar niet dwingen, zoolang zij in het bezit is van zeker „Serpentelyn.” Zoolang hij haar niet kan verwerven, houdt hij zich bezig met het kwellen van alle menschen, die in zijne macht komen; hij laat ze nl. allen eenigen tijd van den dag in eene rivier staan. Nameloos en Valentijn komen op de plek, waar Rosamond, de dochter van den hertog van Karinthië, onder een boom zit. Zij verhaalt hem, dat zij verlost zal worden door een sprakeloozen prins, die nooit vrouwenborst gezogen heeft en die daarna van haar een onzichtbaar makenden ring zal ontvangen. De reus komt spoedig opdagen, maar wordt door de beide broeders, vooral door toedoen van Nameloos, gedood. Hij ontvangt nu den ring van de jonkvrouw en gaat met haar „onder de linde groene.”

Daarna komen zij bij den hertog van Karinthië, die zijne dochter aan Nameloos ten huwelijk geeft. Valentijn blijft eenigen tijd bij hen. Daarna vertrekt hij weer, om zijne ouders op te sporen en Nameloos vergezelt hem ook nu. Onderweg komen zij in Hongarije, waar zij hunnen vader, hoewel onbekend, bijstaan tegen de Sarracenen en wonderen van dapperheid verrichten; vooral de onzichtbare Nameloos met zijne zicht- en voelbare strijdkolf boezemt schrik in. Na eenige dagen trekken zij verder en vinden op hun weg het „Serpentelyn” dat hun aanraadt, het te volgen. Zij komen nu op eene burg, waar jonkvrouw Rosilia woont; aan haar deelt het „Serpentelyn” alles omtrent de geschiedenis der gebroeders mede en barst daarop uiteen. Rosilia deelt nu aan Valentijn en Nameloos mede, dat zij broeders zijn en zonen van Crisostimus en Phyla; volgens den raad van het „Serpentelyn” snijdt zij Nameloos eene zenuw onder zijne tong door, waardoor hij de spraak deelachtig wordt. Zij dooden daarop den reus Magros en verlossen hunne moeder en Blandemer. Het huwelijk van Valentijn en Rosilia wordt voltrokken en allen gaan nu naar Hongarije, waar Crisostimus hen ontvangt. De verraderlijke bisschop Vrankart ontvangt ten laatste de verdiende straf (hij wordt o. a. gevierendeeld). Blandemer verlangt terug te keeren naar Frankrijk en vertrekt daarheen, Valentijn, Rosilia en ook Nameloos vergezellen hem. Koning Pepijn ontvangt hem luisterrijk en Clarina wordt tot vrouw gegeven aan den trouwen Blandemer, die later koning van Spanje wordt. Na Pepijn's dood volgt Valentijn hem in Frankrijk op en Nameloos blijft steeds bij hem. Diens vrouw Rosemond verdriet zijne lange afwezigheid. Zij verkleedt zich daarom als harpspeler en gaat met een kamermeisje op reis, om haren man te zoeken. Zij komen ten laatste voor een slot, waar Nameloos zich

ophoudt. Rosamond zingt voor de tafel der daar vergaderde heeren een lied over hare eigene lotgevallen en maakt zich bekend. Na den dood van Crisostimus volgt Nameloos dezen als koning van Hongarije op.

Waarschijnlijk is de Nederduitsche bewerking vertaald naar de Nederlandsche. In de eerste plaats wordt men reeds tot dit vermoeden geleid, indien men bedenkt, dat de Nederduitsche bewerking afkomstig is uit het „Hartebock", dat door of op last van de „Flanderfahrer" werd samengesteld. Maar ook het gedicht zelf wijst dat aan. Vooral in de rijmwoorden kan gedurig worden opgemerkt, dat een Middelnederlandsch gedicht tot voorbeeld moet hebben gestrekt. Zoo lezen wij vs. 270—271 de rijmwoorden: (quader) tere//vure (Mnl. (quader) tiere//viere); vs. 369—370 ghuder ther//reuer (tiere//riviere); vs. 455—456 schen//myn (schien//mijn); vs. 700—701 kint//nemet (kint//mint); vs. 730—731 sin liff//Valentin (dat live sijn//Valentyn); vs. 1068—1069 dere//schyre (diere//schiere); vs. 2364—2365 revere//schyre (riviere//schiere); vs. 2392—2393 lezen wij: Myt des quam de rese grot//Unde sprak aldus dane wort; (blijkbaar voor het Mnl.: Mettien quam daer die roese vort//Ende sprac aldustane wort).

Zoo lezen wij in vs. 1418 „de rytter *fyr*", een woord, dat, voor zoover ik kan nagaan, in het Nederduitsch niet bekend, in het Mnl. daarentegen algemeen gebruikelijk was. In vs. 1833 lezen wij het woord „k...", dat zeer gebruikelijk is in het Mnl., minder in het Nederduitsch; Schiller en Lübben teekenen in hun bekend woordenboek aan: „das wort erscheint sehr häufig in schriften, die aus dem Mniederl. entlehnt sind." Op andere plaatsen is het rijm in de war of zijn regels uitgevallen, welke wij misschien gemakkelijk zouden kunnen herstellen, indien de Nederlandsche bewerking in haar geheel bewaard gebleven ware. (Men vgl. vs. 335, 340, 673, vs. 756—758, here//leren//ere; vs. 845—847: myn//Valentyn// dyn; 962—963: stunt//dredusent; 1162—1164: stunt//munt//stunt; 1404—1406: stowen//cloven//toghen). Het is dus zeer waarschijnlijk, dat ook deze sage weer den gewonen loop der Karolingische verhalen gevolgd heeft en van Nederland in Nederduitschland is gekomen. Van die Mnl. bewerking, die dus eens in haar geheel bestaan moet hebben, is, gelijk wij reeds zagen, slechts weinig bewaard. De 92 verzen, welke hier zijn afgedrukt, behooren tot het slot van het verhaal, zooals men reeds uit de inhoudsopgave kan zien. Zij maken deel uit van het verhaal, hoe Rosemond haren man Nameloos gaat opzoeken en hem ten slotte vindt (vs. 2527—2631). Het andere fragment, waarover Hoffmann v. F. spreekt is ontleend aan dat deel van het gedicht, waarin verhaald wordt, hoe Phyla beschuldigd wordt van moord op de dochter van den koning van Arabië. (vs. 1479 vlgg.). Uit die vergelijking blijkt tevens, dat het Mnl. gedicht veel uitvoeriger moet zijn geweest dan het Nederduitsche dat er aan ontleend werd.

De vraag rijst nu, of het Mnl. gedicht „van Valentyn ende Nameloos", dat dus minstens in de tweede helft der 14de eeuw moet zijn

ontstaan, [1]) oorspronkelijk zij geweest. Op die vraag een beslissend antwoord te geven, is mij niet mogelijk, maar laat ons zien, wat dienaangaande valt op te merken.

Deze bewerking der sage is niet de eenige. Veel bekender was en is nog eene andere, die den naam draagt „Van Valentyn en Ourson."

Deze roman is ons slechts in prozabewerkingen bekend en van Fransche afkomst. Bij Grässe lezen wij daaromtrent: „le roman de Valentin et Orson oder die Geschichte der beiden Neffen Pipins von seiner Schwester Belissane und dem Griechischen Kaiser Alexander, in welchen seine eigenen Thaten mit hineingewebt sind. Wahrscheinlich ist dieser Roman in Frankreich unter Karl VIII zuerst in Prosa aus andern Karlsromanen, z. B. aus den Enfances de Charlemagne, dem Octavianus, Cleomades etc. zusammengeschrieben worden. Hieraus gingen nun aber hervor eine Italiänische Uebersetzung... ferner eine Niederländische (cf. v. d. Bergh) desgleichen eine Englische . . . In Deutschland haben wir zwei Bearbeitungen übrig, nämlich eine in Niederdeutscher Mundart und in Versen (Staphorst) vielleicht aus dem Niederländischen Gedichte Nameloos ende Valentyn . . . . entsprungen, da es auch den selben Namen Valentin und Namelos führt etc. [2])

De roman van Valentyn en Ourson bevat in *hoofdzaak* dezelfde geschiedenis als die „van Valentyn ende Nameloos." De eerste is echter veel uitgebreider en ook de namen verschillen. Zoo heet hier b.v. Pepijn's zuster Belesante, haar echtgenoot is keizer Alexander van Constantinopel. Belesante wordt niet door eene booze schoonmoeder, maar door een valschen ridder, die haar wil verleiden, in het ongeluk gestort. Eene berin, niet eene wolvin, rooft een der twee kinderen, welke Belesante in het bosch ter wereld brengt; vandaar ook de naam *Ourson*.

De beide broeders krijgen kennis van hunne afkomst door een sprekend „Spinne-hoofd", niet gelijk in den V. ende N. door een „Serpentelyn" enz. [3]) Verder worden eene menigte andere personen en zaken in het verhaal gebracht, waarvan de V ende N. niets weet; ik noem o. a. de beide toovenaars Pacolet en Adriaan Mein, het in de middeleeuwen zoo bekende wonderpaard („le cheval de fust")', verschillende Sarraceensche koningen, de gebroeders Hanefroy en Hendrik, bastaarden van Pepijn enz. [4])

---

1) Deze bepaling van den ouderdom berust in de eerste plaats op dien van het Hs., welke H. v. F. aangeeft. Maar in elk geval behoort het gedicht (oorspronkelijk of niet) tot het tijdperk van verval der ridderpoëzie. Het is mogelijk, dat het reeds in de eerste helft der 14de eeuw zij ontstaan; ouder zal het m. i. niet zijn.

2) Allgem. Lit. Gesch. II, 277.

3) Op de plaatjes in het volksboek is dit „Spinnehoofd" tot een menschenhoofd geworden. Waarschijnlijk moet dit (volgens Seelmann) een *metalen* hoofd zijn en heeft de bewerker zich vergist, doordat er niet: *tête d'airain* maar *tête d'araine* (*d'araigne*) in den tekst stond, misschien ook verstond hij het verkeerd.

4) Men vergelijke over het Nederlandsche volksboek: v. d. Bergh, de Nederlandsche Volksromans, bl. 6. Het door mij gebruikte ex. berust op de Kon. Bibl. te 's Hage en is gedrukt bij B. Koene te Amsterdam z. j.

Dat nu de Fransche prozabewerking in den vorm, waarin wij haar kennen, voor het eerst onder Karel VIII is opgeschreven, neem ik gaarne aan. De kern van dien roman moet echter veel ouder zijn; daarop wijst het bestaan eener Mnl. bewerking van de 14[de] eeuw. Bestond die kern nu uit een gedicht en was dat gedicht het voorbeeld van den Mnl. bebewerker? Het is zeker mogelijk en Klemming houdt het voor waarschijnlijk. [1]) Hoe oud het Fransche origineel dan zou zijn, is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen, maar ik wijs toch op eene omstandigheid, die misschien eenig licht geeft. De wijze, waarop Rosemond haren echtgenoot gaat opzoeken, nl. verkleed als harpspeler, komt ook in andere „Chansons de Geste" voor. Zoo lezen wij in het overzicht van den roman van Beuves de Hanstone: „Dans le roman de Beuves de Hanstone, qui semble avoir été composé vers le milieu du XIIIe siècle, Josiane, la première maîtresse de Beuves, ayant appris que son amant en épousant la fille du roi de Séville a promis de ne jamais retourenr à Hanstone, prend la résolution de se rendre à Séville déguisée en jongleresse. Quand elle est arrivée, elle aperçoit Beuves, qui monté sur son bon cheval Arondel, allait chasser dans une forêt voisine:

Ele sospire et Beuves chevalça
Tant que li plot e il s'en retorna
Et Josiane bien garde s'en donna
D'unes fenestres hautes où ele esta.
Quant ele voit que la ville aprocha,
Prent sa viele, de l'ostel s'en torna
Vient as estaus où ele s'asiéia;
Tote la gent entor lui aüna.
Quant voit Buevon, à canter comencha
Si faitement com je vos dirai jà
Des aventures qui lor avient piécha:
Oiés, signor, por Dieu qui ne menti
Boine canchon dont li vers sunt furni
C'est de Buevon etc. [2])

Denzelfden toestand treft men aan in den „Roman d'Aucassin et de Nicolette." Nicolette gaat in het gewaad van een Moorsch jongleur door het land: „elle s'en alla viélant par le pais tant qu'ele vint au castel de Biaucaire là ù Aucasin estoit." [3]) Is hier misschien sprake van navolging?

1) t. a. p. VII: „Utgifvaren anser troligt etc.

2) Vgl. Hist. Litt. de la France XVIII, 701.

3) Hist. Litt. de la F. XIX, 759. Ook in den „Loyhier en Malaert" komt dezelfde toestand voor: *Sormarinde*, de vrouw van Loyhier, gaat met diens trouwen dienaar Malaert op weg, om L. te zoeken. Zij verkleedt zich als harpspeelster en M. gaat *vermomd met haar* mede. Zoo komen zij voor het kasteel van koning Otto van

Zoo ja, dan zou het Fransche origineel met het oog op de Mnl. bewerking tot het laatste der 13de of het begin der 14de eeuw kunnen gebracht worden. Met zekerheid is hier echter niets te zeggen. Ons fragment is in zuivere taal en in levendigen, vloeienden stijl geschreven; te betreuren is het, dat wij er niet meer van over hebben, daar het gedicht verscheidene belangwekkende schilderingen van het ridderlijk leven moet hebben bevat.

Eerst nadat deze inleiding geschreven was, kreeg ik kennis van de nieuwste onderzoekingen omtrent onzen roman. Deze zagen het licht in den vorm eener uitstekende uitgave van den Middelnederduitschen roman „Valentin und Namelos." [1]) Door deze uitgave werd ik in staat gesteld, nog een deel der voor H. v. Fallersleben onleesbare fragmenten over te nemen; maar ook in andere opzichten is dit werk voor onze letterkunde van groot belang (o. a. door eene veelomvattende bibliografie van het Nederlandsche volksboek van „Valentyn en Ourson.") Wat in dezen het gewichtigste is, deel ik hier kortelijk mede. Volgens den Duitschen uitgever is het Middelnederduitsche gedicht niet aan het Middelnederlandsche ontleend, maar zelfstandig bewerkt. Hij geeft toe, dat er vele sporen van Nederlandschen invloed in de taal, vooral in de rijmen, zijn te bespeuren, maar hij verklaart deze door aan te nemen, dat de dichter een Nederduitscher is geweest, die in eene der groote Hanzesteden, waarschijnlijk Brugge, gevestigd was. Vele der door mij aangehaalde onzuivere rijmen worden door hem uit andere lezingen hersteld en verliezen dus in bewijskracht. Hij geeft evenzeer toe, dat het vreemd is, dat Valentin's broeder in beide bewerkingen denzelfden naam draagt, maar stelt daartegenover, dat de Nederduitsche dichter den Franschen naam (die b.v. *Sansnom* kan hebben geluid) bezwaarlijk op eene andere wijze had kunnen weergeven. Ook is het z. i. niet aan te nemen, dat men in de Nederduitsche bewerking niet een enkel rijmpaar uit de Middelnederlandsche zou hebben overgenomen, indien deze laatste werkelijk het voorbeeld van de eerste ware geweest. Ofschoon ik de beide laatste argumenten van weinig gewicht acht (onze bewerking is immers veel uitvoeriger dan de Nederduitsche en de bewerkingen komen niet woordelijk overeen) zoo moet ik toch toegeven, dat de schrijver zijne

---

Lombardije. Evenals in onzen roman Nameloos met Isabella, zoo wil hier de portier kennis maken met Sormarinde en slaat zijn arm om haren hals. Maar zij slaat hem op den mond, dat de tanden er uit springen. Daarop komt een ridder naar buiten, die hen beiden in 's Konings zaal brengt.

1) Denkmäler herausgeg. vom Verein für Niederdeutsche Sprachforschung IV. Valentin und Namelos. Die Niederdeutsche Dichtung, die Hochdeutsche Prosa, Die Bruchstücke der Mittelniederländischen Dichtung, nebst Einleitung, Bibliographie und Analyse des Romans Valentin u. Orson von W. Seelmann. Norden und Leipzig. Diedr. Soltau's Verlag, 1884.

zienswijze zeer aannemelijk weet te maken en dat het dus ook wel mogelijk is, dat een Nederduitsch dichter den roman zelfstandig naar het Fransch heeft bewerkt. Volgens de berekening van den Duitschen geleerde zou de Mnl. bewerking ongeveer 7000 verzen hebben gesteld.

Wat eindelijk de bronnen van het volksboek van Valentyn en Ourson betreft, dient nog opgemerkt, dat de S. tot eene andere slotsom komt dan Grässe. Voor de 23 eerste hoofdstukken was z. i. alleen het Oudfransche gedicht de bron en verder zal de schrijver nog geput hebben uit een verloren gedicht van den Karelcyclus, dat niet zoo heel ver van den Charlemagne van Girard d'Amiens afstond, misschien ook uit den Macaire. Enkele trekken zooals b.v. die van het sprekende menschenhoofd (la cabeza encantada) weet de S. niet thuis te brengen, andere, als het tooverpaard, zijn navolgingen uit den roman van Cleomades.

I. [1])

. . . .
Ende trooste hare alsoe best [2]) conste.
Daer was die camerlinc, die begonste
An Phyla te hebbene grote minne.
Phyla was van zulken zinne,
Dat hare lettel minne aneghinc.
Dat vernoyde den camerlinc,
Hi [3]) was gheeten Glutes,
Een fel verrader, sijt seker des,
Ende gheleu [4]) Phyla, der coneghinne,
Daer soe sat, biden kinne
Ende kussetse, al waest haer leed.
Phyla die vrouwe was wel ghereed,
Ende sloughenne so onder die kaken,
Dat hem drie tanden int hooft braken.

---

1) Ook voor den tekst van dit stuk verwijs ik naar het Tijdschr. voor Ned. T. en L. (5de Jaarg. bl. 294).

2) Hs. *bes.* Seelmann voegt daarbij (t. a. p. bl. 133): „wie I, 58, *moch* für *mocht(e)* 91, *wach* für *wacht*, II, 160, *gebroch* für *gebrocht*. Es ist eine dialectische Nachlässigkeit der westfälischen, mittel- und niederfränkischen Aussprache, dass der dentale Verschlusslaut leicht ausfällt, wenn er einer Spirans folgt, ohne durch nachfolgenden Vocal festgehalten zu sein. Nach anderen Consonanten fällt er gewöhnlich nur aus, wenn ihm noch ein dritter Consonant folgt.

3) Hs. (hier en elders) *hie.*

4) Vgl. Franck, Mitteln. Grammatik, bl. 100—101.

Doe sprac Phyla ende zeide:
„Here Glutes, u hoveschede
Hebdi hier een deel becocht,
Ende trouwen ghine waerd niet wel bedocht,
Dat ghi mi uwe minne bied.
Also helpe mi god, ic ne wetene niet
Levende up al erderike,
Die minnen zoude sekerlike [1]),
Sonder den coninc Crissostomus,
Minen man. Ic wille mi dus
Houden, tote het mi mach gescien,
Dat hi weder mint mien
Also, here, als ic hem doe,
Nochtan dat ic niet hope dertoe,
Dat hi mi weder minnen zoude."
Glutes andworde boude:
„Ay, felle vrouwe putertiere,
Men mach wel zien an uwe maniere,
Dat ghi fel sijt ende *quaet*!
Ende het es al bi uwer ondaet,
Dat ghi verdreven sijt uten lande.
Ghi hebt mi tebroken drie tanden;
Ic saelt up uwen lachame wreken."
Doe begonste Lica spreken,
Hare venotinne, ende seide:
„Here Glutes, die dorperheide [2])
Die ghi haer daet, die was groot.
Dat ghi se cusset, was gheen noot,
Vor alle die gone, die hier saten.
Soene es gheen wiif, die achter straten
Haer laet cussen te deser ure.
Al es hare ghesciet dese aventure,
Dat soe verdreven es ute hare lande,
Bedi sone soudi hare doen ghene scan*de*;
Hets bi verranessen al ghesciet."
Glutes seide: „dits al niet,
Joncvr*ouwe*, dat ghi hebt gheseit.
Pine, rouwe ende haerbeid
Moetics hebben, of ics ghelove.
Soene sal noch hare*n* haert toghen;
Dies ghi zult hebben swaer verdriet."

1) l. „Die *mi* minnen z." of: „Die *ic* m. z."
2) Hs. *dorperheiden*.

Glutes ghinc weder, hine bleef daer n*iet*.
Maer siin ghepeins da*t* was groot,
Hoe hise bringhen moch in noot
Phyla, der edelre coneghinne.
Doe peinsdi in sinen sinne,
Dati sander daghes soude upstaen
Ende te haren bedde *gaen*,
Daer Phyla lach, die edele vrouwe,
Ende Lica, die scone joncvr*ouwe*,
Met enen knive dorsteken.
„Dus sal ich [1] mi moghen wreken!
Als ic dus Lica hebbe doot,
Sal Phy*la* comen in groter noot,
Die moordaet sal men up haer leoghen,
Dus sal ich minen wille up hare segchen."
Phyla mochte wel siin in vare.
— God ons here moet se sparen! —
Hadde zoe gheweten, wat haer nakede.
Glutes lach ende wakede,
Tote het quam in die dagheraed.
Al dat hi peinsde, dat was quaet.
In siin hant nam hi enen cniif,
Ende stac Lica, dat scone wijf,
Met enen knive, die joncfrouwe,
Omme te bringhene in meerer rouwe
Phyla, dat edel wijf.
In hare hant hi deden kniif,
Al slapende, dat soe niet des weet,
Ende Glutes ghinc wel ghereed
Te sinen bedde, daer hi lach.
Bin deser stont verbaerde die dach.
Glutes stont up ende ghinc
Tote Saluber den coninc,
Daer hi zwaerlike lach ende sliep.
In sinen droom dat hi [2] riep:
„Dochter, wach u van den lyoen,
Hi sal u grote felleit doen!
Siet, hoe vaste hi na u trect!"
Glutes mettien den coninc wect,
Die ontspranc ute den slape siin.
„Helpe, Lica, lieve [3] dochter miin!"

1) S. merkt hierbij op: „Für nötig halte ich hier zu bemerken, dass die Hs. 66, 70 *ich;* I, 80 *meerer:* I, 151 *kenlich;* II, 111 *van;* II, 163 *icht* sicher bietet."
2) Hs. *hie-* 3) *liave* (*lianet*).

Sprac Saluber die coninc,
„Wat mach bedieden dese dinc,
Dat mi dochte in minen slape?"
„Here," sprac Glutes die cnape,
Sijt te ghemake! ens niet dan goed."
Die coninc cleet hem ende scoet [1]),
Hi [2]) ghinc ter camere, so hi eerst mach,
Daer Lica siin dochter lach
Ende Phyla, dat scone wijf,
Die in die hand adde den kniif,
Nochtoe al versch van den bloede.
Den coninc was arde we te moede,
Als hi se met hoghen sach,
Siere [3]) dochter, die daer doot lach.
Phyla lach nochtoe ende sliep.
Saluber wel lude riep:
„O wi, o wach, wat [4]) hier ghemaect!"
Phyla die vrouwe mettien ontwaect
Arde onsochte, dat moeti weten.
Soe sach daer licghen doot ghespeten
Lica, des coninx dochter;
Hare herte was [5]) hare te [6]) onsochter.
Dat adde ghedaen die quade verrader.
Dies was drouve der ioncvrouwen vader
Ende dreef arde groten rouwe.
Glutes seide: „valsche vrouwe,
Nu mach men zien up dese tijt,
Dat ghi ene valsche morderighe sijt,
Ende miere ioncvrouwen hebt ghenomen tlijf!
Siet hier noch al bloedich den knijf,
Daer mede dat ghi se doot hebt ghesteken.
Coninc, here, siet, hoe gaet leken
Dese wonde in haren als [7])!
Noyt was wijf so valsch
Als Phyla, die hier sit.
Ach aerme, hoe mochte soe doen dit,
Dat soe Lica wilde ontliven?"
Phyla seide: „ic bidde den viven
Wonden, die ons here ontfinc,
Also waerlike alsic niet weet van der dinc,

---

1) T. *soyet* in de „Anmerk. *scoyet*. Ofschoon deze vorm voorkomt, eischt het rijm och, meen ik, *scoet*.
2) Hs. *hie*. 3) Hs. *siene*. 4) l. *wats?* 5) l. *waes?* 6) Hs. *de*.
7) Vgl. Nevelingen, vs. 95—99.

Dat hi mi losse uter noot!
Want ic weet wel, ic bem doot.
Ghene onscoud maghic ghecrighen,
Mi es best, dat ic zwighe.
Ende ic hier mine doot ontfaen,
Over dat ic ieghen gode hebbe mesdaen [1]),
Dat hi mine ziele ontfanghe!"
Glutes seide: „quaede valanghe,
Scande moeti hebben, valsch wijf!
Siet hier al bloedich den kniif,
Daer ghise mede doot hebt ghesteken.
Hune mach helpen gheen spreken
No ontscult, die ghi moghet toghen,
Die mordaet, die es hier vor oghen
So kenlich, ghine moghet ontgaen,
Ghine zulter omme die doot ontfaen."
Doe sprac Saluber die coninc:
„Vaet die mordericghe ende brinct
Vor mine rudders int palas!"
Ay god, hoe drouve Phyla was,
Doe men die mordaet up haer leide!
Doe sprac Phyla ende seide:
„God here! ghi moet mine ziele ontfaen!
Tleven es met met mi ghedaen.
Al ne hebbics verdient,
Ay god, sijt miere zielen vrient,
Daer ic sal siin in minen noot.
Also waerlike, alsic clene no groot
Niet ne weet van deser mordaet,
So moeti siin miere zielen raet,
Dat soe come in u rike!"
Glutes lede die [2]) onwerdelike
Vor die [3]) rudders in die sale.
Die coninc sprac met drouver tale:
„Hort, ghi heren, die hier siin!
Dese mordädicghe heeft die dochter miin
Vermoort, daer so haer lach bi.
Ghi heren, nu gheraet mi,
Wat doden men hare sal doen sm*ak*en?"
Daer ne was ruddere in waerer zake
. . . .

---

1) Hs. medaen 2) l. dic *vrouwe?* 3) Hs. *di.*

II.

. . . .
Ende ghink ter camere binnen.
Valentin sprac met zoeten zinn*en*
Tote sinen broeder dat h . . . .
Daerna quam in corten . . . .
Phyla die moeder siin
En van Vrank*erike* d*ie* coninc Pippiin
Alle namen si sine . . . . . [1])
Nameloos seide: „lieve oom,
U dochter dese vr . . . . inne
Zoe zoude . . . . minnen
Jhesus Karst gheve hare rouwe
Soe wild . . . . ontrouw
Rosem*o*nde *den* edelen wive
Soe riet mi . . . .
Brochte te . . . .
Pipp*iin* die coninc a . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
Van Blandemer den de soe . . . . i . . .
Soe was die *c*oene . . . . . .
Van Dalfubie die godinne
Ende Phyla die coneghinne
Hadde weder haren man,
Die blide was datsoene ghewan.
Ende Nameloos . . . . nde ter feeste
A . . . . ond . . . . . . eeste
Die gheduerde langhe stont.
Nu es comen Rosemont
Ende Ysabele haer *c*amerwiif,
Die s*ier*de d*us* w . . d haer lijf.
Nameloos . . . . daer alomme gh . . . cht
. . . . si daer te poyte . . . gh
In die rike hooftstede
Daer men die grote feeste dede
M . . . .
Die lieden laghen daer te hope
. . . .
. . . .

1) L. sines *goom*?

„Ic ende mijn ghesellle, die hier staen,
Wi zullen recht nu te hove gaen
Ende halen spise zonder wanc.
Mine gheselneide can menighen sanc,
Ende ic can herpen also wel,
*T*e hove zullen wi maken spel,
*D*at men ons sel gheven ghenouch."
*D*oe sprac die portere ende louch:
„*A*y vrouwe, dat u god gheve here!
*H*out ous een lettel tonsen zere
*V*an den brode, so heist trouwe,
*A*l zoudiit bringhen in uwe mouwe."
Rosemont andworde gaf:
„Also helpe mi thelich graf,
Ghi zult noch tavend eten ghenouch,
Van al dat ie erde ghedrouch,
Up datter so vele tetene si.
Ay, here waerd, ghi moet mi
Ghewinnen een manssurcoot,
Dat wijt es ende groot,
Daer ic te hove meide sal gaen."
Die portere seide: „het werd ghedaen!
Ic hebbe noch een nieuwe surcoot,
Dat wulcomen es ende groot,
Dat ouer minen hals noyt quam.
Joncvrouwe, dat suldi hebben dan.
Neemt hier ende van [1]) u spoeden,
Mi dinct, dat ic sal verwoeden,
Hebbic cortelike geen broot.
Ic wildic adde noch also groot
Als tenen onbite, ioncvrouwe fiin.
Al ware al die warelt miin,
Ic gaefse gherne, dat secghic u,
Omme te wesene, verstaet nu,
Eghiin, vri ende quite."
Rosemont dede an met vlite
Dat surcoot ende es ghegaen
Te hove waerd; daervoren was ghestaen
Menich man, die gherne zouden in.
Rosemont zeide: „dits een fel beghin!
Hoe zullen wi die sale ghewinnen?"
Ysabele sprac: „ic sal beghinnen

1) l. *vant u spoeden.*

Enen zanc met luder kele,
Al waren hier lieden noch also vele,
Men zoudse doen bet achterstaen
Ende ons liede in doen gaen;
Dies bem ic clene vervaerd."
Dus ghinghen si ter porte waerd,
Daert bedrein [1]) was groot.
Ysabele began dor den noot
Enen zanc, die was claer,
Dat alle, die waren daer,
Ghingen sitten ten zelven stonden,
Of si alle waren ghebonden',
Want dat luut hem so wel bequam,
Jonc ende hout, wijf ende man,
Dat si alle waren verbuft;
Ende die portier word so versuft
Metten zanghe, die*n* hi hoort,
Dat hi al wide ondede die poort
Ende liet in die twee ioncvrouwen.
Die vergaten haren rouwe,
Die den zanc horden zonder blijf.
Doe in waren die twee ioncwijf,
Sloot men die porte weder.
Nameloos quam zelve neder
Omme te horne den zoeten zanc.
Biderhant nam hi zonder wanc
Ysabele der scoonre ioncvrouwe.
Dies adde Rosemont groten rouwe,
Ende waende wel die wareit weten,
Dat hi haers al adde vergheten.
Rosemont liet thaerpen staen,
Ende seide: „here, ghi hebt mesdaen,
Dat ghi mine ghespele neemt bider hant!
Ic hebse ghebroch dor menich lant,
Alse [2]) wi comen siin haerwaerd,
Dat soe noit was ghehanevaerd
Van ghenen rudder, dar icht sach.
Ic mach wel secghen: o wi, o wach!
Dat ghise vriet vor minen hoghen."
„Die duvel moete u wanhoghen,"

1) ? Een woord met de bet. van *gedrang* schijnt door den zin te worden geëischt. Misschien moet men met Prof. Moltzer lezen: *bedrom.* Zie ook Mnl. Wdb. i. v. *bedrein.*
2) S. *Also.*

Sprac Nameloos, „here felloen!
Men mochte mi ode, ic soudeu doen
In minen couden carkerstene."
Doe begonste Rosemont wenen
Bitterlike zonder wanc.
Ysabele liet doe haren zanc.
Dies vernoyede Nameloos sere,
Ende hi zwoer: „bi onsen here!
Ne ware dese scone ioncvrouwe,
Ic soude desen vilein doen rouwe!
. . . .
. . . .

XII.

HUGE VAN BORDEEUS.

In de: Nieuwe Reeks van Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk. V, 263—304, waar dit deel van een ridderroman voor het eerst werd uitgegeven, leest men:

„Deze fragmenten werden onlangs door den Heer Rethaan Macaré, wethouder der stad Middelburg, ontdekt in den band van een oud Register, waarvan zij tot schutbladen dienden. Het zijn twee perkamenten vellen in klein folio formaat, beschreven op elke zijde met twee kolommen, elke van vijftig regels of verzen. Te zamen bevatten zij dus 800 verzen, echter niet aan één verbonden, vermits er bij beide een of meer insteekvellen ontbreken. Er zijn dus vier fragmenten, elk van twee honderd verzen. Zij zijn met eene zeer duidelijke hand, naar het mij voorkomt, in de XIV^{de} of in 't begin der XV^{de} eeuw geschreven, doch het is te bejammeren, dat de inkt op vele plaatsen heeft losgelaten, waardoor hier en daar veel onleesbaar geworden is, terwijl ook des binders onverbiddelijke schaar treurige verwoestingen heeft aangerigt."

Dat deze fragmenten tot den bekenden roman van Huon de Bordeaux behoorden, wist men, en zij werden dan ook door Jonckbloet behandeld in zijne Gesch. der Ned. Lett. Verschillende buitenlandsche geleerden hebben zich sedert beijverd de geschiedenis van koning Oberon's beschermeling in een helder daglicht te stellen; uit hunne onderzoekingen zullen wij hier het een en ander overnemen, dat strekken kan om onze fragmenten aan te vullen en toe te lichten [1]). Een aan de uitgave van het Fransche epos ontleend

1) Men vgl. vooral: Les Epopées Françaises III, 719—773. Huon de Bordeaux, Chanson de Geste, publiée . . . . . par MM. F. Guessard et C. Grandmaison. Paris 1860 (Les Anciens Poètes de la France).

Ueber die beiden wiederaufgefundenen Niederländischen Volksbücher von der Königinn Sibille und von Huon von Bordeaux von F. Wolf. Wien. 1857.

Huyge van Bourdeus. Ein Niederländisches Volksbuch, herausgeg. von F. Wolf. Stuttgart. 1860. (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart. LV).

overzicht van den inhoud moge den lezer eerst op de hoogte der zaak brengen: Vier jaren zijn verloopen, sinds Seguin, hertog van Bordeaux, gestorven is. Hij liet twee zonen achter, Huon en Gerard; de oudste is de held van ons gedicht. De twee jongelingen hebben nog niet hunne hulde betuigd aan hunnen leenheer Charlemagne. Een verrader, Amaury de la Tour de Rivier, die hun erfgoed begeert, beschuldigt hen van rebellie, juist terwijl de oude keizer, gebukt onder den last der jaren, er over denkt, afstand van de kroon te doen ten behoeve van zijn zoon Charlot. Charlemagne kan niet heengaan, voordat zijne macht overal erkend is: hij maakt zich dus gereed Seguin's zonen te tuchtigen. Maar hertog Naimes hun oom komt tusschenbeide, voert hunne jeugd als verontschuldiging aan en verzoekt, dat zij ten minste niet ongehoord veroordeeld mogen worden. De keizer stemt toe. Huon en Gerard worden naar Parijs ontboden en zij haasten zich derwaarts. Kort voordat zij daar aankomen, vallen zij in eene hinderlaag, waarin Amaury hen gelokt heeft; deze heeft van Charlot een handlanger en een werktuig weten te maken. Charlot brengt den jongsten broeder eene ernstige wonde toe, maar wordt zelf door Huon gedood. Amaury, die nu eene schoone gelegenheid heeft om aan zijn haat te voldoen, laat Huon zijn weg voortzetten en eerst na hem komt hij met het bloedige lijk van Charlot in Charlemagne's paleis. „Hier ligt uw zoon", zegt hij tot den keizer „en daar staat zijn moordenaar", voegt hij er bij op Huon wijzend.

Charlemagne's smart wordt slechts door zijn toorn geëvenaard. Hij eischt den dood van Huon, die zich toch slechts gewroken heeft op een verrader; had hertog Naimes hem niet tegengehouden, hij zou den schuldige met eigen hand gedood hebben. Ten laatste echter, verlaten door zijne pairs, naar wier voorstellen en verzoeken hij niet wil luisteren, stemt de keizer er in toe, Huon vergiffenis te schenken. Maar tot welken prijs! Huon moet zich naar Babylonie tot den emir Gaudisse begeven; den eersten Sarraceen, wien hij in het paleis tegenkomt, moet hij dooden; hij moet, terwijl de emir aan tafel zit, aan diens dochter, de schoone Esclarmonde, drie kussen geven en dan zijne boodschap aan Gaudisse doen. Deze moet hem aanzienlijke geschenken meegeven en bovendien zijn baard en vier zijner zwaarste tanden. Huon scheept zich in en nu vangt eene reeks van avonturen aan, welke hij echter alle tot een gelukkig einde brengt door de hulp van den tooverkoning Oberon. Deze avonturen in het Oosten nemen het grootste deel van den roman in. Eindelijk komt Huon met Esclarmonde, die door den paus gekerstend en met hem in den echt verbonden is, weer in Frankrijk terug. Hij heeft de verlangde schatten, den baard en de tanden van den emir bij zich. Onderwijl is echter zijn broeder Gerard met eene dochter van den verrader Gibouart gehuwd en heeft zich van Huon's erfgoed meester gemaakt. Op de tijding van zijn broeders terugkomst reist hij hem tegemoet met het doel, hem *uit den weg te* ruimen. Dit gelukt hem niet. Wel slaagt hij er in Huon

en Esclarmonde gevangen te zetten. Dezen worden echter door de hulp van Naimes en den alomtegenwoordigen Oberon bevrijd; Gerard en zijn schoonvader Gibouart worden opgehangen. Huon volgt Oberon na diens dood in zijn koninkrijk Monmur op.

Deze roman, die waarschijnlijk in de eerste jaren van de 13de eeuw door een onbekend trouvère gedicht werd, bestaat uit twee deelen. Wolf zegt dienaangaande: Dass diese Sage vielleicht aus einem germanischen Mythus, aus einer Elben-Mythe, hervorgegangen sei, könnte ihre Berührung in einigen Grundzügen mit der deutschen Heldensage von Ortnit und Elberich (Auberon) vermuthen lassen. Dass aber auch diese Sage schon frühzeitig (wenigstens seit dem 12. Jahrhundert) in Frankreich verbreitet, mit dem Karolingischen Kreise verbunden und in selbständiger, halb volks-, halb kunstmässiger Dichtungsform, in Chansons de geste, ausgebildet gewesen sei, dafür haben wir Zeugnisse und Denkmäler." Hij citeert dan o. a. eene plaats uit de voor de letterkundige geschiedenis zoo gewichtige kroniek van Albericus Trium-Fontium (ad an. 810, in Leibnitz, Access. hist. Tom. II, P. 1. pag. 154): „Mortuus est etiam hoc anno Sevvinus Dux Burdegalensis, cui fratres fuerunt Alelmus et Ancherus, hujus Sewini filii, Gerardus et Hugo, qui Karolum (Charlot) filium Karoli casu interfecit, Almaricum (Amaury) proditorem in duello vicit, exul de patria ad mandatum Regis fugit, Alberonem (Auberon) virum mirabilem et fortunatum reperit et caetera sive fabulosa sive historica connexa."

Gautier meent, dat de hier bedoelde hertog Seguin (Sewinus) niet onder Karel den Groote, maar onder Karel den Kale geleefd heeft, welke beide vorsten dikwijls door de trouvères verward worden; de Charlot uit het gedicht zou een der zoons van Karel den Kale, Karel het kind, geweest zijn, die volgens een Fransch kroniekschrijver door zekeren Albuinus (Aubouin) gedood werd. Huon zou later de plaats van Aubouin hebben ingenomen [1]).

Eene historische kern dus werd door den trouvère verbonden met de sage van den kleinen tooverkoning, wiens naam door Shakespeare, Wieland en Weber later zoo beroemd geworden is. Deze sage schijnt van Germaanschen oorsprong en Oberon identisch met den elfenkoning Alberich te zijn. De Franken kunnen deze sage in Gallië hebben gebracht, waar zij later onder den invloed der Arturromans ook eenige Keltische elementen in zich opnam; immers ook in die mythologie komt een Gwyn-Araun voor, die gelijkenis vertoont met Oberon. [2]). Die invloed der Arturromans blijkt overigens in deze Chanson de geste ten duidelijkste, zelfsin die mate, dat het gedicht eigenlijk niet tot de Chansons de geste kan gerekend worden, maar eer een „roman d'aventures" verdient te

1) Vgl. daarover: Les Epopées Françaises t. a. p. p. 737—740.

2) Men zie: Huon de Bordeaux. Préface. XXII—XXV.

heeten. Wij hooren van een kasteel, aan welks ingang twee koperen mannen staan, elk gewapend met een ijzeren vlegel; winter en zomer laten zij deze op en neer gaan, zoodat zelfs geen vlugge leeuwrik het kasteel zou kunnen binnenvliegen, zonder onder hunne slagen te vallen. In dat kasteel woont een reus, die daar eene schoone prinses gevangen houdt en een tooverhalsberg bezit, die onkwetsbaar maakt en zich voegt naar de gestalte van den drager. De tooverbeker, welke Huon van Oberon ontvangt, herinnert aan den Graal enz. Dit gedicht vormt dus een overgang tusschen de oude Chansons de Geste en de latere Arturromans. „A tout prendre" zegt Gautier, „il faut considérer ce roman comme le plus parfait modèle des poëmes, qui ont servi de transition entre la vieille école des chansons de geste et l'école nouvelle des romanciers de la Table ronde. Oeuvre de juste-milieu ou de fusion, qui a joui sans doute d'un certain succés, mais qui n'a eu aucun résultat durable. Et c'est le caractère essentiel de toutes les oeuvres de cette nature") [1]).

Nadat wij aldus het een en ander uit de geschiedenis van het gedicht medegedeeld hebben, kunnen wij overgaan tot de Mnl. fragmenten. Deze hebben betrekking op den terugkeer van Huon naar Frankrijk, nadat hij zijne komische zending volbracht heeft. Zij komen dus overeen met het laatste gedeelte van het Fransche gedicht. Indien wij echter de Nederlandsche bewerking met het Fransch willen vergelijken, wacht ons ook hier weer eene teleurstelling. De bedoelde Fransche redactie toch is naar alle waarschijnlijkheid niet het voorbeeld van den Nederlandschen dichter geweest. Noch de hertog Guweloen, noch zijn neef Ghibrecht, noch de toovenaar Grimuwaert, noch zooveel andere personen, die in onze fragmenten voorkomen (Henriët de dief, Vulcanuut, die met Huon is teruggekeerd, de waard Jacke, de baljuw Muelepas, de ridders Gontier, Steven, en Claroen de Gournay) worden in deze Fransche redactie genoemd. Wat meer is, zij komen ook niet voor in het Nederlandsche volksboek van „Huyge van Bourdeus"; dit immers is juist getrokken uit de Fransche bewerking. Eene andere redactie moet dus tot voorbeeld hebben gestrekt aan den Nederlandschen dichter, tenzij men aanneme, dat wij hier eene min of meer zelfstandige bewerking der sage van Huon de Bordeaux vóór ons hebben. Ferd. Wolf meent, dat onze fragmenten gevolgd zijn naar eene redactie ouder dan die, welke Guessard en Grandmaison hebben uitgegeven. Ziehier zijne argumenten: „Diese Fragmente gehören unbezweifelt einem dem Französischen nachgebildeten und, wie Herr Jonckbloet mit Recht bemerkt, schon in der Zeit des Verfalls der ritterlichen Poesie in den Niederlanden abgefassten Gedichte an, etwa aus dem Ende des 14. oder dem Anfange des 15. Jahrhunderts, und bereits in kurze Reimpaare umgeschrieben. Aber das ihm zu Grunde liegende französische

---

1) *t. a. p. p.* 737.

Original scheint aus einer Zeit zu stammen, wo diese Sage noch viel inniger met dem karlingischen Kreise verbunden und noch mehr in Einzelnen bekannt war. Denn die erhaltenen Fragmente beziehen sich auf den *letzten* Theil der ursprünglichen Sage, auf Huon's sieggekrönte Heimkehr nach seinen in Folge des Auftrags Karl's im Oriente bestandenen Abenteuern, und auf den Verrath seines Bruders Gérard (Gheraerd) der, von seinem Schwiegervater (zijn zweer Ghibewaert) verleitet, den ihm mit Vertrauen entgegenkommenden Bruder ins Gefängniss wirft und aus dem Wege räumen will, um das Erbe ungetheilt zu behalten (hier aber wird Huon nicht durch Uberfall und Gewalt, sondern durch einen Zaubertrank, *dolendranc*, der das Bewusstsein raubte, gefangen). Unter diesem Geschlechte der Verräther spielt nun hier Ganelon (*Guweloen*) noch die Hauptrolle, dessen so wie vieler hier genannter Personen (*Ghibrecht*, Ganelon's Neffen, *Grimuwaert*, des Zauberers, der Ritter und Freunde Huon's *Steven*. *Gontiere*, *Omaer* und *Claroen van Gournay*, *Heinriët* des Diebs, *Jacke* des Wirths, *Vulcanuut* des mit Huon heimgekehrten treuen „Boten" des von Gérard zum „*baeliu*" von Bordeaux eingesetzten *Muelepas*, „geboren zu Toledo, wo kein guter Mann geboren ward" u. s. w.) in den späteren Redactionen keine Erwähnung mehr geschieht."

De uitgevers van den Franschen roman trekken uit dezelfde praemissen eene juist tegenovergestelde conclusie. Hoe ouder eene legende is, zeggen zij, hoe eenvoudiger. Nu vertoont h. i. de Nederlandsche bewerking met al die toevoegsels, waarvan in het Fransch niets voorkomt, blijkbaar een minder eenvoudig verhaal dan de door hen gepubliceerde tekst. Dat Ganeloen (Guweloen) in de Nederl. fragmenten voorkomt, is voor hen geen bewijs van ouderdom. Zij zijn van oordeel, dat deze er eerst door den Nederlandschen bewerker in gebracht is, omdat geen Fransch trouvère de dwaze vergissing zou begaan, Ganelon te laten optreden in een gedicht van zooveel lateren tijd; te meer daar de dichter wel op de hoogte is van de geschiedenis van Roland. (Zij verwijzen naar bl. 171, waar wij lezen (Huon brengt Karels boodschap aan Gaudisse over):

Li rois vous mande o le fier hardemant
Que, puis cele eure que Jhesus fist Adant
Et k'il perdi Olivier et Rollant
En Rainscevaux, ù ot domage grant,
N'ala il rois tant de gent asanlant
Que il fera à cest esté avant. [1])

Prof. Jonckbloet is het grootendeels met de Fransche uitgevers eens. Na Wolf's meening kortelijk vermeld te hebben, zegt hij: „Ik zie daarin eer het kenmerk eener jongere bewerking, en ben het in dat opzicht met

1) Vgl. t. a. p., p. VIII—XII.

de uitgevers van het Fransche gedicht eens; hoewel ik het niet zooals deze aannemelijk acht, dat de afwijkingen door den Nederlandschen bewerker eerst in het verhaal zouden zijn gebracht" [1]).

Ik moet bekennen, dat Wolf's argumenten ook mij nog al zwak voorkomen en dat ik mij *eer* aan de zijde der Fransche geleerden zou scharen, die meenen, dat onze fragmenten bewerkt zijn naar eene latere redactie der Chanson de Geste. Er is echter nog iets anders mogelijk. Prof. Jonckbloet heeft zulk een gering denkbeeld van het scheppingsvermogen van den Nederl. dichter, dat hij zelfs niet kan aannemen, dat de afwijkingen in onze fragmenten van dezen zelf afkomstig zouden zijn. Ik zou integendeel geneigd zijn, het er voor te houden, dat zij wel degelijk van hem zijn. Ik kan niet gelooven, dat een Fransch trouvère, zelfs een van lateren tijd, *Ganelon* op deze wijze in eene reeds bestaande sage zou hebben gebracht; daarvoor was deze aartsverrader te onafscheidelijk verbonden aan Roland en Roncevaux. Dat een Nederlandsch dichter het zou doen, is daarentegen zeer goed te begrijpen; hier toch was men niet zoozeer vertrouwd met de Karelsage als in Frankrijk en de bewerker kan den Guweloen (Gueloen) uit de Mnl. vertaling van het Roelantslied hebben leeren kennen [2]). Er is meer, dat op eene min of meer zelfstandige bewerking van den Nederlandschen dichter wijst. In onze fragmenten komt een toovenaar Grimuwaert voor, die eene rooverbende onder zijne bevelen heeft en Guweloen met zijne gezellen aanvalt en uitplundert. Van dezen maakt het Fransche gedicht, gelijk wij zagen, geene melding. Nu komt echter in den roman van koningin Sebille, die, zooals wij weten, uit het Fransch werd vertaald (welke vertaling later weer tot een volksboek werd omgewerkt) juist dezelfde persoon in een zelfde geval voor. Terwijl Sebille en haar reusachtige beschermer Baroquel (Varocher) onder weg zijn, worden zij door eene bende „straatrovers" aangevallen, aan wier hoofd zich een „Capeteyn" bevindt. Diens naam wordt in het Nederl. *volksboek* niet genoemd, maar kan daarom zeer wel gestaan hebben in de Mnl. vertaling van het Fransche gedicht [3]). In het Fransch heet hij *Grimoart*. Ook deze is een toovenaar en verschillende voorbeelden zijner kunst werden reeds vroeger door Wolf medegedeeld [4]). Ik houd het er voor, dat de Nederlandsche bewerker de persoon van den roover uit de geschiedenis van koningin Sebille had leeren kennen en dezen in zijn

---

1) Vgl. Gesch. der Ned. Lett. I, 130.

2) Reeds dáár heeft de naam dien vorm, die dan ook beter overeenkomt met de Fransche vormen: Guenes, Guenelun.

3) Eene redactie hiervan werd onder den naam *Macaire* uitgegeven in de „Anciens Poètes de la France.

4) Vgl. b.v. de analyse van het Spaansche volksboek: Hystoria de la reyna Sebilla" dat eene bewerking van den Franschen roman is, in „Neuesten Leistungen der Franzosen etc. bl. 144—145. Ook in de uittreksels t. a. p., bl. 13,

verhaal bracht, evenals hij het Guweloen had gedaan.[1]). De „doledranc", die het bewustzijn rooft, komt niet in het Fransch voor. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat de bewerker van de Mnl. redactie dezen zal hebben overgenomen uit den „Valentijn ende Nameloos", waar wij dien eveneens aantreffen. Van waar de dichter Guweloen's neef Ghibrecht kende, weet ik niet; in de Lorreinen wordt echter een Wibrecht (dezelfde naam) vermeld[2]); ook de in onze fragmenten voorkomende *Gadifier* (vs. 750) komt niet voor in het Fransch. Personen van dien naam treft men echter in de Lorreinen aan. Zoo b.v. „Ende Gadifiere van Camerike"[3]) en

Gi wart van den goeden arde
Van den coninc Gadifiere
Ende van sinen sone Ogiere,
Die ons oyt waren ghetrouwe[4]).

In de Mnl. bewerking wordt onder Huon's gezellen ook nog genoemd „van der havene Omaer". Blijkbaar is deze dezelfde als Garin de Saint-Omer, die in het Fransche gedicht voorkomt; dat zal wel duidelijk worden, indien men eene plaats ziet uit het „Sommaire" dat door de uitgevers werd opgemaakt. De paus zegt tot Huon: „Maintenant, écoutez-moi beau neveu. En partant d'ici vous irez à Brindes; là vous trouverez votre cousin et le mien; *Garin de Saint-Omer*, qui vous fera bon accueil. Il est marin et *garde de la port*"[5]). Deze Garin sterft echter voor de thuiskomst. In het volksboek, dat, zooals wij reeds vermelden, aan deze Fransche redactie ontleend is, heet hij Geerwyn.

Van waar de andere in het verhaal genoemde personen, zooals Gontier van der Geronden (of moet men lezen: *Goutier*?), Steven, Claroen van Gournay, Vulcanuut, Jacke enz. komen, weet ik niet. Ik vermoed, dat de bewerker ze uit andere verhalen kende of dat zij gedeeltelijk aan zijne verbeelding hun aanzijn dankten. En dat is ook geenszins onwaarschijnlijk, wanneer men bedenkt, dat de Middelnederlandsche epische dichters meer dan eens episoden of namen uit andere gedichten overnamen en in hun werk vlochten. Zelfs ontstonden op die wijze nieuwe romans. Van het epische gedicht „Flandrijs" is dit door Dr. Franck aangetoond[6]) en in der „Seghelijn van Jerusalem" vindt men eveneens vele sporen van navolging[7]). Dat de dichter van dien ridderroman de sage van Huon de Bordeaux kende, wordt door Dr. V. zeer waarschijnlijk

1) Ook in den *Huon de Bordeaux* komt eene prinses *Sebile* voor, die in het kasteel van een reus zit opgesloten.

2) Roman der Lorreinen, Nieuw ontdekte Gedeelten door Dr. J. C. Matthes III, 1e boek.

3) Karel de Groote en zijne XII Pairs I, 1647. Ook II, 2913.

4) R. d. Lorr. (Matthes) III, 355. 5) t. a. p., p. LXXIV.

6) Zie Flandrijs, Einleitung, bl. 12—40.

7) Seghelijn van Jerusalem, uitgeg. door Dr. J. Verdam. Leiden 1878. Inl. bl. VI.

gemaakt; bij zijne bewijsplaatsen voeg ik nog den naam van het monster „Grapaert", die waarschijnlijk eveneens aan den Huon de Bordeaux ontleend is. Daar immers komt een monsterachtige reus voor, die *Agrappart* genoemd wordt [1]).

Dat de in den Seghelijn voorkomende naam van Judas Maccabeus aan den Rijmbijbel ontleend zij, is zeker mogelijk. Maar ik wijs er toch op, dat dezelfde Judas Maccabeus een der hoofdpersonen is van den „Roman d'Auberon", die aan dien van „Huon de Bordeaux" voorafgaat en daarvan als het ware de inleiding vormt. In verband met de andere plaatsen, die aan den Huon de B. herinneren, acht ik het waarschijnlijker, dat deze Judas Maccabeus eveneens aan deze Sage zal zijn ontleend. De naam der koningin *Blensefleur* (eveneens uit de Sage) kan natuurlijk ontleend zijn aan den *Floris en Blancefloer*, ik acht het echter niet overbodig er aan te herinneren, dat Blanchefleur ook de naam is der koningin, welke eene hoofdrol speelt in de Chanson de Geste van *Macaire* of van *Sibille*, beide bewerkingen derzelfde legende (Zie daarover: Les Epopées françaises III, 692). Uit dat alles blijkt genoegzaam, hoezeer het in dezen tijd van verval der epische poëzie de gewoonte der dichters was, van hunne voorgangers te borgen, wat zij noodig hadden.

Indien wij nu bedenken, dat de Flandrijs in het begin, de Seghelijn waarschijnlijk tegen het midden der 14de eeuw geschreven werd (c. 1330—1350) en dat onze bewerking van den Huon de Bordeaux waarschijnlijk uit het laatst der 14[de] eeuw dateert, dan acht ik de gissing niet te gewaagd, dat onze fragmenten deel hebben uitgemaakt van eene min of meer zelfstandige bewerking der Sage, waarbij de dichter gebruik maakte van zijne kennis van andere middeleeuwsche gedichten als het Roelandslied, den roman der Lorreinen, de koningin Sibille, de „Valentijn ende Nameloos" en misschien nog andere, die ons onbekend zijn.

Wat nueindelijk onze fragmenten betreft, wij vernamen reeds, dat zij betrekking hebben op Huon's terugkeer. De verrader Guweloen wordt in het woud door eene rooverbende onder Grimuwaert aangevallen en beroofd. Zijne gezellen (twee neven) worden gedood, hij zelf ontsnapt en komt eindelijk in eene herberg, waar hij van den waard de tijding van Huon's gelukkig volbrachte zending verneemt. Op zijne beurt geeft hij daarvan kennis aan zijnen neef Ghibrecht. Ondertusschen hebben Huons broeder Gheraert en diens schoonvader Ghibewaert Huon door tooverkunsten (o. a. door een „dolendranc") gevangen weten te nemen; zij veinzen voor de burgers van Bordeeus, dat hun heer omgekomen is en stellen de stad onder het bestuur van den wreeden baljuw Muelpas. Twee gezellen van Huon, die hem op al zijne omzwervingen vergezeld hebben en waarvan de een Vulcanuut heet, zijn aan Gheraert's lagen ontsnapt en vermomd als pelgrims te Bordeeus gekomen. Daar nemen zij hunnen intrek bij

---

8) Vgl. Huon de Bordeaux, p. 188 (ed. Guessard et Grandmaison).

den waard Jacke, die evenals de meeste inwoners een trouw aanhanger van Huon is. Dezen geven zij te kennen, wie zij zijn en verzoeken hem alle vrienden van Huon in het geheim bijeen te roepen. Dit geschiedt. Als allen bijeen zijn, deelt Vulcanuut hun Huon's lotgevallen mede en brengt hen tevens op de hoogte van de laatste gebeurtenissen.

Daarmede eindigen de fragmenten.

Dat deze in eene verkeerde volgorde werden afgedrukt, merkte reeds Prof. Jonckbloet op. De juiste volgorde is I, III, IV, II; de twee vellen moeten nl. *in* niet *op* elkander gelegd worden.

Stijl en taal der fragmenten verheffen zich nergens boven het middelmatige, al is de voorstelling soms niet van levendigheid ontbloot; de telkens voorkomende enjambementen dragen niet weinig tot die levendigheid bij. Opmerkelijk is in deze bewerking het veelvuldig gebruik van het pron. rel. achter een pron. pers., waar wij het geheel zouden weglaten. Zoo b.v. „Si die ghinghen in dat cruut" (vs. 188); „Hi die wiste wel die zeden" (vs. 257); „Hi die souden corrigieren" (vs. 333); „Ic die swige vort van desen" (vs. 432); „Men die zach ook zere trueren" (vs. 442); „Hi die heeft bi haren live" (vs. 592); „Ic die zal mi maken snel" (vs. 678) „Si die begonsten up ons slaen" (vs. 792) [1]).

FRAGMENT I.

Kol. 1.

. . . .
Saten zonder enich sparen,
Wel si XXX dat si waren,
Allegader sterke man,
Ende goede wapine an,
Ende daden hem tdiere tiden
Daer si souden moeten liden.
Ende Grimuwaert sijn sort
Aldaer wierp rechte vort,
Daer bi dat Guweles
Tzinen nette comen es
Ende wert recht in dole
Ende buten ziere mole.
Ende zine gezellen drie
Cume so wisten zi [2])

---

1) Dr. Verdam vestigde daarop reeds de aandacht bij zijne bespreking v. het Volksboek (Taalk. Bijdr. I, 113).

2) Hs. *zie.*

Weder si ghinghen of reden;
Stappans datsi leden
Enen doren groot ende breet,
Daer so was wel bereet
Grimuwaert ende die zine
In vulre wapine.
Die so riepen met moede wreet:
„Vastelijc! nu beet! nu beet!
Alle vier ghi peilgrijn!
Ghi moet uwe Arabijn
Hier laten ende u goet
Ende blide zijn, dat ghi te voet
Van ons levende moget geraken"
Dat so dochte qualijc smaken
Den hertoge Guweloen,
Ende zeide: „Ghi felloen!
Soudi ons willen roven nu?
Kendi mi, dat zegic u,
Ghi sout arde node doen
Ende ghine waert ooc niet so coen!"
„Wie zidi dan", sprac Grimuwaert,
„Dat wi van u vervaert
Souden zijn gemeenlike?
Al waerdi die meeste van Vrankerike,
Daer omme souden wi niet laten
Omme te zoukene onse baten."
Fellyc zeide Guweloen:
„Quaden ende moeti doen!
Soudic dor enen mordenare
Moeten zecgen wie ic ware,
Daer ic verholen wilde riden?
So addic tdezen tiden
Danne geleeft lanc genouch.
Ic zal meere ongevouch
Eer ebben an mine lede.
Doe trac hi een zwaert van goeder snede

Kol. 2.

Van onder die kuevele zijn
Ende ene huve stalijn
Addi onder zinen hoet,
Wel getempert ende goet.
Ende zijn rudder mede
Trac een zwaert uuter scede.

Die messagier was ver*vaert*
Ende noopte zijn paert
Ende waende vlien daer.
Een rover was hem te na*er*,
Diene slouch met zin*en zwaerde*,
Datti viel van den paerde.
Een ander met ere aex groot
Die slouchene aldaer doot,
Daert Guweloen ane zach,
Die hen gaf enen slach
Den gonen met zulker *ghewelde*,
Diene van den paerde velde,
Dat hem metten zelven sla*ge*
Thovet vlooch vander cr*age*.
Ende den anderen diene doo*t*
Slouch metter aex groot,
Dien so clovedi metten bra*nde*
Thovet dore toten tanden,
Datti sturte onder voet
Ende heersene ende bloet
Hem te zamen ute ran.
Daer omme die ondadige ma*n*
Rovers waren uuten ker*en*
Ende ghingen up hem houw*eren*
Met zwaerden ende met bilen,
Ende scoten tdiere wilen
Met bogen ende gaverloot
Guweloen, die also groo*t*
Up hem weder slouch die *slage*,
So datsi hem versagen
Somige daerof begonden.
Daer omme wilden si tdiere ston*den*
Al daer niet achter terden.
Het began buten verden
Onder hem te gane daer.
Grimuwaert die toveraer
Was die stercste van hem *allen*.
Vanden paerde dedi vallen
Guweloens ridder doot;
Die ander inden zwaren *stoot*
Moeste daer bliven mede,
Ende Grimuwaert die dede
Guweloens paert stille *staen*,
Dat het niet *en mochte vergaen*

Kol. 3.

*No v*ertorden enen voet.
*Guw*eloen wert des vroet
*Ende sp*ranc van zinen paerde
Vollec neder up die aerde,
Ende Grimuwaert benam mede
Van zinen zwaerde die snede.
*Guw*eloen, die sterke here,
Thant so slouch also zere
Tswaert up Grimuwaerde,
Datti viel neder up die aerde
Ende hadde tswaert sine snede geha*t*,
Hine hadde geleeft niet meer nadat
No hine hadde gesproken wort
. . . . de verdort
. . . . hi ware doot
. . . . al der an . . scoot
. . . . re omme adde vaer
. . . . . . *Guw*eloen wort gewaer
. . . . betovert was
. . . . dat met leden ras
. . . . e dicke vanden risen
. . . . re begonste bisen
. . . . . . s hi out hi was licht
. . . . quade wicht
. . . . hem te volgene naer
. . . . ten an die paerde daer
. . . . die male ter vaert
. . . . elke lach up een paert
. . . . . . erst uutermaten vast
. . . . ie adde groten last
. . . . en lieden wel behaechde
*Gri*muwaert die vraechde
. . . . . er dat hovet zijn
. . . . helm stalijn
. . . . . was hem uut gedaen
. . . . . . ogen began hi slaen.
. . . . . . sprac: „gezelle mijn,
Waer es die sterke peelgrijn,
Es hi doot of gevaen?
. . . . . even ware gedaen
. . . . nen ende comen
. . . . die met genomen

. . . . *z*waerde zine snede
. . . . r deen rover zede
. . . . c adde nu geraect
. . . . ende gewaect
. . . . wert also geslagen
. . . . en die ons inder hagen
. . . . *ont*slopen nu te voet
. . . . nden ende al zijn goet.

Kol. 4.

. . . . knapen mede
. . . . er bleven tdezer stede
. . . . es ontlopen
. . . . die hage gecropen
. . . . een wel edel diet
. . . . st hem te volgene niet
. . . . *v*rome es hi van live.
*Hi die he*eft onser gezellen vive
Allene doot metter hant
*Mi*ds *zinen* scerpe*n* brant
. . . . den zine snede [1])
Ende wi alle gebleven doot
Ende wi adden dor die noot
Moeten vlien onser vaerde.
Men zach Grimuwaerde
Sijn bloet tdiere stonde
Lopen uut nese ende uut monde
Vanden slage die hi ontfinc.
Hi stont up ende ghinc,
Daer hi staende vant zulc cruut,
Dat in adde zulc virtuut,
Als hijt nutte endet ter herte
Quam, verloos hi alle smerte
Quetsure ende zeerhede;
Ende van zinen gezellen mede,
Die hi daer zach gewont,
Stac hi elken inden mont
Al daer of het was gedaen
Ende si genasen zaen.
Maer die doode bleven doot.
Si trecten met aesten groot

---

1) l. „*Haddet behou*den zine snede//Wi waren alle ghebleven doot"?

Te zamen in hare duwiere.
Die dode grouven si schiere,
Bede dander ende die hare,
Maer daden die dode dare
Wapene ende cleder uut.
Si die ghinghen in dat cruut
Over zien hare gewin.
Die paerde waren in
Die duwiere geleet,
Daer hem wel was gereet
Hoy ende voedercoren [1]).
Si bezagen tdier oren
Die male, daer si in vonden
Arde vele diere ponden
In goude ende in zelvere claer
Ende juwelen dierbaer,
Van mantel ende van clederen mede
Daer si bi te diere stede

FRAGMENT II.

Kol. 1.

Bekenden die wareit das,
Dat het een groot here was:
Het ne dede clene man
Nie zulke gewaden an
Van gesteente ende van goude
Beset arde menichfoude,
Ende gevoedert met ermine.
Elc der aventuren zine
Dancte boven maten zere,
Maer si waren uuten kere
Om hare gezellen doot;
Maer metten goude root
So waren si vergeten [2]).

---

1) l. *een voeder coren?* (Vgl. b.v. Antw. Liedb. XXXV, 4: „Hi brocht sinen he een voeder houts").

2) Hier schijnt iets uitgevallen. Men zou kunnen lezen: *„so waren si des* *vergeten."*

Si ghinghen drinken ende eten
Ende waren metten bliden.
Up Guweloene willic tiden,
Die welke also lange sloop
Ende ghinc ende croop,
Dat hi uten woude quam,
Daer hi enen wech vernam,
Dies hi was zere blide
Ende trac an ere zide
Ende hieu neven der aerde
Enen stoc met zinen zwaerde,
Die hi up zine scoudere leide
Ende stac tzwaert in de sceide
Ende trac den wech vort waert.
Sere clagedi zijn paert
Ende zine lieden mede
Ende zine andere rijchede
Hiet hi varen altemale,
Ende sprac met hogher tale
Jegen hem zelven, daer hi ghinc,
Biden hemelschen coninc!
Ware hi comen weder te lande,
Hi soude elken met enen bande
Vor dat wout hangen doen!
Van rouwen weende Guweloen,
Dat hem bede zine magen
Also waren afgeslagen
Ende zine camerlingen,
Die hi boven allen dingen
*Ghe*trouwede van liven, van eeren.
. . . . . . wilde niet weder keren
. . . meesten wech was hi leden
. . . . was over reden
. . . . mont [1]) datti quam
. . . . ne pas vernam
. . . . stoeden in
. . . . n blide in zinen zin

Kol. 2.

Want hi was van gane moede.
Hi adde in ziere hoede
Noch penningen tdiere wilen

1) l. *wout.*

Van goude, daer hi c. milen
Mede soude ebben gegaen;
In ene herberge trac hi zaen.
Hi die wiste wel die zeden;
Menich lant addi dorreden
Heidin ende Kerstijn.
Hi beghaerde een camerkijn
Te ebbene daer allene:
Met niemene wildi gemene
Wesen te diere stont,
Omme dat niemene cont
Soude wezen, wie hi ware.
Arde wel hi hem dare
Dede dienen, Guweloen,
Ende dede comen doen
Met hem eten blide van zinne
Bede waert ende waerdinne,
Datsi arde ghaerne deden,
Want hi sceen van goeder steden,
Dats te zecgene, edel man.
Na maeltijt hi began
Hem lieden vragen dare,
Hoe verre dat het ware
Van daer tote Bordeeus der stede.
Vier dachvaerden, die waert zede,
Maer si waren clene.
Si vraechden twi hi allene.
Daer so dorste achter wegen [1]),
Ende menich gerooft ende verslegen
Was in twout, daer hi bi quam?
Guweloen die tale an nam
Ende zeide: „ic wasser nalinx met
Al nu bleven daer int net;
Ic lieter lieden ende paerde,
Allene vlo ic mire vaerde,
Also men hier mach zien.
Segt, here waert, onder wien
So es dit felle wout gestaen?"
Die waert *antwerde* zaen:
„Onder v*an* . . . . oelgen Ghibrecht
Waer omme . . . . een recht
Ende h*et sijn m*ordenare alle

---

1) l. *varen* dorste achter wegen?

Piere . . . . in die valle
Hets . . . . lijc here
Het . . . .
Ende . . . .
Die . . . .

Kol. 3.

Die goede te brengene dan die quade.
Die gast zeide: „Dor ghenade!
O here waert, hoe mach dat zijn?
Sijnt niet goede Kerstijn
Danne, die hem anegaen?"
Die waert zeide: „Niet verstaen
Sone heb ic van der duecht;
Maer wel ghise kennen muecht,
Het zijn magen van Guweloene,
Die altoos met haren traisoene
Nacht ende dach ommebisen,
Hoe si in eniger wisen
Die goede mogen bederven
Ende ontgoeden ende ontherven."
Kennesse adde an die wort
Guweloen daer hise hort,
Dat die waert ende waerdinne
Adden arde clene minne
An dat geslachte zijn,
Ende peinsde: Ten trouwen mijn!
Up dat ic hier ware becant,
Ic soude clene gevant
Wezen van dezen man:
Hi souder litel winnen an.
Dat so peinsdi ooc mede.
Toten waert datti zede:
„Seker, ghi zegt waer!
Bede verre ende naer
Zinget men dat zelve liet.
Wist Karel, tvrome diet,
Van dezen here dat hi
Sijn lant hout so onvri,
Hi die souden corrigieren,
Of hem zelven calengieren
Bede van live ende van goede.
Here waert, waerdi zuic van moede,

Dat ghi hem een brievekijn
Wilt gheven in die handen zijn,
Hi soude bin dagen drie
Te niete doen al die quadie,
Dat in dezen woude leit,
Ende eere ende v . . . eit
Sonder u bi ge . . . . . . [1])
Als hi den brief . . . . . en
Ende leent . . . .
. . . . al den hie . . . .
. . . . . . deen . . . . en
(Ende bin dez) . . . .
(Sal ic hier) . . . .
(Ende Kaerl de) . . . .

Kol. 4.

Mare van coninc Hugen bringen,
Daer men arde vele dingen
Ave zeit binnen Parijs.
Die waert sprac: „Dies ben ic wijs,
Want ic was te Parijs int stede,
Daer ic al die warede
Den goeden abt van Clongi
Horde vanden coninc vri
Zecgen vor die gemene stede:
Hoe hi Karels boodscap dede
Anden soudaen Gaudijs,
Dies men hem te vullen prijs
Nemmermee geven mach
Tote anden domesdach.
Ende hi es weder in Aragoen
Comen, die coninc coen,
Daer hi crone heeft ontfaen
Ende bringt gevangen den soudaen
Ende menigen heidijn.
Gebenedijt so moeti zijn
Ende alle diene ebben lief,
Ende toren ende grief
Alle die gone, diene haten!
Hi slacht wel boven maten
Sinen vader Saiwine!"

---

1) l. *souder u bi gescien?*

Guweloen dochte therte zine
Breken te dien male,
Datti horde zulke tale,
Maer hi louch ende volgde mede
Al die tale, die hi zede.
Lange zere boven maten
Si over tafle zaten,
Dat Guweloen den waert uut aelde
Ende zelve hoveschelike taelde.
Ende so princelike zat
Over tafle ende at
Al addi Karel zelve gezijn,
Ende dede zine slavijn
Uut, doen scheen hi wel een here
Zijnde van groter eere,
Ende dedem over waer
Ooc dienen al daer.
Ende alst up was gedaen,
Ghinc Guweloen also zaen
Scriven een brievekijn
An Ghibrecht den neve *zijn*,
Daer hi binnen heeft ghes . . . [1]
Die doot van zinene . . . .
Dat so was een qua . . . .
Hi bezegeldet Guw*eloen*

FRAGMENT III.

Kol. 1.

Tusschen Bertaengen ende Normendie,
Niet vorder ne wilde hie,
Guweloen die felle baren,
Metten scepe te watre varen;
Maer hi zat up zijn paert
Ende reet te lande waert
Hemelijc ende allene.
Sine bliscap die was clene,

---

1) l. ghe*screven*//Die doot van zinen *neven*?

Omme dat Hugelijn
Adde behouden tleven zijn
Ende al die zine met.
Niewer hevet hi gelet,
Vor hi quam in Henegouwen.
Hemelijc hi ziere vrouwen
Omboot ende zine lieden,
Ende ghinc hem bedieden,
Dat zine gezellen waren bleven
In Spaengen ende lieten tleven
Ende hi zelve nauwe ontginc.
Hi was clene metter dinc
Te wets om ene luegen
Te vindene metter vluegen,
Ofte eene mordaet
Of enen valschen raet
Te vindene up ene stede.
Staende [1]): over warede
Hilden si zine wort,
Sine adden ooc, verstaet tbediet,
Daer jegen dorren zecgen niet,
Al adt luegene gewezen.
Ic die zwige vort van dezen
Ende zecge u van Gheraerde
Ende vanden fellen Ghibewaerde.
Elkerlijc van hem beden
Adde therte vul droufeden.
Ende vul der ongesonden;
Sine dorsten tdiere stonden
Hem zelven niet ziec maken;
Die herte in waren zaken
Dochte hem beden scueren.
Men die zach ooc zere trueren
Der felre hertoghinn*e*,
Die gelijc der serpent*inne*
Binnen was ghevenij*nt* . . . .
Ende die felle Gheraer . . . .
Dede zenden na dat
T*allen* kerken van der *stat*
Ende *tallen* cloosters *mede*
Ende *over* hem doen ge*bede*.

1) ? l . . . up ene stede//Staende. Over enz.?

Kol. 2.

Datti so zere was bestaen,
Datti cume soude ontgaen,
Ende hi adde int herte zine
Groten rouwe om Hugeline,
Sinen lieven broeder goet,
Daer men hem of maecte vr*oet*,
Datti comen was int lant
Ende dat die vrome wiga*nt*
Was vermoort ende verraden
Ende vanden live brocht in *scaden*,
Maer hine wiste van wien,
Ende datti zinen broeder zien
Niet soude vor zine doot,
Dies addi den rouwe gr*oot*
Datti van rouwen sterven w*aende*.
Dies bat hi ende vermaende,
Dat jonc ende daertoe oude
Over hem bidden soude
Ende over zinen broeder me*de*,
Datti te ziere stede
Met lieve moeste comen.
Aldus so dedi nomen
Sine bede, dat zecgic u,
Ende hi maecte enen baeliu
In die stede vanden doden
Ende dede hem geboden
Te gevene tote dat
Ruwaert te zine vander stat,
Tote hi genezen ware,
Of zijn broeder quame da*re*.
Geheten was hi Muelpas.
Ne geen overdadigher was
Binnen Bordeeus der ste*de*,
Noch geen aergher mede
Ende verrader quaet ende fe*l*.
Sine warens niet te w*el*
Gepait die vander stede.
Sone waren si van Geraerde *mede*,
Die si geloofden cume;
Want men onder den dume
Al hemelike zede,
Dat Gheraert ende zijn *zweer mede*

Arde zere drouve *waren*,
Dat Huge die vrome ba*ren*
Soude te lande comen.
Nu so willic u nomen
Vanden goeden Vulcanuut,
Die niet was van zinne ru*ut*
Maer suptyl ende vroet
Ende getrouwe ende goet.

Kol. 3.

*E*nde zijn gezelle mede [1])
*W*aren comen in die stede
Van Bordeeus hemelike
. . . . . dat die verrader rike
. . . . oen was gevaen
. . . . feten adde gedaen
. . . . enen peilgrijn
Ende elc adde zinen slavijn
Uut gedaen om die dingen.
*Al*s cooplieden si ghingen
In ene herberge binder stede,
Ende hem te gemake dede
*Elkerl*ijc na zijn gevouch,
Want si adden ghelts genouch.
. . . . rs ende lapidaren
*Seide*n si datsi waren.
*Si con*ster hem alle bede
Arde wel gehelpen mede
*Ende V*ulcanuut boven al
. . . . . e hoeden dat gescal
. . . . . en fellen palmenare
. . . . m dat ware
. . . . . van wanen hi was.
*Vulca*nuut bout ende ras
. . . . . . wijs ende vroet
. . . . . . vele wel verstoet
. . . . . . oen hemelike zede
. . . . . . elc in die stede
. . . . . . en vromen Hugelijn
. . . . . . den broeder zijn
. . . . . . *m*estroude zere
. . . . dien vromen here

1) l. *Hi* ende etc.?

. . . at . . . . en tziere stede
. . . . . anden volke mede
. . . doot lach up die Geronde
. . . . . men ave ne conde
. . . . en die warede
. . . . binder stede
. . . . . emiste vanden zinen
. . . . . herte was in pinen
. . . . . *wijf* ende man
. . . . nuut began
. . . . . . vragen dijn here
. . . . minde zere
. . . . . . ane hem verstoot
*Sei*de: „Here waert, maect mi vroet,
Datti God eere moete geven,
En was met Hugen niet een Steven,
D*ie s*ijn drussate hiet,
Doen hi uuter stede schiet

Kol. 4.

Ende addi niet een vader?"
„Ja hi, vrient, ende allegader,
Die met Hugen onzen here
Voeren over twilde mere,
Die so kendic alle wel,
Vrome rudders ende snel,
Ende die abt van Clongi.
Daer so wasser ooc, die mi
Bestoeden arde naer:
Vander havene Omaer,
Ende Gontier vander Geronden,
God vergeve hem alle zonden,
Of si alle bede zijn doot!
Ende leven si, uuter noot
Moetse bringen onse here!
Want tvolc es uuten kere,
Dat zijn broeder Gheraerdijn
Over den coninc Hugelijn
Den lieden doet doen gebede
Ende over hem zelven mede;
Want die menige, die peinst,
Datti hem zelven daerin veinst;
Want zijn wijf ende zijn zweer
Weten menigen lozen keer

Ende so doet hi zelve mede,
Ende hi hevet in die stede
Nu gemaect enen baeliu,
Die es alre doget scu
Ende vul alre quaetede,
Ende hi heeftene in zine stede
Al met allen ooc gheset.
Hi es gheboren van Tollet,
Daer noit goed man gheboren was [1]),
Ende es geheten Muelepas,
Vander felre verraders bloede.
God die gheeft ons te goede
Ende zijn lieve moeder Marie!
Ene quade dachvaert dede hie
Tonser alre bouf Gheraert,
Alsi die dochter van Ghibewaert
Troude tenen wive.
Hi die heeft bi haren live
Gewonnen nu een kint,
. . . . duvel ane zint
. . . . dan enen man
. . . . . . lieden zecgher van
. . . . en kerstin doen
. . . . . die dwerch Guweloen
. . . . . rudders ordine mede
. . . . or zijne kerstinede

FRAGMENT IV.

Kol. 1.

. . . . . . at hem al bescheet
. . . . . . ment inden hals smeet
. . . . e louch Vulcanuut [2])
. . . . . . et dochtem een goet druut

---

1) In de Hist. Litt. de la France XXII, p. 701 lees ik: „Dans l'histoir Maugis, comme dans la plupart des autres monuments littéraires du même te on voit que la ville de Tolède passait pour être le centre des études astrolog et le séjour ordinaire des plus fameux magiciens." Had deze stad misschien da zulk een slechten naam?

2) Hs. *Vulcanus*.

. . . . en die waert zijn
. . . . hi den coninc Hugelijn,
*Sin*en lieven geherechten here
*Min*de met herten zere,
Ende zeide: „Lieve here waert!
Mi dinke, dat ghi gherechtvaert
Zijt in uwer herten gront.
Wildi te dezer stont
Also vele doen dor mi,
Als ic soude bidden di? —
Ic wils verdienen ten trouwen mijn
Ende ter eeren van Hugelijn;
Want ic wel ende wee
Met hem doochde over zee,
Ende die gezelle mine
Ende metten coninc Hugeline
Quamen wi over bede —
Dat ghi wout in die stede
Een ghedeel lieden mi
Doen spreken, die ghi
Kent, dat ghetrouwe zijn
Den coninc Hugelijn,
Ende die vrienden ende die magen
Die met Hugen wilden wagen
In dat lant van over zee:
Ic wilde hem een wort of twe
Seegen van Hugeline
Ende vanden gezellen zine."
Als die waert dat verstoet,
Diere om adde bliden moet,
Dat was hi die Jacke hiet,
An Vulcanute datti schiet
Ende namen inden arme dare
Ende zeide: „wildi nu*we* mare
Seegen vanden here mijn,
Ic wille tuwen dienste zijn
Ende doen, dat ghi beghaert."
„Jaic, en trouwen, lieve here waert,
Doet ons die vrienden comen
Vanden rudders, die ic nomen
U allegader wille hier:
Voren die rudders fier,
Steven ende Gontiere
Ende Omaer, den rudder fiere

Ende Claroen, den rudder fray,
Die men hiet van Gournay.

Kol. 2.

E . . . . den palaise
E . . . . ch Niclaise
E . . . . der hede
Ende . . . . in die stede
Die . . . . *S*egewine
Besi . . . . . . van Hugeline
Ende . . . . *b*astaert
Oom . . . . waert
Hugelijn . . . .
Ende broeder des . . . .
Die nu es een cardinael
Ende die enen vromen vassael
Bestaet, die Alsamus heet.
Wat dezen lieden ane gheet
Ende Hugen getrouwe si,
Dat so wilt doen spreken mi
Hemelijc metter vaerde;
Maer den fellen Gheraerde
Sone willic spreken niet."
„Help here, die hem crucen liet",
Sprac Jacke die goede man,
„Hoe wel ken icse alle, die an
Desen goeden lieden gaen!
U begheren wort wel gedaen,
Eer dat ic in enighen kere
Ete of drinke, bi onzen here!
Doet u te gemake wel:
Ic die zal mi maken snel,
Datsi cortelijc en trouwen
U zullen comen anescouwen
Ende so hemelijc gedaen,
Dat niemene zal verstaen,
Die ons ende dezer mare
Sal wezen contrare."
Ende mettien so ghinc hi
Zere blide, geloves mi,
Daer hi wiste der goenre magen,
Wies namen ghi horet gewagen,
Vaders, broeders, oome, neven;

Ende heeft hem te kennen gegeven
Al daer zonder letten mee,
Dat tzinen huus [1]) waren si twee,
Die met Hugen over quamen
Ende diese alle te zamen
Hemelijc gherne spraken.
Ay God! hoe wel si te gemake
Waren, die goede lieden,
Alsi dat horden bedieden!
Ende quamen een ende een
Te zamen, dat negheen

Kol. 3.

Ander daer mer . . . .
Ende in die de . . . .
Meest vanden . . . .
So dat al daer b . . . .
Verzamen na m . . . .
Arde vele goed . . . .
Ja die macht . . . .
Ende vele magen . . . .
Vanden coninc Hugelijn.
In ene camere si zijn
Alle te zamen gegaen,
Daer si wel ebben ontfaen
Ende blidelike die twee,
Die welke van over zee
Met Hugeline quamen,
Ende baden hem te zamen,
Dattem al die wareit
Van Hugen worde gezeit
Ende van haren vrienden met,
Daeromme datsi ontset
Waren van herten zere.
Vulcanuut sprac: „Bi onzen here!
Dat so zal u gheschien,
Ende wilt dies geloven mien:
Al die rechte wareit
Wort u van mi nu gezeit."
Doe ontvielen hem die tranen,
Als hi begonste vermanen

---

1) In de uitgave der M. v. L. *thuus*.

Van Hugen ende dat hi
Peinsde omme den coninc vri,
Wie [1]) hem over was gegaen,
Der gelijc dat ghi verstaen
Ebt die wareit min no mee
Van dies hem over zee
Was gevallen den here vri,
Ende daer si waren na ende bi,
Hi ende zijn [2]) gezelle mede,
Die met hem uut kerstinede
Trac ende met hem weder quam,
Tote dat die here lofzam
Weder quam int casteel,
Dat welke die hangereel [3])
Maecte met toverien,
Omme datti den vrien
Hugen bedriegen woude,
Ende die minne ende die vroude,
Die welke hem Gheraert
Ende zijn zweer Ghibewaert
Toochde den coninc fiere
Ende datti gaf Gadifiere,

Kol. 4.

Sinen zone, dat casteel,
Twelke dat scoenste juwee*l*
Scheen vander werelt wijt.
Ende alst was slapens tijt,
Gaven si hem drinken dolendr*anc*,
Daer si mede eer iet lanc
Verloren kennesse ende zin,
Alle die gone meer no min,
Die den dranc dronken daer.
Ende si waren daer naer
Gevoert henen of gedragen;
„Maer [4]) wi die gone, die lagen
Biden paerden inden stal,
Vanden dranke waren wi al
Vergeten, si u verclaert,

---

1) l. *Wat?* 2) Uitg. *zine.* 3) ?
4) Men merke op, dat de dichter hier van de „oratio indirecta" overgaat in (
„oratio directa".

Ende die VII. lupaert,
Die welke ons waren bi.
Ende 's morgens als wi
Onse ogen doe ondeden,
Vonden wi upter heden
Ons metten hemele gedeet
Teasteel was wech getreet
Ende vrouwen ende heren,
Kinderen, maechden vul der eeren,
Ende scat ende paerden,
Maer die VII. lupaerden,
Die so waren ons allen bi.
LX gezellen adden wi,
Maer wel V.[c] der verrader,
Die so waren daer te gader,
Onder rudders ende knecht,
Die wel wisten, hoet berecht
Adde die dief Heinriët.
Die andere zeiden, in dat net
So waren si alle gevaen.
Bescaemt waren wi ende ondaen.
Nochtan riepen wi alle gader:
„Mordenaren ende verrader!
Waer so hebdi onze heren,
Vrouwen, maechden vul der eeren
Bin dezer nacht nu gedaen?"
Si die begonsten up ons slaen
Ende scieten ende steken,
Daer wi arde zwaerleken,
So ons dochte, waren an.
Elc die weerde hem als een man,
So hi alre best conste;
Ende bider Gods jonste,
Die ons dicken in staden
Adde gestaen bi ziere genaden
. . . .

XIII.

DE RIDDER METTEN ZWANE.

In 1870 liet Ferdinand von Hellwald eenige door hem gevondene Mnl. fragmenten afdrukken in de Taal- en Letterbode (1ste Jaarg. bl. 313—316). Hij deelde daarover o. a. het volgende mede: „Het fragment van het mnl. heldendicht, dat ik hier bekend maak, wordt op vier strooken perkament gevonden, die eens tot rugstreepen eens boekdeels hebben gediend en onlangs van den band van een oud Ms. werden afgetrokken. Het blijkt aanstonds, dat twee dezer strooken bij elkander passen, terwijl dit met de twee anderen zeker niet het geval is. Al de vier stukjes echter hebben eertijds een deel uitgemaakt van hetzelfde handschrift, waarvan elke bladzijde met twee kolommen was beschreven. Het Schrift draagt het karakter der XIVde eeuw; het schijnt mij echter ontwijfelbaar te wezen, dat het dichtstuk zelf van een veel vroegeren tijd dagteekent. Naar de personen te oordeelen, van welke er in wordt gewag gemaakt, en waarvan men hier slechts de namen van Cornubrant, Tybaut van Arabye, Tangreit, Gherijn en Baudewijn behoeft aan te halen, zou het dichtstuk met vrij wat zekerheid in den Sagenkring van Karel den Groote te plaatsen zijn.” Hellwald geeft dit echter voor niet meer dan eene gissing. Na onderzoek bleek mij dan ook, dat deze fragmenten niet tot een Karelroman behooren, maar tot eene Mnl. bewerking der Sage van den *Zwaanridder*, gelijk hij gewoonlijk wordt genoemd. De volgende plaats in eene analyse van het Oudfransche gedicht „Le Chevalier au Cygne” bracht mij tot deze ontdekking. Sprekende over een deel van dat epos „les Enfances Godefroi de Bouillon” zegt de schrijver: Il n'y a rien à remarquer dans les dix-huit cents vers qui forment l'épisode du voyage, que Cornumaran fils du roi de Jérusalem, fait en occident, pour y juger par lui-même du grand état, de la valeur et de la vertu du duc Godefroi de Bouillon. Ce n'est ici que l'amplification des premiers récits, dont nous avons parlé ailleurs. Nous exceptons cependant un passage, dans lequel l'abbé de Saint-Tron, grand admirateur des belles qualités du

prince sarrasin, lui demande ce qui l'empêche de renoncer à ses faux dieux pour embrasser la loi de Jésus Christ" [1]).

Strook I en II nu bevatten juist een gesprek tusschen een abt en koning Cornubrant.

Bij eene vergelijking met het Fransche epos viel het dan ook niet moeilijk de plaats te vinden, waarmede onze fragmenten overeenkomen. Voordat wij echter hiertoe overgaan, zal het niet onnoodig zijn met enkele woorden de sage van den Zwaanridder te bespreken. Het bestek en het doel van dit boek laten niet toe, meer dan een paar hoofdzaken aan te roeren.

De Belgische geleerde De Reiffenberg geeft in zijne uitgave der Chanson de Geste „le Chevalier au Cygne" eene uitvoerige beschouwing over den oorsprong, het wezen en de geschiedenis der Sage [2]). Daarheen verwijzen wij hem, die meer inlichting verlangt over dit punt uit de geschiedenis onzer letterkunde.

Hier zij slechts het volgende vermeld:

In de Fransche Chanson de Geste zijn twee deelen aan te wijzen: 1° de lotgevallen van den Ridder met den Zwaan; 2° het verhaal van den eersten kruistocht. De legende, die aan het eerste deel ten grondslag ligt, wordt door De R. aldus weergegeven: „un personnage inconnu, jeune, beau, courageux, monté sur une barque que traîne un cygne, ou guidé par un de ces oiseaux sur le rivage, arrive dans un pays étranger au moment où son secours pouvait tirer d'un grand danger ou d'une situation precaire la dame de céans; il l'épouse et devient la souche d'une race illustre" [3]).

Deze legende is door de trouvères met de geschiedenis van Godfried van Bouillon verbonden. Helias (de Zwaanridder) heeft namelijk de hertogin van Bourgondië verdedigd tegen eene valsche beschuldiging. Hij krijgt daarvoor de dochter der hertogin tot echtgenoote, maar verlaat haar naderhand, omdat zij eene hem gedane belofte schendt en wordt monnik. De jonge hertogin is ontroostbaar en zendt een harer ridders, Ponce, uit, om den verlorene te zoeken. Deze vindt hem ten laatste in een onbekend land en keert terug met die heugelijke tijding. De hertogin gaat nu ver-

---

1) Vgl. Hist. Litt. de la France XXV, p. 518.

2) Le Chevalier au Cygne et Godefroid de Bouillon. Poème Historique, publié pour la première fois avec de nouvelles recherches sur les légendes, qui ont rapport à la Belgique, un travail et des documents sur les Croisades; par le Baron de Reiffenberg, Bruxelles, 1846. Dit werk maakt deel uit der verzameling: Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxemburg, recueillis et publiés pour la première fois par le Baron de Reiffenberg.

Eene verhandeling over de mythe van den Zwaanridder kan men vinden in het tijdschrift Germania I, 418—440.

3) t. a. p. Introd. I—II.

gezeld door de dochter, die haar uit het huwelijk met Helias geboren is, tot dezen en hij sterft in hare armen. Deze dochter Ida wordt later de moeder van Godfried van Bouillon en zijne broeders.

Op zijne omzwervingen is de uitgezonden ridder Ponce ook in Syrië en Jeruzalem geweest. Daar had hij den abt Gérard de Saint-Trond ontmoet, die het heilige graf bezocht had en gastvrij door prins Cornumarant ontvangen was. Juist waren daar bijna alle Mohammedaansche vorsten vereenigd, om tegenwoordig te zijn bij de kroning van Cornumarant tot koning van Jeruzalem. Diezelfde vorsten komen later samen te Nicea, waar koningin Calabre van Oliferne hun voorspelt, dat Jeruzalem onder de heerschappij der Christenen zal geraken. Cornumarant, die van den abt veel over Europa had vernomen, besluit daarheen te trekken met het plan, Godfried van Bouillon en zijne broeders te dooden; dezen waren namelijk door koningin Calabre aangewezen als toekomstige overwinnaars der Sarracenen. Hij komt werkelijk bij Godfried, maar volvoert zijn plan niet. Na het verhaal zijner terugkomst volgt in de Chanson, dat van den eersten kruistocht.

Wat nu onze fragmenten betreft, zoo merkte ik reeds op, dat de strooken I en II een gesprek bevatten tusschen een abt en een heidensch koning Cornubrant. Wij kunnen dit nu nader toelichten: Cornumarant heeft zich als pelgrim vermomd en is met een tolk op reis gegaan. In Reggio bezoekt hij vorst Bohemond en diens dapperen neef Tancred. Daarna komt hij ook bij den abt Gerard in zijne abdij te St. Truyen. Deze herkent hem en weet hem van zijn moordplan af te brengen. Tevens belooft hij den koning, dat hij hem kennis zal laten maken met Godfried en diens hof. Vooraf meldt hij den hertog, wat er gaande is en om den Sarraceenschen vorst ontzag in te boezemen, wordt nu eene soort van wapenschouwing gehouden. Lange rijen van ridders en knechten, aan wier hoofd zich aanzienlijke edelen bevinden, trekken voor het oog van den verbaasden Cornumarant voorbij. Telkens wanneer een machtig edelman, hetzij de hertog van Brabant, of de graaf van Vlaanderen of de graaf van Namen of een ander aanzienlijk heer voorbijkomt, meent de Sarraceen Godfried te zien en telkens wordt hij meer verslagen, als hij verneemt, dat het slechts vasallen zijn van den hertog van Bourgondië. Eindelijk verschijnt deze zelf [1]).

Dat deel der Mnl. fragmenten, hetwelk op strook I en II geschreven is, behoort thuis in dit verhaal der wapenschouwing, gelijk men ook zelf zal kunnen zien [2]). Niet zoo gemakkelijk is het, de plaats in het gedicht aan te wijzen, waarmee strook III en IV overeenkomen; vs. 110 kan ons echter op weg brengen. Dáár wordt gesproken van „de grachten van *Aken*"; blijkbaar is dit eene vergissing en wordt het bekende *Akers*

1) Vgl. Tom. V, Introd. XXXIX—XLVI.

2) *In het gedicht* vs. 4138—4298.

(St. Jean d'Acre) bedoeld. De beschrijving van de verschillende gevechten bij en in Acre vindt men van vs. 24479—26995 dezer Fransche bewerking. Nauwkeurig kan ik de plaats echter niet bepalen, daar van letterlijke overeenkomst geene sprake is. Dit leidt ons van zelf tot de vraag of deze bewerking der sage het voorbeeld van den Nederlandschen dichter kan zijn geweest; ik meen die vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Deze Fransche bewerking toch schijnt uit de laatste helft der 14de eeuw te dateeren [1]) en de Nederlandsche fragmenten zijn zeker niet jonger, eer ouder, gelijk ook het karakter van het schrift schijnt aan te wijzen.

Verder is, gelijk ik reeds opmerkte, slechts de gang der gebeurtenissen (voor zoover wij dat uit de fragmenten kunnen opmaken) dezelfde, maar van overeenkomst in de bijzonderheden is niets te bespeuren; van strook III en IV kan ik zelfs niet aanwijzen, met welk gedeelte van omstreeks 2600 verzen zij overeenkomen. Er is nog meer. Bohemund van Tarente heet in deze Fransche redactie steeds *Buinemons;* in de Nederlandsche fragmenten wordt hij: *Brymont* genoemd. Dit kan eene verschrijving zijn van *Buyemond* en dien vorm heeft de naam in de oudere redactie der sage van *Graindor de Douay* (zie b.v. Tom. V, Introd. LIX: „Et puis Tangre de Joste et après *Buiémon*" en passim); maar ook de vorm *Brymont* schijnt voor te komen (Vgl. b.v. Tom. V, Introd. XLIII. „Godefroiz, *Briemons* et Tancreiz") [2]). Dan wordt in de Nederlandsche fragmenten (vs. 41) een koning „Tybaut van Arabye" genoemd en ook van dezen schijnt in de door ons bedoelde Fransche redactie geene melding gemaakt te zijn; in de buitengewoon uitvoerige lijst van plaats- en personennamen, die achter Tom. VI*a* staat, noch elders in het werk heb ik zijn naam gevonden. Een anderen naam, die niet geheel leesbaar schijnt in het hs. „En . . . aes" (vs. 117), heb ik ook niet kunnen terugvinden in het Fransch. Deze bijzonderheden schijnen derhalve op eene andere redactie te wijzen en de door De Reiffenberg gepubliceerde is dan ook niet de eenige. Reeds in de 13de eeuw werd die sage behandeld en wij hebben uit dien tijd verschillende redacties over [3]); eene van deze zal misschien het voorbeeld van den Nederlandschen bewerker zijn geweest.

Daar de sage van den Ridder met den Zwaan in deze landen thuis

---

1) Vgl. het naschrift van Borgnet achter Tom. VI*a*: „Notre prédécesseur le (l'âge du poëme) fixait à la seconde moitie du XIIIe siécle et nous enumerons dans l'Introduction (pp. X et suiv. les motifs pour lesquels nous estimons que le poeme n'a pu guère être composé avant le milieu du XIVe M. Paulin Paris va plus loin encore et ne le croit pas antérieur à la fin de ce dernier siecle."

2) Dit is echter geene aanhaling uit eene Ch. de G., maar uit de werken van Rutebeuf.

3) De verschillende redacties in proza en poëzie zijn opgesomd door De R. t. a. p. Tom. IV, Introd. CXLII—CLIX.

hoort, kan men wel verwachten, haar reeds vroeg vermeld te vinden. Maerland spreekt er over naar aanleiding van den eersten kruistocht en Godfried van Bouillon. Wij lezen op de bekende plaats in den „Spieghel Historiael" (IV Part. III^{de} Boek VI):

Nu es geporret te Hongerien waert
Die zaleghe hertoghe Godevaert,
Die hertoghe van Lottrike,
Entiemen noemt gemeenlike
Godevert van Bulyoen,
Daer loghenaers mesdaet ane doen,
Dat si hem hem willen tyen ane,
Dat die ridder metten zwane
Siere moeder vader was,
Ende dien hietsi Helyas:
Maer dat es loghene ende el niet.

en iets verder (vs. 30):

Hennes niemene so dwaes,
Hine mach proeven in sinen wane,
Dat loghene es vanden zwane.

Sprekende „van Godeverts doot van Bolyoen" (c. XXII) zegt hij nog eens (vs. 83):

Noch wijf no man, alsict vernam,
Ne was noit zwane, daer hi af quam,
Al eist dattem Brabanters beroemen,
Dat si vanden zwane sijn comen.
Si willen meer edelheit bescriven
Dan van mannen ende wiven [1]).

Of Maerlant bij zijn uitval het oog heeft op de dichters der Chansons de Geste is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen, maar toch vrij waarschijnlijk, voor wie zich herinnert, dat met die „loghenaers" gewoonlijk de „valsce, walsce poeëten" bedoeld zijn. Ik vermoed dus, dat in zijn tijd dergelijke Fransche gedichten wel in Vlaanderen en Brabant bekend zullen zijn geweest; dat is te waarschijnlijker, als men bedenkt, dat de bewerker van een der oudste en beste redacties: Graindor de Douay een *Belg* was [2]).

---

1) De R. haalt ook nog de plaats uit de Brab. Yeesten aan, waar men leest:

Om dat van Brabant die hertoghe(n)
Voermaels dicke sijn beloghen,
Alsq dat si quamen metten swane.

2) Onder de boeken van den Vlaamschen graaf Robrecht van Bethune, die in 1322 stierf, was ook een „*Godefroi de Bullion*" in twee boeken. (Zie Ned. Mus. 1879, II, 136.) Was dit misschien het bedoelde?

Tot dusver nam ik stilzwijgend aan, dat het Mnl. fragment eene bewerking is van een Fransch origineel. De mogelijkheid, dat wij hier een deel van een oorspronkelijk Nederlandsch gedicht voor ons hebben, bestaat, maar ik acht dat toch uiterst onwaarschijnlijk. In de eerste plaats doet de vorm der namen: *Cornubrant*, *Baudewijn*, *Tybaut*, *Tangreit* reeds aan een Fransch origineel denken. Maar ook: reeds Maerlant spreekt over den „Ridder metten Zwane" alleen in verband met en naar aanleiding van Godfried van Bouillon. De vereeniging van die sage met de geschiedenis van Godfried was dus reeds vóór hem of misschien bij zijn leven geschied en nu is het toch zeer waarschijnlijk, dat het denkbeeld dier vereeniging het eerst zal zijn opgekomen bij een trouvère aan het hof van Bouillon, waar men immers Fransch sprak en schreef. Die trouvère heeft dat natuurlijk gedaan, om het geslacht van Bouillon te verheerlijken.

En deze toedracht van zaken komt in onze Mnl. letterkunde meer voor. De Heemskinderen waren in de Zuidelijke Nederlanden zeer populair; toch is het Mnl. gedicht, dat over hen handelt uit het Fransch vertaald. Zoo werd ook de Reinaert naar een Fransch voorbeeld bewerkt enz. Ik vermoed dus, dat onze fragmenten deel hebben uitgemaakt der bewerking van een Fransch gedicht, al kan de dichter daarvan gebruik hebben gemaakt van inheemsche sagen. Indien men let op de deelen van het Fransche gedicht, waarmede onze fragmenten overeenkomen, dan ziet men, dat tusschen strook II en III zeer veel verloren moet zijn gegaan. Strook I en II behooren bij elkander en, naar het schijnt, ook III en IV. Geen der fragmenten behoort tot de eigenlijke geschiedenis van den Ridder met den Zwaan; alle hebben zij betrekking op het daarmede verbonden verhaal van den eersten kruistocht. De twee eerste strooken beantwoorden aan het eerste gedeelte daarvan, de twee andere aan het laatste gedeelte (het geheele gedicht telt in deze redactie 35180 verzen); het is dus wel waarschijnlijk, dat wij eertijds eene volledige bewerking der sage bezeten hebben. Eene vergelijking met het bekende Volksboek baat ons hier niet, daar dit slechts de geschiedenis van Helias (de kern van het verhaal) behandelt.

Dat ik dit fragment heb laten volgen op dat van „Huge van Bordeeus" is niet zonder reden. In het volksboek van „Huyge van Bourdeus" toch leest men op bl. 83: „ . . . . . ende abroen seyde: O mijn vrient huge ghi sult ooc ghewinnen aen Claramonde twee knapelijn kinderen, daer naemaels af comen sullen coninghen ende heren van Jherusalem want van den eersten sal comen een gheslachte dat heeten sal vanden swane, waeraf naemaels descenderen sullen twee coninghen van Jherusalem."

STROOK I—II.

Kol. 1. r°.

. . . .
Waren hier wel X[M] vieliaerden leden,
So soude mijn here comen ghereden,
Die es gheprijst boven allen menschen [1]),
Want hi es de preuste mensche,
Diemen nu ter tijt
Soude vinden in de werelt wijt.
Omdat [2]) si dese tale seiden,
So sijn die vieliaerden leiden
Ende daer naer camen ghevaren
Wel LX jongher riddaren,
Die hem voeren onderstekende [3])
Mallijc up anderen sprekende.
In tekenessen, doe ic u weten,
Datter hem dhertoghe soude vergheten
. . . .

Kol. 2. r°.

Want met gode was hi vercoren,
Eer noit sijn moeder was geboren,
Sonder galle es hi ende sonder smette.
Cornubrant sprac: „Bi Mamette,
Here abt, ghi prijstene zere
Ende in wister ooc min no mere
Waer vinden te lachterne an.
Maer bi den voghet Tiervogan,
Ic wilt hem ware lief,
Dat icken sonder mijn grief
Spreken moeste minen kies,

---

1) Hs. *menchen.* 2) *Bin dat.*
3) Vgl. vs. 4238:

Une aultre compaignie vit roys Cornumarant:
C'est li quens de saint Pol o son fil Engerant,
Ly contes de Namuer y aloit chevauchant;
Haynuier i estoient, et pluiseur Alemant.
Contre l'un l'autre vont de lanche behourdant,
L'un l'autre des chevaus vont à tierre abatant.

Ende ic hem soude dies
Berecht doen uppenbare,
Al ute ende ute, wie ic ware
. . . .

Kol. 1. v°.

„ . . ie waer hi tijt met he . . . .
*V*an al den gonen, diere riden,
*N*e voer*ter* [1]) gheen vergoud ghesmide:
*S*i voerent alle wit van *t*inne.
*G*hi sult andere chierheit bekinne*n*,
*B*i miere wet, ne twifelets niet,
*E*er ghi den hertoghe siet,
*D*en eidelen jonchere wel geboren."
*A*ls dat die coninc began horen,
*S*prac hi: „Bi Mamette, ic bems vroet,
U here es een eidel bloet,
*S*int hi onthout dustane partije.
*D*ie coninc Tybaut van Arabye,
*D*ie welke den berch van goude
*I*n sijn lijf hadde in sire ghewoude
. . . .

Kol. 2. r°.

VIII^M. ridders ghewapent wel.
Elc heeft bescreden een ors snel,
Het es werd wel C. pont.
Ende in [2]) der selver stont,
So es die scare leiden,
Ende die derde cam ghereiden.
Doe wonderets den coninc mere,
Want waren dene ghetoomt sere,
Dese waren ghetoomt meer.
Doe sprac hi ten abt geheer:
„Dat u Mamet lonen moete,
Salic den hertoghe nu ghemoeten?"
„Rechte waerheit in warer dync
Sal ic u segghen, here conync . . .

1) H. *voerer*. 2) H. *um*.

STROOK III.

Kol. 1. r°.

. . . .
„God hebs danc", sprac hi doe,
„Ghi hebbet becocheit (?) al brochtyc toe,
Ghi ne sullets niet ontgaen."
Om desen vanc verstaen [1])
Sloughen toe al die payen.
Een camer uut al dien,
Dwers slaende up die heide
Up den koenen Tangreide,
Die hem . . . .

Kol. 2. r°.

. . . .
Gherijn dede uut ghereisen
Si ne warens niet gheneisen
Ende ons Her*en* ghenaden goed [2]).
Bede water ende bloet
Zweetten die andere van pine,
Ende die andere kerstinen
Waren up II. waghenen bi namen
Up elken XI. te samen.
Dies hadden *sine* de *siem* (?) . . . [3])
. . . .

Kol. 1. v°.

. . . .
Ende ran voort tier ure
Den goeden alsberch dure;
Maer god wildene voorsien.
Tspere vanden payen
Dede onse Here tier tijde
Bryemonde gaen an de side,
Datter die helt namecont
Bi b*leef*, goddanc, onghewont.
Ma . . . stak . als die . . . en
. . . .

---

1) l. *Bin desen, vant verstaen.* 2) l. *En dede o. H. g. g.*
3) *Het* vraagteeken is van von H. afkomstig.

Kol. 2. r°.

. . . .
Ende daer naer verhief hijt weder.
Den gonen, diere lach ter neder
Slouch hi so, dies ghelooft,
Dat hem spranc van den buke thooft.
Payene saghen up hem als doren.
Hi cloveder toten oren,
Te voet staende, IIII. of vive.
Daer na spranc hi met coenen live . . . .

STROOK IV.

Kol. 1. r°.

. . . .
Daer maecte in die bataelie,
So datter menech speelde ter faelie,
Die wel waende hebben verwonnen.
Tghetal soudic u niet connen
Wel ghenomen, dat men zien
Daer sterven mochte der payen.
Men slouchse bi hopen doot;
Daer mochtemen sien ghecarem groot
. . . .

Kol. 2. r°.

. . . .
Ende slouch slaghen uitghel*es*en
N*eg*heen payen mochte gh*enes*en
Van der ontseggheliker moert.
Men dreefse voort ende voort,
So dat sire bleven, al hadder mee
Ghewesen, si quamen an po . . . de sec
Al die men de met groten sl*aghen* (?)
Ale die van an . . . . (?)

Kol. 1. v°.

Wel ant versleghen ende in de grachten
Van Aken [1]), datter hare crachten
Van jamere vele verloren,
Ende vielen neder, so ghi moghet horen.
Langhe mochte men hier of tellen:
Die stoute kerstine ghesellen
Jagheden slaende die Sar*rasine* . . . .

Kol. 2. v°.

Ende En . . . aes met Baudewijn
Ende alle dandere, die met hem sijn.
Alreande volc, als ic verstont,
Waren mede comen, doe ic u cont.
Dies dedemense nu te werke:
In den berech dalf men sterke,
Fondement te soukene, in liege u niet
Mer eer si camen spade diep
. . . .

---

1) l. *Akers.*

XIV.

LOYHIER EN MALAERT.

Van dezen tot dusver in onze Mnl. letterkunde onbekenden roman bezitten wij verschillende fragmenten. In 1852 gaf v. d. Bergh een gedeelte van een ridderroman uit, waarvan hij o. a. het volgende zegt: „Deze fragmenten werden . . . door mij op de bibliotheek van Thysius in eenen boekband ontdekt, maar waren niettegenstaande zij voorzigtig losgemaakt werden, zoo gehavend, dat een groot deel der verzen geheel onleesbaar was . . . .

De tekst was geschreven op een reep perkament, midden door gesneden, bevattende het bovenste gedeelte van twee bladen, schrift uit het laatst der 14de eeuw" [1]).

De uitgever wist niet tot welken ridderroman hij deze fragmenten moest brengen; hij dacht echter aan den „Galien restoré", eene Chanson de Geste, die voor ons verloren is [2]).

Drie jaar later gaf Serrure in het Vaderlandsch Museum (I, 431) een fragment uit, dat hij in navolging van Mone naar een daarin voorkomend koning, Pinnaert, noemde en waarvan hij het volgende mededeelt: „In den bandeens exemplaers van een boekjen in 16°: Breve Directorium ad Confessariorum munus per J. Polancum, te Leuven, in 1554 gedrukt, vond

---

1) Nieuwe Reeks der Werken van de M. v. N. L. D. VII, 1e stuk. bl. 142—148.

2) Vgl. Hist. Litt. de la France Tom. XXVIII, 227: „D'autres allusions dans le récit (Lohier et Mallart) prouvent qu'il avait existé un roman sur ce Galien, fils de Galien, sur ses amours avec la belle Rosemonde et sur la manière étrange, dont il perdit son fils Mallart. C'est lui qui avait reçu le nom de Galien le restoré, parce que son père semblait revivre en lui. Plus tard, le nom de Galien le restoré continua à être célèbre, mais le roman qui l'expliquait s'était perdu."

ik een strookjen perkaments, dat uit een handschrift van de laatste helft der veertiende eeuw versneden was." Ook Mone had dit fragmentje vroeger gezien. Dat deze fragmenten tot hetzelfde gedicht behoorden als vijf tot dusver onuitgegeven strookjes van een hs. (welke ik in afschrift door tusschenkomst van Prof. Verdam ontving van Prof. Matthes, doch waarvan ik overigens niets kan mededeelen) had ik reeds bemerkt. Eerst later ontdekte ik, dat zij tot den roman van Lohier et Mallart behoorden. Dit gedicht was tot dusver alleen in eene Duitsche bewerking bekend en slechts eene korte vermelding in de compilatie, welke den titel draagt van Guerin de Montglave, wees aan, dat er waarschijnlijk ook een Fransche roman over dat onderwerp bestaan had [1]).

De Duitsche roman is ons bewaard gebleven in twee Hss. van de 15[de] eeuw, eene uitgaaf van 1514 en een in het Nederduitsch geschreven Hs. dat te Hamburg bewaard en door Heiligbrodt behandeld werd. In 1805 had F. v. Schlegel's echtgenoote eene verkorte bewerking van den roman in het licht gegeven (F. v. Schlegel, werke VII, 410 vlgg.) en in 1868 gaf Simrock den geheelen roman op nieuw uit [2]). Eindelijk wijdde Gaston Paris eene studie aan ons gedicht in het laatstedeel der bekende Histoire Littéraire [3]).

Voor ik verder ga, moge eene korte inhoudsopgave den lezer eenigszins op de hoogte brengen van hetgeen volgen zal.

Loyhier, zoon van Charlemagne, wordt door zijn vader voor zeven jaar uit Frankrijk verbannen. Dit geschiedt op aandringen van Loyhier's broeder Lodewijk en op dat der hooge edelen, wier vrouwen en dochters niet tegen den middeleeuwschen Don Juan bestand blijken. Hij wordt in zijne ballingschap vergezeld door den trouwen Malaert, zoon van koning Galien. Samen trekken zij naar Constantinopel en maken onderweg kennis met Loyhier's laffen en verraderlijken neef Otte, zoon van den koning van Lombardije. Otte wil zich bij hen aansluiten, indien Loyhier een jaar lang met hem van naam wil verwisselen. Deze stemt toe. In Constantinopel vinden zij een goed onthaal bij koning Oursares (Orscher in het Duitsch) en diens schoone dochter Sormarinde. Otte verkrijgt de toezegging van hare hand van den keizer, ofschoon het meisje hem niet genegen is Loyhier en Malaert lijden gebrek, totdat eindelijk de ware stand van

1) Hist. Litt. XXVIII, p. 239. „La compilation imprimée sous le titre de Guerin de Montglave, mais qui, en realité, ne comprend pas le roman de Garin de Monglaue et contient plusieurs autres poèmes mis en prose au XVe siècle, termine ainsi, comme nous l'avons dit ailleurs, le récit des aventures de Galien, fils d'Olivier, après qu'il eut épousé la belle Guimande: „En celle Guimardes engendra Galien restoré, qui moult exauça nostre loy. Celluy fut pere Mallart, le compaignon Lohier, qui endura moult de mal; mais de ce je me tairay pour cause de briefveté." C'est la seule trace qu'aient laissée en français les deux romans de Galien restoré et de Lohier et Mallart." (In de Mnl. bewerking is „de Restoreit" een broeder van Malaert).

2) Loher und Maller. Ritterroman erneuert von Karl Simrock. Stuttgart 1868.

3) Hist. Litt. XXVII, p. 239—253.

zaken ontdekt wordt. In een oorlog tegen de Sarracenen blijkt Otte's lafheid en Loyhier's moed en deze huwt Sormarinde. Otte, die later koning van Lombardije is geworden, wreekt zich hierover door Loyhier gevangen te nemen, als deze door Italië naar Frankrijk terugkeert (de zeven jaren der ballingschap zijn namelijk verloopen). Eerst na allerlei avonturen gelukt het Malaert en Sormarinde, Loyhier te bevrijden. Malaert's vader Galyen, diens zonen Galyen de Restoreit en Ogier en de bastaard van Conimbre, zoon van koning Ansays van Spanje, komen met een leger te hulp. Otte wordt gehangen, Loyhier bevrijd en later tot keizer van Constantinopel uitgeroepen. Kort daarna sterft de schoone Sormarinde, haren echtgenoot een zoon, Marphone, nalatende. De paus erkent Loyhier als keizer van Rome; zijn broeder Lodewijk, die in Frankrijk Charlemagne was opgevolgd, wordt daarop ijverzuchtig. Zijne vrouw en twaalf verraderlijke raadslieden weten hem over te halen tot een schandelijk verraad. Om te verhinderen, dat Loyhier's nakomelingen de keizerlijke waardigheid zullen behouden en deze dus aan de Fransche kroon zal komen, lokt hij zijn broeder naar Parijs. Daar wordt hij door de twaalf verraders, die hem de vroegere schennis aan hunne vrouwen en dochters gepleegd, niet kunnen vergeven, in eene hinderlaag gelokt en ontmand. Nieuwe oorlogen zijn daarvan het gevolg. Malaert helpt zijn vriend trouw, maar trekt zich daarna, de wereld moede, terug in eene woestijn en wordt hermiet. Loyhier tracht hem te vergeefs op te sporen; in zijne droefheid verbiedt hij op straffe des doods, dat iemand voortaan den naam zijns vriends uitspreke. Op een Paaschdag komt Malaert echter onverwacht en onbekend in Rome; hij ontmoet den keizer in de St. Pieterskerk en vraagt hem een aalmoes in naam van zijn vriend Malaert. Woedend omdat de oude wond weer opgescheurd wordt, doorsteekt Loyhier den gewaanden kluizenaar. Deze maakt zich bekend en schenkt zijn wanhopigen vriend vergiffenis. Het geslacht van Malaert komt met een ontzaglijk leger voor Rome, om den moordenaar te straffen. Ook Loyhier's broeder Lodewijk moet voor dien moord boeten. Langdurige oorlog en eene reeks van avonturen. Het geslacht van Galien wordt geheel verdelgd en de beide broeders keeren naar hunne rijken terug. Het laatste gedeelte van den roman staat vrij wel op zich zelf en is slechts door een lossen band met het eigenlijke verhaal verbonden. Het heeft tot historischen kern den slag bij Saucourt van 881, waarin Lodewijk III de Noormannen versloeg. Deze slag werd, zooals bekend is, verheerlijkt in het Lodewijkslied, dat aan den monnik Hucbald wordt toegeschreven; ook in eene Chanson de Geste, waarvan slechts een fragment bewaard schijnt. Wij weten nl. uit eene mededeeling van Hariulf, monnik te Saint-Riquier, dat er in het laatst der 11de eeuw eene Chanson de Geste bestond, die zeer bekend was in het land, waar hij woonde en waar de strijd tegen de Noormannen plaats had. De aanvoerder der heidenen wordt daar Gormond genoemd; deze werd vergezeld door een Frank van edel

bloed, Isembart genoemd; koning Lodewijk zou zich in dien strijd zoo zeer hebben vermoeid, dat hij kort daarop stierf [1]).

In het laatste deel van onzen roman nu zijn deze geschiedkundige herinneringen eenigszins verwerkt en met de geschiedenis van Loyhier en Malaert verbonden. Marphone, zoon van Loyhier en Sormarinde treedt er in op evenals andere personen, die wij vroeger hadden leeren kennen, daarentegen had de dichter Isenbart, die in dit gedeelte eene voorname rol speelt, reeds vroeger ten tooneele gevoerd, zoodat deze geen onbekende was.

Nadat wij nu den inhoud van den roman in hoofdzaak hebben medegedeeld, kunnen wij verder gaan. Eene merkwaardige plaats uit de voorrede van de Straatburgsche uitgaaf van 1514 leert ons het een en ander over het ontstaan van het werk. Wij lezen daar:

„Die wolgeborne fraw die da genannt waz Margret grevin Widmunt und fraw zu Genweile Hertzog Friedrichs von Lothringen — haussfraw, die hat diss buch erstmals uss latin in welsche sprach thun schreiben in dem jar der Geburt Chr. 1405 und ist danach fürbass von welscher Sprach zu teutsch gemacht durch die wolgeboren fraw Elisabeth von Lotringen grevin witwe zu Nassow und Sarbrücken des vorgenannten hertzog Fr. und Fraw M. tochter, die es durch sich selb also schlecht geteutscht hat, wie es an im selber ist beschehen."

Simrock maakte uit deze plaats op, dat onze roman oorspronkelijk in het Latijn was geschreven, eerst in het Fransch (welsche Sprache) en daarna uit het Fransch in het Duitsch werd vertaald. Hij hield het er voor, dat dit Latijnsche origineel door een Duitscher geschreven was. Een Franschman toch, zegt hij, zou Loyhier, die den Franschen koning Lodewijk overwon, niet tot keizer van Duitschland (die immers te Rome werd gekroond) hebben gemaakt. Ook zou geen Fransch dichter de twaalf Pairs als verraders voorstellen, welke zulk een afschuwelijk verraad pleegden tegenover, Loyhier, den door den Paus gekroonden keizer.

G. Paris komt terecht tegen deze meening op en toont aan, dat de roman van Loyhier en Malaert naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk in het Fransch werd geschreven. Dat de voorrede van een Latijnsch origineel spreekt, beteekent in zijn oog niet veel. Hij zegt o. a.: „Toute

---

1) Het fragment, dat ik noemde, is onder den naam „La Mort du roi Gormond" uitgegeven door A. Scheler. Bruxelles 1876; later nog eens in de „Romanische Studiën (III, 501) van Heiligbrodt, zooals G. Paris vermeldt. Deze is van oordeel, dat het gedicht, waarvan dit fragment deel uitmaakte, van jongeren datum is dan het door den monnik Hariulf bedoelde, omdat de Noormannen er veranderd zijn in „Persans et Arabis", wat op invloed der kruistochten wijst.

De hier genoemde *Esimbardus* of *Isenbart*, zooals hij in het Fransch heet, zal misschien de held zijn geweest van het Mnl. gedicht. *Isenbaert*, dat in het merkwaardige stuk van N. de Pauw over middeleeuwsche bibliotheken vermeld wordt. (Nederl. Mus. v. 1879, II, 169).

fois il ne faut y voir évidemment, qu'une formule banale, qu'on retrouve en tête d'un grand nombre de romans mis en prose à cette époque, même quand les vers de l'originel se laissent encore reconnaître dans la prose" [1]).

Ik meen, dat hij daarin volkomen gelijk heeft. Dergelijke phrases immers zijn in de middeleeuwsche letterkunde, dikwijls niet meer dan staande uitdrukkingen, die strekken moeten om het gezag van den schrijver te vermeerderen; met Middelnederlandsche uitdrukkingen als „die boec seit" is het vaak evenzoo gesteld. Die Fransche afkomst blijkt verder uit den proloog, die volkomen op de eerste „laisse" eener Chanson de Geste gelijkt, en uit de etymologieën van sommige namen, welke zich alleen uit het Fransch laten verklaren. Zoo lezen wij (Simrock bl. 70): „Zu der Zeit sollte Otger von Dänemark met Falken Enten beizen; da fand er auf dem Wasser ein jung Kind, das was Maller und davon ward ihm der Name Maller, denn Maller im Welschen ist im Deutschen ein Entrich." Nu is „mallart" in het Oudfransch juist de naam van den wilden mannetjes-eend. Zoo wordt de naam van de rivier de Marne afgeleid op deze wijze (t. a. p. bl. 166): „Da gieng der Ritter zu dem Wasser und wollte sich da ein wenig laben, denn er hatte sich sehr verblutet: da vergieng ihm sein Gesicht, er fiel in Ohnmacht und sank ins Wasser. Da liess er einen Schrei, der lautete Marne, Marne, das bedeutet zu Deutsch Betrübniss; hiervon heisst das Wasser noch heutzutag Marne." Blijkbaar is hier de staande Oudfransche uitdrukking „Mar né! mar né!" („Tant fui mar-nés") bedoeld. Zoo lezen wij op bl. 124 de verklaring van den naam van Loyhier's zoon, die in het Deutsch Marphone genoemd wordt. „Da sprach Loher met weinenden Augen: Marphone, du lieber Sohn, die schönste und frömmste Frau, die auf Erden sein mochte, ist deinethalben gestorben. Auf meine Treue, sprach König Orscher (in het Nederl. Oursares) der Name soll ihm bleiben. Der Name Marphone bedeutet: Weh, dass du je geboren wurdest." Alleen het Oudfransche: „Mar fus né" kan deze etymologie duidelijk maken. Dat verder met die twaalf verraders juist de twaalf *Pairs* bedoeld worden, zooals Simrock aanneemt, blijkt nergens in den roman, al ligt de veronderstelling voor de hand; dit feit kan dus niet worden aangewend als bewijs tegen het auteurschap van een Franschman. G. Paris wijst verder nog op de nauwe betrekking, waarin onze roman staat tot verschillende andere Fransche romans. Zoo levert hij in zekeren zin eene voortzetting van den „Galien le restoré"; Loyhier zelf is de zoon van koningin Sibille, wier lotgevallen in eene afzonderlijke Ch. de G. verhaald worden; een der in dat verhaal voorkomende hoofdpersonen, de roover en toovenaar Grimouart (in het Duitsch Grimmoner), dien wij reeds leerden kennen, speelt ook in onzen roman weer eene dergelijke rol; verscheidene andere personen

1) t. a. p. p. 241.

eindelijk, als de zoons van Aimeri de Narbonne, de bastaard van Conimbre, zoon van Anséis van Carthago e. a. komen ook in onzen roman voor. Het laatste deel van het gedicht bevat eene omwerking eener van elders bekende Chanson de Geste (La Mort du roi Gormond) en de slotregels herinneren levendig aan den roman van Hugues Capet. Ook de door Simrock aangevoerde historische bewijsgrond, welken ik vermeldde, wordt door G. P. verworpen. Hij meent dus te mogen vaststellen, dat er een Fransche roman van „Lohier et Mallart" moet hebben bestaan, die minstens uit de 14de eeuw dateert, daar de overbrenging in proza reeds in 1405 geschiedde.

Reeds op zich zelf heeft deze meening zekerheid genoeg. Door de ontdekking onzer Mnl. fragmenten wordt zij echter m. i. tot een feit, waartegen weinig meer valt in te brengen. Indien men onze fragmenten nl. slechts vluchtig doorleest, dan zal men onmiddelijk zien, dat zij naar een Fransch voorbeeld bewerkt moeten zijn; de talrijke Fransche woorden wijzen dat duidelijk aan. De naam der kamenier *Gayette* (Ofr. gaiete, gaîté) en die van het paard *Blankaert* (Blanchart) wijzen dit ook aan [1]). Indien men de Mnl. bewerking met de Duitsche vergelijkt, dan ziet men, dat zij ongetwijfeld één voorbeeld hebben gehad (ik zal dat hierna breedvoeriger aantoonen).

Neemt men nu in aanmerking, dat de Nederlandsche tekst in poëzie, de Duitsche in proza is geschreven, dat de Nederlandsche tekst ouder en breedvoeriger is dan de Duitsche en ten slotte, dat het eene door Frau von Schlegel gebruikte Hs. in het Nederrijnsch (Keulsch) dialect, het andere door Heiligbrodt ontdekte in het Nederduitsch geschreven is, dan zal men, meen ik, veilig mogen aannemen, dat de oorspronkelijk Fransche roman van L. en M. zijn weg door Nederland naar Nederduitschland heeft genomen. En dat geval staat niet op zich zelf. Immers, hetzelfde gebeurde met den roman van de vier Heemskinderen, met den Ogier, den Malegijs, den Karlmeinet en misschien ook met andere gedichten.

Vergelijkt men onze fragmenten met den door Simrock bewerkten tekst, dan blijkt al spoedig, wat ik boven reeds vermeldde, dat de Middelnederlandsche roman breedvoeriger is geweest dan de Duitsche bewerking. Zoo worden b.v. vs. 1—50 onzer fragmenten weergegeven door de volgende woorden: „Schweigt Maller, sprach Loher, thät das ein anderer meines Gesindes, ich wollt es ihm nimmer vergessen. Wiewohl Ott ihm nie Gutes that, so war es ihm doch immer leid, wenn er sich nicht wohl anlegte: das machte seine grosse Treue. Als Zormerin sah, dass Ott gefallen war, hätte sie dafür nicht einen Wagen geschlagenen Goldes

1) De naam *Bamiss* wordt door G. Paris verklaard als ontstaan uit: *Battipalmas*, *Batpaumes* (als teeken van rouw). Ik kan bezwaarlijk gelooven, dat deze naam niet in verband zou staan met de bekende Vlaamsche afkorting *Bamis* (mis van St. Bavo).

genommen. Loher bog seinen Sper und rannte wider die Bretter. Der Sper war stark und brach nicht." (Simrock bl. 21). En dergelijke vergelijkingen kan men ook op andere plaatsen van het boek maken. Onze fragmenten behooren alle tot de eerste helft van den roman; het is, dunkt mij, echter wel waarschijnlijk, dat de Mnl. bewerking den geheelen roman zal hebben bevat. De fragmenten behooren volgens het schrift tot de tweede helft der 14de eeuw (misschien wel tot hetzelfde Hs.) en wij mogen dus wel aannemen, dat de Mnl. vertaling dagteekent van omstreeks het midden dier eeuw. Over den aard der vertaling zelve valt, daar wij het origineel niet kunnen vergelijken, weinig te zeggen. Zij onderscheidt zich weinig van andere middelmatige bewerkingen van dien aard, de taal is vrij zuiver, de stijl tamelijk vloeiend, eene enkele maal treft men assoneerende rijmen aan, zooals b.v. geslegen//waerheden (vs. 182—183); arem//waerf (vs. 456—457); hebben//ontseggen (vs. 536—537).

(SIMROCK, bl. 1—21).

Het volgende fragment verplaatst ons in Constantinopel. Nog altijd gaat de lafhartige Otte door voor Loyhier. Deze heeft met zijn vriend Malard Salomon en zijne andere ridders zijn intrek genomen bij een mild en rijk man, genaamd. Sedert lang echter lijden zij gebrek en daar Loyhier weigert zich bekend te maken, voordat het jaar verloopen is, peinst Malard op middelen, om aan den ongelukkigen toestand een eind te maken. „Op zekeren dag lag Loyhier tot vespertijd in bed en keek naar zijn hemd; het was zeer zwart. Hemd! sprak Loyhier, in lang zijt gij niet gewasschen. Daarom moet ik mij des te meer krabben. Malard, lieve kameraad, geef mijn hemd aan eene arme vrouw, om het te wasschen, dan zal ik in mijn bed blijven, tot het weer droog is. Dat wil ik gaarne doen, zeide Malard. Loyhier bleef in zijn bed liggen en sliep weer in tot den volgenden dag. Malard stond den anderen morgen vroeg op, nam het hemd in zijne hand en sprak: Hemd, ik wil geene vrouw zoeken, want ik zelf zal u wasschen. De eer u te wasschen gun ik niet aan eene vrouw van geringen stand" [1]).

Malard wascht het hemd nu in een beekje, dat langs de vertrekken der schoone Sormarinde stroomt. Zij beluistert zijne verzuchtingen en wordt daarna met den waren stand van zaken bekend. Reeds lang was zij op den echten Loyhier verliefd en om dezen nu weer tot eere te brengen,

---

1) Ik heb deze episode ontleend aan Simrock's bewerking en haar hier overgenomen, omdat zij karakteristiek is voor den geest van verval, waarin de ridderpoëzie in de 14de eeuw geraakt was.

verzoekt zij haren vader een steekspel te houden. Daardoor toch zal hij in de gelegenheid komen, zijne soldeniers te leeren kennen; dit is niet onnoodig, want de Sarraceensche koning Pinnaert zal binnen korten tijd het beleg voor de stad slaan. Oursares stemt toe. Het steekspel wordt aangekondigd en de toebereidselen gemaakt. Zes planken worden op zes palen bevestigd en wie deze omversteekt, zal overwinnaar zijn [1]).

Otte komt ook in het krijt, maar mist zijn stoot en valt in eene met drek gevulde greppel, die vóór de palen gegraven is. Malard maakt zich daarover vroolijk, maar Loyhier berispt hem. Op dit punt vangen onze fragmenten aan.

(MATTHES).

. . . .
*Doe so zei*de die goede Loyhier:
„*Ma*laert, eidel deghen fier,
. . aates ons up alle bede.
Hi es vroet, die noyt mesdede."
Doe zo zeide dus Malaert:
„So nes niet [2]) vroet die Lombaert,
Want hi heeft so vele mesdaen,
Heme cans te gheenre bate gestaen."
So hoe dat die felle Lombart
Orghelieus ende grootsprac [3])
Jeghen zinen neve Loyhier,
Nochtan wast leet den ridder fier,
Dat hi hem zach gescien dit leet,
Dat dede [4]) hem naturlijc secreet,
Dies so ben ic wel in inne.
Sormarinde, die coninginne,
Sach also berecht den felloen;
Blide was zoe om dat doen.
Te Gayetten dat zoe zeide
Sonder enich langher beide:
„Nu heift die Lombart groot grief,
Dats mi utermaten lief,

---

1) Zooals uit den Mnl. tekst blijkt, is hiermede de bekende, middeleeuwsche „quinteine" bedoeld, waarop de ridders en schildknapen zich oefenden. Vgl. ook: Rom. v. Limborch, Glossarium i. v.

2) hs. *m̄et* 3) hs. *groōpac.* l. *Orghelieus was ende grongiart?* 4) hs. *deden.*

In wils niet hebben in mijn gewoude
Ene mine vul van goude,
Want het es een losengier."
Doe riep soe enen escuwier.
„Loop" zeit soe „metter vaert!
Den ridder, die zit up twitte paert,
Zech hem, dat ic hem ontbiede,
Ic zal hem gheven grote miede,
Dat hi dor minen wille ride
Jeghen die quinteine nu ter tide."
Die cnape liep wech gereet,
Alle die lieden dat hi leet,
So dat hi te Loyhiere cam.
Bi den toghele hine nam,
Hi seide te hem met geninde:
„Here ridder, de scone Sormarinde
Doet u zegghen ghewaerleken,
Dat ghi dor hare wilt steken."
„Vrient" seit hi, „het wert ghedaen."
Doe slouchi met sporen zaen
Den goeden wreene Blankaert;
Ic wane, daer en was gheen paert
So goet tien tiden op den velde.
Loyhier reet met gewelde
Ende met coenen gedochte,
So wat hi gheriden mochte
Met enen sterken stiven speere,
Ter quinteine(n) was zijn keere [1])

Men hoo . . . .
Want de . . . .
So wel heeft . . . .
Dattie staken ent . . . .
Alle gader vielen in*t sant*
Overleet hi zuverlike [2])
Doe riep tfolc ghemeenelike:
„Dits emmer een vrome wigant!
Olivier ende grave Roelant
Seker en hadden hier w . . .
Oursares, heere, keyser . . . .

---

1) hs. *khere.*

2) Misschien is hier iets uitgevallen; blijkbaar heeft het *overliden* betrekking op den bovengenoemden greppel.

Hout te vriende desen saud*enier*,
Uwe baniere, eidel prin*ce fier*,
Doet hem draghen in den *stride*
Te rechte muechdi wesen *blide*,
Dat hi oyt cam in d*it* la*nt*!"
Sormarinde, de maget v*aliant*,
Was in groter feesten b*evaen*,
Te Gayetten zeid zoe *zaen*:
„Gayette, dat was wel *gesteken*,
Desen en sal niet gebr*eken*,
Wat ic hebbe up eerd*erike*
Es al al zine zekerlike.
Herte, ziele ende daertoe *lijf*
Ghevic hem", sprac treyne *wijf*;
Seker hi es een vroom b*aroen.*

. . . . oen
. . . . *b*aroen
. . . . dat zant
. . . . *Mala*ert de wigant
. . . . dat sien alre meest
. . . . . en beede een tempeest
. . . . . me daer zij reiden
. . . . . onderlingen seiden
. . . . Lombart adde den prijs
. . . . de de maget jolijs
. . . . . e Gayetten zeide
. . . . . r was tiere steide
. . . . . s vele eren waert
. . . . . e deghen es Malaert
. . . . . *s*oudem des bewinden
*Genen be*tren soudi vinden
. . . . . . wilt mi verstaen
. . . . liken gaen
. . . . . . *c*nape Malaert
. . . . . . ieglic hem openbaert
. . . . . . dat hi houde hof
. . . . sene zinen lof
*Ic sal hem g*even goets ynouch
Ende alle haer gevouch,
Updat hi wille hoveren

(Gayette gaat, blijkbaar volgens eene opdracht harer meesteres naar Loyhier's woning, waar Malaert haar te woord staat; in dat gesprek behooren vs 102 vlgg.)

. . . .
Ende zeide: „scone goeder*tiere*,
*Te uw*en ghebode bem ic hiere,
*Wa*t eist, dat ghi ghebiet?"
*Gay*ette zeide: „eydel diet,
Mijn vrouwe, de scone Sormarinde,
Die bidt Loyhiere, Kairls kinde,
*Da*t hi tavont houde hof
Te haren wille om zine*n* lof.
*Si do*et hem weten ghewareleken,
*Da*t hem gheen goet zal gebreken."
*Do*e sprac Malaerd ende louch:
„*Jo*ncfrouwe, dats wel onse gevouch,
*Wo*ud onse here van hemelrike
. . ont miere vrouwe hogelike."
*Do*e zo zeide dus Gayette:
„ . . . . willic uwen helm zetten,
Ic salne te pointe zetten wel."
. . st was herte dan lieve snel
. . . . voer ter venstre nare,
*Ga*yette nam den helm clare
Ende zetten hem weder op thooft;
Ne waer teerst, des ghelooft,
Dwoech [1]) zoe hem tanscijn van zweete,
*Do*e began in Malarde beeten
*E*ne rechte strael van der minne.
„*Sc*one" zeit hi, „mine V. zinne
So legghic an u in goeder trouwe;
*Es*t u wille, scone joncfrouwe,
So willic ewelic vuirt an
*We*sen gherne u dienstman."
„*He*re", zeit zoe, „dat willic wel
Ende dies heeft mijn herte spel,
*N*emmermee begheer ic bet."
*Do*e gaf zoe hem onghelet
Een herde scone vingherlijn,
*Da*t daer ontfinc die deghen fijn.
Hi keerde weder ten jostemente.
*Ga*yette cam met atente,
Naer hoere vrouwe Sormarinde,
Die haer zeide met gheninde:
„*Jo*ncfrouwe, ghi hebt lange gelet,

---

1) Hs. *dwoec*.

Was die helm wel gheset
Ende te pointe wel gebonden?"
*Ga*yette scaemde hem tien stonden,
Si wert int aenschijn root,
An allen leden soe verscoot,
Si was ontsteken metter minne.
*Do*e seide daer die coninghinne:
„*Do*r mijns selves sekerhede
. . . . hebbe eene gescheede
Gayette ane u tesen stonden
. . . .

SIMROCK, bl 22—41.

Nadat Loyhier, schoon nog steeds onder Ott's naam door den keizer aan het hof is ontvangen en onthaald, komt Hispinart (Pinar) met een Sarraceensch leger voor de stad.

In verschillende gevechten blijken Otte's lafhartigheid en Loyhier's moed. De laatste wordt echter, nadat hij keizer Oursares bevrijd heeft, gevangen genomen en in het Sarraceensche kamp gevoerd. De trouwe Malard is aanstonds gereed zijnen meester te verlossen. Eerst deelt hij den keizer mede, wie de rechte Loyhier is (want het jaar is ondertusschen verstreken) daarna verft hij zijn gezicht, vermomt zich als Sarraceen en gaat in het vijandelijke kamp tot koning Pinnaert. Bij dezen gekomen geeft hij zich uit voor zijn neef, den zoon van koning Gloriant. Hij weet Loyhier te bevrijden onder voorwendsel van hem te willen ophangen en keert met hem terug. De verrader Otte heeft zich ondertusschen uit de voeten gemaakt en volgt zijnen vader als koning van Lombardije op. Keizer Oursares geeft Loyhier Sormarinde tot vrouw. De heidenen blijven voor Constantinopel gelegerd. Pinnaert's dochter, de schoone Sumaglore (of Sinoglar, zooals de naam bij Simrock luidt) komt hem met 15000 gewapenden te hulp. Pinnaert deelt aan zijne dochter mede, dat hij haar Loyhier gaarne tot man zou geven, indien deze zijn godsdienst wilde verloochenen. Dit wordt gezegd in tegenwoordigheid van koning Helding van Meliers, die Sumaglore sinds lang bemint en alleen in de hoop haar te verkrijgen, mede naar Constantinopel getrokken is. Hij treedt dus voor Pinnaert en verwijt hem de schending zijner belofte. Tot dat gesprek behooren de volgende verzen (vs. 153—175); ook vs. 176—198 (v° van dit strookje) schijnen hiertoe te behooren. Pinnaert erkent de billijkheid van Helding's aanspraken en belooft dezen Sumaglore's hand, indien hij hem Loyhier en Malard kan overleveren. Helding neemt dit aan. Sumaglore echter

is het niet met hem eens. Volgens de gewoonte der jonkvrouwen in middeleeuwsche dichtwerken is zij reeds nu op Loyhier verliefd geraakt en zij bedenkt een list om tot hem te geraken. Zij stelt Helding voor, samen onder de muren van Constantinopel te rijden; hij moet Loyhier dan uitdagen en samen zullen zij hem gevangen nemen. Helding stemt toe, maar wordt overwonnen en neemt de vlucht. Loyhier voert Sumaglore met zich in de stad. (Simrock 41—46).

(SERRURE).

. . . .
1. r°. „Dat wett*i* herde wel . . . .
Soe vele te meer es . . . .
Waendic niet de vrouwe . . . .
In souder niet vele me . . . .
Nemaer morgen metten *dage*
Soudic met vrienden ende *magen*
Weder keren in mijn lant.
Bi onsen god Tervogant!
Te hulpen en quamic *u niemere*
No om vrouwe, no om here,
Al hadden si u altemale *beleit*,
Die nu sijn in kersten*heit*."
Doen seide Pinnaert die *coninc*
Hen ald*aer*[1]) in ware dinc:
„Ic was qualike bedo*cht*,
Dat ict voert hebbe b*rocht*,
Dies was ic qualike ber*ader*.
Nu hoert mi spreken al*legader*
Bi Mamette, minen here:
Moegdi mi Loyere den . . . .
Gaen bringen . . . . [2]) of . . . .
. . . . ve u bi namen . . . .
. . . . I. [3]) Sumaglore . . . .
1. v°. . . . . verslaen
. . . . sonder waen
Bi den here die mi geboet!

---

1) hs. *aldien*. 2) hs. *bringen bringen*.
3) Aldus het hs. volgens S.; dit kan echter bezwaarlijk juist zijn. Misschien moet men lezen: „*te* Sumaglore".

. . . . hen a . . . e . . groet
. . . . alle dede
. . . . . seker te groeten lede
. . . . soe vele volcs geslegen
. . . . chten bi waerheden
. . . . . ghe ende sijn vervaert
. . . . . . es Malaert
. . . . . n meester *Loyhier* [1])
. . . . . . niet alsoe fier
. . . . . . van Vranckelant
. . . . . . scone maget faliant
. . . . soe sede
. . . . u es lede
. . . . *Loyhier* die groete here
. . . . *Ker*stine alsoe sere
. . . . *e*del baroen
. . . . en rade doen
. . . . tavont wel gecrigen
. . . . beden ons on . . .
. . . . st . . . . aet.

(SIMROCK 46—71).

Na het huwelijk van Loyhier met Sormarinde en den doop van Sumaglore, zetten de Sarracenen het beleg nog steeds voort. Vier jaren wordt de strijd met afwisselend geluk gevoerd, tot dat Pinnaert ten laatste door Malard gedood wordt en deHeidenen de vlucht nemen. De zeven jaren van Loyhier's ballingschap zijn ondertusschen voorbijgegaan en hij gaat met Sormarinde op reis naar Frankrijk. Onderweg worden zij door den verraderlijken Otte gevangen genomen en Loyhier wordt in een toren geworpen. Malard en Sormarinde ontsnappen echter en begeven zich naar Parijs. Daar is Lodewijk zijnen vader Karel na diens dood opgevolgd. De bede om hulp, door Malard en Sormarinde tot hem gericht, blijft vruchteloos, vooral door toedoen van Loyhier's oude vijanden. Sormarinde vermomt zich nu als lierspeelster en trekt met Malard naar Lombardije, om haren echtgenoot te zoeken. Het gelukt hun, Loyhier op te sporen, die te Pavia gevangen ligt, en zelfs een onderhoud met hem te hebben in zijn kerker. Zij kunnen hem echter zonder hulp niet verlossen en begeven zich daarom weer naar Constantinopel. Maar keizer Oursares wil zich en zijn land niet

1) hs. *le . , . . er.*

weer in last brengen en weigert de gevraagde hulp te geven. Hij houdt Sormarinde bij zich met het doel, haar aan een ander uit te huwelijken. Malard verliest den moed niet. In 22 jaren heeft hij zijne ouders, koning Galyen van Moncion en koningin Rosamonde, niet gezien. Hij trekt dus naar Champagne en komt voor de stad, waar zijn broeder Galyen de Restoreit bevel voert („die Neustadt" zegt het Duitsch). Daar ontmoet hij een bode, die hem mededeelt, dat er een tournooi in de stad zal worden gehouden ter eere van eene bruiloft. Een zoon van koning Galyen, Ogier, zal namelijk huwen met de dochter van koning Ansays van Spanje. Tevens verhaalt de bode hem, dat hij, die in het tournooi overwint, een prachtig paard als prijs zal winnen. Over dat „witte ors" wordt blijkbaar in vs. 211 gesproken en hier vangen onze fragmenten dus weder aan. Daar zij echter slechts gedeeltelijk leesbaar zijn, zal ik hier dat deel van den Duitschen tekst, waarmede zij blijkbaar overeenkomen, laten volgen: (Simrock, bl. 71—73) „wer den Dank verdient, dem giebt man ein Ross mit einem goldenen Sattel; die Satteldecken sollen mit Perlen gestickt sein: köstlicherer Dank ward nie gesehen, und wem er gegeben wird, den preist man als die Blume der Ritterschaft. Herolden und Pfeifern wird man auch grosse Gabe geben; da mag man wohl stechen um schöner Frauen Willen. Lieber Herr, was soll ich euch mehr sagen? Als Maller den Boten gehört hatte, da ward er sehr froh, ritt fürbass und schwur, er wollte sich weder Vater und Mutter, noch sonst Wem zu erkennen geben bis er wider drei oder vier der stärksten die da wären, gestochen hätte. Er empfahl sich Gott und seiner Mutter und St. Julian, den man um gute Herberge auzurufen pflegt. Als er in die Stadt kam, sah er viel Herren, Ritter und Knechte, dazu viel schöner Frauen, er hört auch Pfeifen, Posaunen und mancherlei Saitenspiel Ewiger Gott, sprach er, ich sehe wohl, eines armen Mannes Leben ist unselig: das hab ich jetzt wohl lange Zeit befunden, wiewohl ich von edelm Geschlecht bin enz. . . . .

Malard rijdt de geheele stad door en vraagt overal te vergeefs huisvesting; eindelijk komt hij in het huis van een rijk koopman, bij wien hij blijft. Daar alle ridders, die aan het tournooi zullen deelnemen, hunne helmen voor de vensters hebben gehangen, verzoekt Malard zijnen gastheer, dit hem ook toe te staan. De koopman roept zijn knecht en deze maakt zich vroolijk over Malard's armoede. Aan dit gesprek met den knecht is 4. v° blijkbaar ontleend. Men vergelijke o. a. (vs. 258 vlgg) „Maller gab dem Knecht einen Gulden; des dankte ihm der Knecht sehr und sprach in spöttlicher Weise: Herr ich will die Sache wohl ausrichten, sofern ihr mir mit Treue gelobt, dass ihr mich zum Ritter schlagt, wenn ihr Morgen den Dank verdient. Maller antwortete met lachendem Munde: Lieber Gesell ich will dir mehr geben, als du gebeten hast. Damit gieng der Knecht hinweg und stieg in ein Fenster und hieng den Helm da hinaus; doch Alles im Spotte, und so dass Mallers helm höher hing als

irgend ein anderer. Ewiger Gott, dachte Maller, ich sehe wohl, wer arm ist, der ist aller Leute Spott. Lieber Gesell, sprach Maller, du hast meinen Helm hoch gehangen. Das habe ich, sprach der Knecht, es müsste mit dem Teufel zugehen, wenn man ihn nicht sähe. Lieber Gesell, sprach Maller, willst du mir mein Pferd tränken? Ja, gerne, lieber Herr, sprach der Knecht, denn es ist Weins genug da (vs. 262—267). Geselle, sprach Maller, du wähnst wohl, ich habe noch nie Leute gesehen. Du hast mein heute Morgen nun gar wohl gespottet; das gebührt sich wohl auch armen Leuten. Ich bin ein armer Gesell von fernen Landen; doch war ich vor Zeit ein reicher Mann. Nun hab ich das Meine verspielt und versetzt. Ich bin allzeit beim Wein gelegen; man hat mich nie nüchtern gesehen. Vor Armut darf ich nicht da wohnen, wo ich geboren bin. Hätt ich einen Eimer voll Goldes, des bedürft ich wohl, wenn ich zahlen sollte. Aber hättt ich jetzt nur hundert Pfund, die wollt ich morgen unter den Edelleuten frischlich verzehren. Ich habe viel Gutes verthan, und kam noch nie ein Schwert um meine Seite" (vs. 277—284).

(MATTHES).

Ontsteken metter . . . .
Hierbij met nide . . . .
Daer die banc . . . . wo . . . . . .
Daer worden die y . . . .
Daer zullen comen r . . . .
Die heren riden de n . . . .
Ic bem zeker ende ni . . . .
Dat die feesten . . . .
Dat ghi noyt mee . . . .
Wat zoudicker of zeg*gen mere*
Die daer den prijs . . . .
Sal met eren mo*gen riden*
Een wit ors zal m . . . .
Dalre beste dat r . . . .
Dat diere gesmide e . . . . . .
Want ic heb . . . .
Hets al gout gel . . . .
Archoen, stegeriepe . . . .
Die breidel es oec . . . .
Dies muechdi ge*loven* . . . . . .
Met eenen p*arde* . . . .

Woort dat w*iste* . . . .
Ende toten . . . . . . o . . . . .
Bi mienre truwen . . . .
In wiste u niet z . . . .
Maer mi dinke bi *sente Jan*,
Came ter feeste een *arem man*
Hi mochte willen . . . .
Want de rijcheit . . . .
Die men daer zal mogen scouwen,
Dat den aermen m*ach* rouwen
Sie zoude mogen . . . .
Den prijs te . . . .
Bedi daer wenen [1]) so . . . . .
Dat den armen ware be . . .
Dan bider rijchei*t* . . . .
Ende te verliesen . . . .
Die niet bewaert . . . .
Hem noomten ware hi . . . .
Daer die grote h*ere* . . . . .
Malart zeide: „het . . . . . .
. . . . . . Malart blide . . . .
Orlof nam da*er die garsoen*
Ende dancte z*ere* d*en baroen*,
Die hem zo wel h . . . . . .
Die cnape liep *ziere strate* . .
Nu hoort van den . . . .
Sijn paert prouf . . . .
In dier [2]) wijs . . . .
Of hi t*en* [3]) joste*mente* . . . .

. . . . ac onghelet
. . . . op mi I. schote
. . . . lt an ere gote
. . . . was ghesien
. . . . zoude mettien
. . . . m schade gedaen
. . . . ie vele saen
. . . . du best snel
. . . . er herde wel
. . . *gaf h*em enen florijn
. . . . knecht anschijn
. . . . ti wel versien

1) l. *wonen?* 2) hs. *dien* 3) hs. *ter*.

. . . . idi mettien
. . . . *v*rient ter vaert
. . . *gedr*onken ebben mijn paert
. . . . . . nde met aesticheden
. . . . . . *g*oet wijn beneden
. . . . een butseel
*Het mach d*rinken wel zijn deel
. . . . . . doe . . . . Malaert
. . . . . . te vaken(?) paert
. . . . e niet en weet
. . . . mi dattes mi leet.
. . . . zeide de knecht
. . . . u hebs recht
. . . . t I. goet ghesell e
. . . . want (?) ic en telle (?)
. . . . al (?) mijn lant
. . . . noch eenre bijsant
. . . . minen bleven zijn
. . . . er in dat huuscijn (?)
. . . . verteeren . . . .
. . . . . . aymen ebbe verdaen
. . . . . . *w*il ghijs gelooft
Ic en hadde nye helm up thooft
Nochte swert an mijn zide
. . . . . e men vort te stride
. . . . . . *waer*heit bedieden
. . . . . . gheen goede lieden
. . . . . . vrient zeide Malaert
. . . . wapijn ende paert
. . . . . . de goet verteert
. . . . . . de goeden weert
. . . . en*de* mijn laetste dach
. . . . ebber . . . . mach
. . . . zeker zijt
. . . . *b*ordeerens tijt
. . . . als I. punt?

Malard begeeft zich naar het koninklijke paleis en ontmoet daar zijnen broeder Ogier, zijnen vader, ook koning Ansays en diens zoon, den bastaard van Cunibar (Conimbre). Hij onderhoudt zich eenigen tijd met hen zonder zich bekend te maken, keert dan terug en begeeft zich gewapend naar het steekspel. Achtereenvolgens overwint hij in acht ontmoetingen zijnen vader, den bastaard en zes andere ridders, zoodat hem de prijs wordt *toege*kend. (Simrock, bl. 73—82. Blad 5. r°).

. . . . dan daghe vlien
. . . . *M*alart die here
. . . . *u*termaten zere
. . . . er du best I. ries
. . . . een noot ebbe dies
. . . . e men niet vervromen
. . . . menich ridder comen
. . . . e dat vrome lijf
. . . . dede sonder blijf
. . . . hem inden vergiere
. . . . Galyen den fieren
. . . . al te male
. . . . in die zale
. . . . ende prince mede
. . . . en dats waerhede
. . . . zonder letten
. . . . ten (?) wille zetten
. . . . was ter cure
. . . . er achemure
. . . . Galiffien
. . . . s doet (?) zien
. . . . aller geseten
. . . . . . *d*attene doet weten
. . . . ie preuselike
. . . . diere ende rike
. . . . in den orssen zijn
. . . . en vrouwe fijn
. . . . ch die chierede
. . . . ier steden dede
. . . . vrome Galyen
. . . . wilt zien
. . . . manieren
. . . . . . st (?) alt (?) bestieren
. . . . . . een (?) wilt gheven
. . . . . segt sonder sneven
. . . . . . zouden ter vaert
. . . . . . *ee*nen halven liebaert
. . . . scilt van aysuren
. . . . herde prijs geburen
. . . . en eidel here
. . . . u doen groot ere
. . . . we wapine stac
. . . . hise ooc brac
. . . . en siende van velen

. . . . den prijs bevelen
. . . . n zeiden openbare
. . . . elc zi segghen ware
. . . . lde ic weet wel
. . . . icke ie yemen el
. . . . hadde onrecht.

Vs. 347—396 (Blad 5 v°.) zijn blijkbaar ontleend aan dat deel van het verhaal, waarin beschreven wordt, hoe Malard de prijs wordt aangeboden. Wij lezen nl. bij Simrock, bl. 82: „Wie Mallern der Dank gebracht wird." Während sich Maller in der Herberge auf seine Gäste richtete, inzwischen befahl König Galien Mallern den Dank zu bringen. Das war ein schön Ross und ein goldener Sattel; die Steigleder waren Seidenköpfe mit edelm Gestein und Perlen wohl erhaben. Das Ross führten zwei Königinnen; die eine war Mallers Mutter. König Galien und sein Sohn Otger giengen mit und viel andere hohe Fürsten. Auf dem Ross sass ein kleiner Edelknabe, der war mit Seidengewand wohl bekleidet und mit köstlichen kleinodien geziert, er hatte einen goldenen Kranz auf mit theuern Edelsteinen wohl besetzt (vs. 347—354). Rosemunde nahm das Ross auf eine Seite und die andere Königin auf der andern; ihnen folgte noch manche schöne Frau und viel Ritterschaft. Die zwei Königinnen waren beide mit goldenen Kronen geziert und mit reichem Gewand gekleidet: sie giengen so lange bis sie in Mallers Herberge kamen. Als Maller Vater und Mutter sah, die ihm den Dank brachten, da war er in seinem Herzen froh und dankte unsern Herrn gar sehr. König Galien sprach zu ihm: Herr empfangt diesen Dank: den habt ihr heute allhier mit Ritterskraft wohl verdient. Herr, sprach Maller, dass ich den Dank verdient habe, das hab ich Gott zu danken, der mir die Stärke verliehen hat und dazu den schönen Frauen, die mir in den Sinnen liegen (vgl. vs. 355—396).

Bet voort dedi stap . . . . .
Daerna dedi met ge . . . .
Voeren gaen II. *coninghinnen*
Ende met hem beden de . . . . .
Ghinc zelve die *coninc* . . .
Ende menich hogh*e* . . . . .
Al voren stapte di . . . . .
Daer die page up wa*s geseten*
Entie yrauden doe . . . .
Maecten wel gir . . . .
So si pleghen o . . . .
Dat het ongel*ovelyc* waer
Al zeide men u die *warhede* (?)
Galyen es com*en* mede . . . . .

Met al die princen . . . .
Die goede [1]) oude . . . .
Die sinen vader sei . . . . . .
In Roncevale by . . . .
Dat men langhe . . . .
Van Vianen d . . . .
Die met Roelant . . . .
In Roncevale . . . .
God moet hem al . . . .
Daermede ghinc O*gier* . . . .
En sulke XL. da . . . .
Die alle waren . . . .
Ende heren van . . . .
Rosemonde die . . . .
Ende met h' bein (?) . . . .
Des coninx ar . . . .
Der herbergen gl . . . . . .
Aldaer was de . . . .
Zijn zij comen . . . .
Blide was die do . . . .
Als hi zach co . . . .
Sinen vader ende zi*ere moeder*
Ende Ogiere zinen *broeder* . . .
Ende zinen groot . . . .
Die zo vele p . . . .
In den strijt van *Roncevale*
So mi zeit de w*alsce tale.*
Galyen ende zijn b . . . . . .
Seiden te Malar*de* . . . .
„*H*ere wi gheven . . . .
Dit juweel . . . .
Ghi hebten verdient . . . . . .
Des willen wi d . . . .
Malaert seide: „des danc . . . .
Ende daertoe Sormar*inde* . . . .
Want manne he . . . .

---

1) hs. *geede*.

(SIMROCK, bl. 83—90)

Maller maakt zich nu aan zijne ouders bekend en vraagt hulp voor zijnen vriend Loyhier. Allen beloven hem te zullen bijstaan, ook koning Ansays. Ondertusschen heeft Otte van Lombardije vernomen, dat Sormarinde zich weder bij haren vader bevindt. Hij laat door een gezantschap op nieuw aanzoek om hare hand doen en keizer Oursares stemt toe. Otte komt nu zelf te Constantinopel. Sormarinde veinst ziek te zijn en wil hem niet zien. Haar kamermeisje Sumaglore troost haar en de beide vrouwen verzinnen nu eene list om Loyhier te bevrijden. Sormarinde ontbiedt Otte door Sumaglore bij zich; zij geeft voor hem lief te hebben en als hij in eene vertrouwelijke houding naast haar zit, ontsteelt zij hem zijn zegelring. Zij schrijft nu uit Otte's naam een brief aan den burggraaf van Pavia met bevel Loyhier en zijne metgezellen in vrijheid te stellen en hen naar Constantinopel te begeleiden. Met dien brief begeeft Sumaglore zich, verkleed als bode, naar Pavia. De burggraaf doet wat in den brief gelast werd en trekt met Loyhier en de andere gevangenen op weg. Na eenigen tijd weet Sumaglore met Loyhier achter te blijven; zij maakt zich bekend en deelt hem alles mede. Aan dit gesprek zijn vs. 397—422 ontleend; deze regels komen overeen met dit gedeelte der Duitsche bewerking: „Sinoglar, sprach Loher, vermeldet meiner Hausfrau meinen freundlichen Gruss, und dass ich sie nächstens besuchen wolle, es koste was es wolle. De wandte sich Sinoglar und ritt heimlich hinweg; der Burggraf hatte darauf nicht Acht, denn er ritt fürbass und dachte, sie wär durch andere Aufträge verhindert oder schon voraus. Loher ritt zu Scheidichin (Gayette) und sagte ihr heimlich, wie die Sache ergangen wäre. Liebe Scheidichin, sprach er, gedenkt selber, wie ihr bei der Nacht davon kommt, denn ich kann euch nicht helfen." Tusschen vs. 422 en 423 is dan weer eene gaping, waarin verhaald wordt, hoe Gayette en de overige vrouwen des nachts ontsnappen en de wijk nemen in een bosch. Ook Loyhier ontvlucht en de burggraaf vervolgt zonder hem zijn weg naar Constantinopel. Daar gekomen begeeft hij zich dadelijk tot Otte, die hem naar de reden zijner komst vraagt. Dat gesprek hebben de Mnl. fragmenten weer gedeeltelijk bewaard. Men vergelijke (vs. 423—449): „Burggraf, sprach König Ott, welch Geschäft führt euch so weit hieher in dieses fremde Land? Herr, sprach der Burggraf, ich bringe euch böse Botschaft. Ich wollte euch Lohern bringen, wie ihr mir geschrieben habt, da ist er mir verrätherisch entlaufen. Ueber diese Botschaft begann König Otten all sein Blut zu erschrecken. Er sprach: Burggraf, wie ist dem? welche Märe bringst du mir?" etc. (t. a. p. bl. 92).

(MATTHES).

Doe so seyde Loyhier die here:
„*Sumaglo*re, ic danke u des*er* duecht
*T*alre eersten ghi muecht (?)
. . . . mi Sormarinde mijn wijf,
Segt haer zonder blijf:
Datse cortelijc sal scouwen
. . . . e bi onser lieven vrouwen
. . . . danken noch na desen
. . . . het sal noch bat wesen
D*at* wille God onse here."
Sonder eenich letten mere
Hevet soe orlof ghenomen,
Niemen en wiste, waer zoe was becomen.
Die castelain waende gevroeden,
Dat zoe ware van lopen moede
Ende niet wel mochte gaen.
Nu wilt van Loyhiere verstaen,
Hoe dat hi dode die hoge geboren
*Ende G*ayetten leidijt te voren.
. . . . . . Gayetten int ore seide
. . . . a*ll*e die waerheide
. . . . dat hem waren ontgaen
. . . . sonder waen
. . . . dat goet (?)
. . . . cht ontgoet (?)
. . . . *v*rouwen

Ende seide: „dese compane
Moete God achterwaren."
*O*tte seide al sonder sparen:
„Castelain, vrient, welcomen!
Wat saken hebdi vernomen,
Dat ghi zijt in dit lant
Comen?" Hi seide te hant:
„Here coninc, ic zegge u te wa*ren*,
Dat ic qualijc hebbe gev*aren*;
Ic bem verraden jammerl*ike*,
Want bi den here van heme*lrike*!
Loyhier es mi ontvlo*en*.
Bi uwen brieve, eidel bar*oen*,
Ontbodi mi al met ghene*nt*,

Dat u Loyhier worde gese*nt*,
Ende Gayette metten vrouwen.
Here coninc! bi miere trouwen,
Daer so dedic u ghebod.
Maer so moet mi helpen God!
Als mi Loyhier die baroen
Diefteliken es ontvloen
Ende ooc al die vrouwen *mede*."
Die Lombart sprac . . . .
„Castelain, wat . . . .
Sidi dronken . . . .
Ghi segt . . . .
Ghi liecht . . . .

(SIMROCK, bl. 92—108).

Otte laat den burggraaf en zijne metgezellen ophangen en beklaagt zich bij keizer Oursares over Sormarinde, die hij verdenkt van medeplichtigheid in deze zaak. De keizer wil haar laten verbranden, als niemand voor hare onschnld wil strijden. Niemand durft den strijd aanvaarden tegen Herna van Pavia, Otte's kampioen. Dit komt Loyhier ter oore. Hij biedt zich, vermomd als *beggaert*, aan om Sormarinde te verdedigen. Herna wordt overwonnen en gedood; Loyhier maakt zich aan zijne vrouw bekend. Ondertusschen is Malard met al zijne vrienden en verwanten en een groot leger in Lombardije gekomen, waar hij alles te vuur en te zwaard verwoest. Vernemende, dat Otte in Constantinopel is, trekt hij derwaarts. De mare van zijne nadering komt ook tot Loyhier en deze trekt uit de stad zijnen ouden vriend te gemoet. Onderweg ontmoet hij Diederic van Carthago, een bastaard van koning Ansays, in gezelschap eener jonkvrouw, die hij onteeren wil. Loyhier geraakt met hem in gevecht. Als de strijd op het hevigst is, komt Malard met tienduizend gewapenden den bastaard te hulp en maakt zich gereed Loyhier aan te vallen. Deze herkent hem aan zijn wapen en zet zijn helm af, waardoor Malard ziet, wien hij voor zich heeft.

Dáár vangen onze fragmenten weder aan.

Ik laat hier dat gedeelte der Duitsche bewerking volgen, waarmede het laatste deel der Mnl. bewerking overeenkomt. Indien men in aanmerking neemt, dat ook hier overal stukken ontbreken, dan zal men kunnen opmaken, dat de Mnl. bewerking ook hier weder breedvoeriger is dan de Duitsche: „Da erkannte ihn auch Maller und rief: Lieber Herr, ich bin froh, dass ihr gesund aus dem Kerker gekommen seid: wenn mir ein Königreich geschenkt würde, ich wäre nicht so erfreut. Lieber Herr, ich

bringe euch meinen Vater und meinen Bruder und König Ansi und alle meine guten Freunde. Ich wollte gen Constantinopel, könig Orschern zu belagern, der euch in euern Nöthen nicht zu Hülfe kommen wollte. Ich weiss, er hat Ott bei sich, den falschen Schalk. Darum will ich nimmer ruhen bis ich sie beide gefangen habe. Ich hab euch zu Pavia gesucht und habe die Stadt mit Sturm genommen. Als ich euch da nicht fand, bin ich hierher gekommen, euch in des Kaisers land zu suchen. König Galien und sein Sohn Otger redeten auch freundlich zu Lohern. Sie freuten sich alle, dass sie Lohern gefunden hatten und schickten alsbald nach dem Bastard, der mit Lohern versöhnt ward (vs. 450—488).

Wie Maller vor Constantinopel zog.

Maller und das Heer ritten fürbass vor Constantinopel. König Orscher war auf seinem Palast und rief seine Räthe zusammen. Was rathet ihr mir? fragte er: ihr seht, meine Feinde sind gekommen. Sie sind fernher gewandert und werden jetzt müde sein; darum wollen wir hinaus, alsbald mit ihnen zu streiten. Die Räthe antworteten: der Rath ist gut. Da liess König Orscher die Trompeten blasen und zog aus der Stadt mit ganzer Macht. Er hatte wohl sechzigtausend Gewappneter (vs. 488—527). Maller bestellte seinen Kampf auch und gab den ersten Streit seinem Bruder Otger, den andern König Ansi; den dritten zweien Königen, Ansis Söhnen, den vierten gab er dem Bastard, den fünften führte Maller, den sechsten Loher (vs. 528—547; de verdeeling komt dus niet overeen). König Orscher und seine Gesellen schlugen frisch zu; Maller und seine Gesellen liessen es auch an nichts fehlen. Otger, Mallers Bruder, erwischte Salomon den Wirth: er zog ihm den Helm aus und wollte ihm das Haupt abschlagen: (vs 548—586) das ersah Maller und sprach: Lieber Bruder, schone mir diesen: er ist mein guter Freund." enz.

Vs. 587—606 vind ik niet in het Duitsch terug.

(V. D. BERGH)

Bladz. 1. Kol. *a*.

„Ghesellc eydel vrome [1])
Gode ende mi zijt welcome."

Malart die woorden wel verstoet,
Blide was hi in den moet,
Want hi kende wel Loyhiere,
Ende beette neder vele schiere

1) Hs. *vrome vrome.*

Ende namene in zinen . . .
Ende custene menich w*ae*rf.
Malard zeide: „te gheere tide
Ne was ic noyt also blide,
Als ic nu bem, deghen fier,
. . . .
Uwen staet ende u wesen
Ic bem alre smerten ghenesen,
Na [1]) dat ghi zijt ghesont.
Mi dinct, ghi te gheere stont
Zo wel en waert up u lijf;
Segt mi here: wat doet mijn wijf,
Ende Sormarinde, die vrouwe?
Wel zy zijn zonder rouwe.

Bladz. 1. Kol. *b*.

Minen vader ende mi*ne moeder*
Ende Ansayse des h . . . . .
Hem derden van kind . . . .
Nu so willewi m . . . .
Constantinoble . . . .
Den keyser en zulw . . . . .
Gheen . . . .
Mochtewi den . . . .
Ghecrigen . . . .
Doe was daer bliscap groot
Selve die heren . . . .
. . . . ooc naer . . . .
Ansays ende Ogier
Welcomden den ridder fier
Utermaten herde zere,
Die bastaert was uten *kere*,
Maer die pays was gema*ect*
Herde zaen ende gestae . . . .
Biden toedoene van den h*eren*
Al waer si beede buten k*ere*

Bladz. 2. Kol. *a*.

. . . . . . ren den keyser fijn
. . . . *pa*lays marberijn
. . . . menigen baroen
. . . . die dese Ottoen

1) l. Nu?

. . . . . . zach groot ghetelde
. . . . upten velde
. . . . rande saet
. . . . dat verstaet
Vor den keyser dat si quamen.
Oursares zeide: „om onse vramen
Geve ons yemen goeden raet,
*Na*dien dat ghescepen staet,
So waert goet dat wi uut voeren;
Die wile dat zi zijn in roeren
Om te slane haer ghetelde,
Moghen wise hebben in onser gewelde.
*O*mtrent dertich dusent man
*H*elm up thooft, halsberch an,
Ende ghi here, coninc Ottoen
. . . .

Bladz. 2. Kol. *b.*

Mer dat u volc mede vaerd."
Dies scaemdem die Lombaerd
Ende ghinc hem inden wapijn doen.
Die coninc ontboot zine baroen,
Datter niemen make geluut,
Maer dat men stillekine trake uut.
Hi waende Spaenyarden becrupen
Ende al heimeliken beslupen;
Sulc waent sinen viant bedrieghen,
Die hem zelven moet lieghen;
Also was den keyser gesciet,
Min no mee, in lieghe u niet.

Uut Constantinoble der stede
Trac Oursares, dats waerhede,
Wel met dertich dusent man,
Die alle vruchten zinen ban;
Het waren alle goede lieden
Ende tanesiene scone mesnieden.
Drie batailgen de keyser maect
. . . . wel gheraect

Bladz. 3. Kol. *a.*

Dat was hem een groot vordeel.
Malart besette dat cembeel;
Sinen here den vromen Loyhiere

Gaf hi deerste batailge sciere,
Ende hi zeide zonder bide:
„Ic zal zijn bi uwer zide,
Want het gaet ons beeden an,
Entie vader, die mi ghewan,
Die sal dander batailge hebben."
„Sone, in wilse niet ontseggen,"
Seide die vrome Galyen.
Die derde zo gaf hi mettien
Sinen broeder den Restoreit,
Aerde node haddise ontseit.
De vierde gaf hi, des zijt wijs,
Den outsten zòne Ansays,
Die bi namen hiet Gwyoen.
Die vijfte zinen broeder den baroen,
Die bi namen hiet Geraerd.
Die zeste voerde die bastaerd.

Bladz. 3. Kol. *b*.

Die goede zwaerden uten scoe

Elc die ghinc andren toe;
Die bastaert verhief zijn zwaert
Ende slouch den ridder ter vaert
Upten helm, die goet was,
Dat hi craecte als een glas
Ende tswaert zanc ten tanden dure;
Dat was den ridder zwaer aventure,
Hi sturte neder op die heide.
Elc dede andren cleine vrede,
Harentare up dat velt;
Gheen scamel man stille en helt,
Alsoot es te wetene goet.
Menich drouch daer hogen moet
Weder ende voort up dat plain.
Daer moeste menich eidel grain
Neder vallen inden velde,
Die ligghende bleef in ongewelde,
Dat jamer was al te groot
Ghinder was . . . .

---

1) d. i. menige doodsbaar maken, menigeen verslaan. Vgl. Mnl. Wdb. i. v.

Bladz. 4. Kol. *a.*

Alnu zijn zij ghesconfiert;
Doe wasser zere gepongiert;
Men ghincker vechten zeere.
Malard maecte daer den heere,
Ende dede hem zere ontsien,
Ende velletse bi tween, bi drien,
Des keysers lieden harentare,
Hi maecte menige dode bare,
Niemen dorste zijns ontbiden,
Want hine wilde niemens miden.
In eene batailge quam hi gereden,
Daer vant hi, dat sijn waerheden,
Salemoene zinen waerd,
Daer Loyhier hadde vertaerd
So vele goeds daer te voren;
Ogier, zijn broeder utevercoren,
Hadden tonder, es mijn verstaen,
Den helm addi hem ofgedaen
Ende zouden thooft of ebben yslagen.

Bladz. 4. Kol. *b.*

Galyene dat hi verzach,
Daerwaert reet hi, wat hi mach.
Cort quam hi in zijn ghemoet,
Die haex hief hi metter spoet,
Ende slouch den coninc Galyen,
Daer men toe mochte zien,
Recht upten helm boven,
Dat hine te male heift ycloven,
Maer tbeckineel was zo goet,
Datter tswaert up [1]) onstoet,
Maer die slach was zo groot,
Dat rijc (?) was in groten noot,
Ende Galyen bleef in dole,
So was hi ghesent ter scole
Van den keyser van Grieken;
Hi maecter herde vele zieken
Van Spaenyarden in dien daghe.
Galyen was van dien slaghe
So an dole, in gheere manieren
Ne consti zijn paert bestieren.
. . . .

1) hs. *daer up.*

WOORDENLIJST.

acatoen IX, 365.
acht (uut achte) II, 298.
achterdraghen VII, 49.
aterment III, 467.
barbarijn III, 8.
barelyc II, 262.
barsculdech I (2) 24.
bedaghen VI, 297.
bedrein (bedrom?) XI (2) 133.
bedranc I (2) 52.
bekarinen VI, 33.
benecht V, 274.
beweghen VI, 289.
biscerden (?) II, 325.
bote IV, 171.
broec I (1) 21.
chembeel IX, 204; XIV, 529.
dach III, 443, 882.
daert (?) III, 22.
destrier VI, 123.
dichten (sine vrome) II, 311.
dodebare XIV, 575.
dromen IX, 306, 317.
erliken III, 420.
espijn V, 258 (espentijn) 69.
finen III, 857.
fonteine III, 748.
gaisemente (grusemente?) IX, 297.
gargoensch II, 520.
gheblas III, 689.
gheblu VI, 76.
gebrichte (?) IV, 8.
ghedeel XII, 623.
ghegare III, 72.
gekamet VI, 175.
ghelouwen XI, 9.
ghenent III, 559.
gere I (1) 32.
gheweghen (gheweghen ende ghewisen) III, 602, 759.
gewerk I (1) 42.
goutboert I (1) 38.
gremmelijc I (1) 14.
grongiart (?) XIV, 10.
hangereel XII, 742.
helmstaert IX, 325.
hoe (hoog) II, 479.
hoener V, 15.
ieweren II, 648.
canteel X, 55, 330.
capittel III, 461.
karine III, 856.
kerssine VI, 48.
cordewane I (1) 44.
crauwel II, 449.
quaet V, 16.
quanteleeren (? X, 570.
quarteneren II, 289.

lapidare XII, 315.
las III, 919.
latoen X, 19.
lede (?) III, 838.
lijc (ten like varen) I (2) 15.
lonen V, 57.
lude ende wale (?) II, 105.
meistren I (1) 71.
miraude IV, 183.
mole XII, 12.
mouwe V, 214.
nedergaen II, 654.
oetmoet III, 329.
ogebrauen II, 4.
ommebisen XII, 311.
onbedacht III, 742.
ondersceet II, 112.
ongenoege I (2) 28.
onghewederte III, 938.
ontbreken II, 313.
onthoghen bl. 123, noot 1; V, 124.
ontraden II, 323.
ontsapperen IX, 139.
opseggen (die mord) I (2) 34.
oreonde I (1) 5.
over III, 246.
overhant (vorderhant?) III, 190.
palette (épaulette) X, 108.
paras II, 436.
passen (?) III, 449.
peliaert III, 1000.
pongiis III, 296.
raghen III, 895.
reusch II, 278, 341.
rode III, 962.
scaerden III, 799, 808.
scaker I (2) 30.
sceden (te kempe) II, 301.
scoyen XI, 102.
scouden II, 327.
scrabbelen VI, 173.
siere VII, 106.
spalken I (2) 7.
spiere V, 31.
spoerhont I (1) 16.
stamijn IV, 173.
stave (?) III, 67.
stede (?) III, 838.
tant IX, 134.
teken III, 265; X, 343.
tekenen I (1) 3.
temen V, 296..
tempel III, 408, 763.
timprage III, 62.
toeverlaet III, 336.
triwantise IV, 143.
vallen (van sinen perde) I (1) 23.
vergichten X, 154.
verquaet VIII, 110.
verledecht I (2) 68.
verraden II, 613.
verrechten III, 259.
verscout II, 447.
vize IX, 190.
vliegen VIII, 54,
vlouwen II, 427.
voedercoren (?) XII, 193.
voleten II, 706.
vresam II, 10, 623, 696.
waerde X, 526.
wederbrief VII, 172.
wederstoet VII, 27.
weere III, 132.
weerdighen (weerden) III, 123.
werden VIII, 146.
wredelike II, 476.
wringen II, 525.

LIJST VAN EIGENNAMEN.

Adriaan Mein bl. 209.

Affricant X, 476.

Affrike X, 172.

Aymerijn van Nerbone IV, 416; bl. 153; VII, 1, 7.

Aken II, 291.

Akers XIII, 110; bl. 252—253.

Almorijs III, 295.

Alsamus XII, 663.

Amaury de la Tour de Rivier bl. 222.

Amauriis bl. 146; VI, 186 en pass.

Anceus III, 843.

Ansays van Spanje bl. 274.

Antioetsen IX, 44.

Antorine III, 299.

Antsay X, 40.

Arabie III, 784; IX, 174; X, 510.

Aragoen XII, 365.

Arnout van Beaulande IV, 419; bl. 153; VII, 2, 173.

Atgeir bl. 10.

Attila bl. 11.

Aubri de Borgengoen VI, pass. bl. 138.

Aucotiin (Antequin bl. 146) VI, 102.

Aufaïs bl. 139.

Auvilers bl. 182.

Avenant bl. 181.

Aventrod bl. 10.

Babylonien X, 178; bl. 222.

Bacham bl. 160; VIII, 198.

Baiviere VI, 74; X, 125.

Balmung bl. 2.

Bamis bl. 266.

Baroquel (Varocher) bl. 226.

Basele X, 114.

Basin bl. 139.

Baudewijn XIII, 116.

Baume bl. 181.

Beaufort bl. 181.

Belissane (Belesante) bl. 209.

Bertaengen XII, 401.

Blanchaert (Blanchardiin) VI, 26, 170.

Blandemer XI (2) 39 en pass. bl. 205 vlgg.

Blankaert XIV, 43.

Blensefleur bl. 228.

Bloes IX, 336.

Bodeling bl. 11.

Bordeeus XII, 277.

Boudefeer X, 219, 542.

Boudewijn bl. 205

Boudewiin vander Marcken (Maroken?) VI, 138.

Braymonde III, 981.

Brugigal II, 446, 458.

Brussuwoene VIII, 25, 176.

Bryemont XIII, 81 (Bohemond, Buinemons bl. 252—253).
Buranien III, 37.

Charlot bl. 222.

Dalfubie XI (2) 41.
Damast X, 174, 290.
Dezier van Lombardije bl. 139.
Diederic van Carthago, bl. 284.
Disdier X, 381, 564.
Doon de Mayence bl. 168—169.
Dumes bl. 82.
Durendael III, pass.

Eeric II, 361.
Eggherijn III, 289.
Elberich, bl. 223.
El'e VIII, 15, 109.
Elegast bl. 162 noot 2, bl. 169, IX, 6 en pass.
En...aes XIII, 116.
Erembourc bl. 139.
Ermenael VI, 224.
Esclarmonde bl. 222 (Claramonde bl. 255).
Escous VIII, 17.
Esimbardus. Zie Isenbaert.
Esloer van Burgan III, 13.
Espriaen (Aspriaan) II, pass. en bl. 10, 11.

Ferragu bl. 82; Ferragus bl. 181.
Fierabras bl. 138, 169; IX, 6 en pass.
Fledric bl. 160; VIII, 32, 89.
Florette bl. 181; X, pass.
Flovent (Floovant) bl. 180 vlgg. X, pass.; bl. 186 noot 1.
Flure (Flore van Ansai bl. 181) X, pass.
Fouré bl. 160.
Franceroen III, 255.
Fransoys bl. 160; VIII, 15, pass.

Gadifier XII, 750; bl. 227.
Gaidoen bl. 120.
Galasis bl. 139.
Galien (Ferragus' vader) bl. 181; X, pass.
Galifer III, 495, 502.
Galifier X, 486.
Galiffien XIV, 316.
Galyen van Moncion bl. 274.
Galyen de Restoreit bl. 274.
Garnier X, 413.
Garijn van Montglavie bl. 153.
Gaudijs XII, 361, (Gaudisse, bl. 222).
Gautier III, 608, 619.
Gaveloen III, 862.
Gawin bl. 206.
Gayette XIV, 19 en pass.
Gazeliin (Gascelins, bl. 139) VI, pass.
Geerwyn bl. 227.
Geraerd (neef van Flovent) X, 516.
Geraert van Viane VII, bl. 153; VII, 8 en pass.; VIII, 21.
Gerard de St. Trond bl. 252.
Germijn X, 306.
Gernout bl. 9, 11; II, pass. bl. 3.
Geronde XII, 535.
Gheraert (Gheraerdijn) XII, 567, 589; bl. 222.
Gherdiflant IX, 110.
Gherijn XIII, 67.
Ghibewaert (Gibouart bl. 222) XII, 590.
Ghibrecht XII, 293, 396; bl. 224—227 (Wibrecht bl. 227).
Ghiseleer I (2) 41.
Gloriant bl. 272.
Glutes XI, 7 en pass.
Godfried van Bouillon, bl. 251 vlgg.
Gonnart bl. 101; IV, 62, 79.
Gontier van der Geronden, XII, 561, 647; bl. 224—227.
Gormond bl. 266.
Grapaert (Agrappart) bl. 228.
Grieken XIV, 601.
Grimuwaert (Grimoart) XII, 7 en pass.; bl. 224—227.

Guntheer I (1) 61; I (2) 15, 20.
Gunther bl. 11.
Guiborch (Guibourc bl. 139) VI, 35, 45.
Guimar bl. 182.
Guinemant bl. 182.
Guweloen (Guelloen) III, 389, 426, 455; Gelloeh, V, 208, 211; Guweles (Guweloen) XII, 9 en pass.; bl. 224—227.
Gwidekijn van Sassen VII, bl. 159; VIII, 171 en pass.; bl. 168—169 (Guitalin. Wittekind bl. 72).
Gwineman bl. 160; VIII, 197.
Gwyd VIII, 18.
Gwyoen XIV, 544.

Habigant bl. 168; IX, 70, 141.
Hagen I (2) 16, 26, 33.
Hautecleer III, 507.
Heinric van Ostume (Henry d'Ostenne bl. 139) VI, pass.
Heinriët XII, 783; bl. 224—227.
Helding van Meliers bl. 272.
Helias bl. 251 vlgg.
Hemelyoen (Emelon) bl. 181; X, pass.
Hermesent de Torin bl. 139.
Herna van Pavia bl. 284.
Huge van Bordeeus XII, 351 en pass.; Hugelijn XII, 409 (Huon bl. 222).
Huyge van Bourdeus bl. 224.

Ida bl. 252.
Inghelier III, 843.
Inghelram VIII, 19.
Isenbaert bl. 264 noot 1.
Isung bl. 10.

Jacke XII, 635, 671; bl. 224—227.
Jelijs III, 665.
Jordaen (Joceran) X, 136, 339; bl. 182.
Jostamont X, 60, 80; bl. 184.
Josue bl. 181.
Joyouse bl. 181 X, 461.
Judas Maccabeus bl. 228.

Calabre van Oliferne bl. 252.
Calistyen IX, 144.
Karel II, 152, 292 en pass.; III, 224, 333, pass.; V, 189; bl. 153; VII, 97, pass.; XII, 330; XIV, 107.
Karel Martel bl. 139.
Karlmeinet bl. 266.
Clarina bl. 205, 207.
Claroen van Gournay XII, 649; bl. 224—227.
Claude X, 325.
Clongi XII, 357, 557.
Clovijs bl. 180 vlgg. X, pass.
Constantinoble XIV, 520
Constantijn VIII, 19.
Corden X, 172.
Cornubrant (Cornumarant bl. 252) XIII, 18.
Corsabels (Cursubles) III, 5, 279.
Crimelt (Chrimhilde) I (2) 4, 31, 55.
Crissostomus (Crisostimus) XI, 23 en pass.; bl. 205.
Cunibar (Conimbre) bl. 278.

Laidoen, bl. 120; V, 90, pass.
Landridus (Landri) bl. 101; IV, 240.
Lantmayoer III, 403.
Lengres bl. 139.
Lica XI, 38.
Lodine X, 191, 210.
Lorreinen bl. 120 vlgg.
Loyhier XIV, 1, 11, pass.
Lucari X, 38, 84, pass.; bl. 184.

Maboen VI, 126, 131.
Macaire bl. 228.
Maelgu bl. 82.
Maerten X, 341.
Magros bl. 207.
Malaert XIV, 2, 5 en pass.
Malaprijs III, 291.

Malegijs bl. 266.
Marcielys III, 968, 1004.
Margalie (Maugalie) bl. 181; X, pass.
Maudaran bl. 181.
Maudoire bl. 181.
Mile IV, 422.
Milo bl. 169; Myloen (Myle) IX, 6, pass.
Mimminc bl. 11.
Monmur bl. 223.
Muelpas XII, 481; bl. 224 –227.

Nameloos XI (2) 8 en pass.; bl. 205 vlgg.
Naymes III, 848; bl. 222.
Niclais XII, 652.
Nobels III, 394; bl. 160.
Noblioen IX, 341.
Normendie XII, 401.

Oberon bl. 222 vlgg. (Auberon, Elberich bl. 223).
Ode van Lengers (Huedon de Lengres bl. 139) VI, 191, 301.
Ogier (van Ardennen) bl. 266.
Ogier (van Moncion) bl. 274, XIV, 583.
Oise X, 198.
Olifant III, 106 en pass.
Oliferne X, 369; bl. 252.
Olivier III, pass.; bl. 153; VII, 189, pass.; bl. 160; VIII, 15, en pass. XIV, 59.
Olleus VIII, 17.
Omaer XII, 560, 648 (Garin de Saint Omer bl. 227).
Orry van Beieren bl. 139.
Osantrix bl. 10.
Ostenne (Osteruce) bl. 139.
Ostume VI, 299, 319.
Otger bl. 284.
Ottoen (Otte) XIV, 587; bl. 272.
Oursares XIV, 61 en pass. (Orscher bl. 284).
Ourson bl. 209 vlgg

Pacolet bl. 209.
Partenoples IX, 340.
Parijs X, 183, 226.
Pavia bl. 139, 274.
Persant IX, 142; X, 478.
Persie X, 176.
Phyla XI, 3, 4, 15 en pass. Phila bl. 205.
Phylamyn bl. 205.
Pierlepont X, 209 en pass.
Pinabeel V, 72.
Pinnaert (Hispinart, bl. 272) XIV, 165.
Pippiin (Pepijn) XI (2), 6; bl. 205.
Ponce bl. 251.
Pontere X, 201.
Postamast X, 489, 505.
Postamont X, 28.
Putagor (van Antioetsen) IX, 43.

Rauwel (Raoul d'Ermenal Mesnil bl. 139) VI, 222.
Reinier III, 735.
Reinier van Polien IV, 418.
Reynout VIII, 17.
Rigant X, 238 en pass. bl 184.
Ritsier (Richier bl. 181) X, pass.
Robbrecht IX, 10.
Roelant III, pass; bl. 153, VII, 98 en pass.; bl. 160; VIII, 14, pass.; Roelandijn VIII, 63; XIV, 59, 367.
Roncevale III, pass. XIV, 364, 368.
Rosemont XI (2) 13; bl. 207.
Rosamonde bl. 274.
Rosilia bl. 207.
Rother bl. 10.
Rozenborch IX, 19.
Rudegeer bl. 11.

Saiwijn XII, 375 (Seguin) bl. 222.
Saksen bl. 184.
Salemoen XIV, 580.
Saluber XI 88 en pass.
Salvaert X, 230; bl. 184.
Sampsoen III, 295, 843; Sansun IX, 20.